

საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის
ქართული უნივერსიტეტი

მაია პატარიძე

სვანეთში აღმოჩენილი ნუმიზმატიკური მასალის
პოლიტიკურ - ეკონომიკური და ეთნოლოგიურ -
კონფესიური ასპექტები (ძვ. წ. V- ახ. წ. XVIII სს.)

დოქტორანტის სამეცნიერო ხელმძღვანელი

გიორგი დუნდუა

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი. პროფესორი.

თბილისი 2017

შინაარსი

ანოტაცია.....	4
---------------	---

Annotation	7
------------------	---

შესავალი	9
----------------	---

I თავი

სვანეთში აღმოჩენილი ნუმისმატიკური მასალის პოლიტიკურ-ეკონომიკური და ეთნოლოგიურ-კონფესიური ასპექტები (ძვ. წ. V- ახ.წ. XVIII სს.) საკითხის შესწავლის ისტორია	18
---	----

II თავი

სვანეთში აღმოჩენილი მონეტების პოლიტიკურ-ეკონომიკური ასპექტები.....	32
§ 2. 1. სვანეთი და გარე სამყარო ანტიკურ პერიოდში ნუმისმატიკური მასალის მიხედვით	32
§ 2. 2. ირანისა და ბიზანტიის ბრძოლა სვანეთის გამო VI საუკუნეში	47
§ 2. 3. ბიზანტიური ფულის ნიშნები სვანეთში	52
§ 2. 4. დავით IV აღმაშენებლის მონეტები სვანეთიდან	58
§ 2. 5. ერთიანი საქართველოს მონეტები სვანეთიდან	62
§ 2. 6. XIII საუკუნის უცხო ქვეყნის მონეტები სვანეთიდან	68
§ 2. 7. ტრაპიზონული ასპრების ქართული მინაბადების გენეზისის საკითხი სვანეთში აღმოჩენილი სამი განმის მიხედვით	72
§ 2. 8. XVII საუკუნის ირანული და ევროპული მონეტა სვანეთში	118
§ 2.9. XV - XVIII საუკუნის ოსმალური ფული სვანეთში	114
§ 2.10. ერეკლე II - ის მონეტები სვანეთში	131

III თავი

სვანეთის სამონეტო განმების ეთნოლოგიურ-კონფესიური ასპექტები	135
--	-----

§ 3.1. წინარეჟრისტიანული ეპოქის საკულტო მონეტები. „ქარონის ობოლი“	136
§3.2 მონეტა (ან მონეტები), როგორც ქონებრივი ცენზის განმსაზღვრელი სიმბოლო	138
§ 3.3. მონეტა როგორც სამკაული და უფლებრივი ინსიგნია	139
§ 3.4. სალოცავისთვის შეწირული ძღვენი წინარეჟრისტიანულ „ტაძრებში“	150
§ 3.5. ქრისტიანული პერიოდის რიტუალური მონეტები საქართველოში	155
§ 3.6. მონეტები სვანეთის ტაძრებში	163
§ 3.7. უმგულის ციხე სახლის (მუზეუმის) ნუმიზმატიკური მასალის სპეციფიკა	171
§ 3.8. მაგიური დანიშნულების მონეტები, ავგაროზები, ამულეტები, საგანგებოდ ხატისთვის დამზადებული მონეტის გამოსახულებიანი მინაბადები და შანა ხატი	175
§ 3.9. მონეტა სვანურ წეს-ჩვეულებებში	180
§ 3.10. უტილიტარული დანიშნულების მონეტები	183
დასკვნა	185
გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა	196
დანართი	210
ტაბულების აღწერილობა	247
შემოკლებათა განმარტება	255

ანოტაცია

სადისერტაციო ნაშრომის აქტუალობა განპირობებულია კვლევის მეთოდოლოგიური სიახლით. კერძოდ, სვანეთში აღმოჩენილი ნუმისმატიკური მასალის კომპლექსური ისტორიულ-არქეოლოგიური, ნუმისმატიკური და ეთნოლოგიურ-კონფესიური კუთხით შესწავლით. ძირითად სამუშაო მასალად ავირჩიეთ, როგორც სვანეთის მუზეუმებში (მესტია-უშგული), ასევე, საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ს. ჯანაშიას და შ. ამირანაშვილის სახელობის მუზეუმებში ჩამოტანილი და დაცული სვანეთში აღმოჩენილი მონეტები.

სვანეთში აღმოჩენილი ნუმისმატიკური ძეგლების კომპლექსურმა შესწავლამ, შესაძლებლობა მოგვცა, რომ პირველად სამეცნიერო მიმოქცევაში შეგვეყვანა საეკლესიო განძი და წერილობით თუ ეთნოლოგიურ წყაროებთან ერთად დამუშავებით გადაგვექცია ის პოლიტიკურ-ეკონომიკური ინფორმაციის მატარებელ საისტორიო წყაროდ. ამ გზით, საკმაოდ დიდი რაოდენობის დღემდე სამეცნიერო საზოგადოებისთვის უცნობი მონეტები, დაემატა საქართველოს სამონეტო მიმოქცევის გეოგრაფიულ არეალს.

გარდა საეკლესიო განძისა, შევისწავლეთ უტილიტარული (გამოყენებითი) დანიშნულების მონეტები, რომლებიც იკონოგრაფიული თავისებურებებით ხასიათდება და ცოცხალ კავშირშია სვანეთში მცხოვრები მოსახლეობის რელიგიურ რწმენა წარმოდგენებთან.

სვანეთის საეკლესიო თუ ეთნოლოგიური ხასიათის მონეტების ამგვარი შესწავლა პირველად ხდება და ჩვენი აზრით, შესაძლებელია, მოდელად იქცეს სხვა რეგიონში არსებული იმავე ხასიათის – საეკლესიო წარმომავლობის მასალის გაანალიზებისთვის.

იმის დასადგენად, თუ რა დროიდან ხდება მონეტის, არა მხოლოდ როგორც ფულის, არამედ როგორც ტრადიციული ყოფის და რიტუალის, ერთ-ერთი ატრიბუტის გამოყენება, საჭიროდ მივიჩნიეთ ეთნოარქეოლოგიური კვლევა, რაც მიზნად ისახავს, განათხარი მასალით მიღებული ინფორმაციის ინტეგრაციას სულიერ კულტურაში შემორჩენილ რეალობასთან.

დავადგინეთ, რომ უამრავი რიტუალი ჯერ კიდევ წინარექრისტიანული პერიოდიდან იღებს სათავეს, ხოლო ქრისტიანობის შემოსვლის შემდგომ მათი უარყოფა ხდება როგორც წარმართული რწმენის ატრიბუტის, მაგრამ ისინი არ ქრება და ტრადიციული ყოფის ელემენტად იქცევა. ქრისტიანული კონფესია ამ ტრადიციის პაგანიზაციას, ეთნოლოგიურ მოვლენათა მეორეულ აღდგენას და გაცოცხლებას ახდენს.

სადისერტაციო ნაშრომი შედგება სამი ძირითადი თავისაგან

იწყება ანოტაციით ქართულ და ინგლისურ ენაზე. შემდეგ მოდის შესავალი, სადაც დასაბუთებულია საკვლევი თემის აქტუალობა. წარმოდგენილია კვლევის მიზანი და საკვლევი მასალის შესწავლის ახალი მეთოდოლოგია, აგრეთვე, ნაშრომის მეცნიერული სიახლის და მისი მნიშვნელობის დასაბუთება.

I თავი მთლიანად ეძღვნება სამეცნიერო ლიტერატურისა და ისტორიულ - ეთნოლოგიური წყაროების მიმოხილვას.

II თავში განხილული გვაქვს სვანეთში აღმოჩენილი ნუმისმატიკური მასალა ძვ. წ. V საუკუნის II ნახევრიდან – „კოლხური თეთრით“ დაწყებული ახ. წ. XVIII საუკუნის ჩათვლით, თითქმის ქრონოლოგიური უწყვეტობით. შესაბამისად, სვანეთის რეგიონის ჩართულობა საქართველოში მიმდინარე ყველა პოლიტიკურ-ეკონომიკურ პროცესებში. ეს მოსაზრება გამყარებულია: ნუმისმატიკური და გლიპტიკური მასალის, წერილობით წყაროების, ეპიგრაფიკული ძეგლების და არქეოლოგიური ექსპედიციების შედეგად მიღებული ინფორმაციის დამოწმებით. ნუმისმატიკური მასალის ატრიბუციით მოვახდინეთ ქრონოლოგიური პერიოდიზაცია. თითოეულ პერიოდის ეკონომიკური, პოლიტიკური თუ კულტურული ვითარება ვაჩვენეთ შესაბამისი ნუმისმატიკური მასალით, წერილობითი თუ სხვა წყაროებით.

III თავში შევხებით ნაშრომის ერთ-ერთ მთავარ სიახლეს – სვანეთის ნუმისმატიკური მასალის ეთნოლოგიური ასპექტების გამოვლენას. საკითხის ეთნოლოგიურმა კვლევამ, მათ შორის ახალმა საველე ეთნოლოგიურმა მონაცემებმა და სვანურმა ეპიგრაფიკულმა ძეგლებმა, საშუალება მოგვცა, გვეჩვენებინა ტაძარში მონეტის მოხვედრის მიზეზები და უძველესი საზოგადოების კუთვნილი ნივთიერი მასალის ცოცხალი კავშირი სვანეთის ყოველდღიურობასთან. ეთნოლოგიურმა კვლევამ

მეცნიერებისთვის თავიდან აღმოაჩინა მონეტები, რომლებიც უკვე საისტორიო წყაროს წარმოადგენენ.

ბოლოს წარმოვადგინეთ დასკვნა, სადაც შევეცადეთ შეგვეჯამებინა ჩვენს მიერ ჩატარებული კვლევის შედეგები.

ნაშრომს თან ერთვის გამოყენებული წყაროების, ლიტერატურის და მასალების (არქეოლოგიური და ეთნოგრაფიული ექსპედიციების საველე ანგარიშები ხელნაწერის სახით) სია და დანართი – ფოტოები, ტაბულები და ცხრილი.

Annotation

The presented thesis “Political-Economic and Ethno-Religious Aspects of Numismatic Data from Svaneti (5th cent. BC – 18th cent.)” introduces new methodological approach. In particular, the attempt has been made to scrutinize the numismatic materials obtained in Svaneti from the complex historical-archaeological, numismatic, ethnic and confessional perspectives and to organize them into a coherent system. The bulk of studied coins found in Svaneti come both from the funds of Svaneti museums (Mestia-Ushguli) and S. Janashia and Sh. Amiranashvili museums of the National Museum of Georgia.

Complex research of numismatic artifacts enabled us to introduce ritual hoards deposited in temples to the scholarly discourse. Along with ethnographic data and information retrieved from the narrative sources, the temple hoards have turned into an interesting historical source bearing valuable political and economic information. Moreover, they have become a source of many hitherto unknown coins for the students of Georgian antiquities and numismatic geography of the country.

Coins used as decoration - an interplay of utilitarianism and symbolism have been studied along with the ritual hoards. They demonstrate iconographic peculiarities and are obviously closely associated with religious beliefs of population. The complex study of ritual hoards and utilitarian coins has been undertaken for the first time and can serve as a blueprint for further research of similar materials in different regions of Georgia.

In order to ascertain the time-period when they started to use coins not solely as currency, but as a symbolic, traditional and ritual objects in Svaneti, an ethno-archaeological study has been conducted aimed at integration of archaeological material within beliefs and attitudes of the local population that are still alive. The research showed that many rituals can be traced back to the pre Christian epoch. After the advent of Christianity, officially rejected pagan rituals and beliefs shifted towards and survived within the frames of traditional way of life.

Presented doctoral thesis consists of three main chapters.

Annotations in Georgian and English are followed by Introduction that presents the validity of research topic, aim of the research, new methods applied and discoveries, as well as arguments for its significance.

Chapter I is entirely dedicated to the survey of scholarly literature and ethnological-historical sources.

Chapter II discusses numismatic materials obtained in Svaneti that fit the chronological range starting with the 5th cent. B.C. “Kolkhidkas” up to the 18th cent. coins, almost without any interruption. Therefore, the question of engagement of the region of Svaneti in all political and economic processes taking place in Georgia has been analyzed upon the background of numismatic materials, glyptic and epigraphic data, archaeological finds and narrative sources. Chronological periodization of numismatic material based on its attribution has been undertaken. Thus, each chronological period is represented by a numismatic and other types of sources.

Chapter III presents one of the main breakthroughs of the dissertation – identification and analysis of ethnological aspects of the Svaneti numismatic materials. Fresh data from field ethnological surveys, along with information coming from the epigraphic monuments of Svaneti enabled us to trace the ways coins would get through into temple hoards, identify the reasons and demonstrate vivid connection of material culture of the ancient society with the everyday life mode. Ethnologic research added substantially to a meaning that coins already had as specific type of historical source.

The dissertation ends with conclusion where we tried to sum up the results of conducted research.

References – sources, scholarly literature and materials (manuscript field reports of archaeological and ethnographic expeditions) along with appendix – tables, photos and charts are also attached.

შესავალი

სვანეთში აღმოჩენილი და მესტიის მუზეუმში დაცული ნუმისმატიკური ძეგლებიდან ფართო სამეცნიერო წრეებისთვის ცნობილი იყო მხოლოდ ის მონეტები, რომელთაც აღმოჩენისთანავე, მათი იშვიათობისა და თითქმის უნიკალურობის გამო, განსაკუთრებული სტატუსი მიენიჭა და დაუყოვნებლივ შევიდა სამეცნიერო მიმოქცევაში. ეს მონეტებია: ალექსანდრე მაკედონელის სტატერი (ძვ.წ. 336-323 წწ.), ბოსფორის სამეფოს ქალაქ პანტიკაპეიონის სტატერი (ძვ.წ. 315-300 წწ.), ალექსანდრე მაკედონელის სტატერისა (ძვ.წ. I -ახ.წ. I სს) და ოქტავიანე ავგუსტუსის მონეტის მინაბადი (ახ. წ. III ს.), ჰერაკლე კეისრის სოლიდი (610-641წწ.). ასევე ცნობილი იყო სვანეთში აღმოჩენილი და საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ს. ჯანაშიასა და შ. ამირანაშვილის მუზეუმებში ჩამოტანილი მონეტები: ალექსანდრე მაკედონელის სტატერი (ძვ.წ. 336-323 წწ.) და იმავე მეფის მინაბადი (ძვ.წ. I -ახ.წ. I სს), ლისიმაქეს სტატერის მინაბადი (ძვ.წ. II- I სს), ავგუსტეს დენარის მინაბადი (ახ. წ. III ს.), ბიზანტიური სოლიდები-ლეონ I (457-474წწ.) და ანასტასი I (491-518წწ.), იუსტინე II (565-578) სპილენძის 40 ნუმიანი. დავით IV აღმაშენებლის (1089-1125წწ.) ვერცხლის მონეტა ლაგურკიდან (კვირიკე და ივლიტეს ეკლესიიდან)¹. ეს მონეტები საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში სვანეთში გაგზავნილი სხვადასხვა ექსპედიციების მუშაობის შედეგად იქნა ჩამოტანილი.

სვანეთის მუზეუმში (მესტიაში და უშგულში) დაცული მონეტების უმეტესობა მეცნიერებისთვის ჯერ კიდევ უცნობი იყო (განსაკუთრებით მოგვიანო ხანის), მაგრამ, როგორც ჩანს, მათ მიმართ არც რამე განსაკუთრებული ინტერესი არსებობდა. უფრო მეტიც, სამეცნიერო წრეებში თითქმის დამკვიდრებული იყო მოსაზრება, რომ მონეტების უმეტესობა, რომლებიც სვანეთის მუზეუმში იყო დაცული, წარმოადგენდა ეგრეთ წოდებულ საეკლესიო შეწირულობას, რომელსაც უკვე თითქმის ეთნოგრაფიის კუთვნილებად განიხილავდნენ და მიაჩნდათ, რომ ამ მონეტების პოლიტიკურ-ეკონომიკური მიმართულებით „ამეტყველება“, ფაქტობრივად, შეუძლებელი იყო. უნდა აღინიშნოს, რომ მსგავსი სკეპტიციზმი შეინიშნებოდა სამეცნიერო წრეებში არა მარტო

¹ პუბლიკაციების შესახებ დაწვრილებით ნაშრომის იმ ნაწილში ვიმსჯელებთ, სადაც სამეცნიერო ლიტერატურას და წყაროებს განვიხილავთ.

სვანეთის, არამედ სხვა რეგიონის საეკლესიო განძების (ნუმიზმატიკური მასალის) შესწავლასთან დაკავშირებით.

2009 წლის აგვისტო-სექტემბერში საქართველოს ეროვნული მუზეუმიდან მივლინებული გახლდით სვანეთში (მესტიასა და უშგულში) კომპლექსურ ჯგუფთან ერთად. პროექტი მიზნად ისახავდა სვანეთის (მესტია-უშგულის) ისტორიისა და ეთნოგრაფიის მუზეუმის ექსპონატების ინვენტარიზაციას. ჯგუფი შედგებოდა სხვადასხვა სპეციალისტებისგან: არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიის, ხელოვნებათმცოდნეებისა და ნუმიზმატიკისაგან. პირადად ჩემს მოვალეობას წარმოადგენდა მესტიის მუზეუმისა და უშგულის ციხე სახლში შემავალი მონეტების განსაზღვრა, ინვენტარიზაცია, შესწავლა და საგამოფენო კონცეფციის შექმნა.

მასალაზე უშუალო მუშაობისას გამოიკვეთა საკმაოდ სერიოზული სურათი. აშკარა გახდა სვანეთის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი სამონეტო განძების თვისობრივი მრავალფეროვნება. დადასტურდა თითქმის ყველა კატეგორიის და წარმომავლობის განძი, როგორც არქეოლოგიური ექსპედიციის შედეგად აღმოჩენილი, ასევე პოლიტიკურ - ეკონომიკური თუ ეთნოლოგიური ხასიათის. დაფიქსირდა რამოდენიმე ახალი, უმნიშვნელოვანესი აღმოჩენა, რომლებიც სამეცნიერო მიმოქცევაში არასოდეს არ მოხვედრილა. მოხდა ზუსტი რამოდენიმე მონეტის ატრიბუცია, რომლებიც საკმაოდ იშვიათ ეგზემპლარებს წარმოადგენენ.

„საეკლესიო შეწირულობის“ განხილვისას გამოიკვეთა მონეტათა ჯგუფი, რომელსაც მკვეთრად დამახასიათებელი არაეკონომიკური ნიშნები ჰქონდათ, მაგრამ იქვე დადასტურდა მონეტები, რომლებიც ამავდროულად ადგილობრივი მიმოქცევის სურათს ქმნიდნენ. ადგილობრივი მიმოქცევა, ისევე როგორც სვანეთის რეგიონი, დამოუკიდებლად არ არსებობს, ის ქვეყნის ორგანული ნაწილია და ყველა ისტორიული პროცესის, თუ ეკონომიკური ცხოვრების გამზიარებელი.

სვანეთის (მესტია-უშგულის) სამონეტო განძებში გამოვყავით ორი სახის განძი: „მიმოქცევის განძი“, რომელიც ასახავს ამ რეგიონში ფულადი მიმოქცევის ხასიათს, შემადგენლობას, კავშირებს ქვეყნის შიგნით და გარეთ; და „საეკლესიო შეწირულობა“, ასეთი განძები, რომლებიც ერთი შეხედვით ეთნოლოგიური ხასიათისაა, ანუ რიტუალური – სააღოცავებისთვის მიძღვნილი.

დადასტურდა, რომ სვანეთში დაცული ნუმიზმატიკური კოლექციების ქრონოლოგია ძვ. წ. V ს-ის II ნახევარში მოჭრილი „კოლხური თეთრით“ იწყება, რაც ადასტურებს იმ ფაქტს, რომ ეს ტერიტორია კოლხეთის სამეფოს ორგანული ნაწილი იყო და მთავრდება XX საუკუნის უცხოური მონეტებით.

ადგილობრივი და უცხოური მონეტების არსებობა იმის უტყუარი საბუთია, რომ სვანეთი სტრატეგიულ რეგიონს წარმოადგენდა და აქტიურად იყო ჩართული ქვეყნის საყოველთაო ფულად მიმოქცევაში.

ამ დასკვნების საფუძველზე შეიქმნა საგამოფენო კონცეფცია და გადაწყდა გამოყოფილიყო ცალკე სივრცე და პირველად ქართულ სამუზეუმო სივრცეებში შეგვექმნა ე.წ. „მიუნცკაბინეტი“².

საქართველოს სამუზეუმო სივრცეებში ნუმიზმატიკური ძეგლების ექსპონირება წლების განმავლობაში სხვადასხვა პერიოდის არტეფაქტების თანხლებით ხდებოდა. მონეტებს ერთგვარი დამხმარე ფუნქცია ჰქონდათ ამა თუ იმ ეპოქის ასახვისათვის. ამიტომ ის ხშირად არქეოლოგიური, შუა საუკუნეების, თუ ეთნოგრაფიული გამოფენების ატრიბუტი იყო. უნდა აღინიშნოს, რომ ამ კონცეფციას ერთგვარი გამართლებაც ჰქონდა, რადგან მონეტა, როგორც ყოველდღიური ყოფის უმნიშვნელოვანესი ატრიბუტი და ამავედროულად კონკრეტული ეპოქის ამსახველი არტეფაქტი, ნამდვილად ავსებდა და ათარიღებდა ამა თუ იმ პერიოდის გამოფენას. მეორე მხრივ, ნუმიზმატიკურ ძეგლს – მონეტას მატერიალური კულტურის სხვა ძეგლებისგან განსხვავებით ერთი უპირატესობა ახასიათებს. მონეტის მოჭრის უფლება, როგორც წესი სახელმწიფოს, ან სხვა რომელიმე პოლიტიკური ორგანოს კომპეტენციაა, ამიტომაც მონეტა სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობის მქონე საბუთია. აქედან გამომდინარე, ფული, მართალია შედარებით ძუნწ ფორმებში, მაგრამ განსხვავებით სხვა წყაროებისგან, ზუსტად ასახავს ქვეყნის პოლიტიკურ-ეკონომიკურ ვითარებას, ხოლო მონეტაზე დატანილი იკონოგრაფიული სიუჟეტი კი შესაძლოა ამა თუ იმ ისტორიული მოვლენის გადმოცემის პირველწყაროდ იქცეს და ხელოვნებათმცოდნეებისთვის ერთგვარი გასაღების როლი შეასრულოს.

² ეს სახელწოდება მოდის გერმანული სიტყვიდან – „Münzkabinett“ რაც ნიშნავს მონეტების კაბინეტს, ოთახს.

ამიტომაც, სამუზეუმი სივრცეებში მხოლოდ მონეტების ექსპონირებითაც არის შესაძლებელი მოვყვით ამა თუ იმ ქვეყნის ისტორია. ხოლო რეგიონალური მუზეუმების შემთხვევაში კი, კონკრეტული კუთხის სპეციფიკის გათვალისწინებით, ვაჩვენოთ ამა თუ იმ რეგიონის ეკონომიკური და პოლიტიკური კავშირები როგორც ქვეყნის შიგნით, ისე გარე სამყაროსთან.

ამ დებულებებისა და სვანეთის ნუმისმატიკური საგანძურის შესწავლის საფუძველზე შეიქმნა საგამოფენო კონცეფცია, რომლის მიხედვითაც დაიწყო საექსპოზიციო სივრცის ზონირება.

ექსპოზიცია დაიწყო იმ თემით, რომელიც სვანეთის რეგიონისთვის სპეციფიკურია და განსაკუთრებულ აქცენტირებას საჭიროებს. ეს არის „საეკლესიო განძი“, სადაც წლების განმავლობაში თავს იყრიდა ფულადი შეწირულობა. ამ თემისთვის შეირჩა კონკრეტული სივრცე, ინდივიდუალური განათებით³. ექსპოზიციაზე გატანილ იქნა ფულის ქისა მონეტებით და ნახევრადმკირფასი ქვებით (დანართი № I, სურ. 1).

გამოფენა გრძელდება ე.წ. „მიმოქცევის განძით“, საილუსტრაციოდ ავიღეთ სვანეთში აღმოჩენილი, XIV-XVI სს. მონეტების ხაგრძლივი დაგროვების განძი, რომლის შემადგენლობაში ამ პერიოდში გავრცელებული მონეტებია: „კირმანული თეთრი“, სამცხის საათაბაგოს მონეტა, შეიხ ოვის ჯელაირის მონეტები (დანართი № I, სურ. 2).

სვანეთის მუზეუმში დაცული მონეტების ქრონოლოგია კოლხური თეთრით იწყება. სვანეთში კოლხური თეთრის აღმოჩენა უტყუარი საბუთია იმისა, რომ აქ ფულად-სასაქონლო ურთიერთობა ძვ. წ. V საუკუნის მეორე ნახევრითი დაიწყო.

ეს ინფორმაცია იმდენად მნიშვნელოვანია, რომ საგამოფენო სივრცეში გარკვეულ ხაზგასმას საჭიროებდა. ამიტომაც, კოლხური თეთრი ერთის მხრივ ოდნავ გამოყოფილია დანარჩენი მონეტებისგან, მეორეს მხრივ, იწყებს სვანეთის სამონეტო მიმოქცევის ქრონოლოგიას (დანართი № I, სურ. 3).

გამოფენის ცენტრალური (შუა) ადგილი დათმობილი აქვს სვანეთის მუზეუმში დაცულ ძალზედ იშვიათ და მნიშვნელოვან მონეტებს. დამთვალიერებელს ამ

³ განათების კონცეფცია ეკუთვნის საფრანგეთიდან მოწვეულ სპეციალისტს, ჟან ლუი ტარტარინის.

მონეტების ნახვის საშუალება სარკისა და სპეციფიკური განათებით, ორივე მხრიდან – ავერსიდან და რევერსიდან ეძლევა. უნდა აღინიშნოს, რომ მსგავსი ინსტალაცია ახალი სიტყვაა არა მარტო საქართველოში, არამედ მსოფლიოს ნუმისმატიკურ საგამოფენო სივრცეში⁴ (დანართი № I, სურ. 4).

სარკიან ვიტრინაში ქრონოლოგიურად გრძელდება მონეტების თანამიმდევრობა. იწყება ელინისტური პერიოდის მონეტებით – ძვ. წ. IV საუკუნით და მთავრდება XVIII საუკუნით, კერძოდ, ერეკლე II-ის მიერ მოჭრილი მონეტებით (დანართი №, სურ. 5).

მესამე ვიტრინა იწყება ოსმალური მონეტების სხვადასხვა ნომინალებით. შემდეგ მოდის საქართველოს რუსეთთან იძულებითი შეერთების შემდეგ თბილისის ზარაფხანაში მოჭრილი სხვადასხვა ნომინალები. სვანეთში მრავლადაა აღმოჩენილი ამ ტიპის მონეტები. როგორც ჩანს, სვანეთის სამთავროს გაუქმებისა და რუსეთთან შეერთების შემდეგ ამ რეგიონშიც, ისევე როგორც მთელ საქართველოში, გადახდის საშუალებას ფულის ეს ერთეულები წარმოადგენდა.

ექსპოზიციის ბოლოს გამოფენილია XX საუკუნის რუსული მონეტები, მაღაიზიური ცენტი, ინგლისური, დანიური, ამერიკული, პოლონური და გერმანული მონეტები.

ექსპოზიციის დასკვნითი ნაწილი ეხმაურება და აგრძელებს, გამოფენის დასაწყისში გამოთქმულ მოსაზრებას და დგინდება, რომ სვანეთი დაწყებული ძვ.წ. აღ. V საუკუნიდან დღემდე, აქტიურია და ქვეყნის ერთ-ერთ სტრატეგიულ რეგიონს წარმოადგენს.

ექსპოზიცია მოეწყო, მაგრამ მონეტების დეტალური შესწავლისა და გამოფენის მომზადებისას წამოიჭრა მრავალი სამეცნიერო საკითხი, პრობლემა, რომელიც მოითხოვდა ამ მასალის თანამედროვე სამეცნიერო აპარატით დამუშავებას. ერთი მხრივ, მასალა კლასიფიცირებულია, მაგრამ უფრო ფართო კონტექსტში მისი გაანალიზება სპეციალურ სამეცნიერო კვლევას მოითხოვდა. ეს არის მუზეუმის ახალი სტრატეგია – მეცნიერების ინტეგრაცია სამუზეუმო საქმიანობაში. ჩვენი კვლევითი და საგამოფენო მუშაობაც ამ სტრატეგიის ერთ-ერთი მაგალითია. სწორედ ამის გამო

⁴ ავტორი იყო ფრანგი არქიტექტორი ლორან გინამარი. მუზეოგრაფია-დიზაინი ლინა-მარია ლოპესი.

შემირჩია ჩემმა ხელმძღვანელმა პროფესორმა გიორგი დუნდუამ ეს თემა საკვალიფიკაციო ნაშრომად. მაგრამ ასეთი პროფილის გამოკვლევის დაწერა დიდ სირთულეებთანაა დაკავშირებული. უპირველეს ყოვლისა, უნდა აღინიშნოს, რომ ანალოგიური ტიპის ნაშრომი საქართველოში ჯერ არ გამოქვეყნებულა (საკითხავია ისიც, მოიძებნება თუ არა მას პარალელი სხვა ქვეყნების ნუმისმატიკურ პუბლიკაციებში?!). აქედან გამომდინარეობს ის სირთულეები, რომელსაც ჩვენ წავაწყდით პრობლემის გაშუქებისას. უპირველეს ყოვლისა, ეს ეხება სვანეთის ნუმისმატიკური მასალის ეთნოლოგიურ-კონფესიური კუთხით შესწავლას; ვინაიდან ჩვენ პრეცედენტი არ გვქონდა და მისი გათვალისწინება არ შეგვეძლო (თუნდაც მეთოდოლოგიური თვალსაზრისით), „ყამირის გატეხვა“ მოგვიხდა.

ნუმისმატიკური მეცნიერების ძირითადი ამოცანა მონეტისა და სამონეტო განძების შესწავლაა. მონეტა პირველყოვლისა ფულია, რაც ნიშნავს იმას, რომ ის ქვეყნის სახელმწიფოებრიობის საფუძველი და, პირველხარისხოვანი ისტორიული წყაროა მისი პოლიტიკის, ეკონომიკისა და კულტურის ისტორიის გასაშუქებლად.

ამავდროულად, მონეტა ტრადიციული ყოფისა და კულტურის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ელემენტია. ამიტომ ის განსაკუთრებულ როლს ასრულებს საზოგადოების ყოველდღიურ ცხოვრებაში.

იმ დღიდან, რაც კაცობრიობამ დაიწყო ფულის მოჭრა, ყოფითი საჭიროების გამო იწყება ადამიანების მიჯაჭვა ამ ნივთთან. უფრო მეტიც, ხალხის ცნობიერებაში ის საკრალურ ნივთად იქცა, რომელსაც მაგიური ძალა მიეწერებოდა. ამიტომ ფული სხვადასხვა რიტუალისა თუ ტრადიციული წეს-ჩვეულების თანმდევი ატრიბუტი გახდა. ლოგიკურია, რომ მისი შესწავლა ხალხის ყოფისა და კულტურის შემსწავლელი მეცნიერების – ეთნოგრაფიის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი საგანიცაა.

შეიძლება ითქვას, რომ ქართულ ეთნოლოგიურ მეცნიერებაში მონეტებთან დაკავშირებული ტრადიციებისა და რიტუალების საფუძვლიანი კვლევა დღემდე არ ჩატარებულა. მეცნიერები შემოიფარგლებიან მხოლოდ მონეტების დანიშნულებისა და გამოყენების ფაქტების დადასტურებით.

რაც შეეხება ამ საკითხის ნუმისმატიკური კუთხით გაშუქებას, ამ შემთხვევაშიაც, წლების განმავლობაში მონეტებისა და სამონეტო განმების შესწავლის მეთოდოლოგია ქართველსა და უცხოელ ნუმისმატებს სპეციფიკური ჰქონდათ, კერძოდ, სარიტუალო მიზნით გამოყენებული მონეტები – სამკაული, ავგაროზი, საეკლესიო შეწირულობა და ა. შ. ძირითადად (აქვე დავძენთ, რომ გამონაკლისებიც არსებობს) აღიქმებოდა ეთნოლოგიური დანიშნულების ნივთებად და ამ მონეტების „ამეტიყველება“ პოლიტიკურ-ეკონომიკური მიმართულებით შეუძლებელი იყო.

აქედან გამომდინარე, ვფიქრობთ, სწორედ კომპლექსური, ეთნოლოგიურ-ნუმისმატიკური კვლევის შედეგადაა შესაძლებელი, ბოლომდე სრულყოფილად იქნას შესწავლილი მონეტის, როგორც მნიშვნელოვანი არტეფაქტის როლი.

ჩვენი კვლევის მიზანს, სვანეთის (მესტია-უშგულში) აღმოჩენილი ნუმისმატიკური მასალის, ეთნოლოგიური ასპექტების გამოვლენა, ასევე იმ მონეტების შემოტანა სამეცნიერო მიმოქცევაში, რომლებიც დღემდე სამეცნიერო საზოგადოებისთვის უცნობი იყო. მიზეზი, ჯერ ერთი იყო ამ მასალის არახელმისაწვდომობა და, მეორეც, ისინი მხოლოდ საეკლესიო განძის ნაწილად აღიქმებოდა. ამ ამოცანის დასაძლევად აუცილებლად მივიჩნიეთ, მიგვემართა კვლევის ეთნოლოგიური, ზოგადი ისტორიულ-არქეოლოგიური და ვიწრო – ნუმისმატიკური მეთოდებისთვის. ცალკეული აღმოჩენა გავამაგრეთ წერილობითი თუ სხვა წყაროებით, ან ამ რეგიონში იმავე ტიპის მონეტების ბრუნვის დამაჯერებელი სამეცნიერო დასაბუთებით, რის შედეგადაც შევიყვანეთ ეს მონეტები სამეცნიერო ბრუნვაში.

საქართველოში ნუმისმატიკური განმების მეცნიერული შესწავლა, ჯერ კიდევ გასული საუკუნის დასაწყისში იღებს სათავეს. სერიოზული შრომაა გაწეული ცალკეული ისტორიული ეპოქის სამონეტო განმების ტოპოგრაფიის, შემადგენლობის, ქრონოლოგიის დადგენის შესწავლის კუთხითაც, თუმცა უნდა ითქვას, რომ საქართველოში აღმოჩენილი განმების მეთოდოლოგიური შესწავლა, სისტემაში მოყვანა და კლასიფიკაცია მათი აღმოჩენის გარემოების და ხასიათის მიხედვით დღემდე არ მომხდარა. აქ, უპირველეს ყოვლისა იგულისხმება განმების დიფერენციაცია ეკონომიკურ, ეთნოლოგიურ-კონფესიურ და სხვა ხასიათის სამონეტო კომპლექსებად.

დისერტაციის მიზანს ამ ხარვეზის სრულად შევსების მცდელობა არ წარმოადგენს. მთელი საქართველოს განძების სრულყოფილი სისტემატიზაცია ამ ნაშრომის ამოცანას სცდება. ამ ეტაპზე ჩვენ შემოვიფარგლეთ მხოლოდ საქართველოს ერთი რეგიონით – სვანეთით. აქ აღმოჩენილი სამონეტო განძების მაგალითზე, ვეცდებით მოვახდინოთ, პირველ რიგში, ამ განძების სისტემატიზაცია. გამოვავლინოთ თავისებურებანი, რაც გამოარჩევს მას საქართველოს სხვა რეგიონის ნუმიზმატიკური განძებისგან. სვანეთის ნუმიზმატიკური მასალის მრავალფეროვნება დანიშნულების, ხასიათის და აღმოჩენის გარემოებების მიხედვით ამის საშუალებას ნამდვილად გვაძლევს.

პირველ რიგში, საჭირო იყო მასალის წმინდა ნუმიზმატიკურ-მეტროლოგიური დამუშავება, რასაც მოჰყვა რამოდენიმე ახალი, მეცნიერებისთვის ამ დრომდე შეუსწავლელი მასალის გამოქვეყნება. ახალი მასალა დამუშავდა კომპლექსურად, იმ მონეტებთან ერთად, რომლებიც ამ რეგიონში აღმოჩნდა და საქართველოს ეროვნულ მუზეუმშია (ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს და შ.ამირანაშვილის სახელობის მუზეუმებში) დაცული. კვლევის შედეგად დადასტურდა რეგიონში არსებული ფულადი მიმოქცევის სურათი და სვანეთის ჩართულობა, როგორც ქვეყნის საერთო ფულად მიმოქცევაში, ასევე კავშირი გარე სამყაროსთან.

თემის განზოგადებისას ჩავრთეთ არქეოლოგიური მეცნიერება. ამ დარგს გვერდს ვერ ავუვლიდით, რადგან სვანეთის სამონეტო აღმოჩენების რამოდენიმე შემთხვევა ამ რეგიონში ჩატარებულ არქეოლოგიურ ექსპედიციას უკავშირდება და მთელ რიგ საკითხებზე, სადაც წმინდა ნუმიზმატიკური კვლევით კითხვები ჩნდება, არქეოლოგია ერთგვარად გვეხმარება საკითხის დაზუსტებაში.

საინტერესოდ ჩავთვალეთ ჩაგვერთო გლიპტიკური ძეგლებიც, რომლებიც ყველაზე ახლოს დგანან ნუმიზმატიკურ მეცნიერებასთან, ვინაიდან უმეტეს შემთხვევაში იკონოგრაფიულად თითქმის იმავე სიუჟეტით „იკვებებიან,“ რითაც მონეტები. გარდა ამისა მათ იურიდიული ხასიათი აქვთ, რაც განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია.

საჭიროდ ჩავთვალეთ ეთნოარქეოლოგიური კვლევა, რაც მიზნად ისახავს, განათხარი მასალით მიღებული ინფორმაციის ინტეგრაციას სულიერ კულტურაში

შემორჩენილ რეალობას შორის. მაგალითად, იმის დასადგენად ესა თუ ის რიტუალი, წეს-ჩვეულებები საიდან იღებს სათავეს? მაგალითად: საკულტო თუ საეკლესიო განძების შესწავლისას საინტერესო იყო გაგვერკვია ტაძარში მონეტის შეწირვა, ქრისტიანული ეკლესიებისთვის იყო დამახასიათებელი, თუ წინარექრისტიანული პერიოდიდან იღებდა სათავეს?

მასალის დამუშავებისა და კლასიფიკაციის შემდგომ მოხდა ჯგუფებისა და სუბ ჯგუფების გამოვლენა. კვლევის შედეგად გამოიკვეთა სუბ ჯგუფი, რომელიც ეთნოლოგიური და კონფესიური ასპექტებითაა საინტერესო. მათ შორის მცირე ჯგუფები, რომლებსაც გარდა ეთნოლოგიურისა, პოლიტიკურ-ეკონომიკური ასპექტებიც ემატება.

ცალკე კვლევის საგანია წმინდა ეკონომიკური ხასიათი განძები და აგრეთვე ერთეული აღმოჩენები. მათი შესწავლა საჭიროა, არა მხოლოდ იმის საჩვენებლად, როგორ არის ჩართული სვანეთის რეგიონი მთლიანად ქვეყნის პოლიტიკურ-ეკონომიკურ ცხოვრებაში და როგორ ზრდის ამა თუ იმ მონეტების მიმოქცევის ტოპოგრაფიას ჩვენს ქვეყანაში. ამ განძების შესწავლამ წინ წამოსწია და თავიდან დასვა ქართული ნუმიზმატიკის ბევრი, მათ შორის, პრობლემატური საკითხი.

აქედან გამომდინარე, ჩავთვალებთ, რომ მხოლოდ კომპლექსურ, ეთნოლოგიურ-კონფესიურმა, ნუმიზმატიკურმა და არქეოლოგიურმა კვლევამ უნდა გახადოს შესაძლებელი, ბოლომდე სრულყოფილად იქნას შესწავლილი მონეტის, როგორც უმნიშვნელოვანესი მნიშვნელოვანი არტეფაქტის როლი.

I თავი. სვანეთში აღმოჩენილი ნუმიზმატიკური მასალის პოლიტიკურ-ეკონომიკური და ეთნოლოგიურ-კონფესიური ასპექტები (ძვ. წ. V - ახ.წ. XVIII სს.) საკითხის შესწავლის ისტორია

ნაშრომის სპეციფიკიდან გამომდინარე, ჩვენ კვლევის ნუმიზმატიკური, ზოგადისტორიული, არქეოლოგიური და ეთნოლოგიური მეთოდი ავირჩიეთ. სამეცნიერო ლიტერატურა და წყაროებიც ისტორიული მეცნიერების სხვადასხვა დარგს მიეკუთვნება. შესაბამისად გავმიჯნეთ ერთმანეთისგან ნუმიზმატიკური ძეგლების პოლიტიკურ-ეკონომიკური ასპექტების შესწავლასთან დაკავშირებული წყაროები და სამეცნიერო ლიტერატურა და ეთნოლოგიურ - კონფესიური საკითხების ბიბლიოგრაფიული მიმოხილვა.

ნაშრომის პირველწყაროს სვანეთის (მესტია-უშგული) ისტორიისა და ეთნოგრაფიის და საქართველოს ეროვნული მუზეუმისა ს. ჯანაშიას სახელობის მუზეუმში დაცული სვანეთში აღმოჩენილი ნუმიზმატიკური ძეგლები წარმოადგენს. მასალის ნუმიზმატიკურ-მეტროლოგიური კვლევის გარდა განვიხილეთ ამა თუ იმ კონკრეტულ ისტორიულ პერიოდში საქართველოს სამონეტო მიმოქცევის ისტორია. ლიტერატურისა და წყაროების მიმოხილვას წარმოვადგენთ ქრონოლოგიურად, თითოეული პერიოდის პარალელური სამეცნიერო ლიტერატურით.

სვანეთში აღმოჩენილი ანტიკური პერიოდის ნუმიზმატიკური მასალას წერილობითი წყაროების, არქეოლოგიური კვლევის და ნუმიზმატიკური სამეცნიერო კვლევების ფონზე მიმოვიხილავთ.

ერთ-ერთი უძველესი ცნობა, რომელიც სვანეთის შესახებ გვაწვდის ინფორმაციას, II საუკუნის რომაელ სწავლული პლინიუს სეკუნდუსია, რომელიც წერს: „კოლხეთში აიეტის შთამომავალი სავლაკი მეფობდა, რომელმაც, სამფლობელოდ ვრცელი ქვეყანა მიიღო სვანთა მიწაზე, რომელიც ოქროს საწმისებითაა სახელგანთქმული (Латышев 1904: 197-198).

ძვ. წ. I და ახ. წ. I საუკუნეების სვანეთის შესახებ ბერძენი გეოგრაფი სტრაბონი წერს: „სვანები თითქმის საუკეთესონი არიან სიმამაცისა და ძალის მხრივ. ისინი ირგვლივ ყველაფერს ფლობენ და უპყრიათ კავკასიის მწვერვალები, რომლებიც დიოსკურიის ზემოთ არის. მათ ჰყავთ ბასილევსი და 300 კაცისაგან შემდგარი საბჭო“..(ლორთქიფანიძე 2010: 169).

ანტიკური სამყაროსა და სვანეთის ურთიერთობის ამსახველი ერთ-ერთი პირველწყარო ნუმისმატიკური მასალაა. საკვლევი პერიოდის სამეცნიერო ლიტერატურად გამოვიყენეთ საქართველოს ნუმისმატიკური ისტორიის დარგში გამოქვეყნებული მეტ-ნაკლებად კომპლექსური მიმოხილვები და უფრო ვიწრო ხასიათის, თუნდაც მონოგრაფიული ხასიათის შრომები.

ანტიკური პერიოდი ჩვენ წარმოვადგინეთ ძვ. წ. V საუკუნიდან ახ. წ. III საუკუნემდე. შესაბამისად იწყება „კოლხური თეთრით“. ამ საკითხთან დაკავშირებით გამოქვეყნებულ ნაშრომთა ბიბლიოგრაფია საკმაოდ ვრცელია. ვინაიდან ჩვენი მთავარი ამოცანა სვანეთის მასალის ზოგად კოლხურ კულტურაში ინტეგრაციაა, საჭიროდ მივიჩნიეთ დაგვემოწმებინა ყველა ის სტატია, თუ მონოგრაფია, რომელიც დახმარებას გაგვიწევდა საკითხის კვლევაში. „კოლხური თეთრის“ პრობლემის ანალიზი ფაქტობრივად შეუძლებელია გიორგი დუნდუას პუბლიკაციების გარეშე. შეიძლება ითქვას, რომ მისი შრომები, გარდა ამომწურავი ინფორმაციისა, ერთგვარი ორიენტირია საკითხის სიღრმისეულად შესწავლისათვის: Дундуа 1987: Дундуа Г., Нумизматика античной грузии. Тбилиси. 1987; დუნდუა 1972: დუნდუა გ., ლომის გამოსახულებიანი კოლხური თეთრის გენეზისისათვის. ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია, თბილისი, 1972, მაცნე №1; დუნდუა ... 1979: დუნდუა გ., კახიძე ა., კოლხური თეთრის გენეზისის საკითხები. ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია, მაცნე №2, თბილისი. 1979; Дундуа Г., Лордкипанидзе Г., Денежное обращение Центральной Колхиды. Тбилиси, 1983; დუნდუა გ., კოლხური თეთრი (ზოგადი მიმოხილვა) იბერია-კოლხეთი №1, თბილისი, 2003; ასევე საყურადღებოა შემდეგი მეცნიერების კვლევები : Пахомов Е., Монетные клады Азербайджана и других республик, краев и областей Кавка, вып. 3, Баку, 1926; Зограф А., Распространение находок античных монет на Кавказе. Труды нумизматического отдела гос. Эрмитажа I. Ленинград. 1945; Wroth W., Catalogue of Greek Coins. Pontus. Paphlagonia,

Bithynia and the Kingdom of Bosphorus. London. 1889; Lang 1955: Lang D., Studies in the Numismatic History of Georgia in Transcaucasia. New-York. 1955; Шелов Д., - Монетное дело Боспора, VI-II вв. До н. э., Москва, 1956; D. M. Lang. Notes on Caucasian Numismatics. The Numismatic Chronicle. vol. XVII. New-York. 1957; Капанадзе Д., Голенко К., К вопросу о происхождении колхидок. ВДИ. 1957. №4; Голенко К., Капанадзе Д., Четыре клада колхидок. НЭ (нумизматика и эпиграфика), 1966, VI; Болтунова А., Колхидки, ВДИ, 1973, №4; Шамба С., Монетное обращение на территории Абхазии (V в. до н. э. – XIII в. н. э.). Тбилиси. 1987; დუნდუა გ., ანტიკური ხანის უცხოური მონეტების განძები კოლხეთიდან (ძვ. წ. IV - ახ. წ. IV სს.) კრებული გურია (მხარის კვლევა-ძიების შედეგები), II, თბილისი. 1997; ლორთქიფანიძე გ., გერაძე გ., ნარკვევები ქართული ნუმიზმატიკის ისტორიიდან. კოლხური თეთრი, თბილისი, 2007; კახიძე ა., ვიკერსი მ., საქართველო-ბრიტანეთის ერთობლივი არქეოლოგიური ექსპედიციის შედეგები (1998-2002წწ.), ბათუმი-ოქსფორდი. 2004. ფიჭვნარი I;

ვინაიდან ანტიკური სამყაროს სურათის შექმნა გაძნელებდა არქეოლოგიური ექსპედიციების მიერ დადასტურებული ცნობებზე დაყრდნობის გარეშე. ნაშრომში გარკვეული ადგილი დავუთმეთ არქეოლოგიური სამეცნიერო პუბლიკაციების მიმოხილვასაც – მიქელაძე 1974: მიქელაძე თ., ძიებანი კოლხეთისა და სამხრეთ აღმოსავლეთი შავიზღვისპირეთის უძველესი მოსახლეობის ისტორიიდან, თბილისი, 1974; ჯ. ნადირაძე., ყვრილის ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები, 1975; Лордкипанидзе Г., К истории древней Колхиды, Тбилиси, 1970. Лордкипанидзе Г., Колхида VI-II вв. До н. э., Тбилиси, 1978; Лордкипанидзе О., К проблеме греческой колонизации Восточного Причерноморья (Колхиды). Материалы симпозиума в Цхалтубо. 1977; ლორთქიფანიძე 1966: ლორთქიფანიძე თ., ანტიკური სამყარო და ძველი კოლხეთი, თბილისი, 1966; ლორთქიფანიძე 2002: ლორთქიფანიძე თ., ძველი ქართული ცივილიზაციის სათავეებთან, თბილისი 2002; ანტიკური სვანეთის ნუმიზმატიკურ-არქეოლოგიურ კვლევას მიეძღვნა ჩვენი სტატია - პატარიძე მ., სვანეთში აღმოჩენილი ანტიკური ხანის მონეტები. ივ.ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი. ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი. თბილისი, 2011, შრომები III.

„კოლხური თეთრიდან“ ოქტავიანე ავგუსტუსის მინაბადების ემისიამდე პერიოდი, რომელიც მოიცავს შემდეგ მონეტებს: ბოსფორის სამეფოს, კერძოდ, პანტიკანეონის ოქროს მონეტისა და ალექსანდრე მაკედონელის სტატერის, ალექსანდრე მაკედონელის და ლისიმაქეს სტატერის ადგილობრივი მინაბადი, ცნობა სინოპური მონეტების არსებობის შესახებ, ოქტავიანე ავგუსტუსის და იმავე იმპერატორის მონეტის ადგილობრივი იმიტაცია. თავის დროზე ცნობილი მეცნიერის ნაშრომებში ვხვდებით: Regling K., *Der Griechische Goldschatz von Prinkipo*, ZN, Berlin, 1931; А. Н. Зограф. *Античные золотые монеты Кавказа*. Известия ГАИМК, Вып. № 110. 1935; Зограф А., *Статеры Александра Македонского из Керченских и Таманских находок*, ГЭ, труды отдела истории искусства и культуры античного мира, т. I, 1945; Голенко К., *Клад синопских и колхидских монет из Кобулет* (1948). ВДИ, №1. 1961. კაპანაძე დ., *ქართული ნუმიზმატიკა*, თბილისი, 1969; კილურაძე ნ., *დაფნარის სამაროვანი*. ძეგლის მეგობარი №23. თბილისი. 1970; დუნდუა გ., *საქართველოში გავრცელებული ალექსანდრე მაკედონელისა და ლისიმაქეს სახელით მოჭრილი მონეტები*. მაცნე, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია. თბილისი. 1973. №1; აბრამიშვილი თ., *საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის პართული მონეტების კატალოგი*, თბილისი, 1974; ლორთქიფანიძე გ., კვიციანი ზ., გერაძე გ., *ანტიკური ხანის საქართველოს ზარაფხანა*, თბილისი, 2008; შეროზია მ., *ოქტავიანე ავგუსტუსის დენარებისა და მისი ადგილობრივი მინაბადების შესახებ*, იბერია-კოლხეთი, თბილისი, 2009, №5; ამ თემას ეხება ჩვენი სტატია - პატარიძე მ., *ლექსუმში აღმოჩენილი ანტიკური ხანის მონეტები*. ცაგერის ისტორიული მუზეუმის შრომები. I. თბილისი, 2014.

გარდა წმინდა ნუმიზმატიკური და არქეოლოგიური მიმოხილვისა ჩვენთვის განსაკუთრებულად მნიშვნელოვანი იყო გლიპტიკური ძეგლების მიმოხილვაც, ვინაიდან ეს დარგი, მისი ნახევრადიურიდიული ბუნებიდან გამომდინარე, სერიოზულ წყაროს წარმოადგენს ანტიკური პერიოდის გარკვეული პოლიტიკური ვითარების წარმოსადგენად. ამ მხრივ მნიშვნელოვანია შემდეგ მეცნიერთა შრომები : ბარნაველი ს., სვანეთის გემა პორტრეტის გამოსახულებით, *Ars Georgica*, 7, სერია A, თბილისი, 1971; Kacharava D., Kvirkvelia G., *Recent archaeological finds on the upper terrace of the Vani site*, *_Ancient Civilizations from Scythia to Siberia*, 14, pp. 2009; Борисов А., Луконин В.,

Сасанидские геммы, Ленинград, 1963; რამიშვილი ქ.ი. სასანური გემები საქართველოში, თბილისი, 1979; ჯავახიშვილი ქ., ვანის ნაქალაქარზე 2003-2005 წლებში აღმოჩენილი გლიპტიკური ძეგლები. იბერია-კოლხეთი №7, თბილისი, 2011; ჯავახიშვილი ქ., რესპუბლიკური ხანის რომაული პორტრეტული გემები (საქართველოში მოპოვებული გლიპტიკური მასალების მიხედვით). ძიებანი საქართველოს არქეოლოგიაში. თბილისი. 2011. №20; ჯავახიშვილი ქ., საქართველოს გლიპტიკური ძეგლები, იბერია-კოლხეთი, თბილისი, 2015. №11.

სვანეთის საკითხის შესწავლის საქმეში ვფიქრობთ ცალკე უნდა აღვნიშნოთ შოთა ჩართოლანის სამეცნიერო პუბლიკაციები: ჩართოლანი შ., ლარილარის სამაროვანი, კრებ. „საქართველოს, ამიერკავკასიისა და წინააზიის ისტორიის საკითხები“. ჩართოლანი შ., მასალები სვანეთის არქეოლოგიისათვის I (სვანეთის კომპლექსური ექსპედიციის 1972-1974 წლების არქეოლოგიური მუშაობის შედეგები), თბილისი, 1976; ჩართოლანი შ., ძველი სვანეთი. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია არქეოლოგიური კვლევის ცენტრი, თბილისი, 1996. ჩართოლანი შ., შრომები. თბილისი. 2010.

შ. ჩართოლანმა პირველმა შეისწავლა არქეოლოგიურად ეს რეგიონი, რის საფუძველზე დატოვა ბევრი ისეთი ჰიპოთეზა და სამეცნიერო კვლევა, რომლებიც დღესაც ანგარიშგასაწევია. ძირითადი კონცეფცია, რაც გულისხმობდა სვანეთის როლის წამოწევას საქართველოს ისტორიის სხვადასხვა პერიოდში შესაბამისი ნივთიერი თუ წერილობითი წყაროების დადასტურებით, მის სახელს უკავშირდება. მან პირველმა გაილაშქრა სამეცნიერო (არა მარტო) საზოგადოებაში დამკვიდრებული ეგრეთ წოდებული სვანეთის რეგიონის „კარჩაკეტილობის“ თეორიის წინააღმდეგ. აჩვენა, რომ ეს კუთხე ჩვენი ქვეყნის ისტორიის ყველა ეტაპზე ჩართულია მიმდინარე პოლიტიკურ-ეკონომიკურ პროცესებში და მის ორგანულ ნაწილს წარმოადგენს. ჩვენი საკვალიფიკაციო თემის ერთ-ერთი მთავარი ხაზიც, ნუმიზმატიკურ-არქეოლოგიურ და წერილობით წყაროზე დაფუძნებით, ამ რეგიონის ერთიან საქართველოს პოლიტიკურ-ეკონომიკური და კულტურული ცხოვრების შემადგენელ ორგანულ ნაწილად გააზრებაა.

ამდენად ჩვენთვის განსაკუთრებულად მნიშვნელოვანია ის კონცეფცია რომელსაც ემსახურებოდა და მეცნიერულად ასაბუთებდა შოთა ჩართოლანი.

მომდევნო ნაწილი ეხება ირანისა და ბიზანტიის ბრძოლას სვანეთის გამო VI საუკუნეში.

კვლევის ამ ნაწილში საკმაო წერილობითი ცნობები მოგვეპოვება. მათ შორის, პროკოფი კესარიელი, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, პროკოფი კესარიელი, სამიხელო ტექსტი ქართული თარგმანით გამოცა და განმარტებები დაურთო სიმონ ყაუხჩიშვილმა. ტ. II. თბილისი. 1965.; მენანდრე პროტიქტორი, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, მენანდრე პროტიქტორი, სამიხელო ტექსტი ქართული თარგმანით გამოცა და განმარტებები დაურთო სიმონ ყაუხჩიშვილმა. გეორგიკა III, თბილისი, 1936.

საკითხი მონოგრაფიულად აქვს შესწავლილი გიორგი ათანელიშვილს - ათანელიშვილი გ., სვანეთის საკითხი ბიზანტია-ირანის დიპლომატიურ ურთიერთობაში 562-590). 1959:ამავე საკითხს შეეხო გ. გოზალიშვილი - გოზალიშვილი გ., დავა სვანეთის გამო ბიზანტიასა და ირანს შორის, თბილისის სახ. უნივ. შრომები, III, თბილისი. 1936., სიმონ ყაუხჩიშვილი და ირაკლი ბერაძე - ყაუხჩიშვილი ს., ბერაძე ირ., სვანეთის ხელმოწერა აღება ბიზანტიელების მიერ, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები VII, თბილისი, 1938.

სვანეთში აღმოჩენილი ადრე ბიზანტიური ხანის მონეტები პირველად ინფორმაციის სახით მოხვდა შოთა ჩართოლანის ნაშრომში - ჩართოლანი შ., მასალები სვანეთის არქეოლოგიისათვის I (სვანეთის კომპლექსური ექსპედიციის 1972-1974 წლების არქეოლოგიური მუშაობის შედეგები), თბილისი, 1976. შემდგომ, სერიოზული კვლევა მიუძღვნეს ამ მასალას მეცნიერებმა: თამარ აბრამიშვილმა - აბრამიშვილი თ., საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ბიზანტიური მონეტები, თბილისი, 1965) და იზოლდა ცუხიშვილმა - Tsukhishvili ... 2003: Tsukhishvili I., Depeyrot G., History and coin finds in Georgia (Late Roman and Byzantine hoards (4th-13th c.) Moneta, Wetteren 2003.

მიუხედავად საეკლესიო (სარიტუალო) წარმომავლობისა, ძალზედ მნიშვნელოვანია სვანეთში არაბული დირჰემის დადასტურება. ეს მონეტა სამეცნიერო ბრუნვაში პირველად ხვდება და აქამდე ცალკე კვლევის საგანი არ გამხდარა. თუმცა დირჰემების მიმოქცევას საქართველოში საკმაოდ დიდი ხანია სწავლობენ და შესაბამისად პარალელურ მასალად გამოვიყენეთ სხვადასხვა ნაშრომები: ირინე

ჯალაღანია - ჯალაღანია ი., ქუფური მონეტების მიმოქცევა VIII-Xსს. საქართველოში, მაცნე, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების სერია, 4 (1973) ; Джалагания И., Иноземная монета в денежном обращении Грузии V-XIII вв. Тбилиси, 1979. გოჩა ჯაფარიძე - ჯაფარიძე გ., „თბილისის ამირას ‘ალი იბნ ჯა’ფარის მონეტები“, ამიერკავკასიის ისტორიის პრობლემები. რედ. გ. მაისურაძე. თბილისი. 1991. ვინაიდან საქმე ეხებოდა დასავლეთ საქართველოს მთის რეგიონს, ჩვენთვის განსაკუთრებულად საინტერესო იყო ამავე რეგიონის ბარში აღმოჩენილი ქუფური მონეტები და დიდი დახმარება ამ მხრივ გაგვიწია მარიამ ჩადუნელისა და მარიამ ქორიძის პუბლიკაციამ - ჩადუნელი მ., ქორიძე მ., წაქვას განძი, ეროვნული მუზეუმის მოამბე II (2011); თიანთინ ქუთელიას და ციალა ღვაბერიძის სტატიამ - ქუთელია თ., ღვაბერიძე ც., ინჩხურის განძი, ეროვნული მუზეუმის მოამბე V(50-B). 2014. ირაკლი ფაღვასა და ირინე ვარშალომიძის ახალმა მონაცემებმა პუბლიკაციით - ფაღვა ი., ვარშალომიძე ი., თურქია ს., ქუფური მონეტების განძი ზოტიდან (გურია), ბათუმის არქეოლოგიური მუზეუმი. შრომები, V. 2013.

სვანეთის რეგიონის ნუმისმატიკური მემკვიდრეობის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს მონაპოვარს წარმოადგენს დავით აღმაშენებლის ორი მონეტა, ვინაიდან ეს სამონეტო ჯგუფი განსაკუთრებული იშვიათობაა. ამ საკითხს შეეხო თავის დროზე რევაზ ქებულაძე - Кебуладзе Р., Клад из села Цихесулори НС (Нумизматический Сборник). Тбилиси. 1977; ქებულაძე რ., დავით აღმაშენებლის ბიზანტიურტიტულიანი ვერცხლის მონეტები. სსმ. XXXIX-B, თბილისი. 1987; ეს მონეტები მიმოხილული აქვს აგრეთვე ვალერი სილოგავას - სილოგავა ვ., სამეგრელო-აფხაზეთის ქართული ეპიგრაფიკა. თბილისი. 2006. ამ თემას მივუძღვენით სტატია - პატარიძე მ., დავით აღმაშენებლის ვერცხლის მონეტა მესტიის მუზეუმიდან. საქართველოს ეროვნული მუზეუმის მოამბე 2011, IV (49-B).

ერთიანი საქართველოს ქართული მონეტები ყველაზე გავრცელებულ და პოპულარულ სამონეტო ჯგუფებს წარმოადგენს, რომლებიც არა ერთი მეცნიერის კვლევის საგანი გამხდარა, ვინაიდან ჩვენ მხოლოდ მათი მიმოქცევაში შემოტანით და ზოგად პოლიტიკურ-ეკონომიკურ და კულტურულ პროცესებს შევცხეთ, ამდენად საჭიროდ ჩავთვალეთ დავყრდნობოდიოთ თამარ ლომოურის ნაშრომს - ლომოური თ., ფული შოთა რუსთაველის ეპოქაში. კრ. შოთა რუსთაველის ეპოქის მატერიალური

კულტურა, თბილისი. 1938, ვინაიდან ის ერთ-ერთი პირველი იყო, ვინც ქართული მონეტების პუბლიკაცია ერთად, საერთო ისტორიულ-პოლიტიკურ კონტექსტით გამოსცა.

სვანეთში აღმოჩენილი XIII საუკუნის უცხო ქვეყნის მონეტები საჭიროდ ჩავთვალეთ დაგვეკავშირებინა საქართველოში აღმოჩენილ სხვა სამონეტო განძებისთვის, რაშიც დაგვებმარა ქართველი მეცნიერების მიერ გამოქვეყნებული ცალკეული განძები და ასევე, ამ პერიოდის სამონეტო აღმოჩენების ზოგადი მიმოხილვა. რუმის სელჩუკი სულთნების, ყაანური ანონიმური და ტრაპიზონული მონეტების ერთად აღმოჩენის რამდენიმე შემთხვევაა ჩვენს ქვეყანაში, რომელიც ვფიქრობთ ეხმაურება სვანეთის იმავე მონეტების მიმოქცევას. ამ თვალსაზრისით საინტერესო აღმოჩნდა შემდეგი მეცნიერთა შრომები : ე. პახომოვი - Пахомов Е., Монетные клады Азербайджана и других республик, краев и областей Кавка, вып. IV, Баку, 1954; ი. ჯალაღანია - Джалагания И., Иностранная монета в денежном обращении Грузии V-XIII вв. Тбилиси, 1979.

ნაშრომის საკმაოდ ვრცელ ნაწილს წარმოადგენს ტრაპიზონული ასპრების ქართული მინაბადის სამი განძის პუბლიკაცია. გარდა იმისა, რომ ეს განძები პირველად ქვეყნდება, მნიშვნელოვანია იმითაც, რომ საქართველოში ამ სამონეტო ჯგუფის გავრცელების გეოგრაფიულ არეალს აფართოებს და ეხმაურება ამ თემასთან დაკავშირებულ მთელ რიგ კარდინალურ საკითხებს. აქედან გამომდინარე ბიბლიოგრაფია ეხება არა უშუალოდ სვანეთის ეგზემპლარებს არამედ წყაროებს და ბუბლიკაციებს. პირველ რიგში გვინდა ვახსენოთ ქართული ნუმისმატიკის ფუძემდებელი მიხეილ ბარათაევი - Баратаев М., Нумизматические факты грузинского царства. СПб. 1844; აგრეთვე მკვლევარები, რომლებმაც სერიოზული შრომა გასწიეს ამ საკითხის შესწავლაში. Langlois V., Essai de Classification des Suites Monetaires de la Georgie, Paris, 1860; Retowski O., Die Münzen der Komnenen von Trapezunt. M. 1910. განსაკუთრებით უნდა აღვნიშნოთ თამარ აბრამიშვილის წვლილი ამ საკითხის მონოგრაფიულად შესწავლაში - აბრამიშვილი თ., XIII-XIV სს. დასავლურ-ქართული ფული (კირმანეული). თბილისი, 1959. აბრამიშვილი თ., საქართველოს სახემწიფო მუზეუმის ტრაპიზონის ასპრების და დასავლურ ქართული ფულის (კირმანეულის) კატალოგი. თბილისი. 1984. აგრეთვე ი.

სოკოლოვას შრომები _ Соколова И., Трапезундские аспры и кирманеули с именем Мануила I и Иоанна Комнинов. НЭ(нумизматика и эпиграфика). XI. Москва, 1974; Кирманеули с именем Мануила из собрания Государственного Эрмитажа. НС (Нумизматический Сборник). Тбилиси. 1977. საკითხთან დაკავშირებით განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია საისტორიო საბუთები, ამ მხრივ მნიშვნელოვანია: თ. ჟორდანიას - ჟორდანიას თ., ქრონიკები, წიგნი II, ტფილისი, 1897., სარგის კაკაბაძის - კაკაბაძე ს., საფასის ისტორიისათვის საქართველოში, საისტორიო მოამბე, წიგნი I ტფილისი. 1925, ივანე ჯავახიშვილის - ჯავახიშვილი ივ., ქართული სიგელთა-მცოდნეობა ანუ დიპლომატიკა, ტფილისი, 1925 შრომები. ტრაპიზონული ასპრების შესწავლის მნიშვნელოვან ეტაპად შეიძლება დავიმოწმოთ თამაზ ბერაძის ნაშრომი - Берадзе Т., Мореплавание и морская торговля в средневековой Грузии. Тбилиси. 1989 და გიორგი და თედო დუნდუას ნაშრომი - დუნდუა გ., დუნდუა თ., XIII-XV საუკუნეების დასავლურქართული ემისიები. თბილისი. 2010. საკმაოდ საინტერესო ცნობებს გვაწვდის ლ. დერგაჩევას და ს. ზელენკოს სტატია - Дергачева Л., Зеленко С., Монеты Трапезунда с кораблекрушения XIII века в бухте поселка новый свет. Сугдейский сборник вып. III. Киев-Судак. 2008 აგრეთვე ს. ბენდალის ნაშრომი Bendall S., Some Thoughts on the Silver Coinage of Manuel I and John II of Trebizond in the Light of a Recent Hoard. Numismatic Vircular. February 2004. ამ საკითხებს ეხება ჩვენი ნაშრომები: პატარიძე მ., კიდევ ერთხელ კირმანეული თეთრის შესახებ. ჟურნალი „არტანუჯი“, თბილისი, 1994, N 2-3; პატარიძე მ., ჯანჯღავა გ., ტრაპიზონის იმპერიის იშვიათი მონეტები, თბილისი, 2006; პატარიძე მ., ბერლინის მუზეუმში დაცული იშვიათი ქართული მონეტის ატრიბუციისათვის. საქართველოს ეროვნული მუზეუმის მოამბე 2014, V (50-B).

ტრაპიზონული ასპრის მინაბადის შემდეგ არსებული ფაქტობრივი მასალის მიხედვით, ქრონოლოგიურად გადავდივართ XVII საუკუნეზე. ამ ეპოქის მონეტები სვანეთში ერთი პოლონეთ-ლიტვის მეფის სიგიზმუნდ III (1587-1632წწ.) - ის 1621 წელს მოჭრილი ორტის და XVII საუკუნის ირანული რამდენიმე საფასის სახით გვაქვს.

ქართველი მეცნიერებიდან ევროპულ მონეტების საკმაოდ მნიშვნელოვანი კვლევა აქვს რევაზ ქეზულაძეს - ქეზულაძე რ., ევროპული მონეტების მიმოქცევა საქართველოში XV-XVIII საუკუნეებში. თბილისი, 1971. ამ ნაშრომის წყაროთმცოდნეობით ბაზას წარმოადგენს მოგზაურების და ევროპელი მისიონერების

ჩანაწერები, რომელთა დამოწმება კიდევ უფრო ამყარებს მეცნიერის მოსაზრებებს. ამ მხრივ საინტერესოა მ. პოლიევქტოვის - Полиевктов М., Посольство стольника Толочанова и дьяка Ивлева в Имеретию 1650-1652 гг. Тбилиси, 1926 და არქანჯელო ლამბერტის - არქანჯელო ლამბერტი, სამეგრელოს აღწერა, თარგმანი იტალიურიდან ალექსანდრე ჭყონიასი, თბილისი. 1938 ცნობები. ირანული მონეტების შესწავლაში დიდი სამსახური გაგვიწია თინათინ ქუთელიას შრომებმა: Кутелия Т. Клад монет XVII века из Нориа. (Нумизматический Сборник). Тбилиси. 1977; ქუთელია თ., XVII საუკუნის მონეტები სოფელ აბანოდან (კოდის განძი), საქართველოს ეროვნული მუზეუმის მოამბე III (48-B). ამ შრომების საფუძველზე საინტერესო ვარაუდების დაშვების საშუალება მოგვეცა.

სვანეთში აღმოჩენილი და დღემდე შემონახული სამონეტო განძების უდიდეს ნაწილს ოსმალური საფასეები წარმოადგენს. საქართველოში თურქული მონეტების კვლევა მერი ანთაძის სახელს უკავშირდება. ამდენად, ძირითად დასაყრდენს ჩვენთვის სწორედ ამ მეცნიერის ნაშრომი წარმოადგენს - ანთაძე მ., საქართველოსა და თურქეთის ურთიერთობა XV-XVIII საუკუნეებში ნუმისმატიკური მასალის მიხედვით, თბილისი, 1982. ჩვენთვის სერიოზული გამოწვევა იყო იმ მონეტების ატრიბუცია, რომელიც ხსენებულ ნაშრომში არ მოხვედრილა, ვინაიდან მეცნიერს ხელი არ მიუწვდებოდა სვანეთის მასალაზე. ამის გამო, ეს უკანასკნელი არც ოსმალური საფასეების გავრცელების გეოგრაფიულ არეალში არ მოხვედრილა. ამ მხრივ დიდი დახმარება გაგვიწია ა. შაენდლინგერის კატალოგმა - Schaendlinger a., Osmanische Numismatik, Klinkhardt & Biermann. Braunschweig. 1973. რასაკვირველია, საკითხთან დაკავშირებულმა ისტორიულმა წყაროებმაც - გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი. თურქული ტექსტი გამოსცა, თარგმანი, გამოკვლევა და კომენტარები დაურთო ს. ჯიქიამ. წიგნი I, თბილისი, 1941 და ზემოთ უკვე ხსენებულმა არქანჯელო ლამბერტის სამეგრელოს აღწერილობამ. აგრეთვე გიულდენშტედტის ცნობამ - გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, გ. გელაშვილის თარგმანი, თბილისი. 1962. საქართველოში ოსმალურ ფულთან დაკავშირებული ტერმინების შესახებ დავიმოწმეთ ნ. ბერძენიშვილის ნაშრომი - ბერძენიშვილი ნ., მასალები საქართველოს ეკონომიკური ისტორიისათვის, წ. I, თბილისი. 1938.

შემდეგი საკითხი, რომელიც ფაქტობრივად ასრულებს სვანეთში აღმოჩენილი სამონეტო განმეზის პოლიტიკურ - ეკონომიკური საკითხების შესწავლას – სვანეთში აღმოჩენილი ერეკლე II - ის მონეტებია. შეიძლება ითქვას, რომ ერეკლე II - ის მონეტების შესახებ ცალკე მონოგრაფიული კვლევა არ არსებობს. იგივე ითქმის საქართველოში ამ მეფის მიერ მოჭრილი მონეტების გავრცელების ტოპოგრაფიაზე. რაც სეხება ძირითად სამეცნიერო ნაშრომებს, რომელთაც ჩვენ დავყვრდენით და აქვე დავძენთ, რომ არა მარტო ამ საკითხის გაშუქებისას, არამედ საერთოდ, ეს ქართული ნუმიზმატიკის სამი სახელმძღვანელოა: დავით კაპანაძის _ Капанадзе Д., Грузинская Нумизматика, 1950; კაპანაძე დავით ქართული ნუმიზმატიკა 1969; ევგენი პახომოვის _ Пахомов Е., Монеты Грузии, Тбилиси, 1970; დუნდუა. თ. დუნდუა ქართული ნუმიზმატიკა I ნაწილი. თბილისი. 2006. გ. დუნდუა. თ. დუნდუა ქართული ნუმიზმატიკა II ნაწილი. თბილისი. 2011. ამ მონეტების გავრცელების ტოპოგრაფიის შედგენისას, ჩვენ დავიხმარეთ საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ნუმიზმატიკურ უჯრედში დაცული სარეგისტრაციო დავთარი.

ნაშრომის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი სიახლე სვანეთის სამონეტო განმეზის ეთნოლოგიური ასპექტების გამოვლენაა. ამ პროფილის ცალკე სამეცნიერო მონოგრაფიებს ჩვენ ფაქტობრივად არ ვიცნობთ. არსებობს ვ. პოტინის ზოგადი სახის სახელმძღვანელოს ტიპის ნუმიზმატიკური გამოკვლევა, სადაც ერთ-ერთი ქვეთავი დათმობილი აქვს ეთნოლოგიური ხასიათის ნუმიზმატიკური ძეგლების განხილვას Потин 1986: Потин В., Введение в Нумизматику. Труды государственного Эрмитажа, XXVI (Ленинградское отделение) 1986. საყურადღებოა აგრეთვე სტატია, რომელიც იმავე თემატიკას შეეხო: Глазунова Е., Ширяков И., Русские монеты XIV-XV вв. С признаками внеэкопомического использования (по материалам собрания ГИМ). Нумизматический сборник ГИМ. т. XVIII Москва. стр. 108-123 (Отв. Ред. В.В. Зайцев). 2007.

ჩვენ საკმაოდ დიდი ადგილი დავუთმეთ ეთნოარქეოლოგიურ ანალიზს, რაც გულისხმობს განათხარი მასალით მიღებული ინფორმაციის ინტეგრაციას სულიერ კულტურაში შემორჩენილ რეალობასთან. რაშიც დიდი სამსახური გაგვიწია ვ. პოტინის სტატია: Потин В., Монеты в погребениях древней Руси и их значение для археологии и этнографии. Труды Государственного Эрмитажа XII. Ленинград, 1971. ამავე თვალსაზრისით ძალზედ საყურადღებოა დარეჯან კაჭარავას ნაშრომი, რომელიც

პროექტის ანგარიში - კაჭარავა 2009: კაჭარავა დ., საქართველო (იბერია-კოლხეთი) და გარე სამყარო ძვ. წ. IV - III საუკუნეებში. 2009 წლის რუსთაველის სამეცნიერო ფონდის მიერ დაფინანსებული პროექტის ანგარიში, ხელნაწერი. ნაშრომში დაფიქსირებულია და სისტემაში მოყვანილი სამარხში დადასტურებული მონეტების სხვადასხვა შემთხვევები. ეთნოარქეოლოგიური კვლევის ჩატარებაში ასევე დაგვცხმარა არქეოლოგიური ძეგლების: დედოფლის გორის და ვანის ექსპედიციების სამეცნიერო პუბლიკაციები, რომლებმაც ჩვენთვის მნიშვნელოვან კითხვაზე მოგვცეს პასუხი. კერძოდ: ტაძარში მონეტის შეწირვა, ქრისტიანული ეკლესიებისთვის იყო დამახასიათებელი, თუ წინარექრისტიანული პერიოდიდან იღებდა სათავეს? ამ თვალსაზრისით მნიშვნელოვანი იყო შემდეგი პუბლიკაციები: გაგოშიძე ი., არქეოლოგიური გათხრები ტახტიძირში (ქარელის მუნიციპალიტეტი) კავკასიის არქეოლოგია: უახლესი აღმოჩენები და პერსპექტივები: საერთაშორისო სამეცნიერო სესიის მოხსენებათა მოკლე შინაარსები, არქ. კვლევის ცენტრი; თბილისი, 1997; ფუთურიძე რ., ხოშტარია ნ., ჭყონია ა., ვანის ნაქალაქარის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში 1961-1963 წლებში ჩატარებული არქეოლოგიური თხრის შედეგები, ვანი I, არქეოლოგიური გათხრები 1947-1969, თბილისი, 1972.

ეთნოლოგიური ასპექტების შესასწავლად მივმართეთ ამ დარგის დღემდე გამოქვეყნებულ ყველა იმ ნაშრომს, სადაც ერთი შემთხვევა მაინც დასტურდებოდა ეთნოლოგიურ ყოფა-ცხოვრებაში, თუ სხვადასხვა რიტუალში, მონეტების, ან მონეტების გამოსახულებით დამზადებული სხვადასხვა ნივთების გამოყენებისა. სვანეთის წეს-ჩვეულებების ცალკე განხილვა შეუძლებელი იყო სხვა კუთხეებში გავრცელებული ტრადიციების დამოწმების გარეშე. ამ თვალსაზრისით დიდი სამსახური გაგვიწია ქართველი ეთნოგრაფების ნაშრომებმა : მაკალათია ს., მთიულეთი. ტფილისი, 1930; მაკალათია ს., ფშავი. საქართველოს გეოგრაფიული საზოგადოების შრომები. ტფილისი, 1934; მაკალათია ს., ხევსურეთი, ტფილისი, 1935; მაკალათია ს., მთის რაჭა, თბილისი, 1987; მაკალათია ს., თუშეთი, 1983; მაკალათია ს., სამეგრელოს ისტორია და ეთნოგრაფია, თბილისი, 2006; მინდაძე ნ., ჩირგაძე ნ., ქართული ხალხური სამედიცინო ტრადიციები კახეთში, 2005; ბეზარაშვილი ც., ქსნის ხეობა, თბილისი, 1975; ბარდაველიძე ვ., ივრის ფშავლებში. ავტორი ნ. ბრაილაშვილი, ენიმკის მოამბე. ტ. 11. 1941; ბარდაველიძე ვ., ქართველთა უძველესი სარწმუნოების ისტორიიდან, (ღვთაება

ბარბარ-ბაბა), ტფილისი 1941; სახოკია თ., მიცვალებულის კულტი სამეგრელოში. მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის, ტომი 3, 1940; სოსელია ლ., ტრადიციული სამკაულის ზოგიერთი სახეობის სიმბოლიკისათვის. ეთნოლოგიური ძიებანი II. თბილისი 2003.

სვანეთის ეთნოლოგია წარმოდგენილია მიხეილ ჩართოლანის პუბლიკაციის გარეშე – ჩართოლანი მ., 1973 წ. სვანეთის სამეცნიერო კომპლექსური ექსპედიციის შედეგები. საქართველოს სახემწიფო მუზეუმის მოამბე. XXXII-B. თბილისი, 1977.

სვანური ტრადიციული დღეობებში ფაქტობრივად ჩვენს სახელმძღვანელოდ იქცა ვერა ბარდაველიძის ნაშრომი - ბარდაველიძე ვ., სვანურ ხალხურ დღეობათა კალენდარი I, ახალი წლის ციკლი. ტფილისი. 1939.

მონოგრაფიული სახის ნაშრომი, სადაც განხილული იქნებოდა მონეტების გამოყენება და შესაბამისი ეთნოლოგიური სამეცნიერო ანალიზი სამწუხაროდ არ გვაქვს. ამდენად აქ დამოწმებულ ლიტერატურაში სათითაოდ მოვიძიეთ და თავი მოვუყარეთ ამ შემთხვევებს და შეძლებისდაგვარად მათი სისტემატიზაცია მოვახდინეთ .

სვანეთში ეკლესიებისადმი სიმდიდრის, მათ შორის მონეტების შეწირვა ცოცხალ კავშირშია სვანეთის ეთნოგრაფიულ ყოფასთან (ჩართოლანი 1976: 69). ტრადიციების უწყვეტობა, რაც დღესაც გრძელდება და განსაკუთრებულს ხდის ამ რეგიონს, დიდ წილად თანამედროვე საველე ეთნოგრაფიული დღიურებიდან ჩანს. კერძოდ: გულედანი ს., ეთნოგრაფიული ჩანაწერი. მესტიის მუზეუმის არქივი. 2009; ჩამგელიანი მ., საველე ეთნოლოგიური ჩანაწერების სოფელ ლატალიდან (მესტიის მუნიციპალიტეტი). ხელნაწერი. 2012. სვანეთის ეთნოლოგიური ყოფა ახლოს დგას რაჭის ტრადიციებთან და შესაბამისად ჩვენთვის განსაკუთრებულად ღირებულია გია ბერიშვილის მიერ ჩატარებული საველე სამუშაოების ანგარიში – ბერიშვილი გ., ჩანაწერები რაჭის ეთნოლოგიიდან, დაცულია ონის არქეოლოგიურ მუზეუმში. ხელნაწერი 2016; ამ საველე ეთნოლოგიურ კვლევებში ჩაწერილია და გამოკითხულია უამრავი მთხრობელი, რომელთა ინფორმაცია ჩვენი კვლევის ეთნოლოგიური ნაწილისთვის ფაქტობრივად პირველწყაროს წარმოადგენს. სვანეთის ნუმისმატიკური მასალის ეთნოლოგიურ კვლევას მიეძღვნა ჩვენი სტატიები : პატარიძე მ., სვანეთის

ნუმისმატიკური განმეზის სპეციფიკა, ივ.ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი. ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი. საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტი, შრომები, თბილისი, 2013-2014, VIII; პატარიძე მ., არაეკონომიკური დანიშნულების მონეტები (მესტიისა და უშგულის მუზეუმებში დაცული ნუმისმატიკური მასალის მიხედვით). საქართველოს ეროვნული მუზეუმის მოამბე 2015, VI (50-B).

II თავი. სვანეთში აღმოჩენილი მონეტების პოლიტიკურ-ეკონომიკური ასპექტები

სვანეთის სამონეტო განძებიდან, საკმაოდ დიდ და სერიოზულ ჯგუფს წარმოადგენს წმინდა ეკონომიკური ხასიათის სამონეტო აღმოჩენები, რომლებიც ამა თუ პერიოდის პოლიტიკური და ეკონომიკური ურთიერთობების მაჩვენებლები არიან როგორც ქვეყნის შიგნით, ისე გარეთ.

ჩვენ წარმოვადგენთ ყველა სამონეტო განძს, თუ ერთეულ აღმოჩენებს შესაძლო ქრონოლოგიით.

§ 2. 1. სვანეთი და გარე სამყარო ანტიკურ პერიოდში ნუმისმატიკური მასალის მიხედვით

სვანეთის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი უძველესი ნუმისმატიკური ძეგლები ძვ.წ. V ს-ის II ნახევარში მოჭრილი ვერცხლის მონეტებია, რომლებიც სამეცნიერო ლიტერატურაში კოლხური თეთრის სახელით არიან ცნობილი (დანართი № II, სურ. 1,2,3,4).

კოლხური თეთრის ემისიაში რვა სამონეტო ტიპი გამოიყოფა : ტეტრადრაქმა, I ტიპის დიდრაქმა, II ტიპის დიდრაქმა, III ტიპის დიდრაქმა, დრაქმა, I ტიპის ნახევარდრაქმა, II ტიპის ნახევარდრაქმა, ტრიობოლი, და ჰემიტეტარტემორიონი (დუნდუა ... 1978: 70; Дундуа 1987: 28).

მონეტების ამ ჯგუფიდან ტრიობოლი ათასობითაა აღმოჩენილი დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე. ტერმინი „კოლხური თეთრი“ თავდაპირველად ამ ნომინალებს დაერქვა (დუნდუა ... 1978: 30;). რაც შეეხება II ტიპის ნახევარდრაქმიანების (ტრიობოლების) დათარიღების საკითხს, ამ თემასთან დაკავშირებით აზრთა სხვადასხვაობაა (Wroth 1889: 64; Lang 1955: 6,7; Lang 1957: 138,139; დუნდუა 1997: 231), თუმცა, მათი აღმოჩენის ფაქტები, კარგად დათარიღებულ უცხოურ მონეტებთან ერთად საშუალებას იძლევა, მოჭრის თარიღად V საუკუნის II ნახევარი იქნეს მიღებული (დუნდუა 2003: 42).

მიუხედავად იმისა, რომ კოლხური თეთრი არაერთი მეცნიერის კვლევის საგანი იყო წლების განმავლობაში, მრავალი საკითხი ჯერ კიდევ ღიად რჩება. განსაკუთრებით ეს ეხება ემიტენტის საკითხს. მეცნიერთა ერთი ჯგუფი კოლხურ თეთრს კოლხეთის ხელისუფლების მიერ მოჭრილად თვლის (კაპანაძე 1969: 27; Голенко ... 1966: 35; Капанадзе ... 1957: 88-95; Лордкипанидзе 1977: 250-255) მეორენი თვლიან, რომ კოლხური თეთრის ემისია შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე მდებარე ქალაქების, კერძოდ კი - ფასისის პრეროგატივა იყო (Болтунова 1973: 97-103; დუნდუა 2003: 43-44; დუნდუა 1972: 66-70; დუნდუა ... 1979: 69-73). ჩვენ ვეთანხმებით მეორე მოსაზრებას და ამავდროულად ძალიან ფრთხილი ჰიპოთეზის სახით შეიძლება გამოვთქვათ ვარაუდი, რომ მონეტების ემისია სამეფო ხელისუფლებასთან შეთანხმებით ხდება და სამონეტო ეკონომიკის ფაქტობრივად კარნახობს ქალაქების მმართველებს. ამ საკითხს დაწვრილებით განვიხილავთ პარაგრაფში - „ მონეტა როგორც სამკაული და უფლებრივი ინსიგნია.

ორიოდე სიტყვით უნდა შევხვით კოლხური თეთრის, კერძოდ, ტრიობოლების გავრცელების არეალს. ეს სამონეტო ჯგუფი გავრცელებულია კოლხეთის შიდა რეგიონებში, მდინარე რიონის აუზში (Капанадзе 1957: 89), აგრეთვე სანაპირო ზოლში: ქობულეთ-ფიჭვნართან (კახიძე ... 2004: 16;) და აფხაზეთის ტერიტორიაზე (Шамба 1987: 17,18;). თ. მიქელაძის აზრით, ქვეყნის მთავარი სავაჭრო ეკონომიკური ძარღვი რიონის ხეობაზე გადიოდა შესართავიდან ვიდრე სათავეებამდე (მიქელაძე 1974: 174, 191), ამ კონცეფციის გათვალისწინებით, სავსებით ლოგიკურად გვეჩვენება კოლხური თეთრების, აღმოჩენა კოლხეთის მთიან რეგიონში, კერძოდ, რაჭაში: ამბროლაურის რაიონის სოფელ ლიხეთში, ძვ. წ. V-IV საუკუნის სამარხში (საქართველოს არქეოლოგია 1959: 199) და ონის რაიონში, 7 ეგზამპლარი, რომელიც 1927 წელს იპოვა მასწავლებელმა გ. ნოზაძემ და შევიდა თბილისის უნივერსიტეტის ნუმიზმატიკურ კაბინეტში. ამჟამად დაცულია საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკურ ფონდში (Зорграф 1945: 58). გარდა ზღვისპირეთისა და ფაზის-ყვირილის სავაჭრო მაგისტრალისა, ეს მონეტები ქვეყანაში შიდა სახმელეთო გზებითაც ვრცელდება, რასაც ზემო სვანეთში კოლხური თეთრის აღმოჩენა ადასტურებს (ლორთქიფანიძე ... 2007: 57). სვანეთში ტრიობოლის ექვსი

ეგზემპლარი აღმოჩნდა, რომლებიც ამჟამად დაცულია მესტიის ისტორიისა და ეთნოგრაფიის მუზეუმში (პატარიძე 2011ა: 18).

ამ რეგიონში კოლხური თეთრის პოვნა ზრდის ამ ჯგუფის მონეტების გავრცელების არეალს და კიდევ ერთი არგუმენტია იმისა, რომ ძვ. წ. V საუკუნეში ფულად-სასაქონლო ურთიერთობა ბევრად ვრცელ ეკონომიკურ სივრცეს – ერთმანეთისგან დაშორებულ პუნქტებს მოიცავდა. თითქმის მთელ დასავლეთ საქართველოში, მის ყველა რეგიონში გავრცელებულია კოლხური თეთრის ნახევარდრაქმიანები (ტრიობოლები).

საინტერესოა გზა საიდანაც შესაძლებელი იყო მოხვედრილიყო ეს მონეტები სვანეთში – დასავლეთ საქართველოს უკიდურეს მთაში, ენგურის ზემო წელზე.

ტრიობოლები აღმოჩენის არა ერთი შემთხვევაა დადასტურებული ლეჩხუმის ტერიტორიაზე. უფრო მეტიც, შეიძლება ითქვას, რომ ეს რეგიონი გაჯერებულია კოლხური თეთრით. ამის საილუსტრაციოდ შეგვიძლია მოვიყვანოთ შემდეგი განძები: ლეჩხუმში, სოფელ დღნორისაში (მდინარე რიონის ხეობის მარცხენა ნაპირი) აღმოჩნდა 180 ერთეული კოლხური თეთრი (ტრიობოლი). ამ განძიდან მხოლოდ 80 ცალია დაცული ქუთაისის ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მუზეუმში (წიტიშვილი 1978: 140,142; სულავა 1996: 90) საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ნუმიზმატიკის ფონდში დაცულია 310 ცალი კოლხური თეთრი ლეჩხუმიდან ე.წ. „ლეჩხუმის განძი“ (Дундуа 1987: 16, 22; სულავა 1996: 90). განსაკუთრებით ანგარიშგასაწევია 1908 წელს ლეჩხუმში⁵, მურის ციხესთან აღმოჩენილი კოლხური მონეტების განძი. ეს განძი, რომელიც შედგებოდა 12 ერთეულისგან, მოსკოვის არქეოლოგიურმა საზოგადოებამ შეიძინა და, სამწუხაროდ, საქართველოში აღარ შემოგვრჩა (Зорпаძე 1945: 56) მურის ციხე სვანეთისა და ლეჩხუმის საზღვარია. აქ გადის ერთ-ერთი ცნობილი უღელტეხილი – ზაგარისა და ატკვერის, რომელიც სვანეთის ქედის უკიდურეს ჩრდილო ნაწილში მდებარეობს. გზა ენგურის ხეობიდან სოფ. უშგულის გავლით ზაგარის უღელტეხილიდან ეშვება მდ. ცხენისწყლის სათავეებში, სოფ. ყორულდაშისა და ცანას მიდამოებში. აქ უერთდება ცხენისწყლის ხეობიდან ლეჩხუმ-იმერეთში მიმავალ მთავარ გზას – სარეწკელა-მურის გზას, რომლის ორი პარალელური განტოტება აუყვება ლაფურსა და ზესხოს, გაივლის სოფელ ზესხოს, ვაციწვერას უღელტეხილს და გადადის მდ. რიონის სათავეებში

⁵ ა. ზოგრაფი შეცდომით ქვემო სვანეთს უწოდებს.

ბრილისა და ღების მიდამოებში და უერთდება რიონის ხეობის საკომუნიკაციო გზას (ჩართოლანი 1996: 23, 24) ლოგიკურია ვიმსჯელოდ რომ ტრიობოლები ზემო სვანეთში ამ გზით ადის.

კოლხური თეთრი ერთდროულად ასრულებდა საქალაქო მონეტის ფუნქციასა და კოლხეთის შიდა რაიონებთან სავაჭრო ექვივალენტის როლსაც (დუნდუა ... 1979: 72). სვანეთში კოლხური თეთრის არსებობა იმის მანიშნებელია, რომ აქ, არა ისეთი ინტენსივობით, როგორც კოლხეთის შიდა რეგიონებში, მაგრამ ფულადი სასაქონლო ურთიერთობა დაწყებულია.

კოლხური თეთრის აღმოჩენის პარალელურად, სვანეთის ტერიტორიაზე მოპოვებულია არქეოლოგიური მასალა, რაც იძლევა საშუალებას გამოითქვას ვარაუდი, რომ ძვ.წ. V – IV სს-ში ხმელთაშუა ზღვის აღმოსავლეთ ნაწილისა და მცირე აზიის იონიური ქალაქებიდან ჯერ კოლხეთის ბარში და შემდგომ მთის რეგიონში შემოდის იმპორტი, კერძოდ, ბერძნული მხატვრული კერამიკა-შავლაკიანი ჭურჭელი (ინაძე 2009: 237). სვანეთში, ლარილარის სამაროვანზე, ჭუბერის თემში, მდინარე ნენსკრას ანუ ჭუბერის მარცხენა ტერასაზე, ზღვის დონიდან დაახლოებით 900 მეტრის სიმაღლეზე, აღმოჩენილია ბერძნული შავლაკიანი ჭურჭელი, აქვე დადასტურებულია უცხოური სამკაული, მათ შორის – ლურჯი მინის ფერადი ზოლებით შემკული მძივები; ფერადი მინისავე თეთრ-ლურჯი თვლებიანი მძივები; ყვითელი ლურჯი და ყავისფერი პასტის ფერადი ინკუსტრირებული მძივები. სხვადასხვა ფერის მინისაგან ნამზადი მრავალრიცხოვანი მძივსაკიდი, რომელთა მოყვანილობა ხშირად ზარაკებს, ამფორისკებს, დოქებსა და სხვა ნივთებს გავს (ჩართოლანი 2010: 15). ამ ჯგუფის სამკაულის სამშობლოდ ეგვიპტე და სირია ითვლება. ამდენად, როგორც ჩანს, კოლხეთის საგარეო ვაჭრობა ამ პერიოდში მხოლოდ ხმელთაშუა ზღვისა და მცირე აზიის ქალაქებთან ურთიერთობით არ ამოიწურებოდა და მოიცავდა ეგვიპტესა და მახლობელი აღმოსავლეთის ქვეყნებსაც (სირია, ფინიკია, ირანი) (ინაძე 2009: 242). ეგვიპტური ნავკრატისტული სკარაბეები, ეგვიპტური და სირიული ფერადი მინის და პასტის მძივებია უხვად აღმოჩენილი აგრეთვე მთის რაჭაში, ბრილის სამაროვანზე (აფაქიძე ... 1959: 198-200). ლარილარისა და ბრილის სამაროვანი ძალიან ჰგავს ერთმანეთს. გარდა სამარხეული ინვენტარისა, საერთოა მიცვალებულთა დამარხვის წესიც – ნაწილობრივი კრემაცია ინჰუმაციასთან ერთად (ჩართოლანი 2010: 18). ეს

ტრადიცია გავრცელებული იყო შავი ზღვის ჩრდილო და ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპიროზე, მაგალითად:ოლბიაში, ქერსონესში, პანტიკაპეიონსა და სხვა ბერძნულ კოლონიებში (ჩართოლანი 2010: 17). მთის რაჭისა და ზემო სვანეთის უკვე ნახსენებ ზაგარის გადასასვლელს თუ გავიხსენებთ, რომელიც სასაპალნე და საჭაპანო ტრანსპორტისათვის ვარგისი იყო გაზაფხულიდან შემოდგომამდე, ხოლო ქვეითად მოსიარულეს წლის ნებისმიერ დროს შეეძლო ევლო (ჩართოლანი 1996: 24), ამ ორი ძეგლის სიახლოვე გასაკვირი არ უნდა იყოს. მაგრამ ჩვენი აზრით, აქ ამ რეგიონის მთლიანობასთან გვაქვს საქმე. ბრილიც ისტორიული სვანეთის შემადგენელი ნაწილია XV საუკუნემდე (პატარიძე 2011ა: 22).

ჩვენამდე მოღწეულია 1432 წლის ალექსანდრე მეფის სიგელი (კაკაბაძე 1914: 126, 131), სადაც მოთხრობილია სვანების მიერ რაჭის ერთ-ერთი ფეოდალის, ჯაფარიძის მოკვლის შემთხვევა და სვანებსა და ჯაფარიძეებს შორის დაწყებული სისხლისღვრა. იმისათვის, რომ სიტუაცია განემუხტა, ალექსანდრე მეფემ (1412-1443) ბრძანება გასცა, „დაედოთ სიგელი“ ჯაფარიძეების ყველა მოთხოვნის გათვალისწინებით. ქვემო სვანეთიდან ლაშხეთი და მთელი მთის რაჭა, ამ სიგელის მიხედვით, სვანებს სისხლის საფასურში ჯაფარიძეებისათვის დაუთმიათ. ჩამონათვალში მოხვდა სოფლები: ღები, ჭიორა, გლოლა, ბრილი, ჩუეში, ბუბა და სხვა (მაკალათია 1987: 24). ამდენად, ვფიქრობთ, ბრილის სამაროვანი ლარილართან ერთად უნდა განვიხილოთ სვანეთის ტერიტორიაზე მცხოვრები ხალხის, კულტურის და ყოფა-ცხოვრების ამსახველ არქეოლოგიურ კომპლექსად.

მთის რაჭისა და ზემო სვანეთის ერთიანობა მოგვიანო პერიოდშიც აშკარაა და ამის ერთ-ერთი ყველაზე მყარი არგუმენტი არქეოლოგიურ მონაპოვრებთან ერთად ფულადი მიმოქცევის ერთიანობაა.

ამ ორი ძეგლზე მოპოვებული არტეფაქტები ნუმისმატიკურ მასალასთან ერთად გვამღევს საშუალებას დავასკვნათ, რომ მთიელები ძვ. წ. V საუკუნეში კარჩაკეტილად არ ცხოვრობდნენ და სვანეთის მოსახლეობას სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობა აკავშირებდა კოლხეთის ბართან და ბარის საშუალებით კი წინა აზიისა და ბერძნული სამყაროს ცივილიზებულ ქვეყნებთან.

კოლხური თეთრის ემისიის შეწყვეტა ალექსანდრე მაკედონელის და ლისიმაქეს ოქროს მონეტების მასობრივ შემოსვლასთანაა დაკავშირებული (Голенко 1966: 37).

„კოლხურმა თეთრმა ვერ გაუძლო სრულფასოვანი ოქროს მონეტების ექსპანსიას ბაზარზე (დუნდუა ... 2006: 61). მსოფლიო პროცესების პარალელურად, კოლხეთში ახალი, ელინიზმის ხანა დაიწყო, რასაც ეკონომიკური ცხოვრების გამოცოცხლება მოჰყვა (ინაძე 2009: 244), საგარეო ვაჭრობამ „მსოფლიო“ ხასიათი მიიღო. კოლხეთი აქტიურად ურთიერთობს ხმელთაშუა ზღვისა და მცირე აზიის ბერძნულ ქალაქებთან (ლორთქიფანიძე 1966: 118-119).

ძვ. წ. IV საუკუნეში სვანეთის ტერიტორიაზეც შეინიშნება ცხოვრების გააქტიურება. გარე სამყაროსთან აქტიური ეკონომიკური ურთიერთობის ერთ-ერთი უტყუარი საბუთი კოლხეთის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი არქეოლოგიური და ნუმიზმატიკური მასალაა.

ცნობილია, რომ სვანეთში 367 ცალი ალექსანდრე მაკედონელის სახელით მოჭრილი სტატერია აღმოჩენილი (დუნდუა 1973 : 61). პროცენტულად ეს რაოდენობა საქართველოს ტერიტორიაზე ამ მონეტების აღმოჩენის 98%-ს წარმოადგენს. მთლიანად ქვეყანაში სულ 377 ცალია აღმოჩენილი.

გამომდინარე იქიდან, რომ მთის რაჭას და ზემო სვანეთს ერთ რეგიონად მოვიაზრებთ, მიზანშეწონილად ვთვლით წარმოვადგინოთ ალექსანდრე მაკედონელის სტატერის აღმოჩენის ტოპოგრაფია სვანეთში და ონის რაიონში.

სვანეთში აღმოჩენილი ალექსანდრე მაკედონელის სტატერებიდან საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში რეალურად გვაქვს სვანეთის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ექვსი ეგზემპლარი, აქედან ჯანაშიას სახელობის მუზეუმში, განძების ფონდში დაცულია ოთხი (№2228; №3065; №10210; №10213;). №10210 ლარილარის სამაროვნის ტერიტორიაზეა აღმოჩენილი (Дундуа 1987: 44). მისი ზუსტი მდებარეობა სამარხში ცნობილი არ არის, ამიტომ დაბეჯითებით ვერ ვიტყვით ის „ქარონის ობოლი“ იყო, თუ ქონებრივი ცენზის მაჩვენებელი, მაგრამ სამარხში მისი არსებობა სხვა თანადროულ არქეოლოგიურ არტეფაქტებთან ერთად, უკვე მანიშნებელია იმისა, რომ ეს მონეტა მიმოქცევაში იყო (პატარიძე 2011ა: 25).

საინტერესოა შ. ამირანაშვილის სახელობის ხელოვნების მუზეუმში (№48) დაცული სტატერი, რომლის შესახებაც არსებობს ცნობა, რომ აღმოჩნდა ზემო სვანეთში ენგურისა და ნაკრის შესართავთან ურთხმელი (უთხოვარის) ხის ფულუროში. გადმოცემის მიხედვით განძი შედგებოდა 100 ეგზემპლარისგან (Пахомов 1926: 14),

მესტიის მუზეუმში ერთი ეგზემპლარია შემორჩა. რაჭაში აღმოჩენილი ალექსანდრე მაკედონელის სტატერებიდან ერთი ცალია დაცული განძების ფონდში (№ 11942), რომელიც 1928 წელს ონის რაიონში სოფელ ჭიორაში აღმოჩნდა (Дундуа 1987: 44).

ალექსანდრე მაკედონელის სტატერებზე მოთავსებულია წარწერა „ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ“ (ალექსანდრე მეფე), ან მხოლოდ – „ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ“ (ალექსანდრე) (დანართი № II, სურ. 5). სამეცნიერო ლიტერატურის მიხედვით, ალექსანდრე მაკედონელის ოქროს მონეტები, რომლებზედაც მონარქი მეფის ტიტულის გარეშეა მოხსენიებული, ძვ.წ. 329 წელზე უფრო ადრეულია (დუნდუა 1973: 61). სვანეთის რეგიონში (რაჭის ჩათვლით) აღმოჩენილი ალექსანდრე მაკედონელის სტატერები ამ ტიპისაა. ასე, რომ მათი თარიღი ძვ.წ. 329 წელს არ სცდება.

სვანეთის ტერიტორიაზე ალექსანდრე მაკედონელის სტატერების ამ მასშტაბით კონცენტრირება საყურადღებოა და ახსნას საჭიროებს. ნუმიზმატიკურ მეცნიერებაში, როდესაც ამა თუ იმ ტერიტორიაზე კონკრეტული სამონეტო ჯგუფის სიჭარბეა, პირდაპირ იწყება მსჯელობა რეგიონის აქტიურ ფულად მიმოქცევაზე. სვანეთის შემთხვევაში ახსნა სხვაგვარად მოხდა.

აკადემიკოსმა გ. მელიქიშვილმა სვანები ჰენიოხებთან გააიგივა, რომელთაც რომაელი ისტორიკოსის პლინიუსის ცნობით, მრავალგზის გამარცხეს პიტიუნტი და დიოსკურია (Меликишвили 1959: 309). გ. დუნდუამ ამ მოსაზრებიდან გამომდინარე დასვა კითხვა, ხომ არ გვაქვს საქმე ერთი კამპანიის დროს მოპოვებულ ქონებასთან? (დუნდუა 1973 : 62; დუნდუა ... 2006: 67; Дундуа 1987: 51), თუმცა მეცნიერმა იქვე დასძინა, რომ ეს მოსაზრება შესაძლებელი იყო სვანეთში გამოვლენილ არქეოლოგიურ აღმოჩენებს კითხვის ქვეშ დაეყენებინა. მართლაც, ლარილარის სამაროვანზე (აგრეთვე ბრილზეც მ.პ.) აღმოჩენილმა იმპორტმა აჩვენა, რომ ამ რეგიონის მოსახლეობა ჩართულია მსოფლიო სავაჭრო-ეკონომიკურ ურთიერთობებში და დაკავშირებულია წინა აზიისა და ბერძნული სამყაროს ცივილიზებულ ქვეყნებთან (ჩართოლანი 2010: 21).

გარდა ამისა, ამ მონეტების კონცენტრაცია სავაჭრო გზებსა და უღელტეხილებთან, ფაქტობრივად გამორიცხავს ამ მონეტებს სამხედრო ნადავლი ეწოდოს (ლორთქიფანიძე ... 2008: 18).

გარე სამყაროსთან ქვეყნის ურთიერთობის საკითხების შესწავლისათვის მნიშვნელოვან მატერიალურ წყაროს საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი

გლიპტიკური ძეგლები – საბეჭდავი ბეჭდები წარმოადგენს (ჯავახიშვილი 2015: 5). საბეჭდავი ბეჭდების დადასტურება და, საერთოდ, ამ დარგის განვითარება საქართველოში მნიშვნელოვნად იყო დამოკიდებული გარე სამყაროსთან ქვეყნის პოლიტიკურ, ეკონომიკურ და კულტურულ ურთიერთობებზე. იმის მიხედვით რა პოლიტიკურ-ეკონომიკური ვითარება იყო შექმნილი საქართველოში, ხან აღმოსავლური ქვეყნების გლიპტიკური ძეგლები ვრცელდებოდა, ხან დასავლეთის. ადგილობრივი გლიპტიკური ნახელავი კი გარკვეული თვალსაზრისით თავისთავადია, მაგრამ ხელოვნების ამ დარგის განვითარების საერთო ხაზს მიჰყვება (ჯავახიშვილი 2015: 5).

გარდა იმისა, რომ გლიპტიკა ხელოვნების ერთ-ერთი დარგია, მას ძალაუფლების მქონე პირის უფლებრივი ინსიგნიაც იყო (Неверов 1983: 8). ამიტომაც, საბეჭდავი ბეჭედი ნახევრად იურიდიული დოკუმენტია. ხოლო ბეჭედზე არსებული იკონოგრაფია ბევრჯერ ქვეყნებს შორის კავშირზე მიგვანიშნებს და ხსნის მისი წარმომავლობის საკითხს.

ზემო სვანეთში, ლარილარის სამაროვანზე ლითონის ფარაკიანი საბეჭდავი ბეჭედების ჯგუფი დადასტურდა (ჩართოლანი 1968: 305).

ბეჭდებს შორის სამი სწორკუთხაფარაკიანი ბეჭედია, რომლის მსგავსი ქ. ჯავახიშვილის სიტყვებით: “უცხო ლიტერატურაში ამ ხანის სწორკუთხაფარაკიანი ბეჭდები ჩვენ არ შეგვხვედრია” (ჯავახიშვილი 2015: 9). დანარჩენი მრგვალი და ოვალურფარაკიანი ბეჭდებია. სწორკუთხაფარაკიანი ბეჭდებიდან ერთი უჩვეულო გამოსახულებისაა: რქებდატოტვილი ირემი, რომელსაც ზურგში ისარი (შუბი) აქვს გარჭობილი (ჩართოლანი 1968: დანართი № III, 10). ქ. ჯავახიშვილის მოსაზრებით იკონოგრაფია ადგილობრივი, სვანური უნდა იყოს. ბეჭედი ბერძნულია IV საუკუნის ფორმისაა და თუ რაიმე გავლენა არის, უფრო აღმოსავლური ხელოვნების (ჯავახიშვილი 2015: 10).

როგორც ვხედავთ, არა მხოლოდ ნუმიზმატიკური, არამედ გლიპტიკური მასალაც მიაწოდებს სვანეთის რეგიონის აქტიურ კონტაქტებზე გარე სამყაროსთან.

ალექსანდრე მაკედონელისა და ლისიმაქეს მინაბადის აღმოჩენა სვანეთში საკმაოდ ორიგინალურად იქნა გააზრებული გ. ლორთქიფანიძის, ზ. კვიციანის და გოჩა გერაძის ერთობლივ ნაშრომში – „სვანეთი ანტიკური ხანის საქართველოს ზარაფხანა“. მეცნიერებმა სხვადასხვა ისტორიული წყაროების და აგრეთვე დღემდე შემორჩენილი ეთნოგრაფიული ტრადიციების საფუძველზე, რომლებიც მოწმობენ სვანეთში ოქროს

მოპოვებაზე და მის დამუშავებაზე, აგრეთვე სვანეთის ნუმისმატიკური და სინქრონული არქეოლოგიური ძეგლების ტიპოლოგიური და ცალკეული ნივთების ქიმიურ-მეტალოგრაფიული ანალიზის საფუძველზე დაადგინეს, რომ სვანეთში ანტიკურ პერიოდში ზარაფხანა არსებობდა (ლორთქიფანიძე ... 2008: 32). ვარაუდი საკმაოდ დამაფიქრებელია, თუმცა ჩვენი აზრით ის თავის თავში მოიცავს უამრავ კითხვას, მათ შორის უმთავრესია - ვინ არის სვანეთში ამ მონეტების ემიტენტი? გარდა ამისა, მინაბადი აღმოჩენილია არა მარტო სვანეთის და რაჭის იმ ტერიტორიაზე, რომელსაც ერთ მხარედ მოვიაზრებთ, არამედ დასავლეთ საქართველოს ბარში, არგვეთში და ამ მონეტების განსაკუთრებით დიდი კონცენტრაციაა აღმოსავლეთ საქართველოში. ხომ არ შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ყველა ამ მხარეში ცალკეული ზარაფხანები ყოფილიყო? პასუხის გაცემა ამ კითხვებზე, ვფიქრობთ, საკმაოდ ხანგრძლივ კვლევას საჭიროებს, ამიტომ ამ საკითხს ჯერჯერობით ღიად ვტოვებთ.

სვანეთში დასტურდება აგრეთვე ძვ.წ. IV საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედის პანტიკაპეიონის ოქროს სტატერი (Дундуа 1987: 53; ჩართოლანი 1976: 28). ამჟამად მესტიის მუზეუმში მხოლოდ ერთი ეგზემპლარია დაცული, თუმცა ცნობილია სვანეთში მისი განძად აღმოჩენის შემთხვევაც. მე-20 საუკუნის დასაწყისში ბერლინის ბოდე მუზეუმის მიუნცკაბინეტში შევიდა პანტიკაპეიონის ოქროს სტატერის ორი ათეული ცალი. არსებობს ცნობა, რომ ეს მონეტები განძად დაგროვილი აღმოჩნდა სვანეთში. მოგვიანებით კიდევ მივიდა ცნობა იმავე მუზეუმში, რომ კიდევ არსებობდა ათი ცალი, რომლებიც სხვადასხვა მუზეუმებში გაიბნა (Regling 1931: 34-38; Пахомов 1926: 13; Дундуа 1987: 53). სავარაუდოდ ეს მონეტებიც იგივე განძიდან იყო. სვანეთის მუზეუმში დაცული ერთადერთი ეგზემპლარი ნაპოვნია მესტიის რაიონში, სოფელ მულახში (ჩართოლანი 1976: 28; პატარიძე 2011ა: 25). ყველა ეს მონეტა აღწერილობით ერთი და იგივე ტიპისაა: ავერსზე - წვერებიანი სატირის გამოსახულება მარცხნივ, თავზე სუროს გვირგვინით, ხოლო რევერსზე მარცხნივ მიმავალი გრიფონის გამოსახულება, პირში შუბით. ფეხქვეშ ჰორიზონტალურად დადებული პურის თავთავი. მონეტის არეზე სამი რელიეფური ბერძნული ასო – ΠΑΝ (პან) - პანტიკაპეიონი (დანართი № II, სურ. 6). მონეტა თარიღდება ძვ. წ. 315 - 300წ. (Зорграф 1935: 187; Шелов 1956: 93)

მიუხედავად ამისა, რთული სავარაუდებელია, რომ მესტიის მუზეუმის ცალიც და სხვა დანარჩენიც ზემოთ ნახსენები განძიდან ყოფილიყო. ამას ემატება ისიც, რომ აღმოჩენის ვითარება და უფრო ზუსტი ლოკალიზაცია ცნობილი არ არის.

ყველაფრის გათვალისწინებით ერთი რამ აშკარაა – ელინისტურ ხანაში კოლხეთის მთიან რეგიონებში, მათ შორის სვანეთში, ფულის ინტენსიური ბრუნვაა.

ბოსფორის სამეფოს მონეტების შემდეგ, სვანეთის რეგიონში სხვა ქვეყნის მონეტები რეალურად დადასტურებული არ არის, თუმცა, საყურადღებოა ცნობა, რომელსაც გვაწვდის ეგნატე გაბლიანი. 1913 წელს ჭვიბერიში, რომელიც მდებარეობს სოფელ მარხიდან სამი ვერსის მანძილზე, ვინმე სალიმ ქალდანმა ნახა ბევრი ნივთი და მათ შორის ვერცხლის ფული, რომელზედაც ეხატა თევზი არწივის ბრჭყალებში (გაბლიანი 1925: 40,41; Дундуа 1987: 34,35) მოგვიანებით, ამ ინფორმაციაზე დაყრდნობით, ნ. კილურაძემ გამოთქვა მოსაზრება, რომ აქ საუბარი უნდა იყოს სინოპურ ვერცხლის მონეტაზე, რომელზედაც ქალაქ სინოპეს ღერბი – დელფინი და არწივი იყო გამოსახული (კილურაძე 1970: 19;). სამწუხაროდ, ამ ფაქტთან დაკავშირებით მხოლოდ ზეპირი გადმოცემა გვაქვს, რითაც ვერ დავამტკიცებთ სვანეთში სინოპური დრაქმების მიმოქცევის ფაქტს, მაგრამ, ვინაიდან კოლხეთის ტერიტორიაზე სინოპურ იმპორტთან ერთად (ლორთქიფანიძე 1966: 126,127) დიდი რაოდენობითაა აღმოჩენილი სინოპური ფული, ვარაუდის საფუძველი არსებობს (დუნდუა 1971: 144,148).

დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე სინოპური დრაქმების განძებად აღმოჩენის არაერთი შემთხვევაა დაფიქსირებული. ფიჭვნარში (ქობულეთის მუნიციპალიტეტი) აღმოჩნდა განძი, რომელიც 6-8 კგ-ს იწონიდა. ძირითადი ნაწილი განძისა გაიფანტა. შემორჩა 149 მონეტა, აქედან 102 სინოპური დრაქმა, დანარჩენი კი – კოლხური ტრიობოლები (Голенко 1961: 42,52).

სინოპური მონეტები, როგორც ადრეული (ძვ.წ. VI-ის.), ასევე გვიანდელი (ძვ.წ. III-ს.), ცალკეული აღმოჩენების სახით დადასტურებულია ურეკში (ოზურგეთის მუნიციპალიტეტი), ბათუმსა და სოხუმის მიდამოებშიც (Дундуа 1987: 34,35; დუნდუა 1971: 144, 148; დუნდუა 1997: 81)

კოლხეთის მთიან რეგიონში არქეოლოგიური გათხრების შედეგად დადასტურებული ეგვიპტური და სირიული ნივთები, ცნობილია, რომ ამ ქვეყნებთან კოლხეთის ვაჭრობით მოხდა, სადაც სინოპე შუამავლის როლს ასრულებდა (ინაძე 2009: 242;), გარდა ამისა, ნუმისმატიკურ მეცნიერებაში გამოითქვა ჰიპოთეზა, რომ ვინაიდან ძვ. წ. IV საუკუნის შუა ხანებიდან კოლხეთის სამონეტო ცირკულაციაში წამყვანი ადგილი სინოპურ დრაქმებს ეკუთვნის, კოლხეთში ალექსანდრე მაკედონელის სტატერების შემოსვლა, ნაწილობრივ მაინც, სინოპეს მეშვეობით ხორციელდებოდა (Дундуа 1987: 52; დუნდუა 1997: 87).

აქედან გამომდინარე, სვანეთში, სინოპური მონეტების აღმოჩენა მომავალში მოულოდნელობას არ წარმოადგენს.

ძვ. წ. III საუკუნის ბოლოდან შავზღვისპირეთში სავაჭრო მონეტის როლს ასრულებდა ლისიმაქეს სახელით მოჭრილი სტატერები, რომლებიც ასევე პოპულარული იყო ჩვენი ქვეყნისთვის. საქართველოს, კერძოდ, დასავლეთ საქართველოს ფარგლებში ლისიმაქეს ოქროს მონეტების აღმოჩენის ექვსი შემთხვევაა აღრიცხული (დუნდუა 1973 : 59), აქედან ორი ცალი სვანეთის ტერიტორიაზეა აღმოჩენილი. ერთი ს. ჯანაშიას სახელობის მუზეუმშია დაცული (Дундуа 1987: 48) და მეორე – შ. ამირანაშვილის სახელობის ხელოვნების მუზეუმში (Дундуа 1987: 49).

ძვ. წ. II საუკუნიდან ძვ. წ. I საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედამდე უკვე სამონეტო ცირკულაციაში შემოდის ალექსანდრე მაკედონელის და ლისიმაქეს სტატერების მინაბადები. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, თავის დროზე ალექსანდრე მაკედონელის ორიგინალურმა მონეტებმა გაბატონებული მდგომარეობა მოიპოვეს იმდროინდელ მსოფლიოში და ინტერლოკალურ საფასეებად იქცნენ (დუნდუა 1973 : 60). არსებობს მოსაზრება, რომ ამ მონარქის სახელით მონეტების მოჭრა ხდებოდა მისი სიკვდილიდან ორ საუკუნეზე მეტ ხანს (Зорपाф 1945: 86) სხვადასხვა ტერიტორიაზე და სხვადასხვა იურიდიული ორგანოს (თუ პირის) მიერ (დუნდუა 1973 : 61), როგორც ჩანს, ქვეყნებში ამ მონეტების პოპულარულობის გამო ბაზრებზე მოთხოვნა დიდი იყო. სამეცნიერო ლიტერატურაში ერთხმადაა აღიარებული, რომ როდესაც ამა თუ იმ ქვეყნის ბაზარზე კლებულობს პოპულარული მონეტების შემოსვლა, მოთხოვნის შევსება ხდება მინაბადების საშუალებით (დუნდუა ... 2006: 72). მინაბადები განსხვავდება ყალბი

მონეტისაგან, რადგან მას სრულფასოვანი ფულის ფუნქცია აქვს. მინაბადების ემისიას ანხორციელებს ხელისუფალი, რომელიც ქვეყანაში ფულის მოჭრაზე პასუხისმგებელი (Потин 1986: 76).

ამაზე მიუთითებს, ის გარემოებაც, რომ ხშირად მინაბადები აღმოჩენილია კანონიერ მონეტებთან ერთად (Дундуа 1987: 55) სავსებით მისაღებია მოსაზრება იმასთან დაკავშირებით, რომ მინაბადების გაჩენას, ორიგინალების ინტენსიური ბრუნვა უძღოდა წინ (დუნდუა 1973 : 60). სვანეთში ალექსანდრე მაკედონელის სტატერების აღმოჩენის 372 შემთხვევაა ცნობილი. ლოგიკურია, რომ აქ მინაბადიც აქტიურ მიმოქცევაში იქნებდა.

დღეისათვის სვანეთის რეგიონში აღმოჩენილი ალექსანდრე მაკედონელისა და ლისიმახეს სტატერის მინაბადების სტატისტიკა ასეთია. სვანეთის მუზეუმში - მესტიაში დაცულია სამი ცალი ალექსანდრე მაკედონელის სტატერის მინაბადი (დანართი № II, სურ. 7; დანართი № III, სურ. 1, 2), ერთი – უშგულის ციხე სახლში (დანართი № III, სურ. 3). ს. ჯანაშიას მუზეუმში დაცულია სვანეთში, მესტიის რაიონის სოფელ მულახში აღმოჩენილი ლისიმაქეს სტატერის მინაბადია დაცული.

ოქროს მინაბადების აღმოჩენის რუკას თუ დავაკვირდებით, დასავლეთ საქართველოს რეგიონში განსაკუთრებით დიდი რაოდენობაა კონცენტრირებული რაჭაში. აქ ათი ეგზემპლარია დაფიქსირებული, სხვადასხვა დროს და რაც ყველაზე საინტერესოა ყველა მთის რაჭაში, ონის რაიონის სოფლებში, რომლებიც შედიოდა ისტორიული სვანეთის შემადგენლობაში. მონეტები დაცულია ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკურ ფონდში. განძების ფონდი №8688; 8789; 8690; 8691; 8693; 8694; 8695; 8696; 8697; 5389. ფულადი მიმოქცევის ერთგვარობა, ვფიქრობთ მყარი არგუმენტია იმისათვის, რომ ეს რეგიონი სვანეთთან ერთად ერთ ადმინისტრაციულ თუ პოლიტიკურ სივრცედ მოვიაზროთ. დასავლეთ საქართველოს მთის რეგიონში, ალექსანდრე მაკედონელის და ლისიმაქეს სტატერების გარკვეული რაოდენობაა აღმოჩენილი ლეჩხუმში. ერთი ცალი ლისიმაქეს და სამი ეგზემპლარი ალექსანდრე მაკედონელის სტატერის ოქროს იმიტაციაა (პატარიძე 2014ა; 124-126). ჩვენ ზემოთ აღვნიშნეთ, რომ მთიანი კოლხეთის ერთმანეთთან ერთ-ერთი დამაკავშირებელი იყო გადასასვლელი გზა – ზაგარისა და ატკვერის უღელტეხილი, რომელიც სვანეთის

ქედის უკიდურეს ჩრდილო ნაწილში მდებარეობს. ეს გზა ენგურის ხეობიდან უშგულის გავლით მდ. ცხენისწყლის ხეობაზე გადადის ლეჩხუმში. მთის კოლხეთს, აქ დადასტურებული სამონეტო აღმოჩენების გათვალისწინებით აშკარაა, რომ ერთიანი ფულადი ბრუნვა აქვთ. განსაკუთრებული როლი აქვს ლეჩხუმის რეგიონს, თავისი გეოგრაფიული მდებარეობის მიხედვით ის ერთგვარი დამაკავშირებელი ხიდია კოლხეთის ბართან. შესაძლოა ბარიდან ფული ლეჩხუმის გზით ამოდიოდა. ეს სურათი უფრო მკაფიო გახდა შემდგომ პერიოდში, ახალი წელთაღრიცხვის I ს-ის II ნახევრიდან, როდესაც ალექსანდრე მაკედონელის და ლისიმაქეს მინაბადები მიმოქცევიდან ქრება და იბერიაში შემოდის ე.წ. გოტარზესის, დღეისათვის მიღებული ატრიბუციით, არტაბან II-ის (ახ. წ. 10-38წწ) დრაქმა და ოქტავიანე ავგუსტუსის (ძვ. წ. 27 ახ. წ. 14) რომაული დენარი (შეროზია 2009: 61).

ოქტავიანე ავგუსტუსის მიმოქცევის გეოგრაფიული საზღვარი საკმაოდ დიდია. ჩვენთვის მნიშველოვანია დავადგინოთ რა გზით შეიძლებოდა ასულიყო სვანეთში ეს მონეტები. დასავლეთ საქართველოს ბარის რეგიონში ეს მონეტები გვხვდება რეგიონში, რომელიც თავისი გეოგრაფიული მდებარეობის და პოლიტიკური სტატუსის გამო ერთგვარი ეკლექტურობით ხასიათდება (დუნდუა ... 2006: 131). ეს არგვეთის რეგიონია (თანამედროვე თერჯოლის, ხარაგაულის, ზესტაფონის, ჭიათურისა და საჩხერის მუნიციპალიტეტი). ბორი-ჭიათურის მიდამოებში I-III საუკუნეებში ვარაუდობენ ქართლის ერთ-ერთი საპიტიახშო ცენტრს. მეორე მოსაზრების თანახმად, გვიანანტიკურ ხანაში არგვეთის საერისთავოს ცენტრი საჩხერე უნდა ყოფილიყო (დუნდუა ... 2006: 131). ამ რეგიონის სპეციფიკა გულისხმობს იმას, რომ ფაქტობრივად აქ გადის ერთგვარი სავაჭრო არტერია, რომელიც კოლხეთს იბერიასთან აკავშირებდა. ამ რეგიონში ავგუსტეს დენარები მოჭრილი გალიის (ლუგდუნუმი?) ზარაფხანაში II - IVსს-ში – 56 ცალი, აქედან კლდეეთში-16ც., სოფელ ბორში (ხარაგაულის მუნიციპალიტეტი - 29ც. (აბრამიშვილი 1974: 60, 61), მდ. ყვირილას აუზი - 10ც., სოფელი კაცხი - 1ც. (დუნდუა ... 2006: 131). არსებობს ცნობა, რომლის მიხედვით 2001 წ. აგვისტოში, საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში, მოქალაქე ლიპარტელიანმა წარმოადგინა მესტიის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი 18 მონეტა, მათგან ცხრა – ავგუსტუსის დენარი (რომი) და იგივე რაოდენობის გოტარზესის დრაქმა. სამწუხაროდ, მონეტები მუზეუმმა ვერ შეიძინა (პატარიძე 2011ა: 32). ავგუსტუსის დენარის გავრცელების ტოპოგრაფიაში მხოლოდ ამ

ცნობით კორექტივის შეტანა ძნელია, მაგრამ ინფორმაცია, ვფიქრობთ, ანგარიშგასაწევია. ავგუსტუსის დენარების ხანგრძლივი მიმოიქცევის შემდეგ აღნიშნული მონეტების რიცხვის შემცირებამ გამოიწვია III საუკუნის შუა ხანებიდან ადგილობრივი იმიტაციების გენეზისი (კაპანაძე 1969: 44; დუნდუა ... 2006: 125).

რაც შეეხება ადგილობრივი იმიტაციების გავრცელების ტოპოგრაფიას სვანეთში. დღეისათვის სვანეთში აღმოჩენილი რელურად ორი მინაბადი გვაქვს: ერთი დაცულია ს. ჯანაშიას სახელობის მუზეუმში და მეორე მესტიის მუზეუმში (დანართი № III, სურ. 4). სვანეთში ამ მონეტების ბრუნვა საკვირველი არ უნდა იყოს. რადგან მთაში ავგუსტეს მინაბადის აღმოჩენის შედარებით მეტი შემთხვევა ფიქსირდება ლეჩხუმში. რაოდენობრივად დღეისათვის ლეჩხუმში მინაბადების ხუთი ეგზემპლარი გვაქვს (პატარიძე 2014ა; 127-128). აქედან ერთი ცალი დაფიქსირდა სამარხში, ეგრეთ წოდებული „ქარონის ობოლია“. 2007 წელს ლეჩხუმის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ, ხელმძღვანელი გურამ გაბიძაშვილი, ადგილ გონაზე, N 7 სამარხში თავის ქალის არეში, პირის ღრუში, კბილებს შორის იყო მოთავსებული. მონეტის მიხედვით სამარხი III საუკუნეს განეკუთვნება (პატარიძე 2014ა; 127). ოქტავიანე ავგუსტუსის ბარბაროსული მინაბადი დაფიქსირდა ლეჩხუმში კიდევ ერთ სამარხში.

2016 წელს ლეჩხუმის (ცხეთა-დებვირის) არქეოლოგიურ ექსპედიციაში ექსპედიციის ხელმძღვანელი ნინო სულავა, ცხეთის სამაროვანზე N8 სამარხში დაფიქსირდა მამაკაცის ხონჩხი. ჩატანებული ჰქონდა გრძელი მახვილი რკინის ბრინჯაოს ბუნიკით, რკინის შუბისპირი, ბრინჯაოს აბზინდა და პირის ღრუში მონეტა. მონეტა პირველად ქვეყნდება, ამდენად ვიძლევიტ სრულ აღწერილობას (დანართი № IV, სურ. 1).

წონა: 1,65გრ; ზომა: 18/18 მმ. ლითონი – სპილენძი.

აღწერილობა

Av. იმპერატორის უკიდურესად დამახინჯებული პროფილი მარცხნივ. მონეტის ირგვლივ წერტილოვანი რკალი.

Rv. გაიუსისა და ლუციუსის ერთმანეთის საპირისპიროდ მდგარი გამოსახულება ფაქტობრივად არ ჩანს. ოდნავ შეინიშნება მახვილები და ფარი რასაც ეყრდნობიან.

მიუხედავად იმისა, რომ მონეტა ძალიან სქემატურია, ის ძალიან ახლოს დგას, ლეჩხუმში ცაგერის მუნიციპალიტეტში, ადგილ გონაზე სამარხში აღმოჩენილ ავგუსტუსის მინაბადთან (პატარიძე 2014ა: 128, 133).

როგორც ვხედავთ, ორი შემთხვევაა ამ ჯგუფის მონეტის „ქარონის ობოლად“ დაფიქსირების, რაც იმაზე მიანიშნებს, რომ ადგილობრივ, მოცემულ შემთხვევაში დასავლეთ საქართველოს მთაში, ამ მონეტებს ფულად მიმოქცევაში წამყვანი ადგილი უკავიათ. ლეჩხუმში ამ მონეტების აღმოჩენა, სხვა მხრივაც საყურადღებოა, ჯერ ერთი ის უკავშირდება არგვეთის ტერიტორიის ბაზარს, საიდანაც შესაძლებელი იყო ამ მონეტის შემოსვლა და მეორე მხრივ ლეჩხუმის გზით თავისუფლად მოხვდებოდა სვანეთში. თუ გავითვალისწინებთ იმასაც, რომ სრულიად საქართველოს ტერიტორიაზე ეს მონეტები ინტენსიურ ბრუნვაშია, გამოდის, დასავლეთ საქართველოს მთის რეგიონი ქვეყნის საერთო მიმოქცევის ორგანული ნაწილია. მინაბადების გენეზისს წინ უსწრებს ორიგინალების შემოსვლა, რაც უკვე იმის მანიშნებელია, რომ ქვეყანა, რომელსაც სამყაროსთან პოლიტიკურ-ეკონომიკურ კავშირშია. მთის ჩართულობაც, ნაკლები მასშტაბებით, მაგრამ მაინც, ამ პოლიტიკურ პროცესებში აშკარაა.

როდესაც რომაულ სამყაროსთან პოლიტიკურ კავშირებზე ვსაუბრობთ, ვფიქრობთ, მნიშვნელოვანია ყურადღება შევაჩეროთ გლიპტიკურ ძეგლზე – უნიკალურ, რომაულ პორტრეტულ გემაზე, რომელიც სვანეთში არის აღმოჩენილი.

გემა ქალბატონებმა სარა ბარნაველმა და რენე შმერლინგმა მიაკვლიეს ზემო სვანეთში კვირიკე და ივლიტას ეკლესიაში, ლაგურკაში. 1948 წელს შესაძლებელი გახდა ის შეეძინათ და ნივთმა ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტში დაიდო ბინა. 90-იანი წლების თბილისის მოვლენების დროს გემა ხანძრის დროს დაიკარგა (ჯავახიშვილი 2011: 293;). დღეისათვის შემორჩა ს. ბარნაველის სტატია (ბარნაველი 1971: 19-26;) და მის მიერვე აღებული თაბაშირის ანაბეჭდი (დანართი №, სურ. 2).

აღწერილობა

გემა-ინტალიო ქალცედონის, ოვალური ზურგი. გამოსახულია მამაკაცის ბიუსტი პროფილში. ბიუსტი კისრის ქვემოთ არის გადაჭრილი. კვეთა საკმაოდ ღრმა არის, ძალიან ოსტატური, მოდელირება რბილი და დახვეწილი. მამაკაცის ნიკაპის ქვემოთ ორი ასოა ამოჭრილი IA.

სარა ბარნაველი გემას ძვ. წ. ით 18-ით ათარიღებს (ბარნაველი 1971: 20;). ქ. ჯავახიშვილმა სხვადასხვა პორტრეტების შედარებისას დაადგინა, რომ ის ეკუთვნის სექსტ პომპეუსს (ჯავახიშვილი 2011: 293).

სექსტ პომპეუსი, რომის სამოქალაქო ომების ერთ-ერთი მთავარი მონაწილე და სენატის პარტიისათვის უკანასკნელი მებრძოლო იყო. მან რამდენჯერმე ძალაუფლებაც კი ჩაიგდო ხელში, თუმცა საბოლოოდ ის მცირე აზიაში გაიქცა, სადაც ძვ.წ. 35 წელს ანტონიუსის ბრძანებით სიკვდილით დასაჯეს (Машкин 1949: 368-370).

ამ სვანურ გემას ერთ-ერთი გამორჩეული ადგილი უკავია სექსტ პომპეუსის სხვა პორტრეტულ გემებს შორის (ჯავახიშვილი 2011: 294).

თუ გავითვალისწინებთ თითქმის აქსიომატურ ჭეშმარიტებას, რომ ქვეყანაში იმპორტის არსებობა საგარეო კავშირ-ურთიერთობების მანიშნებელია, გამოდის რომ ანტიკური გლობტიკური ნაწარმის გამოჩენა სვანეთში, ნუმიზმატიკურ მასალასთან ერთად, კიდევ ერთი საბუთია იმისა, რომ საქართველოს საგარეო პოლიტიკურ კურსში, კერძოდ, რომაულ სამყაროსთან ურთიერთობებში, სვანეთი, როგორც ერთ-ერთი ორგანული ნაწილი დასავლეთ საქართველოსი არც თუ ისე პასიურად არის ჩართული.

§ 2. 2. ირანისა და ბიზანტიის ბრძოლა სვანეთის გამო VI საუკუნეში

სვანეთის რეგიონი მეექვსე საუკუნის მეორე ნახევარში მსოფლიოს ორი უძლიერესი ძალის, ბიზანტიისა და ირანის დაპირისპირების ერთ-ერთი მთავარი ობიექტი გახდა. მოდავე სახელმწიფოებს კარგად ჰქონდათ გაცნობიერებული ამ რეგიონის სტრატეგიული მნიშვნელობა, ამიტომაც მთელი მეექვსე საუკუნის მეორე ნახევრის განმავლობაში ამ ქვეყნებს შორის დიპლომატიური (ზოგჯერ შეიარაღებული) ომი გაჩაღდა.

მას შემდეგ რაც ქართლი ჩაიგდო ხელში და იქ მეფობა გააუქმა, დასავლეთ საქართველოს დაპყრობა ირანის მთავარ ამოცანად იქცა. ლაზიკა ბიზანტიის გავლენის სფეროში შედიოდა. ამდენად ამ სახელმწიფოების ინტერესების შეჯახება გარდაუვალი იყო. ბიზანტიასა და ირანს შორის ლაზიკისათვის ქიშპობისა და ბრძოლის გამწვავება 522 წელს იწყება, როდესაც ლაზიკის მეფე წათე ბიზანტიაში წავიდა და იქ ქრისტიანობა მიიღო. სამხედრო დაპირისპრება პერიოდულად მოლაპარაკებებით და შეთანხმებებით სრულდებოდა. 562 წელს დაიდო ერთ-ერთი მორიგი ხელშეკრულება ორმოცდაათი

წლის ვადით. პირობები შემდეგი იყო: ირანი ხელს იღებდა ლაზიკაზე, მაგრამ სვანეთს არ თმობდა, მიუხედავად იმისა, რომ ის ადრე ლაზიკის შემადგენლობაში შედიოდა. სწორედ 562 წლის ბიზანტია-ირანის საზავო მოლაპარაკების დროს იწყება დიპლომატიური ომი სვანეთის საკითხის გადასაჭრელად (ათანელიშვილი 1959: 22).

VI-ს პირველი ნახევრის ბიზანტიელი ისტორიკოსი პროკოფი კესარიელი წერს, რომ: „სვანეთის შიგნით არის სკვიმნია და სვანია (სვანეთი)“ ლაზთა ქვეშემრდომები არიან და იქაურ მცხოვრებლებს არხონტად ჰყავთ ერთი თავის თვისტომთაგანი და როდესაც არხონტს აღსასრულის დღე მიადგება, მათ ლაზთა მეფის მიერ მეორე არხონტი ენიშნება“-ო (გეორგიკა 1965: 126-127).

მენანდრეს მიხედვით (გეორგიკა 1936: 225), ლაზიკა სვანეთთან ერთად ემორჩილებოდა ბიზანტიას. ლაზიკის მეფე ნიშნავდა სვანთა მთავარს, რომელსაც ბიზანტიის კეისარი ამტკიცებდა. ასევე, სვანები ხარკს უხდიდნენ ლაზთა მეფეს სხვადასხვა პროდუქტის სახით: ტყავეულობა, თაფლი, ცვილი და სხვ. ამას გარდა, „არხონტი“ ვალდებული იყო ლაზთა მეფის დასახმარებლად ლაშქარიც გამოეყვანა. 552 წელს სვანეთი ჩამოშორდა ლაზიკას და ირანის მფლობელობაში გადავიდა (გეორგიკა 1936: 214). მენანდრეს სიტყვით, სვანეთის განდგომა ლაზთაგან მოხდა მაშინ, როდესაც ლაზიკაში ბიზანტიის ჯარის სარდალი იყო მარტინე, მეფედ კი - გუბაზი. მალე მარტინესა და გუბაზს შორის ჩამოვარდა უთანხმოება, რის გამოც ლაზებმა სვანეთს სურსათი ვერ მიაწოდეს, რომელსაც წინათ ყოველწლიურად უგზავნიდნენ მათ (ათანელიშვილი 1959: 23). ამით უკმაყოფილო სვანები ლაზებს განუდგნენ და ირანელებს მიეკედლენ. ერთმა ეგრისელმა წარჩინებულმა, სახელად თეოფობიმ, ირანელებს უქიმერიონის ციხე ჩააბარეს. ამის შემდეგ ირანელებმა სვანეთიც და ლეჩხუმიც დაიმორჩილეს (ყაუხჩიშვილი 1931: 329). გ. ათანელიშვილის აზრით, ეს ამბავი 552 წელს უნდა მომხდარიყო, რადგან შემდგომი საზავო მოლაპარაკების დროს ირანსა და ბიზანტიას შორის, რომელიც ქალაქ დარაში გაიმართა, ირანის მეფე ხოსრო ამბობს, რომ იგი ათი წელია რაც ფლობს სვანეთს. ამ საზავო მოლაპარაკების დროს სვანეთის საკითხი კვლავ ბიზანტიელებმა დააყენეს, მაგრამ კვლავ უშედეგოდ – საკითხი გადაუწყვეტელი დარჩა. მიუხედავად იმისა, რომ ირანმა მთლიანად ხელი აიღო ლაზიკაზე, სვანეთს არ თმობდა და არგუმენტად მოყავდა, რომ სვანეთი კი არ დაუპყრია

თავისი ნებით მიეკედლა ირანს. გაჩაღდა პოლემიკა, სადაც თითოეული მხარე ცდილობდა თავისი სიმართლე დაემტკიცებინა, მაგრამ სრულიად უსაფუძვლოდ. ამის შემდეგ ჩათვალეს, რომ ეს საკითხი იმდენად მნიშვნელოვანი იყო, რომ თვით ირანის შაჰს ხოსროს უნდა განეხილა (გეორგიკა 1936: 216). ამ მიზნით ბიზანტიის ელჩი პეტრე მიდის ბითარმისში, სადაც ირანის მეფე ხოსრო იმყოფებოდა. თუმცა შეთანხმებას აქაც ვერ მიაღწიეს. ამ საზავო მოლაპარაკებისას ნათლად გამოჩნდა, რომ ბიზანტიის ელჩს პეტრეს სვანეთის საკითხი უმნიშვნელოვანეს საკითხად მიაჩნდა. აი რს ამბობს ის : „ მას შემდეგ, რაც ჩავაქრეთ ომის ალი და თითქოს თავისუფლად ამოვისუნთქეთ, მხოლოდ ერთი ნაპერწკალია დარჩა: ბოროტებათა ნაპერწკალად მე ვგულისხმობ სვანეთს, რომელიც გვემუქრება ჩვენ, რომ უდიდესი უთანხმოების ცეცხლად გადაიქცევა; შეაჩერე უბედურება და წინდაწინვე გაგვათავისუფლე მოსალოდნელ ბოროტებათაგან, გამოსავალს მძიმე მდგომარეობიდან ჩვენ ვამყარებთ შენზე....ჩვენ უკვე ლაზიკის უფალნიც გავხდით, სვანეთიც მოგვემატოს. ვინაიდან, ვინც განმგებელს ჰფლობს, ნუთუ მისი არ უნდა იყოს იმისი ხელქვეითი“ (გეორგიკა 1936: 218-219). ამ სიტყვებიდანაც ნათლად ჩანს, რაოდენ მნიშვნელოვანია სვანეთი ბიზანტიისათვის. ეს ძალიან კარგად იცოდა ხოსრომაც და ამიტომაც იყო, რომ მთლიანად ლაზიკას უთმობდა ბიზანტიას, მაგრამ სვანეთს ვერ ელუოდა (ათანელიშვილი 1959: 25). ამის შემდეგ 565 წელს როდესაც იუსტინე II გამეფდა ბიზანტიაში, კიდევ ერთხელ დაისვა ირანთან სვანეთის საკითხი. უფრო მეტიც, ის სასყიდელის გაღებაზეც თანახმა იყო (გეორგიკა 1936: 228), მაგრამ კვლავ უშედეგოდ. 569 წელსაც იყო მცდელობა, მაგრამ კვლავ ღიად დარჩა სვანეთის გადაცემის საქმე. შემდგომ, 570-571 წლებში სვანეთის საკითხის გადაწყვეტა მოისურვა თვით ირანის მეფემ ხოსრომ. მან დესპანებად ბიზანტიაში გაუშვა ჯერ ზიქი და მერე მეზოდი, რომელთაც დაავალა ბიზანტიასთან მოლაპარაკება და, რასაკვირველია, სვანეთის საკითხის საბოლოოდ გადაწყვეტა. მაგრამ ბიზანტიის კეისარმა იუსტინემ ჯერ კიდევ გზაში მყოფ ზიქს გაუგზავნა წერილი, რითაც აცნობა რომ არ დასთანხმდებოდა და უბრალოდ არც დაესვათ ეს საკითხი (ათანელიშვილი 1959: 27)

საბოლოოდ ყველა მცდელობა უშედეგოდ დამთავრდა და დავა ისევ იარაღით გადაწყდა. 575 წელს ბიზანტიელები სვანეთში შეიჭრნენ. ირანის მომხრე მთავარი დაატყვევეს და საგანძურით, ცოლით და შვილებით კონსტანტინოპოლში წაიყვანეს. ამის შემდეგ სვანეთი ბიზანტიას გადაეცა (ყაუხჩიშვილი ... 1938: 96).

საინტერესოა რა ინტერესები უნდა ჰქონდა სვანეთში, ამ ორ უზარმაზარი სახელმწიფოს? ფაქტია, რომ არსებობდა ამ დაპირისპირების სერიოზული მიზეზი. მენანდრე, რომელიც ფაქტობრივად ბიზანტიის ინტერესების გამომხატველი ისტორიკოსია ამბობს, რომ სვანეთი თავისი მოხერხებული მდებარეობით, მეტად სასარგებლო იყო, რათა ამ გზით მოზღვავენ სპარსელებს კოლხეთის საზღვრები არ აეოხრებინათ. ამ სიტყვებში ძალიან კარგად ჩანს სვანეთის სტრატეგიული მნიშვნელობა. ირანს კი აქ ფეხის მოკიდება იმისთვის სურდა, რომ ლაზიკის ზურგში მუდამ ჰქონოდა დასაყრდენი სტრატეგიული პუნქტი (ათანელიშვილი 1959: 69) სვანეთის მნიშვნელობა მარტო ამით არ ამოიწურებოდა. ერთ-ერთი საზაო მოლაპარაკების დროს, ხოსრო ამბობს : „ ეს (სვანეთი) ერთი იმ ტომთაგანია, რომელიც კავკასიის გარშემო ცხოვრობს, ჰყავს მთავარი და ამ ქვეყანაზე სკვითები გადიანო“ (გეორგიკა 1936: 71). ამ საკითხს შეეხო გ. გოზალიშვილი, რომელმაც აღნიშნაა , რომ ეს ძალიან მნიშვნელოვანი მიზეზი იყო იმპერიათა შორის დავის, ვინაიდან ჩრდილოეთის ტომთა პირაქეთ გადმოსასვლელი გზების ხელში ჩაგდება სტრატეგიის უმნიშვნელოვანეს პუნქტს წარმოადგენდა მეზობელი მხარეებისთვის (გოზალიშვილი 1936: 222).

სვანეთისადმი ინტერესი არც ამით ამოიწურებოდა. აქ ეკონომიკური ინტერესებიც იკვეთება, მით უმეტეს, რომ საისტორიო წყაროების მოწმობით სვანეთში ოქროს შოვნა შეიძლებოდა (გოზალიშვილი 1936: 223). სტრაბონი მოგვითხრობს : „ამბობენ, რომ იმათში (იგულისხმებიან სვანები) წვიმის ნაკადულებს ჩამოაქვს ოქრო, და რომ ბარბაროსები აგროვებენ მას დახვრეტილი გოგებისა და ბანჯგვლიანი ტყავების საშუალებით“. (ლორთქიფანიძე 2010: 104)

პლინიუსი კი გადმოგვცემს: „კოლხიდაში მეფობდა აიეტის შთამომავალი სავლაკი, რომელმაც მიიღო რა სამფლობელოდ ყამირი ქვეყანა, როგორც ამბობენ _მოაგროვებ მრავალი ოქრო-ვერცხლი სვანების ტომში და საერთოდ, თავის სამეფოში, რომელიც განთქმულია ოქროს ტყავებით“ (ლორთქიფანიძე 2010: 104).

რაც შეეხება საკუთრივ სვანეთის პოზიციას. ამ დაუსრულებელი დავის დროს სვანები ყოველთვის ირანისადმი მიდრეკილებას იჩენდნენ (გოზალიშვილი 1936: 225). როგორც ჩანს, ირანელები ახერხებდნენ მათთან საერთო ენის გამონახვას.

ბიზანტიისადმი უარყოფითი დამოკიდებულება აიხსნება იმით, რომ ლაზიკაში ბიზანტიელების მმართველობის შედეგად დატრიალებული უსამართლობის შესახებ სვანები ინფორმირებულები იქნებოდნენ და არანაირ სურვილი არ ექნებოდათ იგივე ბედი გაეზიარებინათ. ამას ემატებოდა ისიც, რომ რაც ლაზებისთვის პრობიზანტიური ორიენტაციის მთავარი მიზეზი იყო - ქრისტიანული აღმსარებლობა, რაც სვანეთში მეექვსე საუკუნეში ბოლომდე ფეხმოკიდებული არ იყო.

მთელი ამ პოლიტიკური პერიპეტიების და ირანთან სვანეთის დამოკიდებულების, მათ შორის ათწლიანი მორჩილების, რაზეც ზემოთ გვქონდა საუბარი დამადასტურებელი ყველაზე უტყუარი ნივთიერი მტკიცებულობა, წესით აქ დალექილი სასანური ფულის განმეხილვა უნდა ყოფილიყო. საკვირველია, მაგრამ სასანიანთა ირანის მხოლოდ ერთი დრაქმა დადასტურებული სვანეთის რეგიონში. ეს ეგზემპლარი ამჟამად მუზეუმის კუთვნილებას არ წარმოადგენს. ის ინახება სოფელ ლატალში, მესტიის მუნიციპალიტეტი) ფარჯიანების ოჯახში. მონეტაზე მუშაობის საშუალება მოგვეცა (დანართი № IV, სურ. 3).

პორმიზდ IV (579-590) . ზარაფხანა აბარშაპრი. წ. 3,40გრ. ზ. 2,7მმ. ვერცხლი.

მონეტა ოჯახის რელიქვიას წარმოადგენს. ვერცხლის ფული (ვარჩხილ) სვანური ტრადიციული წეს-ჩვეულებების თანმდევი ატრიბუტია (ამის შესახებ ნაშრომის მესამე თავში ვისაუბრებთ). შესაძლოა ამ მონეტასა ოჯახში რიტუალური ფუნქცია აქვს და თუ ამ კუთხით შევხედავთ, მონეტა არაეკონომიკური ფუნქციის მატარებლად შეიძლება ჩაითვალოს. მაგრამ თუ გავითვალისწინებთ იმ პოლიტიკურ პროცესებს, რომლებზედაც ზემოთ გვქონდა საუბარი და წერილობითი წყაროებს, დაბეჯითებით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ირანის სასანიანთა დინასტიის ფული უსათუოდ იქნებოდა მიმოქცევაში სვანეთის რეგიონში.

რაჭაში, ონის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში დაცულია ერთი სასანური ვერცხლის დრაქმა (დანართი № IV, სურ. 4).

კავად I (488-531წწ.); წ. 3,72გრ.; ზ. 2,7მმ. ვერცხლი.

მართალია მონეტა რაჭაში აღმოჩნდა, მაგრამ თუ ჩვენს ზემოთ გამოთქმულ კონცეფციას _ სვანეთისა და ზემო რაჭის ერთ პოლიტიკურ ერთეულად გააზრების

შესახებ გავითვალისწინებთ, შეიძლება თამამად ითქვას, მონეტა ამ მოსაზრებას აგრძელებს და იმის დამამტკიცებელი საბუთია, რომ ამ მონეტის ხსენებულ რეგიონში დადასტურება შემთხვევითობა არ არის და ირანთან დაკავშირებულ პოლიტიკურ-ეკონომიკური პროცესების კონტექსტშიც თავსდება. მონეტებთან და წერილობით წყაროებთან ერთად უნდა დავიმოწმოთ უშგულის ციხე სახლში დაცული გლიპტიკური მასალა, კერძოდ, სასანური სამი გემა (ადაპიშვილი ... 2009: 19). შევეცდებით აღვწეროთ აღნიშნული გემები⁶

პირველი (პირობითად დავარქვით პირველი) გემა (დანართი № IV, სურ. 5)

ელიფსის ფორმის საბეჭდავი. აქვს ნახვრეტი ზონრის გასაყრელი. ბრტყელ პირზე გამოსახულია მამაკაცის ბიუსტი პროფილში მარცხნივ. ბიუსტის ქვემოთ ორი გაშლილი ფრთა. თავს ზემოთ შტრიხები. მასალა - ქვა. გემა დათარიღდა V-VI სს. (Борисов ... 1963: 78. Таб. №20).

მეორე გემაზე გამოსახულია ცხოველის (სავარაუდოდ მელიის) გამოსახულება. ანალოგია არ მოეძებნება. მასალა ქვა. თარიღი სავარაუდოდ V-VI სს. (დანართი №, სურ. 6).

მესამე გემაზე გამოსახულია მოძრაობაში მყოფი დათვი. მასალა ქვა (დანართი №, სურ. 7) თარიღდება IV-V სს. (რამიშვილი 1979: 72, დანართი № II №18).

გემების თარიღი IV – VI საუკუნეებს შორის მერყეობს. ამას ჩვენთვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა არ აქვს, მთავარია ერთი რამ – გლიპტიკური მასალა, როგორც ნახევრად იურიდიული საბუთი, მიგვანიშნებს სასანელების კვალის არსებობაზე სვანეთში, უფრო მეტიც, სვანეთისა და სასანიანთა ირანის პოლიტიკურ-ეკონომიკურ კავშირზე.

§ 2.3. ბიზანტიური ფულის ნიშნები სვანეთში.

სვანეთში ბიზანტიური მონეტის აღმოჩენის ხუთი შემთხვევა დაფიქსირდა და ყველა მათგანი ადგილობრივად მიწაშია ნაპოვნი.

⁶ სასანური გემების პირველადი ატრიბუცია ეკუთვნის ქ. ი. რამიშვილს, ხოლო დათარიღება და შემდგომი კვლევა ქეტევან ჯავახიშვილს, რისთვისაც მათ მადლობას მოვახსენებთ.

იმპერატორ ლეონ I (457-474)-ის მონეტა ნაპოვნია ცხუმარში (მესტიის მუნიციპალიტეტი) ოქროს ძიების დროს 1937 წელს (აბრამიშვილი 1965: 34; ჩართოლანი 1976: 57; Tsukhishvili ... 2003: 40) მონეტა დაცულია სემ-ის განძების ფონდში № 1678. იმავე წელს იქვე აღმოჩნდა ანასტასი I (491-518) სოლიდი (აბრამიშვილი 1965: 38; ჩართოლანი 1976: 57; Tsukhishvili ... 2003: 40). მონეტა დაცულია სემ-ის განძების ფონდში № 1679.

1938 წელს გ. ნიკოლაძემ საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმს გადასცა სვანეთში შეძენილი იმპერატორ იუსტინე II (565-578) სპილენძის 40 ნუმიანი მონეტა. მონეტა დაცულია სემ-ის განძების ფონდში № 7869 (აბრამიშვილი 1965: 51; ჩართოლანი 1976: 57; Tsukhishvili ... 2003: 40)

XX საუკუნის 70-იან წლებში მესტიის მუზეუმში ბიზანტიური ორი ოქროს მონეტა (სოლიდი) შევიდა. ორივე ირაკლი (ჰერაკლე) კეისრის მონეტაა, ერთი მონეტა ირაკლისა და მისი ორი ვაჟის ირაკლი-კონსტანტინეს და ირაკლიონის გამოსახულებით (დანართი № V, სურ. 1) , მეორე - ირაკლი და ირაკლი კონსტანტინეს (დანართი № IV, სურ. 2) 613-14 წლიდან 630 წლამდე და შემდეგაც მოჭრილი მონეტა (ჩართოლანი 1976: 56-57).

მივყვეთ ქრონოლოგიურად.

V-VI საუკუნეებში სვანეთი ბიზანტია-ირანის დაპირისპირების ერთგვარ პოლიგონად იქცა. სვანეთის საკითხთან დაკავშირებული დიპლომატიური ომი, რომლის შესახებაც უკვე გვქონდა საუბარი, ფაქტობრივად უშედეგოდ მთავრდებოდა. ეს ის რეგიონი იყო, რომლის დათმობა არც ერთ მოდავე სახელმწიფოს არ სურდა. აქედან გამომდინარე, როგორც სასანიანთა ირანის მიერ მოჭრილი დრაქმების, ასევე ამ დროის ადრეობიზანტიური მონეტების მოხვედრა სვანეთში ლოგიკურია. მათი მოხვედრა აქ შესაძლებელია სამხედრო ოპერაციების შედეგიც იყოს და სავაჭრო-ეკონომიკური კავშირებისა. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, სვანეთის როლი, არ უკავშირდებოდა მისი, როგორც მხოლოდ სტრატეგიული რეგიონის მნიშვნელობას, აქ ეკონომიკური ინტერესებიც იკვეთებოდა (გოზალიშვილი 1936: 223). ამას გარდა, ვფიქრობთ, სოლიდი სასანურ დრაქმებთან შედარებით სავარაუდოდ უპირატესობით სარგებლობდა ბაზარზე, მით უფრო მაშინ, როდესაც ცნობილია, რომ V საუკუნის

განმავლობაში ბიზანტიური მონეტა აღმოსავლეთ საქართველოს მთელს ტერიტორიაზე მიმოიქცეოდა (დუნდუა ... 2006: 150).

სვანეთის საკითხთან დაკავშირებით გაჩაღებულ, ბიზანტია-ირანის ომის კონტექსტში, ვფიქრობთ, განსაკუთრებულად საინტერესოა იუსტინე II (565-578)-ის სპილენძის მონეტის დაფიქსირება. იუსტინე II სასყიდელის გაღებაზეც კი თანახმა იყო (ყაუხჩიშვილი 1936: 228) ირანისათვის, რათა არ დაეთმო სვანეთი. მაგრამ, როდესაც საწადელს ვერ მიაღწია და ირანის მეფის ხოსროს დესპანები გზიდან გააბრუნა (ათანელიშვილი 1959: 27), საბოლოოდ ისევ იარაღს მოკიდა ხელი და 575 წელს ბიზანტიელები სვანეთში შეიჭრნენ. ირანის მომხრე მთავარი დაატყვევეს და საგანძურით, ცოლით და შვილებით კონსტანტინოპოლში წაიყვანეს. ამის შემდეგ სვანეთი ბიზანტიას გადაეცა. (ყაუხჩიშვილი ... 1938: 96). არა მარტო სვანეთი, არამედ სრულიად ლაზიკა ბიზანტიის გავლენის სფერო გახდა. ამას მოწმობს იუსტინე II (565-578) - ის სპილენძის მონეტების აღმოჩენა ისტორიული ლაზიკის ტერიტორიაზე. ეს მონეტები სვანეთის გარდა აღმოჩნდა ოჩამჩირესა და ბიჭვინთაში (აბრამიშვილი 1965: 124; Tsukhishvili ... 2003:40).

VII საუკუნეში, კერძოდ, ჰერაკლე კეისრის (610-641) ლაშქრობების (626-627) შედეგად საქართველოსა და, საერთოდ, ამიერკავკასიაში ერთხანს ბიზანტიის ჰეგემონია დამყარდა. 622 წელს ჰერაკლე კეისარმა დატოვა კონსტანტინოპოლი და თავისი ჯარით კაპადოკიისაკენ გაემართა, სადაც ირანელები დაამარცხა. როდესაც ირანის შაჰი გაძლიერებული ლაშქრით გამოემართა, ჰერაკლეს იბერიელთა, ეგრისელები და აფხაზთა მაშველი ძალები მიუვიდნენ. მაგრამ კრიტიკულ მომენტში, როდესაც კეისარს სპარსელთა ლაშქარი მოეწია, ეგრისელებსა და აფხაზებს მოკავშირეობაზე უარი უთქვამთ და შინისაკენ გამგზავრებულან. ამის შემდეგ ჰერაკლე უკავშირდება ხაზარებს, რომლებიც დიდი ენთუზიაზმით გამოეხმაურნენ ბიზანტიის მოწოდებას და იმდენად დიდი იყო ნადავლის ჩაგდების სურვილი რომ თვით ხაზართა ხაკანი – ჯიბლუ ჩაუდგა ჯარს სათავეში. 627წ. შემოდგომაზე. თბილისთან ხაზარებს ლაზიკიდან დიდი ჯარებით გადმოსული ჰერაკლე შეეგება. მოკავშირეებმა ყველანაირ ღონეს მიმართეს, იქამდე რომ მტკვრის გადაკეტვაც კი განიზრახეს, რომ მდინარის წყალი ქალაქზე მიეშვათ, მაგრამ ყველაფერმა ამაოდ ჩაუარათ. როგორც ხაზარებმა, ისე ბიზანტიელებმა

თბილისის კედლებთან დიდი ზარალი ნახეს და ქალაქს გაეცალნენ.. 628 წელს ზავი დაიდო ბიზანტიასა და ირანს შორის. ამის შემდეგ თბილისის ბედიც გადაწყდა. 628 წელს ორი თვის მედგარი ბრძოლის შემდეგ ხაზარებმა თბილისი აიღეს. ქალაქში შეჭრილმა ხაზარებმა ველური სისასტიკით გაჟლიტეს ყველა, განურჩევლად სქესისა და ასაკისა. დაატყვევეს მთავრები, რომლებიც ჰერაკლე კეისარს მიგვარეს, რომელმაც მათ ჯოჯოხეთური სატანჯველი გადაუწყვიტა. კეისარს დიდი სისასტიკე გამოუჩენია აგრეთვე წარმართებისა და ცეცხლთაყვანისმცემლების მიმართ.

ჰერაკლე კეისრის ლაშქრობების შედეგად ამიერკავკასიაში კარგა ხნით ბიზანტიის პოლიტიკური ჰეგემონია დამყარდა. ქართლის ერისმთავრობა კვლავ ადარნასემ მიიღო, რომელიც კეისრის მოადგილედ ითვლებოდა.

თუ ქართლის ერისმთავართა ხელისუფლების წარმატებისათვის ამ პატივს დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, სხვა ვითარებასთან გვაქვს საქმე დასავლეთ საქართველოში, ეგრისში. VII საუკუნის დამლევს იქ „მეფის“ ნაცვლად უკვე „პატრიკიოსი“ იხსენიება. თუმცა ეს ფაქტი იმის მაჩვენებელია, რომ ამ დროს ქვეყანა ერთგვარ დამოუკიდებლობას კიდევ ინარჩუნებდა და ბიზანტიის იმპერიის უბრალო პროვინციის მდგომარეობამდე არ დასულა.

ჰერაკლე კეისრის არა ერთი მონეტაა აღმოჩენილი როგორც დასავლეთ, ისე აღმოსავლეთ საქართველოში. რაც შეეხება ოქროს მონეტებს, ძირითადად, დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზეა კონცენტრირებული. 1940 წელს ირაკლი და ირაკლი-კონსტანტინეს სახელით მოჭრილი ოქროს მონეტა – სოლიდი აღმოჩნდა სოფელ დიდჭყონში (მარტვილის მუნიციპალიტეტი) (Пахомов 1949b №1441; აბრამიშვილი 1965: 126). 1958 წელს სოფელ ჩიბათში (ლანჩხუთის მუნიციპალიტეტი) აღმოჩნდა განძი სადაც 14 ცალი ჰერაკლე კეისრის სოლიდი იყო (აბრამიშვილი 1965: 126; Tsukhishvili ... 2003: 40).

არსებობს მოსაზრება, თითქოს ჰერაკლე კეისრის ოქროს მონეტები არა ეკონომიკური ხასიათისაა. იგი უფრო მილიტარისტულია, რაც ნიშნავს იმას, რომ ჰერაკლეს მონეტები დაკავშირებული იყო მის საჯარისო კონტიგენტთან, რომელიც დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე იმყოფებოდა. ხოსრო II (591-628წწ.) (ირანის შაჰი) ომის დროს. ჰერაკლეს მონეტების აღმოჩენების არეალი ზუსტად იმეორებს მისი

საქართველოში ლაშქრობის მარშრუტს, როგორც ცნობილია, მან აღმოსავლეთ საქართველო დალაშქრა და სავარაუდოდ, იბერიაში იგი სწორედ ლაზიკის საზღვრებიდან შეიჭრა (დუნდუა ... 2006: 163). ამ მოსაზრებას ჰერაკლეს მონეტების აღმოჩენის ტოპოგრაფიაც უმაგრებს ზურგს. ჰერაკლეს ერთი მონეტა არგვეთის ტერიტორიაზეცაა ნაპოვნი, 1950 წელს სოფ. ქორეთში (საჩხერის მუნიციპალიტეტი) ჰერაკლეს ჰექსაგრამი (ვერცხლის მონეტა) აღმოჩნდა. ეს რეგიონი კი აღმოსავლეთ საქართველოსთან მჭიდრო პოლიტიკურ-ეკონომიკურ კავშირშია და, შესაძლოა, კეისარი იბერიაში ლაზიკის საზღვრებიდან შეიჭრა. ეს მოსაზრება გასათვალისწინებელია, რადგან ტოპოგრაფიის გარდა შესაბამისი წერილობითი წყაროებიც დასტურდება ეს ფაქტები. მაგრამ, ლაზიკის უკიდურეს ჩრდილოეთში ლაშქრობის შესახებ ჩვენ არ მოგვეპოვება ცნობა. რაჭაში, სოფელ ჭიორასთან აღმოჩნდა ირაკლი კეისრის ოქროს მონეტა (Пахомов 1957: №1579; აბრამიშვილი 1965: 126; Tsukhishvili ... 2003:40) (დანართი №V, სურ. 3) ამ ტერიტორიას ჩვენ მოცემული პერიოდისათვის სვანეთის შემადგენელ ნაწილად ვთვლით.

ლაზეთის სამეფოს ხანაში, სვანეთის საერისთავოს ტერიტორიის საზღვარი პატარა მდინარე მუშვანამდე აღწევდა, რომელიც დღევანდელი სოფ. უწერის ქვემოთ მდ. რიონს მარჯვნიდან შეერთვის (ბერაძე 2008: 62). თ. ბერაძის აზრით, ამ პატარა მდინარის სახელწოდება: „მუშუანი“, შემოკლებული „მუშუან ჭალაი“-სვანების მდინარე უნდა იყოს (ბერაძე 2008: 62). აქედან გამომდინარე, გამოდის, რომ ამ რეგიონში ჰერაკლეს სამი სოლიდია აღმოჩენილი. ეს ყველაფერი კი გვამღერს საშუალებას განვიხილოთ ორი ვარიანტი ამ მონეტების სვანეთში მოხვედრისა. პირველი – ჰერაკლემ სვანეთშიც ილაშქრა, რადგან ძალიან მარტივი იყო არგვეთიდან ჭიორაში გადასვლა, იქედან ენგურს ზემოთ ასვლა და ამ მონეტებს მართლაც „მილიტარისტული“ ფუნქცია ჰქონდა. მეორე – შესაძლებელია ლაზიკის მთიანეთში არ ულაშქრია, მაგრამ თუ გავითვალისწინებთ სვანეთის მჭიდრო სავაჭრო ეკონომიკურ კავშირს ბართან ეს მონეტები იქ ეკონომიკური მიზნებით მოხვდა. ჩვენ ვფიქრობთ ორივე ვერსიას აქვს არსებობის უფლება.

მიუხედავად იმისა, რომ სვანეთში ბიზანტიური მონეტების მიმოქცევა, ისევე, როგორც მთლიანად დასავლეთ საქართველოში ლოგიკურია, ნივთიერი მასალა არ

შემორჩა. სამაგიეროდ სვანურ ეპიგრაფიკულ ძეგლებში ნახსენებია ფულის სახელწოდებები: „აჟურა“ და „დრახკანი“. რა ვიცით ტერმინების შესახებ? ივ. ჯავახიშვილი წერს: „ ქართული „აჟურა“ ბერძნული „არგირა“ უნდა იყოს, მაგრამ ზეპირად და არა მწიგნობრულად შეთვისებული“, „აჟურა ბიზანტიური ვერცხლის ფულს ეწოდებოდა, რომელიც XI ს-ის საქართველოშიაც ყოფილა გავრცელებული (ჯავახიშვილი 1925: 19; დუნდუა ... 2009: 14).

„დრახკანი“ იგივე „დრაჰკანი“ - ოქროს ფულის აღმნიშვნელი ზოგადი ტერმინია ქართულ წყაროებში XIII საუკუნის ჩათვლით (ჯავახიშვილი 1925: 15; ლომოური 1938: 296; ჯაფარიძე 1976: 88; დუნდუა ... 2009: 55) ამ ტერმინით აღინიშნებოდა ბიზანტიური ოქროს მონეტები და მუსლიმური დინარიც (დუნდუა ... 2009: 55).

ტერმინი აჟურა ნახსენებია ორ საბუთში : „დაწერილი სოფლისა ხუცეს გიორგი ხაფთანანისადმი“ და „დაწერილი სოფლისა სინელისადმი“, აქედან პირველ საბუთში „აჟურასთან“ ერთად „დრახკანიც“ არის დაფიქსირებული (სილოგავა 1988: 201,204).

„დაწერილი სოფლისა ხუცეს გიორგი ხაფთანანისადმი“ – ნაკაწრი წარწერაა ჩვაბიანის მთავარანგელოზთა ეკლესიის ჩრდილოეთ კედელზე ნუსხური დამწერლობით. ეს არის საბუთი, სადაც ჩამოთვლილია განძი, რომელიც სოფელმა „მიუთვალა“ გიორგი ხუცესს. აქ დასახელებულია სამოცდასამი აჟურა, შვიდი დრახკანი, „ოცდაათისა დრახკანისა წონით სხვაი შეყრილი ვერცხლი“ და ხუთი ბეჭედი (სილოგავა 1988: 202).

მეორე საბუთი – „დაწერილი სოფლისა სინელისადმი“, ნაკლულია, მაგრამ ნახსენებია „აჟურა უ „ რაც ნიშნავს 400 აჟურას რომელიც ასევე „მიუთვლია“ სოფელს სინელი ხუცესისთვის.. წარწერის ავტორი, ვ. სილოგავას აზრით ადიშელი ხუცესია.

ორივე საბუთი უაღრესად საინტერესოა სხვადასხვა მოსაზრებებით. ამ წყაროების მიხედვით, დაბეჯითებით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ბიზანტიური ვერცხლისა და ოქროს მონეტები ამ რეგიონში სავარაუდოდ XIII საუკუნის ჩათვლით აქტიურ მიმოქცევაშია. მიუხედავად იმისა, რომ დამამტკიცებელი რეალური ფაქტობრივი მასალა არ შემოგვრჩა.

განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ამ საბუთების შინაარსი ჩვენი კვლევის ეთნოლოგიურ-კონფესიური ნაწილისთვის და ამის გამო მათ ჩვენ კიდევ ერთხელ დავუბრუნდებით.

§ 2.4. დავით IV აღმაშენებლის მონეტები სვანეთიდან

2009 წელს სვანეთის (მესტია-უშგული) მუზეუმში ჩვენს მიერ ჩატარებული სამუშაოების დროს, ყურადღება მიიქცია ვერცხლის საფასემ, რომელიც სამუზეუმო დავთარში გატარებული იყო როგორც გიორგი II-ის (1072 - 1089) მონეტა. მონეტა პუბლიკაციაშიც მოხვდა (ჩართოლანი 1976: 56), სადაც მოხსენიებული იყო ასევე როგორც გიორგი II. მონეტაზე მხოლოდ ოთხი ასო ჩანდა (ასომთავრული) საიდანაც საბედნიეროდ ორი ის ასო იყო dT (დთ), რომელიც მეფე დავითის სახელზე მიგვანიშნებდა. მონეტის ტიპის მიხედვით ის დავით აღმაშენებლის მიერ მოჭრილი მონეტა იყო. რასაკვირველია, წარწერის დასაზუსტებლად შევადარეთ მეფე დავითის მიერ მოჭრილი ამ ტიპის სემ-ში დაცულ სხვა მონეტებს, აგრეთვე მათაც, რომლებიც არ გვინახავს, მაგრამ გამოქვეყნდა ცნობილი ქართველი მეცნიერების მიერ (Кебуладзе 1977: 98-109) (სილოგავა 2006: 223-252). ზედწერილის ამოკითხვით და სხვა მონეტებთან შედარებით დავადგინეთ, რომ საქმე გვაქვს დავით აღმაშენებლის ვერცხლის ფულთან (პატარიძე 2011გ : 295).

საერთოდ დავით აღმაშენებლის ვერცხლის საფასე საკმაოდ იშვიათ მონეტათა რიგს განეკუთვნება. საქართველოში სულ ექვსი ცალია⁷ დადასტურებული. აქედან ორი სვანეთიდან არის.

მონეტის აღწერილობა

ვერცხლი. წ. 0,61გრ, ზ. 24/23 მმ; (დანართი № V, სურ. 4)

Av. ვლახერნის ღმრთისმშობლის გამოსახულება წელზევით, პირდაპირ, თავის ორივე მხარეს წარბოცილი ბერძნული წარწერით, რომლის ამოკითხვა შეუძლებელია.

Rv. მონეტის კიდეებზე განლაგებულია დაქარაგმებული ასომთავრული ზედწერილი:

⁷ ვგულისხმობთ მუზეუმში დაცულ დავით აღმაშენებლის ვერცხლის მონეტებს. კერძო კოლექციებში არსებული მათი ზუსტი რაოდენობა ჩვენთვის ცნობილი არ არის.

.... dT af..

(ქრისტე) (ადიდე) დ(ავი)თ აფ(ხაზთა) (მეფე)

ცენტრში :

da sevtsi

და სევ(ა)სტ(ოს)ი

შენიშვნა: მონეტა გახვრეტილია.

როგორც ვხედავთ, რევერსზე, მონეტის ცენტრში, კარგად იკითხება **da sevtsi** (და სევასტოსი), ხოლო ირგვლივ წარწერაში ჩანს ასო **d** (დ), ასო **T** (თ). შემდეგ ერთი ასო წაშლილია და თითქოს შეიძლება ასო ფარის (**f**) ამოცნობა, დანარჩენი ლეგენდა მთლიანად წარბოცილია და შეუძლებელია მათი გარკვევა. წრიულ წარწერაში ამოკითხული ქარაგმით **dT** (დთ) ცნობილი ხდება, რომ საუბარია მეფე დავითზე და დაბეჭდვით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ეს მონეტა დავით IV აღმაშენებელს ეკუთვნის.

როგორც შევნიშნეთ, მონეტას კიდეზე ერთი ნახვრეტი აქვს. ის ერთი შეხედვით არაეკონომიკური დანიშნულების ნივთად შეიძლება ჩაითვალოს. მეორადად, ანუ მონეტის მიმოქცევიდან გასვლის შემდეგ, შესაძლოა მას რომელიმე რიტუალისთვის იყენებდნენ კიდეც. მონეტა იმდენად დაბალი წონისაა და თან საკმაოდ თხელი, რომ საეჭვოა სამკაულად ეტარებინა ვინმეს. ამ მონეტის ეთნოლოგიურ დანიშნულებას აძლიერებს მასზე გამოსახული ვლადიმერის ღვთისმშობელი. შეიძლება ის სულაც შანა ხატი იყო?! ყველა ეს მოსაზრება დასაშვებია, მაგრამ მთავარია გვაქვს თუ არა საფუძველი დავუშვათ ამ მონეტის სვანეთის რეგიონში მიმოქცევაში არსებობა? ჩვენს მიერ შემუშავებული დაკვირვებით, ერთეულ მონეტას, თუ ზურგს არ უმაგრებს წერილობითი თუ სხვა წყაროები, ან ამ რეგიონში იმავე ტიპის მონეტების ბრუნვის დამაჯერებელი სამეცნიერო დასაბუთება, ვთვით, რომ ის შესაძლოა შემთხვევით იყოს მოხვედრილი ამ რეგიონში. ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ, რომ, სვანეთში დავით აღმაშენებლის მონეტის აღმოჩენის ეს მეორე შემთხვევა დადასტურდა.

1949 წელს გიორგი ჩუბინაშვილის ექსპედიციის მიერ, ზემო სვანეთში, კალას თემში, კვირიკესა და ივლიტეს ეკლესიის (ლაგურკას) საგანძურში მოპოვებული იქნა და

საქართველოს სახელწიფო მუზეუმში ჩამოტანილი დავით აღმაშენებლის მონეტა, რომელიც ჯვრიანი ტიპის სახელით არის ცნობილი .

მონეტის აღწერილობა

ინვენტ. №22446, წ. 0,56გ, ზ. 23/24მმ, (დანართი № V, სურ. 5) (ქებულაძე 1987: 48).

Av. ვლადიმერის ღმრთისმშობლის გამოსახულება წელზევით, პირდაპირ, თავის ორივე მხარეს წარმოადგენს ბერძნული წარწერით, რომელიც არ იკითხება.

Rv. ცენტრში ტოლმკლავიანი ჯვარი, რომლის მკლავები შევსებულია ჯვრულად განლაგებული ხუთ-ხუთი წერტილით. მის გარშემო, წერტილოვან წრეში ჩასმული ქართული ასომთავრული რელიეფური წარწერა. ამ მონეტაზე იკითხება

Qe ade dT... fe d...sli

სხვა ამ ტიპის დანარჩენ მონეტებზე არსებული წარწერების ურთიერთშეჯერების შედეგად მიიღება ტექსტი:

„ქ(რისტ)ე, ა(დი)დე დ(ავი)თ მ (ე)ფე და ს(ევას)ტ(ოს) ი “

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ეს მონეტა კვირიკე და ივლიტეს სახელზე აგებულ ეკლესიაში, ლაგურკაში იყო დაცული. ამ სალოცავის აგების ზუსტი თარიღი ცნობილი არ არის, სამაგიეროდ მხატვრობა, რომლის ავტორიცაა მეფის მხატვარი თევდორე, შესრულებულია 1112 წელს. ამის შესახებ ინფორმაციას გვაწვდის ტაძრის დასავლეთ კედელზე არსებული ასომთავრული წარწერა (ყენია ... 2000: 46). ამ დროს საქართველოს სამეფო ტახტზე დავით აღმაშენებელი ზის. ცნობილია, რომ 1103 წლიდან დავითი ყოველგვარ ბიზანტიურ ტიტულზე უარს ამბობს და სავარაუდოდ ამ ტიპის მონეტებს აღარ ჭრის, მაგრამ მიმოქცევაში კვლავ რჩებიან. ჩვენ ჰიპოტეტურად დასაშვებად მიგვაჩნია, რომ ეს მონეტა მიმოქცევის თანადროულად მოხვედრილიყო სალოცავში (პატარიძე 2013-2014: 201). სვანეთში ერთ-ერთი გავრცელებული ტრადიცია სალოცავში ფულის დატოვება იყო კეთილდღეობის ნაცვალგების მიზნით. ეს ტრადიცია დღემდე შემორჩა და გრძელდება საქართველოს ყველა რეგიონში. მონეტებთან დაკავშირებულ ამ და სხვა ტრადიციებზე ნაშრომის მესამე თავში ვისაუბრებთ.

ლაგურკაში დაფიქსირდა ასევე ამ ტიპის მონეტის აღმოჩენის კიდევ ერთი შემთხვევა. ის ამჟამად სვანეთის (მესტიის) მუზეუმშია. სამწუხაროდ, მონეტა მხოლოდ ფრაგმენტის სახით შემორჩა. შესაბამისად ზუსტი ატრიბუცია გაგვიჭირდა. ჩანს მხოლოდ წარწერის ნაწილი - **da sevtsi** - და სევასტოსი. ამ ტიტულატურით საქართველოს ისტორიაში ორი მეფეა – დავით IV და გიორგი II. გადაჭრით თქმა, რომელ მეფეს მიეკუთვნება მონეტა ძნელია, რადგან ზუსტად ის ნაწილია დაკარგული, სადაც სახელის ინიციალი უნდა იყოს. იკონოგრაფიული მსგავსების გამო ჩვენ გამოვთქვით ვარაუდი, რომ შესაძლოა ის დავით აღმაშენებლის მონეტა იყოს (პატარიძე 2013-2014: 201) (დანართი № V, სურ. 6) მაგრამ მთავარი არის ის, რომ ეს მცირე ფრაგმენტი, დანარჩენ ორ მონეტასთან ერთად აშკარას ხდის ბიზანტიურტიტულიანი ქართული მონეტების სვანეთში მიმოქცევის ფაქტს. ეს ლოგიკურიცაა, ვინაიდან ამ მონეტების ძირითადი მიმოქცევის არეალი, აღმოჩენის შემთხვევების მიხედვით დასავლეთ საქართველოა: აფხაზეთი, ვანი (ციხესულორი) (Кебуладзе 1977: 98-109; სილოგავა 2006: 223-252; Шамба 1987: 104-114; Хрушкова 1998 : 36-41; Tsukhishvili ... 2003: 92-96).

ზოგადად ამ ტიპის მონეტები, ჩვენი აზრით, უფრო რეგალიურ და ამავედროულად პროკლამაციურ ხასიათს ატარებდა. მათი ემისიის ცვალებადობა და სიხშირე დამოკიდებული იყო ქართველი მეფეების მიერ ბიზანტიური საკარისკაცო წოდებების: სევასტოსის, ნოველისისმოსის, კესაროსის, თანმიმდევრობით მიღებაზე. ამიტომაც ვთლით, რომ სავარაუდოდ ამ ტიპის მონეტები მცირე რაოდენობით იჭრებოდა და მცირე ემისია გარკვეულ პოლიტიკურ-ეკონომიკურ პროცესებთანაც იყო დაკავშირებული. ამიტომაც, ზუსტი მიზეზის დადგენა რთულია, მაგრამ ფაქტია, რომ ეს მონეტები დიდი რაოდენობით არ შემორჩა დღემდე. აქ ერთი მომენტიც არის გასათვალისწინებელი, ამ მონეტების წონა და ფაქტურა არ იძლეოდა დიდხანს ბრუნვის და მით უფრო მათი განმად დაგროვების საშუალებას. ამიტომაც სალოცავში ის გაცილებით უსაფრთხოდ და დაუზიანებლად შემორჩა. ამ შემთხვევაში სვანეთმა ჩვენი ქვეყნის საგანმურის მცველის ფუნქცია შეითავსა და შთამომავლობას შემოუნახა სახელოვანი მეფის, დავით აღმაშენებლის ორი (მესამე ფრაგმენტი) მონეტა.

სალოცავმა შემოგვინახა კიდევ ერთი დავით აღმაშენებლის მონეტა, რომელსაც მივაკვლიეთ 2016 წელს სტეფანწმინდის მუზეუმში. მონეტა აღმოჩენილია გაიბოტენის

ციხეში, სალოცავზე (სტეფანწმინდის მუნიციპალიტეტი), საიდანაც ჩამოიტანა მუზეუმის ყოფილმა დირექტორმა სტეფანე ალიბეგაშვილმა. მონეტა მიეკუთვნება დავით აღმაშენებლის „ჯვრიან“ ტიპს. იკონოგრაფიულად ძალიან ახლოს არის ლაგურკაში აღმოჩენილ დავითის მონეტასთან, მაგრამ სიქა არ ემთხვევა. ჩვენ მხოლოდ დავათვალიერეთ მონეტა, საფუძვლიან პუბლიკაციას მეტროლოგიური მონაცემებით და სტილისტური ანალიზით მომავალში ვგეგმავთ. ამ ეტაპზე სამეცნიერო მიმოქცევაში შემოგვაქვს მხოლოდ ინფორმაცია, რადგან მისი სალოცავში აღმოჩენა ეხმაურება ჩვენი კვლევის მთავარ საკითხს.

საქართველოში დავით აღმაშენებლის საფასეების აღმოჩენის დღემდე არსებულ მონაცემებს თუ დავაკვირდებით, ცხადი ხდება, რომ XI საუკუნეში უცხოური ფულის მასა გაცილებით დიდია ვიდრე ადგილობრივი. იგივე ვითარება ჩანს სვანეთშიც. მიუხედავად იმისა, რომ აქ დავითის ორი მონეტაა აღმოჩენილი, ამავდროულად გვაქვს წყარო, ეპიგრაფიკული ძეგლი - „დაწერილი სოფლისა სინელისადმი“ (სილოგავა 1988: 201), სადაც მოხსენიებულია 400 აჟურა (XI საუკუნის ბიზანტიური ვერცხლის ფული). ეს წყარო ერთხელ უკვე დავიმოწმეთ სვანეთში ბიზანტიური მონეტების მიმოქცევის შესწავლისას. ეს საკმაოდ დიდი ოდენობის თანხაა, რომელსაც მხოლოდ ერთი სოფელი წირავს სალოცავს. სრულიად აშკარაა, რომ სვანეთშიც ისევე, როგორც მთელს საქართველოში ამ ეპოქისთვის, უცხოური ვალუტა ინტენსიურად ბრუნავდა და შესაძლოა აჭარბებდა კიდევ ადგილობრივ ფულს.

§ 2.5. ერთიანი საქართველოს მონეტები სვანეთიდან

XII-XIII საუკუნეების საქართველოს მეფეების მიერ მოჭრილი ფული სვანეთის რეგიონში საკმაოდ მცირე რაოდენობით აღმოჩნდა. აქ წარმოდგენილია: გიორგი III (1156-1184) (დანართი № VI, სურ. 1) არასწორი ჭედვის, თამარის (1184-1210) (დანართი №, სურ. 2) , თამარისა და დავითის 1200წ. სწორი ჭედვის (დანართი № VI, სურ. 3) , გიორგი IV ლაშა (1210-1223) არასწორი ჭედვის 1210 წ. (დანართი № VI, სურ. 4), რუსუდან დედოფლის (1223-1247) 1227 წ. (დანართი №დანართი №, სურ. 5) , (5 ცალი) სპილენძის მონეტები. ეს მონეტები პირველად ხვდება სამეცნიერო ნაშრომში და ჩვენს ქვეყანაში დაფიქსირებულ ამავე ტიპის მონეტების ტოპოგრაფიულ რუკას ემატება სვანეთი, ამდენად, მიზანშეწონილად მიგვაჩნია მათი ზუსტი აღწერილობის გადმოცემა

№ 3 /1. გიორგი III (1156-1184), წ. 4,40; ზ. 14/21; სპილენძი. ჭედვა-არასწორი

Av. ხვეული წნული და ვარდულში ასომთავრულად **გ** ე. ი. „გიორგი“. გარშემო ვარდულის ბუდეებში არაბულად: "ملك الملوك كيوركى حسام المسيه" ე. ი. მეფეთა მეფე გიორგი, მესიის მახვილი.

Rv. ხვეულებში ასევე არაბულად: "المقتفى لامر الله امير المومنين" ე.ი. „ალ-მუკთაფი-ლიამრალლაჰ, მართლმორწმუნეთა მბრძანებელი.“

№251/1. თამარი (1184-1210). 1187წ. წ. 9,27; ზ. 26/26. სპილენძი. ჭედვა არაწესიერი

Av. წნულის ორნამენტის ცენტრში თამარის ხელრთვა. იკითხება სახელი „თამარ“ გარშემო ასომთავრულად : **sxlta Rta iqna Wdai vcxhci ams qrnkns Gz** ე.ი, „სახელითა ღვთისაითა იქნა ჭედაი ვერცხლისი ამის ქორონიკონსა 407 (=1187წ.)

Rv. არაბულად " الملكة المعظمة \ جلال الدنيا و الدين \ تامار بنت كيوركى \ ظهير المسيح \ اعز الله " انصاره" ე. ი. დედოფალი დიდებული, შვენება ქვეყნისა და სარწმუნოებისა, თამარ, ასული გიორგისა, მესიის თაყვანისმცემელი, განადიდოს ღმერთმან ძლევანი მისნი.

გარშემო არაბულად: "ضاعف الله جلالها و مد ظلالها و اقبالها" ე.ი. „განადიდოს ღმერთმან დიდება მისი, განაგრძოს ჩრდილი მისი და განამტკიცოს კეთილდღეობა მისი

№ 250/1. თამარ-დავითი 1200წ. წ. 6,56; ზ. 28/26. სპილენძი. ჭედვა-სწორი.

Av. შუაში ნიშანი (სიმბოლო) ასომთავრულად ასოები **qk Tr dT Gk** ე. ი. „ქორონიკონსა 420 (=1210 წ.) თამარ დავით“.

Rv. არაბულად "ملكة الملكات \ جلال الدنيا ز الدين \ تامار ابنة كيوركى \ ظهير المسيح" ე.ი. დედოფალი დედოფალთა, შვენება ქვეყნისა და სარწმუნოებისა, თამარ, ასული გიორგისა, მესიის თაყვანისმცემელი.

№ 250/2. თამარ-დავითი 1200წ. წ. 7,45; ზ. 26/26. სპილენძი. ჭედვა-სწორი.

Av. შუაში ნიშანი (სიმბოლო) ასომთავრულად ასოები **qk Tr dT Gk** ე. ი. „ქორონიკონსა 420 (=1210 წ.) თამარ დავით“.

Rv. არაბულად "ملكة الملكات \ جلال الدنيا ز الدين \ تامار ابنة كيوركى \ ظهير المسيح" ე.ი. დედოფალი დედოფალთა, შვენება ქვეყნისა და სარწმუნოებისა, თამარ, ასული გიორგისა, მესიის თაყვანისმცემელი.

№248/1. გიორგი IV ლაშა (1210-1223). 1210წ. 11,62; ზ. 26/11; სპილენძი. ჭედვა-არასწორი

Av. წნული ორნამენტის გვირგვინის ცენტრში ასომთავრული **gi Ze Tmrsi** ე. ი. „გიორგი ძე თამარისი“ გარშემო: **+ sxeliTa RTa iqn Weda Vvcxlis qks Gl**

ე. ი. „**+ სახელითა ღვთისაითა იქნა ჭედა ვერცხლისა ამის ქორონიკონსა 430**“ (=1210 წ.)

Rv. არაბულად "الملك الملوك \ جلال الدنيا و الدين \ كيوركى بن تامار \ حسام المسيح" ე. ი. მეფე მეფეთა, შვენება ქვეყნისა და სარწმუნოებისა გიორგი, ძე თამარისა, მესიის მახვილი.

№249/1. რუსუდანი (1223-1247) 1227 წ. წ. 5, 47; ზ. 26/25; სპილენძი.

Av. ერთმანეთზე გადახლართული ხაზების ორნამენტის ცენტრში : **rsn** ე.ი. „რუსუდან“ ორნამენტის ბუდეებში: **qkn Gmz** ე.ი. „ქორონიკონსა 447“ (=1227წ.)

Rv. არაბულად: "الملكة الملك و الملكات \ جلال الدنيا و الدولة و الدين \ روسدان بنت تامار ظهير المسيح \ اعز الله انصاره" ე.ი. დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა, შვენება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა, რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი. განადიდოს ღმერთმან ძლევანი მისნი.

№249/2. რუსუდანი (1223-1247) 1227 წ. წ. 5, 62; ზ. 25/25; სპილენძი.

Av. ერთმანეთზე გადახლართული ხაზების ორნამენტის ცენტრში : **rsn** ე.ი. „რუსუდან“ ორნამენტის ბუდეებში: **qkn Gmz** ე.ი. „ქორონიკონსა 447“ (=1227წ.)

Rv. არაბულად:

"الملكة الملك و الملكات \ جلال الدنيا و الدولة و الدين \ روسدان بنت تامار ظهير المسيح \ اعز الله انصاره" ე.ი. დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა, შვენება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა, რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი. განადიდოს ღმერთმან ძლევანი მისნი.

№249/3. რუსუდანი (1223-1247) 1227 წ. წ. 5, 34; ზ. 24/25; სპილენძი.

Av. ერთმანეთზე გადახლართული ხაზების ორნამენტის ცენტრში : **rsn** ე.ი. „რუსუდან“, ორნამენტის ბუდეებში: **qkn Gmz** ე.ი. „ქორონიკონსა 447“ (=1227წ.)

Rv. არაბულად: **"الملكة الملك و الملكات \ جلال الدنيا و الدولة و الدين \ روسدان بنت تامار ظهير المسيح \ اعز الله انصاره"** ე.ი. დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა, მშვენება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა, რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი. განადიდოს ღმერთმან ძლევანი მისნი.

ეს მონეტები XII-XIII საუკუნის საქართველოს ფულადი მიმოქცევის ნაწილია. ქართველი მეფეების მიერ მოჭრილი აქ წარმოდგენილი ყველა საფასე, საკმაოდ გავრცელებულ და პოპულარულ ეგზემპლარებს მიეკუთვნებიან. არც ტიპისა და ცალკეული ვარიანტის თვალსაზრისით არ გვაქვს საქმე რამით გამორჩეულ საფასეებთან. მთავარი ღირსება ამ ნუმიზმატიკური ძეგლებისა მეცნიერებისთვის არის ის ფაქტი, რომ ჩვენს ქვეყანაში მათი გავრცელების არეალში სვანეთის რეგიონი, ოფიციალურად დაფიქსირდა. აპრიორულად მოსალოდნელიც იყო, რომ ამ მეფეთა მონეტები სვანეთში უნდა ყოფილიყო მიმოქცევაში.

XII-XIII საუკუნეები სვანეთის ისტორიაში ის პერიოდია, როდესაც ამ კუთხის პოლიტიკურ-ეკონომიკურ სურათს და გარე სამყაროსთან კავშირების არსებობას ამტკიცებს არა აქ აღმოჩენილი მონეტების რაოდენობა, არამედ, სვანეთის შუა საუკუნეების ხელოვნება: ოქრომჭედლობა, ფერწერული ხატები, ხეზე კვეთის ნუმიშები და ხელნაწერები. სვანეთის ეკლესიებში ინახავდნენ (უმეტესობა დღეს მესტიის მუზეუმშია), როგორც ადგილობრივ-სვანური სკოლის და საქართველოს სხვა რეგიონების კულტურულ ცენტრებში შექმნილ ხელოვნების ნიმუშებს, ასევე ევროპიდან, ქრისტიანული აღმოსავლეთიდან და აღმოსავლეთის სხვა სახელმწიფოებისგან შემოტანილ ნივთებს (სვანეთის მუზეუმი 2014: 75). აქ დაცული შუა საუკუნოვანი ქართული კულტურა ბიზანტიის სასულიერო და კულტურულ ცენტრებთან მჭიდრო კავშირში ვითარდებოდა და ასევე ახლო ურთიერთობა ჰქონდა აღმოსავლეთთან. ამ საგანძურში გამორჩეული ადგილი სვანურ სკოლას უჭირავს. სვანი ოსტატების ამოცნობა ძალიან მარტივია წმინდანების ადგილობრივ ეთნოტიპებთან

მიმსგავსებითაც, თავი რომ გავანებოთ გრაფიკული წერის მანერას და მხატვრული ენის ლაკონურობას. სვანური ხატები ყველა ადამიანური თვისებების (უფრო მაღალის) მატარებელნი არიან (ბერძენიშვილი 1990: 431). ის არ არის მიუწვდომელი, როგორც ბარში აქვთ წარმოდგენილი, არამედ „უფრო მაღალი (ძლიერი, წმინდა, სათნოიანი, მშველელი, საქმეში, ომში, გზაში) ვიდრე ჩვეულებრივი ადამიანი“ (ბერძენიშვილი 1990: 431). სვანეთში რამდენიმე მხატვრული სკოლა არსებობდა, რომელთა განუმეორებლობა იმაში მდგომარეობს, რომ მათში თავმოყრილია, როგორც ადგილობრივი კუთხური, ისე ზოგადქართული ნიშნების ერთიანობა.

სვანეთის კულტურულ კავშირებს დასავლეთისა და აღმოსავლეთის ქვეყნებთან, რასაკვირველია, სავაჭრო-ეკონომიკური კავშირებიც ახლდა. ვინაიდან ბიზანტიური, სირიული და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებიდან შემოტანილი ნივთები აქ სხვაგვარად ვერ მოხვდებოდა. ამგვარად ეს ის შემთხვევაა, როდესაც ამ კუთხის სავაჭრო-ეკონომიკური კავშირების მაჩვენებელი სვანეთის შუა საუკუნოვანი ხელოვნებაა.

საინტერესოა ცენტრალური სამეფო ხელისუფლებისა და სვანეთის დაბალანსებული, საკმაოდ პატივისცემისა და მოკრძალების შემცველი ურთიერთდამოკიდებულება. ამის დასტურია უამრავი ძვირფასეულობა, რომელსაც მეფეები სწირავენ სვანეთის სალოცავებს და ეთნოგრაფიულ წეს-ჩვეულებები, მაგალითად, სვანეთში გაღმერთებული მეფე თამარის კულტი.

იარაღისა და სამკაულის მკეთებლები, სამეფო არხების გაყვანის ოსტატები, ხის ოსტატები, მონადირენი ბეწვეულით, მთიბავეები და უმთავრესად, მოლაშქრეები მეფისა (ბერძენიშვილი 1990: 438) ასე ახასიათებენ სვანებს. იქაური ერისთავები განსაკუთრებული სანდოობით სარგებლობდნენ სამეფო კარზე.

სვანეთის რეგიონის დამოკიდებულება თავიანთი ქვეყნის ერთიანობისადმი ხშირადაა დაფიქსირებული სხვადასხვა წარწერებში. საილუსტრაციოდ მოგვყავს მიქაელ მთავარანგელოზის ხატი, საქტიტორო წარწერით XIII ს. ლატალის თემიდან (დანართი № VI, სურ. 6).

წარწერები ხატის ზურგზე: წ(მიდა)ო მთ(ა)

ვარ(ა)ნგელოზო: მუხერის(ა)ო: ხელთუქმარო

ადიდენ: მეფენი ბაგრ(ა)ტუნიანნი და დადიანი:

და დიდებულნი: და ერთობ(ი)ლი საქ(ა)რთველო

და ყოველნი:ს(უ)ანნი: და ხევი: ლატალისა: და

აღაშენე მაშენებელი შენი:სოფელი ლაილისა და:

ყოველნი მადიდებელნი შენნი. ამ(ე)ნ:

შე მამ(ა)ს(ა)ხლისა: ცოდვილსა და დეკ(ა)

ნოზ(ს)ა ა(.. .) შეუნდევნ: ღ(მერთმა)ნ:~

წარწერა შესრულებულია XIII საუკუნეში. ეს ის პერიოდია, როდესაც თანდათან ეცლება საძირკველი ქვეყნის ერთიანობას და ძლიერებას, გამოჩნდა ახალი უბედურება მონღოლების სახით, რუსუდან დედოფალი არა ერთხელ გარბის თბილისიდან და მათ შორის სვანეთსაც აფარებს თავს. მთავარანგელოზისადმი ვედრებაში ბაგრატიონების, დადიანის და სხვა დიდებულების მოხსენიება ერთგვარი პოლიტიკური განცხადებაა, რაც თავის თავში მოიცავს არსებულ მძიმე ვითარებაში ერთიანობისკენ მოწოდებას.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, სვანების მჭიდრო კავშირი ბართან აშკარაა და შესაბამისად სამონეტო საქმესთან დაკავშირებული პროცესებიც ისევე აისახება, როგორც სრულიად საქართველოში.

კერძოდ, საქართველოს სამეფოს ოქროს ხანაში დემეტრე I-დან გიორგი IV ლაშას ჩათვლით, ფული მხოლოდ სპილენძის იჭრებოდა, თუმცა მონეტებზე ამოტვიფრული ქართული და არაბული წარწერების მიხედვით, ის მონეტები, რომლებიც სწორი ჭედვის იყვნენ, ვერცხლის დირჰემებს წარმოადგენდნენ, რის გამოც ითვლება, რომ ეს მონეტები იძულებითი კურსით მბრუნავი საკრედიტო ფული უნდა ყოფილიყო (ლომოური 1938:286).

ამავე ხანაში, საქართველოს მეზობელ ისლამურ ქვეყნებშიც და შუა აზიაშიც, ასევე, მხოლოდ სპილენძის ფული იჭრებოდა, ვერცხლის ემისია კი საყოველთაოდ შეწყვეტილი იყო. ამ ეპოქას მეცნიერებმა „ვერცხლის კრიზისი“ უწოდეს, რომელიც საქართველოშიც და მახლობელ აღმოსავლეთშიც 1230 წელს დასრულდა (ლომოური 1938:286). ეგრეთ წოდებული ვერცხლის კრიზისი საკმაოდ დიდ ფინანსურ და პოლიტიკურ პროცესებს მოიცავს (დაწვრილებით საკითხის ბიბლიოგრაფია იხ. (Джалагания 1979: 77-78). აქ, რასაკვირველია საუბარი ზედმეტია თვითონ ლითონის – ვერცხლის კრიზისზე, ამის დასტურად ჯერ მარტო სვანეთში დაცული ვერცხლის ჭურჭელი და ჯვარ ხატებიც საკმარისია. ჩვენ ამ საკითხს აქ არ განვიხილავთ, ვინაიდან

ის საკმაოდ დიდ კომპლექსურ ფინანსურ - ეკონომიკურ, ნუმიზმატიკურ და წყაროთმცოდნეობით კვლევას საჭიროებს.

ჩვენთვის ამ ეტაპზე მნიშვნელოვანია სვანეთის რეგიონის ჩართულობა ქვეყნის ზოგად პოლიტიკურ-ეკონომიკურ პროცესებში.

§ 2.6. XIII საუკუნის უცხო ქვეყნის მონეტები სვანეთიდან

XIII საუკუნის უცხო ქვეყნის საფასეები სვანეთის რეგიონში შემდეგი შემადგენლობით წარმოგვიდგება: რუმის სასულთნო. სულთანი ქაი ხუსრევ II (1236-1245წწ.)-ის მონეტა; ტრაპიზონული ასპრი. კეისარ მანუილ I (1238-1263) ; ანონიმური ყაანური 1270. თბილისი. დირჰემი, II ტიპი, სამი ცალი.

ეს მონეტები ცალ-ცალკე შევიდა მესტიის მუზეუმში და მათი აღმოჩენის გარემოების შესახებ ინფორმაცია არ დასტურდება. ვიცით მხოლოდ ის, რომ მონეტები ზემო სვანეთში აღმოჩნდა.

აქ წარმოდგენილი მონეტები ერთად XIII საუკუნის არა ერთ სამონეტო განმების შემადგენლობაშია და მათი მიმოქცევაში ერთდროულად ბრუნვა მეცნიერთა შორის არანაირ ეჭვს აღარ იწვევს. ამიტომაც მიზანშეწონილად ჩავთვალეთ ამ მონეტების ერთად დაჯგუფება შესაბამისი კომენტარებით და დასკვნებით.

ხუთივე მონეტა გახვრეტილია, რაც მათ უტილიტარულ ხასიათზეც შეიძლება მიგვანიშნებდეს. შესაძლებელია მათ მართლაც გამოიყენებდნენ სამკაულად ან სხვადასხვა ტრადიციების ატრიბუტად, მაგრამ ეს მეორადი გამოყენებაა. მთავარი ინფორმაცია, რაც შეიძლება ამ მონეტებისგან მივიღოთ ეს სელჩუკური, ტრაპიზონული და ყაანური მონეტების ბრუნვის დადასტურებაა სვანეთის რეგიონში.

რუმის სულთანი ქაი ხუსრევ II (1236-1245წწ.)

№89/1; დირჰემი, Ar, წ. 1,55გრ.; ზ. 21/21. (დანართი № VII, სურ. 1)

სივასი 638/1241წ.

سيواس

ალ-მუსტანსირი

Av.

Rv.

მარჯვნივ მიმავალი ლომი, რომლის

السلطان

თავზეც მზეა წარმოდგენილი ადამიანის

الاعظم

სახით სხივოვან რკალში.

كيسرو

მზის თავზე მშვილდისებური

بن كيقباد

წარწერა

الامام المستنصر بالله

امير المؤمنين

صرب بسيواس

ქართულად: სულთანი უზენაესი ქეიხოუსრევ მე ქეიკუბადისა მუსთანსირი მართლმორწმუნეთა მბრძანებელი. იჭედა სივასში.

გადავიდეთ ტრაპიზონული ასპრის აღწერილობაზე.

ამ მონეტას ჩვენ შემდეგ პარაგრაფშიც დავუბრუნდებით, როცა საუბარი გვექნება ტრაპიზონული ასპრების ადგილობრივ მიზამკვაზე.

№ 62/1 ტრაპიზონული ასპრი (დანართი № VII, სურ. 2)

მანუელ I (1238-1263წწ.)

ვერცხლი. წ. 2,60; ზ. 20/21

Av. ფეხზე მდგომი მეფის გამოსახულება საიმპერატორო სამოსელით, თავზე სტემით, თვლებით მოოჭვილი ტანისამოსით. მეფეს მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ლაბარუმი უჭირავს, მარცხენაში - აკაკია (გრაგნილი), საიდანაც ეშვება ქსოვილი რამდენიმე თვალთ. მეფის მარცხნივ ზემოთ ღვთაების მაკურთხეველი ხელი. ასევე მარცხნივ ვერტიკალურად ბერძნული წარწერა **knn** (კომნენოსი). მეფის მარჯვნივ ასევე ბერძნული წარწერა **MNL** (მანუილი)

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება პირდაპირ მთელი ტანით. თავზე შარავანდედით და წმინდანის ნაკეცებიანი შესამოსელით. მარჯვენა ხელში

გრძელბუნიათი ჯვრიანი ლაბარუმი. ბერძნული წარწერა წმინდანის მარცხნივ ვერტიკალურად – **egn** (ევგენიოსი). წმინდანის მარჯვნივ – **o agio** (წმინდა) ანუ წარწერა იკითხება ასე – წმინდა ევგენიოსი.

შენიშვნა: მონეტა ერთგან გახვრეტილია.

შემდეგი მონეტები ანონიმური თბილისში მოჭრილი ყაანური ფულია

№ 38/1. დირჰემი. ანონიმური. ყაანური. II ტიპი. თბილისი 1270წ. ვერცხლი. (დანართი № VII, სურ. 3).

წ. 1,60გრ., ზ. 20/20 მმ.

Av. ექვსქიმიანი ვარსკვლავი. არაბული ზედწერილი: „قائان العادل“ -, „ყაენი სამართლიანი“

Rv. არაბული ზედწერილი: „ لا اله الا الله وحده لا شريك له ضرب ثمان و ستين و ستمائة (=1270)- „ არ არს ღმერთი გარდა ღმერთისა ერთისა და არა ჰყავს მას თანაზიარი. იჭედა 668 (=1270)

№ 40/1. დირჰემი. ანონიმური. ყაანური. II ტიპი. თბილისი 1270წ. ვერცხლი. (დანართი № VII, სურ. 4).

წ. 1,70., ზ. 20/20მმ.

Av. ექვსქიმიანი ვარსკვლავი. არაბული ზედწერილი: „قائان العادل“ -, „ყაენი სამართლიანი“

Rv. არაბული ზედწერილი: „ لا اله الا الله وحده لا شريك له ضرب ثمان و ستين و ستمائة (=1270) - „ არ არს ღმერთი გარდა ღმერთისა ერთისა და არა ჰყავს მას თანაზიარი. იჭედა 668 (=1270)

№ 93/3. დირჰემი. ვერცხლი. ანონიმური. ყაანური. II ტიპი. თბილისი (დანართი № VII, სურ. 5)

წ. 1,69გრ., ზ. 20/29 მმ

Av. ექვსქიმიანი ვარსკვლავი. არაბული ზედწერილი: „قائان العادل“ - „ყაენი სამართლიანი“

Rv. არაბული ზედწერილი: „ لا اله الا الله وحده لا شريك له ضرب ربيع „ არ არს ღმერთი გარდა ღმერთისა ერთისა და არა ჰყავს მას თანაზიარი. იჭედა რეზი (თვე) რიცხვი არ იკითხება.

აქ წარმოდგენილი მონეტებიდან სვანეთის რეგიონისთვის ყველაზე ორგანულად ტრაპიზონული ასპრი გვევლინება და ამას თავისი მიზეზი აქვს. ამ რეგიონში აღმოჩენილია ტრაპიზონული ასპრების ქართული მინაბადების სამი განძი და თუ გავყვებით სამონეტო საქმის ლოგიკას, მინაბადი ბრუნავს იქ, სადაც ორიგინალი მონეტებია აქტიური. ამდენად მიუხედავად იმისა, რომ ერთი ეგზემპლარია აღმოჩენილი, გვაქვს საფუძველი ვიფიქროთ, რომ აქ ის აქტიურად ბრუნავდა.

რაც შეეხება დანარჩენ მონეტებს.

ჩვენ დასაწყისში აღვნიშნეთ, რომ ამ მონეტებს ვაჯგუფებთ ქრონოლოგიისა და პოლიტიკური პროცესების კონტექსტის გათვალისწინებით. ასევე მიზანშეწონილად ჩავთვალეთ გადაგვხედა იმ განძებისთვის, რომლებიც ფაქტობრივად გასაღებს ჩარმოადგენს ამ შემთხვევაში ჩვენთვის.

ამ მიზნით შევარჩიეთ განძები რომელთა შემადგენლობაშიც ჩვენს მიერ აღწერილი ყველა მონეტაა ერთად თავმოყრილი. მაგალითად:

1949 წელს სოფელ თუხსა და საზანოს შორის (თერჯოლის მუნიციპალიტეტი) აღმოჩნდა საკმაოდ მოზრდილი განძი, თვითმხილველების გადმოცემით განძში 300 მონეტა იყო. შემადგენლობა შემდეგნაირად გამოიყურება:

139 ცალი რუმის სელჩუკიანთა სასულთნოს სხვადასხვა სულთნების მიერ სხვადასხვა ზარაფხანებში მოჭრილი დირჰემები, შემდეგ მოდის ტრაპიზონული ასპრი კეისარ მანუილ I (1238-1263) ცხრა ცალი, ანონიმური ყაანური II ტიპი და დავით VII ულუ (1247-1270) (Джалагания 1979: 115) ი. ჯალალანიამ აღნიშნა, რომ განძი ფაქტობრივად წარმოადგენს XIII საუკუნის მეორე ნახევრის დასავლეთ საქართველოს სამონეტო მიმოქცევის ანარეკლს.

1939 წელს ქარელის რაიონის სოფელ ხეობაში აღმოჩენილ განძის (რაოდენობა 265). შემადგენლობა : 1. რუმის სელჩუკები; 2. მანგუ ყაენი; 3. ანონიმური ყაანური I ტიპი; 4. ანონიმური ყაანური I ტიპი; 5. ანონიმური ყაანური II ტიპი; 6. დავით VII ულუ (1247-1270) (Пахомов 1949а: № 1146; Джалагания 1979: 115).

მსგავსი შემადგენლობის განძებია ასევე: ახალდაბის, თელავის და თბილისის განძები (Джалагания 1979: 118).

2009 წელს საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში შემოვიდა სოფელ კორბოულში (საჩხერის მუნიციპალიტეტი) აღმოჩენილი განძი. რომელსაც სოკოს კრეფის დროს მიაკვლიეს ადგილობრივმა მცხოვრებლებმა. რაოდენობა გაცილებით დიდი იყო, მაგრამ მუზეუმში შემოვიდა 98 ცალი. განძი გამოუქვეყნებელია. შედგება ძირითადად რუმის სელჩუკი სულთნების, ხუთი ცალი ტრაპიზონული ასპრის, ერთი ულუ დავითის და 14 ცალი ანონიმური ყაანური მონეტისაგან. ეს განძი შემადგენლობით განსხვავებული არ არის, მაგრამ ამ შემთხვევაში საინტერესო აღმოჩენის ადგილია – ზემო იმერეთი, საიდანაც ადვილად შესაძლებელი იყო მონეტები დასავლეთ საქართველოს მთიანეთშიც გავრცელებულიყო. ონის მუზეუმში დაცულია ორი სელჩუკური მონეტა, რომელიც სოფელ ბუბაშია (ონის მუნიციპალიტეტი) აღმოჩენილი⁸. ეს სოფელი პირდაპირ ესაზღვრება სვანეთს, აქედან გამომდინარე, სავსებით დასაშვებად მიგვაჩნია სვანეთის რეგიონის მიმოქცევაში, რუმის სელჩუკების, ტრაპიზონული ასპრის და ანონიმური ყაანური მონეტების ერთად ბრუნვა.

§ 2.7. ტრაპიზონული ასპრების ქართული მინაბადების გენეზისის საკითხი სვანეთში აღმოჩენილი სამი განძის მიხედვით

მესტიის მუზეუმის ნუმიზმატიკურ ფონდში დაცულია ტრაპიზონის იმპერიის ასპრების ქართული მინაბადების სამი განძი, ამავე საფასეების რამოდენიმე ცალკეული აღმოჩენა და ერთი ორიგინალური ტრაპიზონული ასპრი.

განძები სხვადასხვა დროს შემოვიდა მუზეუმში. სამწუხაროდ, მათი აღმოჩენის ზუსტი ლოკალიზაცია შემოსულობათა დავთარში არ დაფიქსირდა, რაც დაზუსტებით ვიცით, არის ის, რომ აღნიშნული განძები სვანეთის რეგიონში აღმოჩნდა და კიდევ, სალოცავის შეწირულობას არ წარმოადგენს, რადგან ეკლესიიდან გადმოტანილი მონეტების სიებში არ არის დაფიქსირებული. აქედან გამომდინარე, ვფიქრობთ, რომ ისინი ეკონომიკური ხასიათის, „მიმოქცევის განძებია“. ვინაიდან ამ განძების აღმოჩენის

⁸ ცნობა მოგვაწოდა ონის მუზეუმის მეცნიერ-თანამშრომელმა დავით ჯაფარიძემ, რისთვისაც მას მადლობას მოვასხენებთ.

ზუსტი თარიღი ჩვენთვის უცნობია, მუზეუმში მათი შემოსვლის ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით დავარქვით პირველი, მეორე და მესამე განძი.

განძების აღწერილობა

პირველი განძი

№ 136/ 1 (დანართი № VIII, სურ. 1).

იოანე II -ის (1280-1297წწ.) ასპრის მიხედვით მოჭრილი მინაბადი

ვერცხლი. წ. 2,25გრ.; ზ. 22/19მმ

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, რომელსაც თავზე სტემა (საკიდრებიანი საიმპერატორო გვირგვინი) ახურავს და თვლებით მოოჭვილი საიმპერატორო სამოსელი აცვია. მარჯვენა ხელში მას მოკლებუნიანი ლაბარუმი უჭირავს, მარცხენაში ჯვრიანი სფერო. ზემოთ – ღვათაების მაკურთხებელი ხელი. გამოსახულების მარჯვნივ ბერძნული წარწერა ვერტიკალურად iw o komn (იოანე კომნენოსი) მარცხნივ – სოლომონის ბეჭედი (ექვსქიმიანი ვარსკვლავი)

Rv. ფეხზე მდგომი წმ. ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით შემკული, გრძელნაკეცებიანი წამოსასხამით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი უჭირავს. მარცხენა დაშვებული აქვს. ბერძნული ზედწერილი ვერტიკალურად არის განლაგებული გამოსახულების მარჯვნივ – ev და მარცხნივ – Genio (ერთად იკითხება ევგენიოსი)

№ 136/ 2. (დანართი № VIII, სურ. 2).

მეფის სახელი არ იკითხება

ვერცხლი. წ. 2,55 გრ.; ზ. 21/20 მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება თვლებიანი ტანისამოსით. ზედა ნაწილი გაცვეთილია. ჩანს ბერძნული ზედწერილის ფრაგმენტები. გამოსახულების მარცხნივ სოლომონის ბეჭედი.

Rv. ფეხზე მდგომი წმ. ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, შარავანდედით, ნაკეცებიანი ტანისამოსით. მარჯვენა ხელში მოკლე ბუნიანი ჯვრით. გამოსახულების მარცხნივ ბერძნული ასოს დეტალი

№ 136/ 3. (დანართი № VIII, სურ. 3).

მეფის სახელი არ იკითხება.

ვერცხლი. წ. 1,87 გრ.; ზ. 22/20 მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება სტემით, სამრკალიანი გვირგვინით და თვლებით მოოჭვილი ტანისამოსით. მარჯვენა ხელში მოკლებუნიანი ლაბარუმით. გამოსახულების მარჯვნივ ბერძნული წარწერების ნაშთი. მარცხნივ – ბერძნული წარწერების დეტალები და სოლომონის ბეჭედი.

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი უპყრია, გამოსახულების მარცხნივ ბერძნული წარწერა Ge(გე) – ევგენიოსის სახელის ნაწილი

№ 136/4 (დანართი № VIII, სურ. 4).

მეფის სახელი არ იკითხება

ვერცხლი. წ. 2,10 გრ.; ზ. 21/21 მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება სტემით, სამრკალიანი გვირგვინით და თვლებით მოოჭვილი ტანისამოსით. მარჯვენა ხელის მხარე გაცვეთილია და კარგად არ იკითხება. მარცხენა მხარეს ზემოთ – ღვთაების მაკურთხებელი ხელის ფრაგმენტი, ბერძნული ასოს დეტალი და ქვემოთ სოლომონის ბეჭედი

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი უპყრია, გამოსახულების მარცხნივ ბერძნული წარწერა Gen (გენ) ევგენიოსი

შენიშვნა: მონეტა გახვრეტილია

№ 136/5 (დანართი № VIII, სურ. 5).

იოანე II - ის (1280-1297წწ.) მიხედვით მოჭრილი მინაბაძი

ვერცხლი. წ. 2,10 გრ.; ზ. 21/21 მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, რომელსაც თავზე სტემა (საკიდრებიანი საიმპერატორო გვირგვინი) ადგას და თვლებით მოოჭვილი საიმპერატორო სამოსელი აცვია. მარჯვენა ხელში მას მოკლებუნიანი ლაბარუმი უჭირავს, მარცხენაში ჯვრიანი სფერო. ზემოთ – ღვათაების მაკურთხებელი ხელი. გამოსახულების მარჯვნივ ზემოთ ბერძნული წარწერის ფრაგმენტი, მარცხნივ ქვემოთ – სოლომონის ბეჭედი.

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი უპყრია, გამოსახულების მარცხნივ ბერძნული წარწერა genio (გენიო) – ევგენიოსის სახელის ნაწილი

№ 136/6 (დანართი № VIII, სურ. 6).

ვერცხლი. წ. 2,18 გრ.; ზ. 22/19 მმ

მეფის სახელი არ იკითხება

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება სტემით, სამრკალიანი გვირგვინით და თვლებით მოოჭვილი ტანისამოსით. მარჯვენა ხელში მოკლებუნიანი ლაბარუმი უჭირავს, მარცხენა ხელით დოინჯი აქვს. გამოსახულების მარცხენა მხარეს ზემოთ ღვათაების მაკურთხებელი ხელის ფრაგმენტი, ბერძნული წარწერის ფრაგმენტები და ქვემოთ სოლომონის ბეჭედი.

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი უპყრია (ჯვარი არ ჩანს, რადგან ნახვრეტი აქვს მონეტას ამ ადგილზე),

გამოსახულების მარცხნივ ბერძნული წარწერა Genvo (გენ ო) – ევგენიოსის სახელის ნაწილი.

მონეტა გახვრეტილია

№ 136/7 (დანართი № VIII, სურ. 7).

მეფის სახელი არ იკითხება

ვერცხლი. წ. 1,58 გრ.; ზ. 18/20 მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, რომელსაც თავზე სტემა (საკიდრებიანი საიმპერატორო გვირგვინი) ადგას და თვლებით მოოჭვილი საიმპერატორო სამოსელი აცვია. მარჯვენა ხელში მას ლაბარუმი უჭირავს (გაცვეთილობის გამო არ ჩანს მოკლე თუ გრძელი ლაბარუმით), მარცხენაში ჯვრიანი სფერო, საიდანაც დაშვებულია ქსოვილი – ლოროსი შემკული სამი თვლით. მარჯვნივ ზემოთ ღვთაების მაკურთხებელი ხელის დეტალი.

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი უჭირა, გამოსახულების მარცხნივ ბერძნული წარწერა Gen (გენ)

№ 136/8 (დანართი № VIII, სურ. 8).

იმპერატორის სახელი არ ჩანს

ვერცხლი. წ. 1,78 გრ.; ზ. 22/18 მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება სტემით, თვლებით მოოჭვილი ტანისამოსით. მარჯვენა ხელში მოკლებუნიანი ლაბარუმი უჭირავს, მარცხენა ხელში მოკლებუნიანი ჯვარი. გამოსახულების მარცხენა მხარეს ზემოთ – ღვთაების მაკურთხებელი ხელის ფრაგმენტი, გამოსახულების მარჯვნივ და მარცხნივ – საკმაოდ გაცვეთილი ბერძნული წარწერა

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი

ჯვარი უპყრია, გამოსახულების მარცხენა მხარეს ბერძნული ასოები Geni (გენი)–
ევგენიოსის სახელის ნაწილი

მონეტა ოდნავ გახეთქილია და გახვრეტილი

№ 136/9 (დანართი № VIII, სურ. 9).

იოანე II - ის (1280-1297წწ.) მიხედვით მოჭრილი მინაბადი

ვერცხლი. წ. 2,18 გრ.; ზ. 22/19 მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება სამრკალიანი გვირგვინით და
თვლებით მოოჭვილი ტანისამოსით. მარჯვენა ხელში მოკლებუნიანი ლაბარუმი
უჭირავს. იქვე ვერტიკალურად განლაგებული ბერძნული ზედწერილი iw o ko (იო ო კო)
„იოანე ო კომნენოს“. გამოსახულების მარცხენა მხარე გაცვეთილია

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე
შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი
ჯვარი უპყრია, გამოსახულების მარცხენა მხარე გაცვეთილია

№ 136/10 (დანართი № VIII, სურ. 10).

იმპერატორის სახელი არ იკითხება

ვერცხლი. წ. 2, 02 გრ.; ზ. 20/20 მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება სტემით, თვლებით მოოჭვილი
ტანისამოსით. მარჯვენა ხელში მოკლებუნიანი ლაბარუმი უჭირავს, მარცხენა ხელში –
მოკლებუნიანი ჯვარი. გამოსახულების მარცხენა მხარეს ქვემოთ სოლომონის ბეჭედი.
გამოსახულების მარჯვნივ საკმაოდ გაცვეთილი ბერძნული წარწერის ნაშთი

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე
შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. მარჯვენა მხარე გამოსახულების
წაშლილია, მარცხენა მხარეს – ბერძნული წარწერა Geno (გენო) - ევგენიოსის სახელის
ნაწილი

№ 136/11 (დანართი № VIII, სურ. 11).

იმპერატორის სახელი არ იკითხება

ვერცხლი. წ. 2,01 გრ.; ზ. 20/20 მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება სამრკალიანი გვირგვინით და თვლებით მოოჭვილი ტანისამოსით. მარჯვენა ხელში მოკლებუნიანი ლაბარუმი უჭირავს, მარცხენა ხელით დოინჯი აქვს. გამოსახულების მარცხენა მხარეს ზემოთ ღვთაების მაკურთხებელი ხელის ფრაგმენტი, ბერძნული წარწერის ნაშთი და ქვემოთ სოლომონის ბეჭედი.

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. გამოსახულების მარჯვენა მხარე წაშლილია, მარცხენა მხარეს – ბერძნული წარწერა Gen O (გენო)-ევგენიოსის სახელის ნაწილი

№ 136/12 (დანართი № VIII, სურ. 12).

იმპერატორის სახელი არ იკითხება

ვერცხლი. წ. 2,10 გრ.; ზ. 20/21მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, რომელსაც თავზე სტემა (საკიდრებიანი საიმპერატორო გვირგვინი) ახურავს და თვლებით მოოჭვილი საიმპერატორო სამოსელი აცვია. მარჯვენა ხელში მას მოკლებუნიანი ლაბარუმი უჭირავს, მარცხენაში – ჯვრიანი სფერო, საიდანაც დაშვებულია ქსოვილი ღოროსი შემკული სამი თვლით. მარჯვნივ ქვემოთ – სოლომონის ბეჭდის დეტალი.

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი უპყრია, გამოსახულების მარცხენა მხარეს ბერძნული წარწერა GenO (გენო) – ევგენიოსის სახელის ნაწილი

№ 136/13 (დანართი № VIII, სურ. 13).

იოანე II -ის (1280-1297წწ.) მიხედვით მოჭრილი მინაბადი

ვერცხლი. წ. 2,43 გრ.; ზ. 21/20 მმ

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, რომელსაც თავზე სტემა (საკიდრებიანი საიმპერატორო გვირგვინი) ახურავს და თვლებით მოოჭვილი საიმპერატორო სამოსელი აცვია. მარჯვენა ხელში მას მოკლებუნიანი ლაბარუმი უჭირავს, მარცხენაში – ჯვრიანი სფერო, საიდანაც დაშვებულია ქსოვილი ლოროსი შემკული სამი თვლით. მარჯვნივ ბერძნული წარწერა – **w O kOMn** (იოანე კომნენოს) ქვემოთ სოლომონის ბეჭედი.

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი უპყრია, გამოსახულების მარცხენა და მარჯვენა მხარეს ბერძნული წარწერა **Genio** (გენიო) - ევგენიოსის სახელის ნაწილი

№ 136/14 (დანართი № VIII, სურ. 14).

იოანე II - ის (1280-1297წწ.) მიხედვით მოჭრილი მინაბადი

ვერცხლი. წ, 2,24 გრ.; ზ. 21/21მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება სტემით, სამრკალიანი გვირგვინით და თვლებით მოოჭვილი ტანისამოსით. მარჯვენა ხელში მოკლებუნიანი ლაბარუმი უჭირავს, მარცხენა ხელით დოინჯი აქვს. გამოსახულების მარცხენა მხარეს ზემოთ ღვთაების მაკურთხებელი ხელი, ბერძნული წარწერის ნაშთი და ქვემოთ სოლომონის ბეჭდის ფრაგმენტი. გამოსახულების მარჯვნივ ბერძნული ასოები

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი უპყრია, გამოსახულების მარცხენა და მარჯვენა მხარეს ბერძნული წარწერა **GeniO** (გენიო) – ევგენიოსის სახელის ნაწილი

№ 136/15 (დანართი № VIII, სურ. 15).

იმპერატორის სახელი არ იკითხება

ვერცხლი. წ. 2,21 გრ.; ზ. 20/21 მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება თვლებით მოოჭვილი ტანისამოსით. მარჯვენა ხელში მოკლებუნიანი ლაბარუმი უჭირავს სავარაუდოდ (საკმაოდ გაცვეთილია), მარცხენა ხელის მხარე არ ჩანს გარკვევით. გამოსახულების მარცხნივ ქვემოთ სოლომონის ბეჭედი

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი (სავარაუდოდ, რადგან ბუნის ტარი არ ჩანს მხოლოდ ზედა ნაწილი, მაგრამ პროპორციებით ალბათ გრძელი უნდა იყოს) ჯვარი უპყრია, გამოსახულების მარცხენა მხარეს ბერძნული წარწერა Ge O (გე ო) – ევგენიოსის სახელის ნაწილი

№ 136/16 (დანართი № VIII, სურ. 16).

იოანე II -ის (1280-1297წწ.) მიხედვით მოჭრილი მინაბადი

ვერცხლი. წ. 1,50 გრ.; ზ. 22/20 მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება სტემით და თვლებით მოოჭვილი ტანისამოსით. მარჯვენა ხელში მოკლებუნიანი ჯვარი უჭირავს. მარცხენაში – მოკლებუნიანი ლაბარუმი. გამოსახულების მარჯვნივ და მარცხნივ ბერძნული ასოების დეტალები. გამოსახულების მარცხნივ ქვემოთ – სოლომონის ბეჭედი.

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე შარავანდედი ადგას. შემოსილია საიმპერატორო სამოსის მსგავსი ტანსაცმლით. მარჯვენა ხელში უპყრია გრძელბუნიანი ჯვარი, გამოსახულების მარჯვენა მხარეს ბერძნული წარწერა Ev მარცხენა მხარეს ბერძნული წარწერა GeniO (გენიო)– ევგენიოსის სახელის ნაწილი

შენიშვნა: ავერსზე ლაბარუმი და ჯვარი გადანაცვლებულია. მეფის სახელი არატრადიციულად გამოსახულების მარცხენა მხარესაა. მონეტა გახვრეტილია.

№ 136/17 (დანართი № VIII, სურ. 17).

იმპერატორის სახელი არ იკითხება

ვერცხლი. წ. 2,04გრ.; ზ. 19/20 მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, რომელსაც თავზე სტემა (საკიდრებიანი საიმპერატორო გვირგვინი) ახურავს და თვლებით მოოჭვილი საიმპერატორო სამოსელი აცვია. მარჯვენა ხელში მას მოკლებუნიანი სფეროიანი ლაბარუმი უჭირავს, მარცხენაში – ჯვრიანი სფერო (უფრო ზუსტად ჯვრიანი სფერო მოკლე ბუნზე დევს), გამოსახულების მარცხნივ ზემოთ-ღვთაების მაკურთხეველი ხელი, ქვემოთ სოლომონის ბეჭედი. მეფის მარჯვნივ ბერძნული ასოები – o o kn (ოო კნ)- ე. ი. ო კომნენოს და მარცხნივ წარწერების ფრაგმენტები.

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი უპყრია, გამოსახულების მარცხენივ ბერძნული წარწერა – e და მარჯვენა მხარეს – genio (ევგენიო) -ევგენიოსის სახელი.

შენიშვნა: გახვრეტილია. სფეროიანი ლაბარუმი და ჯვრიანი სფერო მოკლე ბუნზე.

№ 136/18 (დანართი № VIII, სურ. 18).

იოანე II -ის (1280-1297წწ.) მიხედვით მოჭრილი მინაბადი

ვერცხლი. წ. 2,43გრ.; ზ. 21/21მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, რომელსაც თავზე სტემა (საკიდრებიანი საიმპერატორო გვირგვინი) ახურავს და თვლებით მოოჭვილი საიმპერატორო სამოსელი აცვია. მარჯვენა ხელში მას მოკლებუნიანი ლაბარუმი უჭირავს, მარცხენა მოხრილი აქვს. გამოსახულების მარცხნივ ქვემოთ – სოლომონის ბეჭედი. მეფის მარჯვნივ ბერძნული წარწერების ფრაგმენტები.

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი უპყრია, გამოსახულების მარჯვენა მხარეს ბერძნული ასოები – Ev, მარცხენა მხარეს ბერძნული წარწერა – Genio (გენიო) – ევგენიოსის სახელის ნაწილი

შენიშვნა: გახვრეტილია.

№ 136/19 (დანართი № VIII, სურ. 19).

მეფის სახელი არ იკითხება

ვერცხლი. წ. 1,90გრ.; ზ. 19/19მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, რომელსაც თავზე სტემა (საკიდრებიანი საიმპერატორო გვირგვინი) ახურავს და თვლებით მოოჭვილი საიმპერატორო სამოსელი აცვია. მარჯვენა ხელში მას მოკლებუნიანი ლაბარუმი უჭირავს, მარცხენაში – ჯვრიანი სფერო. გამოსახულების მარცხნივ ქვემოთ – სოლომონის ბეჭედი.

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი უპყრია, გამოსახულების მარცხენა და მარჯვენა მხარეს ბერძნული ასოების ფრაგმენტები.

№ 136/20 (დანართი № VIII, სურ. 20).

იოანე II -ის (1280-1297წწ.) მიხედვით მოჭრილი მინაბადი

ვერცხლი. წ. 1,65გრ.; ზ. 17/19 მმ

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, რომელსაც თავზე სტემა (საკიდრებიანი საიმპერატორო გვირგვინი) ახურავს და თვლებით მოოჭვილი საიმპერატორო სამოსელი აცვია. მარჯვენა ხელში მას მოკლებუნიანი ლაბარუმი უჭირავს, იქვე მეფის სახელის ქარაგმა ბერძნულად *iω ο* (იო ო) – ე. ი. იოანე ო კომნენოს, მარცხენა მხარე დაზიანებულია, ორი ნახვრეტია.

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი უპყრია, გამოსახულების მარცხენა და მარჯვენა მხარეს გაცვეთილია და გახვრეტილია.

შენიშვნა: მონეტა გახვრეტილია სამ ადგილას.

№ 136/21 (დანართი № VIII, სურ. 21).

იმპერატორის სახელი არ იკითხება

ვერცხლი. წ. 2,20გრ.; ზ. 22/20 მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, რომელსაც თავზე სტემა (საკიდრებიანი საიმპერატორო გვირგვინი) ახურავს და თვლებით მოოჭვილი საიმპერატორო სამოსელი აცვია. მარჯვენა ხელში მას მოკლებუნიანი ლაბარუმი უჭირავს, მარცხენაში – ჯვრიანი სფერო.

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი უპყრია, გამოსახულების მარცხენა მხარეს ბერძნული ასოების enO (ენო) – ევგენიოსის სახელის ნაწილის ფრაგმენტები.

შენიშვნა: მონეტა გახვრეტილია

№ 136/22 (დანართი № VIII, სურ. 22).

იოანე II -ის (1280-1297წწ.) მიხედვით მოჭრილი მინაბაძი

ვერცხლი. წ. 2,28გრ.; ზ. 20/20მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება, სამრკალიანი გვირგვინით და თვლებით მოოჭვილი ტანისამოსით. მარჯვენა ხელში მოკლებუნიანი ლაბარუმი უჭირავს, მარცხენა ხელით დოინჯი აქვს, იქვე ბერძნულად მეფის სახელი Iw O (იო ო) ე. ი. იოანე ო კომნენოს, . გამოსახულების მარცხენა მხარეს ზემოთ ღვთაების მაკურთხებელი ხელი, ბერძნული წარწერის ნაშთი და ქვემოთ სოლომონის ბეჭდის ფრაგმენტი.

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი უპყრია,(ჯვარი კარგად არ ჩანს) გამოსახულების მარცხენა და მარჯვენა მხარეს ბერძნული წარწერის ნაშთი. გაურკვეველი.

№ 136/23 (დანართი № VIII, სურ. 23).

იმპერატორის სახელი არ იკითხება

ვერცხლი. წ. 2,16 გრ.; ზ. 21/20 მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება სტემით, (როგორი გვირგვინია არ ჩანს) და თვლებით მოოჭვილი ტანისამოსით. მარჯვენა ხელში მოკლებუნიანი ლაბარუმი უჭირავს, მარცხენა ხელში მოკლებუნიანი ჯვარი. გამოსახულების მარცხნივ ქვემოთ – სოლომონის ბეჭედი.

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. მარჯვენა ხელში რა უჭირავს არ ჩანს, რადგან წაშლილია. გამოსახულების მარცხენა მხარეს წმინდანის სახელის ქარაგმა ბერძნულად - GeniO (გენიო) - ევგენიოსის სახელის ნაწილი.

№ 136/24 (დანართი № VIII, სურ. 24).

იმპერატორის სახელი არ იკითხება

ვერცხლი. წ. 2,38 გრ.; ზ. 19/21 მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება სამრკალიანი გვირგვინით და თვლებით მოოჭვილი ტანისამოსით. მარჯვენა ხელში მოკლებუნიანი ლაბარუმი უჭირავს, მარცხენა ხელში მოკლებუნიანი ჯვარი. გამოსახულების მარცხენა მხარეს ქვემოთ – სოლომონის ბეჭდის ფრაგმენტი.

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი უპყრია (ჯვარი კარგად არ ჩანს), გამოსახულების მარცხენა მხარეს – ბერძნული წარწერის ნაშთი. გაურკვეველი.

№ 136/25 (დანართი № VIII, სურ. 25).

იმპერატორის სახელი არ იკითხება

ვერცხლი. წ. 0,80 გრ.; ზ. 17/14 მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება სტემით და თვლებით მოოჭვილი ტანისამოსით. მარჯვენა ხელში მოკლებუნიანი ლაბარუმი (სავარაუდოდ) უჭირავს, მარცხენა ხელში მოკლებუნიანი ჯვარი. გამოსახულების მარცხენა მხარეს ქვემოთ – სოლომონის ბეჭდის ფრაგმენტი.

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება წელს ზემოთ. თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი უპყრია,(ჯვარი კარგად არ ჩანს) გამოსახულების მარცხენა მხარეს – ბერძნული წარწერა **Gea** (გეა)-ევგენიოსის სახელის ნაწილი.

შენიშვნა: მონეტა ორგან არის გახვრეტილი და გვერდი ჩამოტეხილი.

მეორე განძი

№ 1/1 (დანართი № IX, სურ. 1).

ვერცხლი. წ. 2,19; ზ. 21/22

იმპერატორის სახელი არ იკითხება

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება სტემით და თვლებით მოოჭვილი ტანისამოსით. მარცხენა ხელში მოკლებუნიანი ლაბარუმი უჭირავს (სავარაუდოდ. არ ჩანს, გაცვეთილია), მარჯვენა ხელთან ჩამოშვებული ქსოვილი, რომელზედაც ერთი თვალი ჩანს. გამოსახულების მარჯვენა მხარეს ქვემოთ – სოლომონის ბეჭედი. მარცხენა მხარეს უკუღმა აღბეჭდილი ბერძნული წარწერა **OkO mn** (ო კომნ)

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება, თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. მარცხენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი უპყრია, გამოსახულების მარცხენა და მარჯვენა მხარეს უკუღმა შესრულებული ბერძნული წარწერის ნაშთი **Ge** (გე) - ევგენიოსის სახელის ნაწილი.

№ 1/2 (დანართი № IX, სურ. 2).

მეფის სახელი არ ჩანს

ვერცხლი. წ. 1,60 გრ.; ზ. 21/23 მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება სამრკალიანი გვირგვინით და თვლებით მოოჭვილი ტანისამოსით. მარჯვენა ხელში მოკლებუნიანი ლაბარუმი უჭირავს, მარცხენა ხელში მოკლებუნიანი(ან ჯვარი ან ლაბარუმი.არ ჩანს). გამოსახულების მარჯვენა მხარეს ბერძნული წარწერა **OkOM** (ო კომნ) მარცხენა მხარეს ქვემოთ – სოლომონის ბეჭდის ფრაგმენტი.

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი უპყრია, გამოსახულების მარცხენა მხარეს ბერძნული წარწერის ნაშთი. გაურკვეველი.

№ 1/3 (დანართი № IX, სურ. 3).

მეფის სახელი არ იკითხება

ვერცხლი. წ. 2,3 გრ.; ზ. 20/19 მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება სტემით, სამრკალიანი გვირგვინით და თვლებით მოოჭვილი ტანისამოსით. მარჯვენა ხელში მოკლებუნიანი ლაბარუმი უჭირავს, მარცხენა ხელში – მოკლებუნიანი ჯვარი. გამოსახულების მარცხენა მხარეს, ქვემოთ – სოლომონის ბეჭდის ფრაგმენტი.

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი უპყრია (ჯვარი კარგად არ ჩანს), გამოსახულების მარცხენა მხარეს ბერძნული წარწერა Gen (გენ) - ევგენიოსის სახელის ნაწილი.

№ 1/4 (დანართი № IX, სურ. 4).

მეფის სახელი არ იკითხება

ვერცხლი. წ. 2,0 გრ.; ზ. 21/19 მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება (გვირგვინის თავი არ ჩანს) და თვლებით მოოჭვილი ტანისამოსით. მარჯვენა ხელის მხარე არ ჩანს, გაცვეთილია. მარცხენა ხელში მოკლებუნიანი ჯვარი უჭირავს, გამოსახულების მარცხენა მხარეს ქვემოთ – სოლომონის ბეჭედი.

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი უპყრია, გამოსახულების მარცხენა მხარეს ბერძნული წარწერა GenO (გენო) – ევგენიოსის სახელის ნაწილი

შენიშვნა: სოლომონის ბეჭედი ხუთქიმიანი ვარსკვლავის სახითაა წარმოდგენილი.

№ 1/5 (დანართი № IX, სურ. 5).

მეფის სახელი არ იკითხება

ვერცხლი. წ. 1,63 გრ.; ზ. 21/19მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება სტემით და თვლებით მოოჭვილი საიმპერატორო ტანისამოსით. მარჯვენა ხელში მოკლებუნიანი ლაბარუმი უჭირავს, მარცხენა ხელში – მოკლებუნიანი ჯვარი. გამოსახულების მარცხენა მხარეს ქვემოთ – სოლომონის ბეჭედი.

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი უპყრია (ჯვარი კარგად არ ჩანს), გამოსახულების მარცხენა მხარეს ბერძნული წარწერა GeO (გეო) - ევგენიოსის სახელის ნაწილი

№ 1/6 (დანართი № IX, სურ. 6).

მეფის სახელი არ იკითხება

ვერცხლი. წ. 1,90 გრ.; ზ. 19/18 მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება სტემით და თვლებით მოოჭვილი საიმპერატორო ტანისამოსით. მარჯვენა ხელში მოკლებუნიანი ლაბარუმი უჭირავს, მარცხენა მხარე გაცვეთილია.

Rv. სავარაუდოდ წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება, რომელიც იმდენად სქემატურია გარჩევა შეუძლებელია. ჩანს მხოლოდ გულმკერდის არეში თვლებით მოოჭვილი ტანისამოსი.

შენიშვნა: მონეტა ჩამოჭრილია და სიქა ცოტა აცდენილი.

№ 1/7 (დანართი № IX, სურ. 7).

მეფის სახელი არ იკითხება

ვერცხლი. წ. 1,73 გრ.; ზ. 20/20 მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება თვლებით მოოჭვილი საიმპერატორო ტანისამოსით. მარჯვენა ხელში – მოკლებუნიანი ლაბარუმი უჭირავს (სავარაუდოდ), მარცხენა ხელში – მოკლებუნიანი ჯვარი (?). გამოსახულების მარცხენა მხარეს ქვემოთ – სოლომონის ბეჭედი.

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. მარჯვენა ხელში სავარაუდოდ გრძელბუნიანი ჯვარი უპყრია (ჯვარი კარგად არ ჩანს).

№ 1/8 (დანართი № IX, სურ. 8).

მეფის სახელი არ იკითხება

ვერცხლი. წ. 1,86 გრ.; ზ. 18/20მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება სტემით და თვლებით მოოჭვილი საიმპერატორო ტანისამოსით. მარჯვენა ხელში მოკლებუნიანი ლაბარუმი უჭირავს, მარცხენა ხელში მოკლებუნიანი ჯვარი. გამოსახულების მარცხენა მხარეს ქვემოთ – სოლომონის ბეჭედი.

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და წმინდანის სამოსით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი უპყრია (ჯვარი კარგად არ ჩანს), გამოსახულების მარცხენა და მარჯვენა მხარეს ბერძნული წარწერა e v GeniO (ევგენიო) – წმინდანის სახელი.

№ 1/9 (დანართი № IX, სურ. 9).

მეფის სახელი არ იკითხება

ვერცხლი. წ. 1,46 გრ.; ზ. 22/22 მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება სამრკალიანი გვირგვინით და თვლებით მოოჭვილი ტანისამოსით. მარჯვენა ხელში მოკლებუნიანი ლაბარუმი უჭირავს, მარცხენა ხელი არ ჩანს. გამოსახულების მარცხენა მხარეს ზემოთ – ღვთაების მაკურთხეველი ხელი. ქვედა ნაწილი წაშლილია.

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. წმინდანის მარცხნივ ქვემოთ ბერძნული ასო **e** (ე)

№ 1/10 (დანართი № IX, სურ. 10).

მეფის სახელი არ იკითხება

ვერცხლი. წ. 1,35გრ.; ზ. 20/21მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება სტემით და თვლებით მოოჭვილი საიმპერატორო ტანისამოსით. მარჯვენა ხელში მოკლებუნიანი ლაბარუმი უჭირავს, მარცხენა ხელში ჯვრიანი სფერო. გამოსახულების მარცხენა მხარეს ქვემოთ – სოლომონის ბეჭედი.

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და წმინდანის სამოსით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი (?) უპყრია (ჯვარი კარგად არ ჩანს)

№ 1/11 (დანართი № IX, სურ. 11).

ვერცხლი. წ. 1, 89გრ.; ზ. 19/23მმ

მეფის სახელი არ იკითხება

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება სამრკალიანი გვირგვინით და თვლებით მოოჭვილი ტანისამოსით. მარჯვენა ხელის მხარე წაშლილია. მარცხენა ხელით დოინჯი აქვს. გამოსახულების მარცხენა მხარეს ზემოთ – ღვთაების მაკურთხეველი ხელი, ქვემოთ – სოლომონის ბეჭდის ფრაგმენტი.

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და საიმპერატორო სამოსის მაგვარ ტანსაცმელში. მარჯვენა ხელის მხარე არ ჩანს. წმინდანის მარცხენა მხარეს ბერძნული წარწერა – **Geno O** (გენო) – ევგენიოსის სახელის ნაწილი.

№ 1.12 (დანართი № IX, სურ. 12).

ვერცხლი. წ. 1,79გრ. ზ. 20/1988

მეფის სახელი არ იკითხება

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება სტემით, სამრკალიანი გვირგვინით და თვლებით მოოჭვილი ტანისამოსით. მარჯვენა ხელში მოკლებუნიანი ლაბარუმი. გამოსახულების მარცხენა მხარეს ზემოთ – ღვთაების მაკურთხეველი ხელი. მეფის მარჯვნივ ბერძნული ასოები OkO (ო კო) - ე. ი. ო კომნენო

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი უპყრია. წმინდანის მარჯვენა მხარეს ბერძნული ასო - E(ე) - ევგენიოსის სახელის ნაწილი.

№ 1/13 (დანართი № IX, სურ. 13).

მეფის სახელი არ იკითხება

ვერცხლი. წ. 1,70 გრ.; ზ. 19/21 მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება თვლებით მოოჭვილი საიმპერატორო ტანისამოსით. მარჯვენა ხელში მოკლებუნიანი ლაბარუმი (?) უჭირავს, გამოსახულების მარცხენა მხარეს ქვემოთ – სოლომონის ბეჭედი.

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და წმინდანის სამოსით გულ-მკერდზე თვლებით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი (?) უპყრია,(ჯვარი კარგად არ ჩანს). წმინდანის მარცხნივ ბერძნული წარწერა Geni(გენი) – ევგენიოსის სახელის ნაწილი.

№ 1/14 (დანართი № IX, სურ. 14).

მეფის სახელი არ იკითხება

ვერცხლი. წ. 1,79გრ.; ზ. 19/21მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება თვლებით მოოჭვილი საიმპერატორო ტანისამოსით. მარჯვენა ხელში მოკლებუნიანი ლაბარუმი (?) უჭირავს, მარცხენაში-

მოკლებუნიანი ჯვარი. გამოსახულების მარცხენა მხარეს ქვემოთ – სოლომონის ბეჭედი.

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და წმინდანის სამოსით გულ-მკერდზე თვლებით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი უპყრია (ჯვრის ერთი მხარი ჩანს). წმინდანის მარცხნივ – ბერძნული წარწერის ნაშთი.

№ 1/15 (დანართი № IX, სურ. 15).

მეფის სახელი არ იკითხება

ვერცხლი. წ. 1,60გრ.; ზ. 20/20მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება სტემით და თვლებით მოოჭვილი საიმპერატორო ტანისამოსით. მარჯვენა ხელში მოკლებუნიანი ლაბარუმი (?) უჭირავს, მარცხენაში- მოკლებუნიანი ჯვარი (?). გამოსახულების მარცხენა მხარეს ქვემოთ სოლომონის ბეჭედი.

Rv. წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება წელს ზემოთ პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და წმინდანის ნაკეცებიანი სამოსით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი უჭირავს.

№ 1/16 (დანართი № IX, სურ. 16).

მეფის სახელი არ იკითხება

ვერცხლი. წ. 2,59გრ.; ზ. 21/18მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება სტემით და თვლებით მოოჭვილი საიმპერატორო ტანისამოსით. მონეტა საკმაოდ გაცვეთილია, ჩანს მხოლოდ ის, რომ მარცხენა ხელი მოხრილი აქვს.

Rv. წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და წმინდანის ნაკეცებიანი სამოსით. სიქა აცდენილია და სრულად მთელი სხეული არ ჩანს. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი უჭირავს (საკმაოდ გაცვეთილია და ბუნი კარგად არ ჩანს).

№ 1/17 (დანართი № IX, სურ. 17).

სამცხის ათაბაგების მონეტა

ვერცხლი. წ. 0,78გრ.; ზ. 14/16მმ

Av. წრეში ჩასმული თევზის გამოსახულება მიმართული მარცხნივ, ორი ვარსკვლავით თევზის ზემოთ და ქვემოთ

Rv. ხაზოვან ოთკუთხედში ჩასმული არაბული წარწერა - لا اله الا الله و محمد رسول الله - სუნიტური რწმენის ფორმულა

№1/18 (დანართი № IX, სურ. 18).

შეიხ ოვეისი (1356-1374) ჯელაირიდი.

ვერცხლი. წ. 0,49გრ.; ზ. 13/13

Av. არაბული ზედწერილი: السلطان الاعزم اويس خلد ملكه სულთან ოვეისი განაგრძოს მეფობა მისი. ზარაფხანა არ ჩანს. ვვარაუდობთ თბილისს.

Rv. არაბული ზედწერილი: لا اله الا الله و محمد رسول الله . „არ არის ღმერთი გარდა ალაჰისა, მუჰამედი მოციქულია მისი. عكر ا عثمان على . ბაქრი, ომარი, ოსმანი, ალი“

მესამე განძი

№ 4/1 (დანართი № X, სურ. 1).

ვერცხლი. წ.2,44გრ.; ზ.24/24 მმ.

მეფის სახელი არ იკითხება

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება სტემით, ხელებში რა უჭირავს არ ჩანს, მაგრამ მარცხენა ხელთან ჩამოშვებული ქსოვილია. მეფის მარცხენა მხარეს ქვემოთ სოლომონის ბეჭედი, მარჯვენა მხარეს ბერძნული წარწერის ფრაგმენტი.

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით, გრძელი ნაკეცებიანი ტანისამოსით. მარჯვენა ხელში

გრძელბუნიათი ჯვარი უპყრია, გამოსახულების მარცხენა და მარჯვენა მხარეს – ბერძნული წარწერის ნაშთი.

№ 4/2 (დანართი № X, სურ. 2).

მეფის სახელი არ იკითხება

ვერცხლი. წ. 1,60გრ.; ზ. 19/18 მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება სტემით და თვლებით მოოჭვილი ტანისამოსით, მარჯვენა ხელში უჭირავს მოკლებუნიათი ლაბარუმი, მარცხენა ხელი კარგად არ ჩანს. მეფის მარცხნივ ბოლოში სოლომონის ბეჭედი, მარჯვნივ – ბერძნული ასოები O/. M – (ო. მ.)

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება, თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. გრძელი ნაკეცებიანი ტანისამოსით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიათი ჯვარი უპყრია, გამოსახულების მარცხნივ – ბერძნული წარწერის ნაშთი.

შენიშვნა: მონეტა გახვრეტილია

№ 4/3 (დანართი № X, სურ. 3).

მეფის სახელი არ იკითხება

ვერცხლი. წ. 1,76გრ.; ზ. 20/22მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება სტემით და თვლებით მოოჭვილი საიმპერატორო ტანისამოსით. მარჯვენა ხელში მოკლებუნიათი ლაბარუმი უჭირავს, მარცხენაში – მოკლებუნიათი ჯვარი (?). გამოსახულების მარცხენა მხარეს ქვემოთ – სოლომონის ბეჭედი.

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიათი ჯვარი უჭირავს.

№ 4/4 (დანართი № X, სურ. 4).

მეფის სახელი არ იკითხება

ვერცხლი. წ. 1,66გრ.; ზ. 18/19მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება სტემით და თვლებით მოოჭვილი საიმპერატორო ტანისამოსით. მარჯვენა ხელში მოკლებუნიანი ლაბარუმი უჭირავს, მარცხენაში - მოკლებუნიანი ჯვარი (?).

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი უჭირავს.

შენიშვნა: მონეტა ორგან არის გახვრეტილი

№ 4/5 (დანართი № X, სურ. 5).

მეფის სახელი არ იკითხება

ვერცხლი. წ. 2,01გრ. ზ. 20/20მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება სტემით და თვლებით მოოჭვილი საიმპერატორო ტანისამოსით. მარჯვენა და მარცხენა ხელში მხოლოდ ბუნიის ტარი ჩანს. გამოსახულების მარცხნივ ქვემოთ – სოლომონის ბეჭედი.

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი უჭირავს. წმინდანის მარცხნივ – ბერძნული ასოები.

№ 4/6 (დანართი № X, სურ. 6).

მეფის სახელი არ იკითხება

ვერცხლი. წ. 1,37გრ. ზ. 20/19მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება სტემით და თვლებით მოოჭვილი საიმპერატორო ტანისამოსით. მარჯვენა ხელში მოკლებუნიანი ლაბარუმი უჭირავს და მარცხენა ხელში მოკლებუნიანი ჯვარი. გამოსახულების მარცხნივ ქვემოთ – სოლომონის ბეჭედი.

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი უჭირავს. წმინდანის მარცხნივ ბერძნული ასოების დეტალები.

№ 4/7 (დანართი № X, სურ. 7).

მეფის სახელი არ იკითხება

ვერცხლი. წ. 1,72გრ.; ზ. 20/21მმ.

Av. ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება სტემით, სამრკალიანი გვირგვინით და თვლებით მოოჭვილი საიმპერატორო ტანისამოსით. მარჯვენა ხელში მოკლებუნიანი ლაბარუმი ან ჯვარი უჭირავს, გარკვევით არ ჩანს. მარცხენა ხელით დოინჯი აქვს. გამოსახულების მარცხნივ ქვემოთ – სოლომონის ბეჭედი.

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით. მარცხენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი უჭირავს.

№ 4/8 (დანართი № X, სურ. 8).

გიორგი VII (1389-1407)

ვერცხლი. წ. 0,80გრ.; ზ. 16/14მმ.

Av. ე.წ. „ადამიანის გახელილი თვალის“ სახე. მონეტის ცენტრში მსხვილი წერტილია, რომელსაც მარჯვნივ და მარცხნივ კიდევ თითო წერტილი უზის. წერტილები ჩასმულია წვეტიან ოვალში. ოვალის – ე.წ. „თვალის“ ირგვლივ წარწერის თუ ხაზების ნაშთები.

Rv. ხაზოვანი და წერტილოვანი რკალის ფრაგმენტი. ცენტრში წარწერის ფრაგმენტები. ამოკითხვა შეუძლებელია

შენიშვნა: მონეტის ატრიბუცია მოხდა სხვა უფრო კარგად დაცული ეგზემპლარების მიხედვით.

№ 4/9 (დანართი № X, სურ. 9).

აჰმედ ჯელაირი (1382-1412) და გიორგი VII (1389-1407)

ვერცხლი. წ. 0,55 გრ.; ზ. 11/15 მმ.

Av. არაბული წარწერის დეტალები. საკმაოდ გაცვეთილია იმისათვის, რომ ზუსტი ამოკითხვა გახდეს შესაძლებელი

Rv. ასომთავრული ასოების ფრაგმენტები

შენიშვნა: მონეტა საკმაოდ დაზიანებულია, გახვრეტილია და ატრიბუცია მოხდა ანალოგიური, მაგრამ კარგად დაცული მონეტის მიხედვით, რომელიც დაცულია ს. ჯანაშიას მუზეუმის ნუმიზმატიკურ აღმოსავლურ ძირითად ფონდში N 3100.

№ 4/10 (დანართი № X, სურ. 10).

შეიხ ოვეისი (1356-1374) ჯელაირიდი

ვერცხლი. წ. 0,40გრ.; ზ. 12/10მმ.

Av. არაბული ზედწერილი: السلطان اويس خلد ملكه - „სულთან ოვეისი, განაგრძოს მეფობა მისი“.

Rv. არაბული ზედწერილი: لا اله الا الله و محمد رسول الله - „არ არს ღმერთი გარდა ალაჰისა, მუჰამედი მოციქულია მისი“

სვანეთში აღმოჩენილი მონეტების ცალკეული შემთხვევები

№ 62/1 ტრაპიზონული ასპრი (დანართი № XI, სურ. 1).

მანუელ I (1238-1263წწ.)

ვერცხლი. წ. 2,60; ზ. 20/21

Av. ფეხზე მდგომი მეფის გამოსახულება საიმპერატორო სამოსელით, თავზე სტემით, თვლებით მოოჭვილი ტანისამოსით. მეფეს მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ლაბარუმი უჭირავს, მარცხენაში – აკაკია (გრაგნილი), საიდანაც ეშვება ქსოვილი რამდენიმე თვალთ. მეფის მარცხნივ ზემოთ – ღვთაების მაკურთხეველი ხელი. ასევე მარცხნივ ვერტიკალურად ბერძნული წარწერა **knn** (კომნენოსი). მეფის მარჯვნივ ასევე ბერძნული წარწერა **MNL** (მანუილი)

Rv. ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება პირდაპირ მთელი ტანით. თავზე შარავანდედით და წმინდანის ნაკეცებიანი შესამოსელით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვრიანი ლაბარუმი უჭირავს. ბერძნული წარწერა წმინდანის მარცხნივ ვერტიკალურად – **egh** (ევგენიოსი). წმინდანის მარჯვნივ – **o agio** (წმინდა) ანუ წარწერა იკითხება ასე – წმინდა ევგენიოსი.

შენიშვნა: მონეტა ერთგან გახვრეტილია.

№ 13/1 (დანართი № XI, სურ. 2).

იოანე II -ის (1280-1297წწ.) ასპრის მიხედვით მოჭრილი მინაბადი

წ. 2,24გრ.; ზ. 19/19მმ.

Av. მეფის გამოსახულება მთლიანი ტანით, სამრკალიანი გვირგვინით და თვლებით მოოჭვილი საიმპერატორო ტანისამოსით. მეფეს მარჯვენა ხელში მოკლებუნიანი ჯვარი უჭირავს. მარცხენა ხელით დოინჯი აქვს. გამოსახულების მარჯვნივ ბერძნული ასოებია ვერტიკალურად **iw O KON** (იოანე კომნენოს)მარცხნივ ზემოთ – ღვთაების მაკურთხებელი ხელი და ქვემოთ სოლომონის ბეჭედი.

Rv. წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება ბოლომდე პირდაპირ შარავანდედით და გულზე თვლებით მოჭედილი ნაკეცებიანი ტანისამოსით. მარჯვენა ხელში გრძელბუნიანი ჯვარი უჭირავს. წმინდანის მარცხენა მხარეს ბერძნული ასოები : **genio** (ევგენიოს)

სვანეთის ეს განძები სამეცნიერო მიმოქცევაში პირველად ხვდება. მათი შემადგენლობის და სამეცნიერო ანალიზის საფუძველზე შესაძლებელი გახდა რამდენიმე კონკრეტული, თუ ზოგადი ხასიათის მოსაზრების გამოთქმა.

უპირველეს ყოვლისა, ამ განძებმა კორექტივი შეიტანეს ტრაპიზონული ასპრების და მათი მინაბადის მიმოქცევის არეალში. საქართველოში ამ მონეტების მიმოქცევის ტოპოგრაფიულ რუკაზე, აქამდე სვანეთი არ დასტურდებოდა (აბრამიშვილი 1959: 56), ვინაიდან მეცნიერებისთვის ეს მონეტები ხელმისაწვდომი არ იყო. მათი აღმოჩენის შემთხვევები ძირითადად დასავლეთ და სამხრეთ საქართველოს ფარავს (დუნდუა ... 2010: 40). აქედან გამომდინარე, დასავლეთ საქართველოს მთიანეთი – სვანეთის რეგიონი, რომელიც ეკონომიკურად დაკავშირებულია ბართან, ლოგიკურია, რომ ამ

მონეტების მიმოქცევის ტოპოგრაფიულ რუკაზე უნდა მოხვედრილიყო. ამ განძების არსებობა კიდევ ერთი საბუთია იმის სამტკიცებლად, რომ კავშირი ბართან ენგურს ზემოთ მცხოვრები მოსახლეობისა გვიან შუა საუკუნეებში საკმაოდ აქტიურია.

საინტერესოა რა გზებით შემოდის ტრაპიზონული ასპრები საქართველოში? თ. ბერაძემ დაეყრდნო რა ერთ-ერთ წყაროს, კერძოდ, ლამბერტო დე სამბუჩეტოს ნოტარიალურ საბუთს, წამოაყენა მოსაზრება, რომ ამ მონეტების შემოსვლის გზები არა მარტო უშუალოდ ტრაპიზონის იმპერიაზე გადიოდა, არამედ ასპრები ხშირად ჩრდილოეთ შავი ზღვისპირეთიდან შემოდებოდა (Берадзе 1989: 111). ეს კონცეფცია, ვფიქრობთ, არავითარ რევიზიას არ საჭიროებს და ნამდვილად ასეა, მაგრამ, თუ უფრო დავაზუსტებთ აქ ნაგულისხმებია დასავლეთ საქართველოს ბარი. სვანეთის რეგიონში კი ორიგინალური ასპრი, ბარიდან ავიდა. სვანეთში ტრაპიზონული ასპრის მხოლოდ ერთი ეგზემპლარია დაფიქსირებული. მონეტა გახვრეტილია, რაც ორიგინალური ასპრებისთვის უცხოა. გახვრეტილი ძირითადად ე.წ. კირმანეული თეთრებია. ამ დეტალის გამო, ადვილად შესაძლებელია მის უტილიტატურ ფუნქციაზე ვიმსჯელოთ, მით უფრო მაშინ, როცა მისი წარმომავლობის შესახებ არაფერი არ ვიცით. ის ცალკეა შემოსული მესტიის მუზეუმში და არა კომპლექსთან (განძთან) ერთად. შესაძლოა მონეტა მართლაც სამშვენისად, მედალიონად იყო გამოყენებული, მაგრამ ტრაპიზონული ასპრი, რომ ორგანულია სვანეთის რეგიონის მიმოქცევისთვის ამას ზურგს უმაგრებს სამი ზემოთ აღწერილი „სვანური“ განძის არსებობა. სამივე განძის ძირითადი მონეტები ტრაპიზონული ასპრების მინაბადია, ლოგიკურია, რომ მინაბადი არის იქ, სადაც ორიგინალური ფული იყო ბრუნვაში.

ტრაპიზონული ასპრების ქართული მინაბადი, როგორც ჩვენ გადავწყვიტეთ ამ მონეტებს ვუწოდოთ და ვთვლით, რომ უნდა დამკვიდრდეს ნუმიზმატიკურ მეცნიერებაში, უმეტესად „კირმანეული თეთრის“ სახელით არის ცნობილი.

ამ ტიპის მონეტების კვლევა აგერ უკვე თითქმის ორი საუკუნეა მიმდინარეობს. ჯერ კიდევ 1844 წელს ქართული ნუმიზმატიკის ფუძემდებელმა მიხეილ ბარათაევმა (ბარათაშვილმა) გამოთქვა მოსაზრება, რომ საქართველოში იჭრებოდა ტრაპიზონის ასპრების იმიტაციები, რომლებიც მან გააიგივა ქართულ წყაროებში მოხსენიებულ კირმანეულთან (Баратаев 1844: 23-25). პირველი ფუნდამენტალური კვლევა

ტრაპიზონულ ასპრებს მიუძღვნა რეტოვსკიმ: „Die Münzen der Komnenen von Trapezunt“ (Retowski 1910), რომელმაც ტრაპიზონული ასპრების კლასიფიკაციის გარდა გამოყო იოანე II კომნენოსის ორიგინალური ასპრების ქართული მინაბადები და მათ დამახასიათებელ ნიშნებად მიიჩნია გამოსახულებათა დეტალების დამახინჯება, ლეგენდების არასწორი განთავსება და ზოგიერთ შემთხვევაში მათი ამოკითხვის შეუძლებლობა (Retowski 1910: 108-129). ვ. ლანგლუა მათ „კომნენოსების ასპრების იმიტაციას“ უწოდებს (Langlois 1860: 8). მინაბადებად და საქართველოში მოჭრილად თვლის მათ თ. ლომოური (ლომოური 1938: 302).

ე. პახომოვი თვლიდა, რომ ტრაპიზონის იმპერიისა და დასავლეთ საქართველოს მჭიდრო პოლიტიკურ-დინასტიურმა და ეკონომიკურმა ურთიერთობამ გამოიწვია ჩვენს ქვეყანაში ტრაპიზონული ასპრების ფართო ცირკულაცია, ხოლო, როდესაც ამ მონეტების შემოსვლამ იკლო, დასავლეთ საქართველოში დაიწყო მათი იმიტაციების ემისია (Пахомов 1970: 197). ტრაპიზონის ასპრების ქართულ მიმბადველობად თვლიდა ამ სამონეტო ჯგუფს დ. ლანგიც (Lang 1955: 82).

დავით კაპანაძე მათ არ მოიაზრებდა ტრაპიზონული ასპრების იმიტაციად და თვლიდა, რომ ეს სახელწოდება წმინდა ქართული წარმომავლობის იყო (Капанაძე 1950: 202)

სახელწოდება - „კირმანელი თეთრი“ ქართულ საბუთებში, სასისხლო სიგელებშია მოხსენიებული: თოფურიძეთა 1413-1444 წლების სასისხლო სიგელში წერია: „ თუ ვისმენ ეშმაკისა მანქანებითა თოფურიძისა გუარისა კაცი მოკლას, ექვსასი ასი ათასი ძველი კირმანელი დაგიუროს...“ (ქორდანია 1897: 233).

ჟურულიანთ 1460 წლის სასისხლო სიგელში ნათქვამია: „...“, სისხლი გაგიახლეთ და გაგიჩინეთ ასსამოცი ათასი კილმანური თეთრი... თუ ვინმე კადროს და თქუენისა გუარის კაცი მოკლას, დიდითა შემოხუეწითა ასსამოცი ათასი კილმანური დაგიუროს“ ამ სიგელშივეა: „ვინცა კირმანულისა თეთრისა ვითარობა არ იცოდეს, კირმანური თანგისა ზომა არის“ (ჯავახიშვილი 1925: 177).

სწორედ ამ წყაროების საფუძველზე დამკვიდრდა ქართულ მეცნიერებაში სახელწოდება - „კირმანელი თეთრი“ (კაკაბაძე 1925: 8).

თამარ აბრამიშვილი თვლიდა, რომ ამ ფულს ქვეყნის (დასავლეთ საქართველოს) მმართველი ჭრიდა და სამონეტო ტიპი აღებული იყო ამ ტერიტორიაზე უკვე ბრუნვაში შემოსული ტრაპიზონული ასპრების მიხედვით. აქედან გამომდინარე, ფაქტობრივად უარყოფდა ამ მონეტების მიმბაძველობად მიკუთვნებას და ფიქრობდა, რომ ზუსტი სახელწოდება „დასავლურ-ქართული ფული – კირმანეული“ უნდა ყოფილიყო. ამ მოსაზრებას მეცნიერი ამყარებდა კიდევ ერთი საბუთით – 1455 წლის სასისხლო სიგელით, სადაც ნათქვამია: „ამა თეთრისა საქმე ასე უწოდეთ ბერძენ მეფეს კირმანეულ ერქვა და მისეულად კირმანეულისეული ჰქვიან“ (აბრამიშვილი 1959: 43). ამ მოსაზრებას გამოეხმაურა გიორგი დუნდუა, რომელმაც სამართლიანად მიანიშნა ამ სახელის არა ქართული, არამედ, ტერმინის ბერძნული წარმომავლობა (დუნდუა ... 2010: 19) გარდა ამისა, მეცნიერი თვლის, რომ ადგილობრივი ფული ამ მონეტებს მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეიძლება ეწოდოს, თუკი დადასტურებული იქნება ემიტენტის (ქართველი მეფის) სახელი და ამბობს: „სხვა შემთხვევაში ისინი ან მინაბადია ან სიყალბე“ (დუნდუა ... 2010: 19).

თ. ბერაძემ თავის მონოგრაფიაში საკმაოდ დიდი ადგილი დაუთმო ამ საკითხის შესწავლას. მან მიაკვლია ვაზელონიის მონასტრის დოკუმენტებს, სადაც მოხსენიებული იყო ტერმინი „ასპრა-კირმანეულატა“, ეს საბუთი იყო აქტი №64. მეცნიერმა ის გააიგივა ქართულ საბუთებში ნახსენებ „კირმანეულ თეთრთან“ და აღნიშნა, რომ ქართველებმა მხოლოდ და მხოლოდ გადმოთარგმნეს ეს სახელწოდება და ადგილობრივი მოსახლეობა ორიგინალურ ასპრსაც და მინაბაძსაც „კირმანეულ თეთრს“ უწოდებდა და ამგვარადვე მოიხსენიებდა სასისხლო სიგელებში (Берадзе 1989: 112).

ეს მოსაზრება ვფიქრობთ არანაირ რევიზიას არ საჭიროებს, ვინაიდან ქართულ ბაზარზე, სადაც ერთდროულად ბრუნავს ტრაპიზონული ასპრიც და მინაბადიც, ხოლო წყაროებში ერთი დასახელებაა ნახსენები, ლოგიკურია ვიფიქროთ, რომ ორივეს ერთი და იგივე სახელს უწოდებდნენ. უფრო მეტიც, ჩვენ ვფიქრობთ „კირმანეული თეთრის“ სახელწოდება შესაძლოა კიდევ იტევდა სხვადასხვა ტიპის მონეტებსაც და შესაძლოა ის, გარკვეულ პერიოდში საერთოდ, ქართული ფულის ზოგად ტერმინადაც იქცა.

ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე, საბოლოოდ შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ტერმინი ტრაპიზონული ასპრების ქართული მინაბადი ყველაზე ზუსტი სახელწოდებაა.

სახელწოდების სწორი შერჩევა ამ შემთხვევაში მისი არსის და ეკონომიკური ბუნების განმსაზღვრელიცაა და რატომ. ყველა ის პრობლემა, თუ გადაუჭრელი საკითხი, რომელიც „კირმანეული თეთრის“ ირგვლივ არის დასმული მეტნაკლებად გასაგები ხდება, როდესაც მინაბადის არსს გავიხსენებთ. ნუმისმატიკურ მეცნიერებაში ერთხმადაა აღიარებული მოსაზრება მინაბადთან დაკავშირებით. ამ შემთხვევაში ამისათვის საჭიროდ ჩავთვალებთ ზუსტი ციტატა მოგვეყვანა: „Монеты-подражания следует отличать (особенно для античности и средних веков) от фальшивых монет, поскольку первые, как правило, чеканились правителями, обладавшими правом монетной чеканки. Изготовление монет-подражаний могло, однако, задевать интересы тех стран, где чеканились монеты, служившие образцом.“ (Потин 1986: 76).

რაც შეეხება ტრაპიზონის ასპრების ქართული იმიტაციების გენეზისის მიზეზს, ამ საკითხთან დაკავშირებით თ. ბერაძე გამოთქვამს ვარაუდს, რომლის თანახმადაც მინაბადების ემისიის აუცილებლობა დავით ნარინის (1245-1293) დროს გამოწვეული იყო დასავლეთ საქართველოს საზღვაო ვაჭრობის გაფართოების ინტერესებით. მისი განცხადებით, შავიზღვისპირეთის ყველაზე გავრცელებული მონეტა ტრაპიზონული ასპრია და ანალოგიური (მსგავსი) ფულის მოჭრა უადვილებდა ვაჭრებს ფართო მასშტაბით სავაჭრო ოპერაციების ჩატარებას (Берадзе 1989: 112) გ. დუნდუა დაეთანხმა აღნიშნულ მოსაზრებას, და დასძინა, რომ იმ დროს როდესაც შავი ზღვისპირეთში XIII-XIV საუკუნეებში არსდება იტალიის ქალაქების (მაგ. გენუა) ფაქტორიები, შავი ზღვის სხვადასხვა რეგიონები ამ ფაქტორიების საშუალებით უკავშირდებიან ერთმანეთს. ფული, რომლიც მიმოქცევაშია ამ დროისათვის ოქროს ურდოს დირჰემები და ტრაპიზონული ასპრებია (დუნდუა ... 2010: 21). ამავდროულად გ. დუნდუა დაეყრდნო რა თ. ბერაძის მოსაზრებას იმასთან დაკავშირებით, რომ შავიზღვისპირეთში ასევე მიმოიქცეოდა ადგილობრივ ზარაფხანებში მოჭრილი ფული (Берадзе 1989: 111) ჩათვალა, რომ საქართველოში მოჭრილი ფულიც თავისუფლად შეიძლება ყოფილიყო მიმოქცევაში. გ. დუნდუას შემაჯამებელი ვერსია შემდეგში მდგომარეობს, რომ ტრაპიზონული ასპრები ინტერლოკალური მონეტების როლს ასრულებდნენ და მათი საშუალებით ხდებოდა ანგარიშწორება, როდესაც ქართველ ნეგოციანტებს შემოაკლდათ ტრაპიზონული ასპრი, სწორედ მათი შეკვეთით უნდა მომხდარიყო მინაბადის მოჭრა დასავლეთ საქართველოს ზარაფხანაში. სახელმწიფოს, მათ შორის

მეფეს მონაწილეობა შეეძლო მიეღო მხოლოდ იმ ფორმით, რომ გარკვეული თანხის სანაცვლოდ ნება დაერთო ქუთაისის (სავარაუდოდ) ზარაფხანაში მოეჭრათ ეს ფული. რეგალიის საკითხიც თვლის მეცნიერი, არ იყო აქტუალური და ამდენად ტერმინი „ტრაპიზონული ასპრის ქართული მინაბადი“ ზედმიწევნით კარგად ასახავს დასავლეთ საქართველოში ჩატარებული ღონისძიების ზუსტ არსს (დუნდუა ... 2010: 22).

ჩვენი მოსაზრება ამ საკითხთან დაკავშირებით ასეთია. აქ რომ საქმე გვაქვს მინაბადების ფენომენტთან და ამიტომაც მათზე ქართველი მეფის სახელი არ დასტურდება, ეს კითხვებს, ვფიქრობთ, რომ აღარ უნდა აჩენდეს. დავამატებთ, რომ ვერ გავიხსენებთ ქართულ ნუმისმატიკაში შემთხვევას, როდესაც მინაბადებზე, რომლებიც ჩვენს ქვეყანაში იჭრებოდა სახელი განეთავსებინოს ადგილობრივ ხელისუფალს - მეფეს, ან ფულის მოჭრაზე პასუხისმგებელ კონკრეტულ მმართველს. როგორც ჩანს, ეს მონეტები ითვლება უცხო ქვეყნის ფულად, რომელზედაც უკვე არსებობდა გამოსახულება. ამ შემთხვევაში ავერსზე – ტრაპიზონელი მეფის გამოსახულებაა და რევერსზე – ტრაპიზონის იმპერიის მფარველი წმინდანი ევგენიოსი. ადგილობრივი მმართველი თავის სახელს საიმპერატორო ტანისამოსით წარმოდგენილი მანუილ თუ იოანე კომნენოსის გამოსახულებაზე ვერ განათავსებენ, ეს კონცეპტუალურად ეწინააღმდეგება მინაბადის არსს. ასევე ხელუხლებელია წმინდანის გამოსახულება. მიუხედავად იმისა, რომ ამ სამონეტო ტიპის ბრუნვა თითქმის სამი საუკუნე გრძელდება (ქრონოლოგიის საკითხს ცალკე განვიხილავთ, ცოტა მოგვიანებით მ.პ.) და ავერსზე გამოსახული ტრაპიზონის მფარველი ევგენიოსი ქართული სინამდვილისთვის არანაირად არ წარმოადგენს პოპულარულ წმინდანს, არ ყოფილა არც ერთხელ მცდელობა ჩაენაცვლებინათ საქართველოსთვის უფრო მშობლიური წმინდანის გამოსახულებით. მაგალითად: მაცხოვარი, ღვთისმშობლი, წმინდა გიორგი და ა. შ. ყოველივე ეს ამტკიცებს, რომ საქმე ნამდვილად გვაქვს მინაბადებთან.

რაც შეეხება გენეზისის საკითხს. ჩვენ ვიზიარებთ მოსაზრებას იმასთან დაკავშირებით, რომ ტრაპიზონული ასპრები ინტერლოკალურ მონეტებს წარმოადგენდნენ და ფართოდ მიმოიქცეოდნენ მთელი შავი ზღვის აუზის ქვეყნებში, მათ შორის საქართველოში. ამაზე მეტყველებს ჩვენს ქვეყანაში მათი აღმოჩენის არა ერთი შემთხვევა. მეორე საკითხია რამ გამოიწვია მათი მინაბადის გაჩენა. ერთადერთი

პასუხი ამაზე არის ის, რომ ქვეყანაში იკლო ორიგინალური ასპრების შემოსვლამ, რამაც განაპირობა ადგილობრივი ემისიის დაწყება, რათა არსებული ბაზარი დაეკმაყოფილებინათ. მაგრამ საინტერესოა რომელ ბაზარს ვგულისხმობთ? რისთვის იჭრებოდა ეს მონეტები? ჩვენი აზრით, გ.დუნდუასა და თ. ბერამის მოსაზრება ამ საკითხთან დაკავშირებით ყველაზე მეტად ანგარიშგასაწევია. თუმცა ვფიქრობთ, ამ მონეტების საჭიროება სხვადასხვა (გარე და შიდა) ბაზრებზე ქრონოლოგიურად ორ ეტაპად უნდა გაიყოს. ადრეული მინაბადი, რომელიც ძალიან ახლოს დგას ორიგინალურ ასპრებთან შესაძლოა გასულიყო შავიზღვისპირეთში სავაჭრო ოპერაციების შესასრულებლად. ეს ძირითადად ეხება მანუილ I კომნენოსის სახელით მოჭრილ ასპრების მინაბადებს, რომელთა გარჩევა ორიგინალებისგან დიდ ძალისხმევას მოითხოვს (Соколова 1977: 110), ყოველ შემთხვევაში იმ ეპოქისთვის. პირველ ეტაპად ჩვენ ვგულისხმობთ XIII ს-ის ბოლოს და XIVს-ის დასაწყისს. ამ დროს მოჭრილი მინაბადი წონით, გამოსახულების სისრულით შეიძლება ტრაპიზონული ასპრის ტოლფასად (მეტნაკლებად) ჩაითვალოს და ერთად იყოს მიმოქცევაში.

ამ მოსაზრების ნივთიერ მტკიცებულებად შეიძლება ჩაითვალოს განძი, რომელიც აღმოჩნდა უკრაინაში, ყირიმში, ქალაქ სუდაკთან ახლოს, ყურეში სოფელ ნოვი სვეტში (Новый Свет). წყალქვეშა არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ, რომელსაც ხელმძღვანელობდა კიევის ტარას შევჩენკოს სახელობის ეროვნული უნივერსიტეტი, 1999 წელს ჩატარებული გათხრების შედეგად აღმოაჩინა XIII საუკუნის ჩამირული სავაჭრო ხომალდი. ქალაქი სუდაკი, სადაც ეს აღმოჩენა მოხდა, თავის ციხესიმაგრესთან ერთად, შუა საუკუნეების მსხვილი ფორპოსტი იყო იტალიელი ვაჭრებისთვის შავ ზღვაზე (Дергачева ... 2008 : 427). ყველაზე ადრინდელი დოკუმენტი_სავაჭრო კონტრაქტის საბუთში, სადაც ის მოხსენიებულია 1206 წლით თარიღდება. ამ დროიდან იწყება ყირიმის (ძველი სახელწოდებით ტავრიკის) იტალიური კოლონიზაცია, თავდაპირველად მშვიდობიანად და მხოლოდ ეკონომიკური ექსპანსიით. კერძოდ, გენუელები აქ სავაჭრო ფაქტორიებს აარსებენ. 1261 წლის ნიმფეის მოლაპარაკების შემდეგ, უკვე საბოლოოდ იღებენ შავ ზღვაზე ნაოსნობის უფლებას ყოველგვარი გადასახადების გარეშე (Дергачева ... 2008 : 426).

წყალქვეშა არქეოლოგიური სამუშაოების დროს აღმოჩენილი ჩადირული გემის დათვალიერებისას, სავარაუდოდ ერთ-ერთი კაიუტაში, აღმოჩნდა ერთმანეთთან შეწყიალებული ვერცხლის მონეტების გროვა. ატრიბუციის შედეგად გაირკვა, რომ იყო 35 ვერცხლის მონეტა, ყველა ტრაპიზონის იმპერიის ასპრი, კერძოდ, მანუილ I (1238-1263)-ის. არქეოლოგები ვარაუდობენ, რომ ჩადირვის მიზეზი გაჩენილი ხანძარი იყო, ეს კარგად ჩანს ხომალდის თანმხლებ მასალაზე – ამფორებზე, ხმელთაშუაზღვის კერამიკულ ჭურჭელზე, იტალიურ მინის ნაწარმზე. მონეტები სავარაუდოდ ქსოვილის საფულეში იდო, რომლისგანაც შემდეგ ერთი შეწყიალებული გროვა დარჩა. კომპლექსი დათარიღებულია XIII-ით (Дергачева ... 2008: 425).

განძმის შემადგენლობაში არსებული ყველა, 35 ცალი მონეტა მეცნიერებმა ტრაპიზონულ ასპრად მიიჩნიეს. მხოლოდ ერთადერთ ეგზემპლარზე გამოთქვეს საკმაოდ „ორიგინალური“ მოსაზრება. მონეტა, რომლის გამოსახულება უცნაურად მოეჩვენათ წაგრძელებული ფორმების გამო, ჩათვალეს რომ ის კონტრამარკას წარმოადგენდა (Дергачева ... 2008: 426), უფრო ზუსტად, ტრაპიზონული ასპრი კონტრამარკირებული იქნა (монета контрамаркирована) რაღაც გაურკვეველი მიზეზების გამო. ავტორი ამ საკითხს ღიად ტოვებს, რადგან თვლის, რომ შესაბამისი სამეცნიერო აპარატით აღჭურვილი არ არის, რადგან ლიტერატურაში ეს საკითხი არასოდეს გაშუქებულა.

სამწუხაროდ, ჩვენ უშუალოდ მონეტაზე არ გვიმუშავია, მაგრამ ფოტოს მიხედვით აშკარაა, რომ საქმე გვაქვს მანუილ I (1238-1263)-ის მინაბადებთან. არა მხოლოდ ეს (№ 28) მონეტა, იმავე განძში არის კიდევ ერთი (№ 26) მონეტა, რომელიც ასევე მინაბადია (Дергачева ... 2008: 436) მსგავსი მონეტების გამოქვეყნებული აქვს ი. სოკოლოვას (Соколова 1977: 109), სადაც საკმაოდ დამაჯერებლად არის დასაბუთებული რომ მინაბადებს წარმოადგენენ. იმავე ტიპის მონეტები დასტურდება კოპიტნარის განძშიც (აბრამიშვილი 1974: 36-42). ამრიგად, ჩვენი დაკვირვებით საქმე გვაქვს შერეულ განძთან, რომელიც სავარაუდოდ რომელიმე ვაჭრის სახარჯო ფულია და ორიგინალურ ასპრებთან ერთად მინაბადებიც დასტურდება. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ადგილი სადაც ეს განძი აღმოჩნდა შავი ზღვის აუზის ერთ-ერთ აქტიურ

სავაჭრო რეგიონს წარმოადგენს. აქედან გამომდინარე სავსებით შესაძლებელია, რომ იქ ასპრებთან ერთად საქართველოდან გასული მინაბადიც იბრუნვოდა.

იგივეს დასაბუთება, ვფიქრობთ, გაჭირდება XIV-ის ბოლოდან XVI-ის დასაწყისამდე (ქრონოლოგიის ზედა ზღვარზე უფრო დაწვრილებით ქვემოთ ვისაუბრებთ) მოჭრილ და ბრუნვაში მყოფ მინაბაძზე. წონა (მონეტები არა ერთ ადგილზეა გახვრეტილი), დაბალი სინჯადობა და იკონოგრაფიული დეგრადირება არ მისცემდა საშუალებას, რომ ბრუნვაში ყოფილიყვნენ ასპრთან ერთად. ის ჩვენი აზრით, მხოლოდ შიდა მიმოქცევისთვის განკუთვნილ ფულს წარმოადგენდა, რადგან ადგილობრივი ბაზარი შეჩვეული იყო ამ ფულს და პოპულარობით სარგებლობდა.

რაც შეეხება სამეფო კარის ჩართულობას ამ პროცესებში. ჩვენი აზრით, ადგილობრივი ხელისუფლების ნებართვის გარეშე ამ რაოდენობის ემისიის წარმოება ფაქტობრივად შეუძლებელი იყო, ვინაიდან ის სრულფასოვანი ფულია და არა ყალბი მონეტა. ნათქვამიდან გამომდინარე, საინტერესოა ვინ იყო საქართველოში ტრაპიზონული ასპრის მინაბადის მოჭრაზე პასუხისმგებელი პირი ან ორგანო? რა პერიოდს უკავშირდება მათი მოჭრა?

ემისიის დაწყების თარიღთან დაკავშირებით მეცნიერები თანხმდებიან და თვლიან, რომ მათი მოჭრა იწყება დავით ნარინის მმართველობის ბოლო ხანებში დასავლეთ საქართველოში. ეს თარიღი სავარაუდოდ XIII საუკუნის 80-იანი წლებია (დუნდუა ... 2010: 16).

მიუხედავად ამისა, დავითის სახელი არ ფიქსირდება მონეტებზე. არა მარტო დავითის, არც ერთი მეფე გარდა ერთისა, (რომელზედაც ქვემოთ გვექნება საუბარი), არ ათავსებს თავის სახელს ამ სამონეტო ჯგუფის სამ საუკუნოვანი ემისიის მიუხედავად.

გ. დუნდუა ამ საკითხთან დაკავშირებით სვამს კითხვას, რომ თუ დავით ნარინმა ულუსთან ერთად დასავლური ტიპის ემისიას ჩაუყარეს საფუძველი და საკუთარი სახელები განათავსეს მონეტაზე (ნაგულისხმებია ორი დავითის მონეტა მ.პ.), ამ შემთხვევაში რა უშლიდათ ხელს, რომ სახელმწიფოებრივ ფულზე თავისი სახელი განეთავსებინა?!

ჩვენი აზრით, დავით ნარინისთვის ეს პრინციპული საკითხი არ უნდა ყოფილიყო. ჯერ ერთი, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, მინაბაძე მსგავსი შემთხვევა არ არის დადასტურებული. გარდა ამისა, დავით ნარინმა თავისი რეგალიის დაფიქსირება შესძლო როგორც სპილენძის ფულზე თბილისის და დმანისის ზარაფხანაში მოჭრილზე, ასევე თბილისში მოჭრილ ვერცხლის მონეტაზე, ასევე დასტურდება მისი სახელი დავით ულუსთან ერთად 1261 წლის ორმეფობის საფასეზე.

ორიოდ სიტყვით მინაბაძის იკონოგრაფიაზე. გამოსახულება ორიგინალურ ასპრებთან შედარებით გამოირჩევა სქემატურობით, არის უამრავი სახეცვლილებები ლაზარუმის, ჯვრიანი სფეროს, მაპას და ღვთაების მაკურთხეველი ხელის გამოსახვაში, შეინიშნება სიუჟეტის დეგრადაციის საკმაოდ თვალშისაცემი ხაზი ადრეული მინაბაძეებიდან გვიანდელამდე, მაგრამ როგორც წესი, ორი მთავარი ფიგურა: მეფე და წმინდანი ადგილზეა. განსაკუთრებული ქაოსია წარწერებში. უმეტესად სახელები არეულია, ხშირად სარკისებურადაა წარმოდგენილი, ან უკუღმა ან ორივე ერთად. ხშირია გაუგებარი ლიგატურა (ასოთა გადაბმა) და ა.შ. ამ ფაქტის გამართლება ერთის მხრივ შესაძლებელია იმით, რომ ადგილობრივი ხელოსნები ამ ენას (ბერძნულს) არ იცნობენ, მეორე მხრივ, ბერძნულ წარწერებს ჩვენი ვარაუდით საქართველოში არც ანიჭებდნენ გადამწყვეტ მნიშვნელობას. როგორც ჩანს, მომჭრელი უპირატესობას ანიჭებს გამოსახულებას და არა ზედწერილებს. წარწერების ამოკითხვას უფრო მკვლევართათვის აქვს მნიშვნელობა, ჯერ ერთი კლასიფიკაციისთვის და მეორე, იმისათვის, რომ გაირკვეს, რომელი კომნენოსის ორიგინალური ასპრის მიხედვით იჭრებოდა მინაბაძი. ამ კუთხით დიდი ხანია კვლევა ჩატარებულია და ერთხმად აღიარებულია, რომ საქართველოში მინაბაძი იჭრება მანუილ I-სა და იოანე II-ის ასპრის მიხედვით. ამას მოწმობს წარწერები თუ წარწერების ნაშთები. ტრაპიზონის იმპერატორებიდან ვერცხლის ემისია არ აქვს გიორგი კომნენოსს, ამიტომაც შეუძლებელი იყო მისი მინაბაძი მოეჭრათ, ხოლო თეოდორა კომნენოსი, იმდენად ცოტა ხნით მეფობდა და მის მიერ მოჭრილი ასპრები იმდენად ცოტა შემორჩა, რომ არც დასმულა კითხვა მისი მინაბაძის არსებობაზე.

ჩვენ გვინდა შევჩერდეთ თეოდორა კომნენოსის სამონეტო ემისიაზე. საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში თეოდორას ასპრის ერთი ეგზემპლარია დაცული

(დანართი № XI, სურ. 3). სამი ცალი კერძო კოლექციაშია, საიდანაც ორი საქართველოშია აღმოჩენილი. (პატარიძე – ... 2006: 21-25), დღევანდელი თურქეთის ტერიტორიაზე აღმოჩენილ „პლატანას განძში“ 25 თეოდორას ასპრი აღმოჩნდა (Bendall 2004: 8). სიქების დათვალიერებისას აშკარა გახდა, რომ არც სემ-ში დაცული, არც კერძო კოლექციაში და არც პლატანას განძის თეოდორას სიქები არ მეორდება, ანუ სხვადასხვა სიქითაა მოჭრილი. ეს იმას ნიშნავს, რომ თეოდორამ, მიუხედავად იმისა, რომ ექვსი თვე იმეფა, ინტენსიური ემისია განახორციელა, მათ შორის არა მხოლოდ ვერცხლის, არამედ სპილენძის მონეტების (პატარიძე ... 2006: 21-25). დედოფალს საკმარისად ექსტრემალურ პირობებში მოუწია მეფობა. მან ფაქტობრივად გადატრიალება მოახდინა სამეფო კარზე: 1285 წელს თავისი ძმა იოანე II (1280-1297) გადააგდო ტახტიდან და თვითონ გამეფდა (მიქელ პანარეტოსი 1960: 15). იოანე II იძულებული გახდა გაცლოდა სამეფოს. არსებობს მოსაზრება, რომ მან ტახტის დაკარგვის შეურაცხმყოფელი ფაქტი იმით მიჩქმალა, რომ დევნილობაში მოჭრა ახალი ტიპის მონეტები (პატარიძე ... 2006: 18). მას ფარხმალი არ დაუყრია და რევანშისტოვის ემზადებოდა. მიუხედავად იმისა, რომ დედოფალს ექსტრემალურ პირობებში მოუწია მეფობა, როგორც აღვნიშნეთ, მაინც მოახერხა საკმაოდ დიდი ემისიის განხორციელება. დედოფალს აქტიური, პირველ რიგში ნათესაური კავშირი ჰქონდა საქართველოს სამეფო კართან – ის დედით ქართველი იყო და არსებობს საფუძვლიანი ვარაუდი, რომ სამეფო გადატრიალება, რომელსაც ადგილი ჰქონდა ტრაპიზონში, პროქართული მიმართულების მქონე პირებისაგან იყო ინსპირირებული. თეოდორას, რასაკვირველია საქართველოს სამეფო კარი უმაგრებდა ზურგს (Шукуров 2001: 187). მჭიდრო ურთიერთობებიდან გამომდინარე, გასაკვირი არ უნდა იყოს ამ მონეტების შემოსვლა და მიმოქცევაში ყოფნა საქართველოში. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ შესაძლოა ეს ის რაოდენობა არ იყო, როგორიც მანუილის და იოანეს ასპრებისა, მაგრამ მათი არსებობა ეჭვგარეშეა. უფრო მეტიც, ჩვენ ვვარაუდობთ, რომ თეოდორას ასპრების მიხედვით საქართველოში მოჭრილ მინაბაძზე საინტერესო იკონოგრაფიული დეტალი გამოჩნდა.

ტრაპიზონული ასპრების მინაბაძების კლასიფიკაციისას თ. აბრამიშვილმა მეფის გამოსახულების მიხედვით გამოყო ერთი ჯგუფი. ეს მონეტები განსხვავდებოდნენ დანარჩენებისგან გვირგვინით. კერძოდ - სამრკალიანი გვირგვინით (აბრამიშვილი 1984: 99). ამ ტიპის მონეტებში მეფეებს საკმაოდ მაღალი სამრკალიანი გვირგვინი ადგათ

თავზე. როგორც არა ერთხელ აღვნიშნეთ მონეტების ეს ჯგუფი ტრაპიზონული ასპრების მიხედვით იჭრება. მიუხედავად ამ მონეტების სქემატურობისა, იკონოგრაფიულად ისინი მეტნაკლებად ჰგვანან ორიგინალურ ასპრებს, რასაც ვერ ვიტყვით სამრკალიანი გვირგვინით გადმოცემულ მინაბაძზე, მსგავსი გვირგვინი არც მანუილისა და არც იოანეს ტიპის ტრაპიზონულ ასპრებში არ დასტურდება საყურადღებოა, რომ უკანასკნელის სახელი (იოანე) რამდენიმე სამრკალიანის ცალზე დასტურდება. ამავდროულად ანგარიშგასაწევია ის ფაქტიც, რომ გვირგვინი საკმაოდ მნიშვნელოვანი ატრიბუტია სამეფო ინსიგნიებში (ჩოფიკაშვილი 1964: 147) და შემთხვევით სახეცვლილებას არ უნდა ჰქონდეს ადგილი. ჩვენი დაკვირვებით მსგავსი გვირგვინი, რომლის მიხედვითაც შესაძლებელი იყო სამრკალიანი გვირგვინი მიეღოთ, ტრაპიზონის იმპერატორ თეოდორას ადგას. (დანართი № XI, სურ. 4). თეოდორას იკონოგრაფიული პორტრეტი, როგორც ჩანს, საკმაოდ პოპულარული გახდა, ქართულ სინამდვილეში, ვინაიდან დაკბილული მაღალი გვირგვინი XI-XIV საუკუნეებში ქართველი მეფეების ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი დეტალია (ჩოფიკაშვილი 1964: 147). სამრკალიანი გვირგვინით წარმოდგენილ მონეტებს პირდაპირ თეოდორას მინაბაძებად ვერ ჩავთვლით, რადგან აქ წინააღმდეგობას გვიქმნის წარწერა. მათ რიცხვში მხოლოდ რამოდენიმე მონეტაზე (სამრკალიანზე) მეფის იოანე კომნენოსის სახელი აწერია. ეს გასაკვირი არ უნდა იყოს, ვინაიდან იოანეს სახელის დაფიქსირება უფრო გაუადვილებოდათ, ეს ტიპი გაცილებით დიდი რაოდენობითაა მიმოქცევაში, ვიდრე თეოდორა დედოფლის. ამ უკანასკნელი ზედწერილის გადმოტანა, როგორც ჩანს, უფრო რთული აღმოჩნდა. რამოდენიმე ეგზემპლარზე ჩვენი დაკვირვებით მივაკვლიეთ ასო **ε** (ეფსილონ) - ს, რომელიც თეოდორას სახელში გვხვდება. ერთი დეტალია საინტერესო: თეოდორას სახელში არსებული **ε** (ე) ასო რომელ მონეტაზეც არის, იქ იოანეს სახელი არ ფიქსირდება, თუმცა გადაჭრით ვერც თეოდორას ამოვიკითხავთ. მიუხედავად იმისა, რომ სახეზე გვაქვს ძალიან მკაფიო იკონოგრაფიული სიახლოვე, ეს განსაკუთრებით ჩანს სვანეთის მინაბაძზე №13/1 (ცალკე აღმოჩენილი) პირველი განმდიდან: № 136/3; 136/6; 136/9; 136/14; 136/22. მეორე განმდიდან: №1/2; 1/3; 1/9; 1/11; გადაჭრით იმ მოსაზრების გამოთქმა თითქოს თეოდორას ასპრების მოჭრა ხორციელდებოდა ცოტა რთულია და ამ ეტაპზე მხოლოდ საკითხის დასმით შემოვიფარგლებით.

ზემოთ ჩვენ გვქონდა საუბარი ტრაპიზონული ასპრების მინაბადების ანონიმურობაზე, უფრო სწორად იქ ქართველი მეფის სახელის არ არსებობაზე. გამონაკლისის სახით არის ორი მონეტა, რომლებსაც გვინდა შევხებით.

მეფე ამ მონეტაზე ასევე სამრკალიანი გვირგვინით არის წარმოდგენილი, მაგრამ საკმაოდ გვიანია, არა მარტო თეოდორას, არამედ თვით იოანე მეორის მეფობის პერიოდისთვის. ის იკონოგრაფიულად საკმაოდ დეგრადირებულია, მაგრამ განსაკუთრებულია, ვინაიდან მასზე ქართული ზედწერილია და ამის გამო ამოვარდნილია მინაბადების ჯგუფიდან (პატარიძე 2014b : 219). მონეტა ორ ცალად არის ცნობილი. ერთი საქართველოს ეროვნული მუზეუმის საკუთრებაა, მეორე კი ბერლინის ბოდემუზეუმის მიუნცკაბინეტის.

1874 წელს ბერლინის მუზეუმმა შეიძინა ქართული ნუმიზმატიკის ფუძემდებელ მიხეილ ბარათაევის (ბარათაშვილი) ნუმიზმატიკური კოლექცია, რომლის დიდი ნაწილი მან საქართველოში ყოფნისას, 1839-41 წლებში, შეაგროვა. მონეტა, რომელზეც ჩვენ შევაჩერეთ ყურადღება სწორედ მიხეილ ბარათაევის ნაშრომში იქნა პირველად გამოქვეყნებული (Баратаев 1844: 21) და დღეს ბერლინის ბოდემუზეუმის მიუნცკაბინეტშია დაცული.

მონეტის აღწერა (დანართი № XI, სურ. 5). მონეტა დაცულია ბერლინის მიუნცკაბინეტში. ©

წონა – 1,22 გრ., ზომა – 18/17მმ

Av. გამოსახულია მეფე სამეფო სამოსით, თავზე სამრკალიანი გვირგვინით, რომლის ორივე მხარიდან სამ - სამი თვლით შემკული თითო ტოტია დაშვებული; სამოსზე თვლებით მოოჭილი ლორონი აქვს ჩამოშვებული; დოინჯშემოყრილ მარცხენა ხელში მოკლებუნიანი ლაბარუმი უჭირავს, მარჯვენა ხელი თავისუფალი აქვს. მარცხნივ ვერტიკალურად ორი ქართული ასომთავრული ასოა – **f** (ფარი) და **m** (მანი). მეფისგან მარჯვნივ, ქვემოთ, სოლომონის ბეჭდის (დავითის ვარსკვლავის) ფრაგმენტი ჩანს.

Rv. გამოსახულია ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსი შარავანდედითა და გრძელი, ნაკეცებიანი სამოსით; მარჯვნივ, ზემოთ, ორი ქართული ასომთავრული ასოა – **g** (განი) და **i** (ინი); ქვემოთ ორ სტრიქონად სამი ბერძნული ასოა – **geo** (გეო).

მონეტის ავერსსა და რევერსზე არსებული ასომთავრული წარწერის გაერთიანებით “მეფე გიორგი”-ის ვილებთ, ხოლო რევერსზე ბერძნული წარწერა – **geo** (გეო), სავარაუდოდ, წმინდა ევგენიოსის სახელზე უნდა მიგვანიშნებდეს.

როგორც აღწერილობიდან ჩანს, მონეტა XIII-XV სს-ში დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე მბრუნავი ფულის მინაბადის ტიპს განეკუთვნება.

მონეტა აღწერილობით განსაკუთრებულია, რადგან მასზე მეფის სახელი ქართული ასომთავრულითაა შესრულებული. ქართული ზედწერილი გვამცნობს მეფე გიორგის შესახებ.

აღნიშნული მონეტით არაერთხელ დაინტერესდნენ მკვლევარები. მსგავსი მონეტა ორ ეგზემპლარადაა ცნობილი. ერთი, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ბერლინის ბოდე-მუზეუმის მიუნცკაბინეტშია დაცული, ხოლო მეორე – საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ნუმიზმატიკურ საცავში, კერძოდ კი – განძების ფონდში, (საინვ. №6213). საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში დაცული მონეტა 1907 წელს სამტრედიის რაიონში, სოფელ კოპიტნარში, საკმაოდ მოზრდილ განძთან ერთად აღმოჩნდა (აბრამიშვილი 1959: 46). განძი შედგებოდა 652 მონეტისაგან. აქედან 633 – კირმანეული თეთრია, 15 – ტრაპიზონული ასპრი, დანარჩენი კი – სხვადასხვა ქვეყნის ფული.

კოპიტნარის განძში დაცული ქართული ზედწერილიანი კირმანეულის აღწერილობა.

საინვ. № 6213, წონა – 1,15 გრ, ზომა - 18/19მმ (აბრამიშვილი 1959: 82). (დანართი № XI, სურ. 6).

Av. გამოსახულია მეფე სამეფო სამოსით, თავზე სამრკალიანი გვირგვინით, რომლის ორივე მხარიდან სამ-სამი თვლით შემკული თითო ტოტია დაშვებული; სამოსზე თვლებით მოოჭვილი ლორონი აქვს ჩამოშვებული; დოინჯშემოყრილ მარცხენა ხელში მოკლებუნიანი ლაბარუმი უჭირავს, მარჯვენა ხელი თავისუფალი აქვს. მარცხნივ, ვერტიკალურად, ორი ქართული ასომთავრული ასოა – **f** (ფარი) და **m** (მანი) .

Rv. გამოსახულია ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსი შარავანდედითა და გრძელი, ნაკეცებიანი სამოსით; მარჯვნივ, ზემოთ, ორი ქართული ასომთავრული ასოა – **g** (განი) და **i** (ინი); ქვემოთ ორ სტრიქონად სამი ბერძნული ასოა: **Γ geo** (გეო).

მონეტა ერთ ადგილას გახვრეტილი და საკმაოდ გაცვეთილია.

ამ მონეტის ატრიბუციასთან დაკავშირებით შეხედულებები მეცნიერებაში არაერთგვაროვანია.

პირველად მონეტა მიხეილ ბარათაევის მიერ განისაზღვრა. მან ის გიორგი III-ს (1156-1184 წწ.) მიაკუთვნა. მეცნიერი ასევე მიაწინებდა მეფის გვირგვინთან ახლოს ასო - ნ (ნარ)- ზე და გამოთქვამდა ვარაუდს, ასო რომ წმინდანის სიახლოვეს ყოფილიყო, წმინდა ნინოს სახელის აღმნიშვნელი იქნებოდა (Баратаев 1844: 21). ი. ბართოლომეი (Bartholomaei 1851: 282) და ვ. ლანგლუა (Langlois 1860 : 104) მას გიორგი VIII-ს (1446-1476 წწ.) მიაწერდნენ. დ. ლანგი (Lang 1955: 85) ვარაუდობს, რომ წარწერა შეიძლება რომელიმე წმინდანს ეკუთვნოდეს და წმ. ევგენი საქართველოში პოპულარულ წმინდა გიორგისთან იყო გაიგივებული. ფაქტობრივად, იგივე აზრი გამოთქვა დ. კაპანაძემაც: “გიორგის სახელი მეფის გამოსახულებასთან კი არაა აღნიშნული, არამედ მონეტის ზურგზე, წმინდანის გამოსახულებასთან და, ალბათ, ამ უკანასკნელს ეკუთვნის” (კაპანაძე 1944: 11).

ევ. პახომოვი ამ მონეტას ქართლის მეფე გიორგი VII-ს (1393-1407 წწ.) მიაწერს, რომელიც დროებით იმერეთში იმყოფებოდა და, როგორც კანონიერი მეფე, ჭრიდა ფულს. ამავე დროს, ის არ გამორიცხავს, რომ, შესაძლოა, ეს იმერეთის მეფე გიორგი I (1389-1392 წწ.)-იც იყოს (Пახомов 1970: 202). თ. აბრამიშვილმა თავი შეიკავა ეს მონეტა კონკრეტულად რომელიმე მეფისათვის მიეკუთვნებინა და ჩათვალა, რომ მასზე მოცემული ქართული წარწერა, პალეოგრაფიული თვალსაზრისით, უფრო ზუსტად დათარიღების საშუალებას იძლევა და ის XIV ს-ს ვერ გადასცდება (აბრამიშვილი 1959: 83;). გ. დუნდუამ ივარაუდა, რომ რთულია იმერეთის რომელიმე მეფეს მიეკუთვნოს ეს მონეტა, თუმცა, დასაშვებად ჩათვალა, რომ მონეტის მიკუთვნებას გიორგი VII-ის, ან იმერეთის მეფე გიორგი I-თვის ჰიპოთეზის სახით არსებობის უფლება ჰქონდა (დუნდუა ... 2010: 29). მონეტა გამოქვეყნდა ჩვენს მიერაც ჟურნალ “არტანუჯში” (პატარიძე 1994: 51), სადაც გამოვთქვით ვარაუდი, რომ წმინდანის მხარეს არსებული ბერძნული წარწერა – ΓΕΟ (გეო) და იქვე ქართული ასომთავრული – გი (გი), შესაძლოა, უკავშირდებოდეს გიორგი I (1266-1280 წწ.) კომნენოსს, რომელიც საქართველოს მხარდაჭერით სარგებლობდა. უფრო მეტიც, როდესაც მას ტახტს ედავებოდნენ,

საქართველოს აფარებდა თავს ის (პატარიძე 1994: 50). აქედან გამომდინარე, დასაშვებად ჩავთვალეთ, რომ საქმე გვექონდა კირმანეული თეთრის ახალ ტიპზე, რომელიც გიორგი კომნენოსის მონეტის ტიპის მიხედვით მოიჭრა. მოგვიანებით გავეცანი კერძო კოლექციაში დაცულ გიორგი I კომნენოსის საკმაოდ იშვიათ მონეტებს (პატარიძე ... 2006: 12), რის შემდეგ ცხადი გახდა, რომ გიორგი I კომნენოსის მონეტები იკონოგრაფიულად რადიკალურად განსხვავებული ჯგუფია და საკვლევი მონეტა არ შეიძლებოდა ყოფილიყო გიორგი I კომნენოსის სახელით მოჭრილი.

2012 წელს გერმანიის პრუსიული მემკვიდრეობის ფონდის საერთაშორისო სტიპენდიით ვიმყოფებოდი გერმანიაში და საშუალება მომეცა შემესწავლა ბერლინის ბოდემუზეუმის მიუნცკაბინეტში მიხეილ ბარათაევის კოლექცია. უშუალოდ ამ მონეტის კვლევისას ჩემი ყურადღება მიიქცია ერთმა დეტალმა, მეფის გვირგვინის ახლოს მოთავსებულმა ასომ, რომელიც მიხეილ ბარათაევმა **n** -(ნარ)-ად ჩათვალა. დაკვირვების შედეგად დავადგინეთ, რომ, თუ დავუშვებთ, რომ ეს (ნარი) მხედრულია და არა ასომთავრული, ეს პალეოგრაფიული შეცდომა იქნებოდა. ასოების არასწორი განლაგების შემთხვევები იშვიათობა არაა ქართულ მონეტებზე და, შესაძლოა, ესაა უფრო ასომთავრული **m** - (მანი) სარკისებურად, ანუ უკუღმა მოთავსებული. დამატებითი **m** - (მანი) ლეგენდის შინაარსს ცვლის და გამოდის, რომ საუბარია არა მეფე გიორგიზე, არამედ მეფეთ მეფე გიორგიზე. ამ ტიტულატურამ ოდნავ შეამცირა სავარაუდო მეფე გიორგის რაოდენობა. კერძოდ, იმერეთის მეფე გიორგი I (1389-1392 წწ.), ფაქტობრივად, გამოირიცხა. გარდა იმისა, რომ ის მეფეთ მეფის ტიტულით არც ერთ საისტორიო წყაროში არ გვხვდება, მისი ორწელიწადნახევრიანი მეფობა ძალიან არასტაბილური და მშფოთვარე იყო. მის მეფობას არ ცნობდნენ გურიის, ოდიშისა და სხვა მთავრები. მართალია, 1390 წელს მან მოახერხა ამ სამთავროების ციხესიმაგრეების დაკავება, აფხაზეთის კათალიკოსადაც თავისი მომხრე არსენი დასვა და სასულიერო წრეშიც დასაყრდენი გაიჩინა, მაგრამ, საბოლოოდ, იგი ოდიშის მთავარ, ვამეყ I დადიანს დაუპირისპირდა და მასთან ბრძოლაში დაიღუპა (ვახუშტი 1973: 296).

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, დასავლეთ საქართველოში დამკვიდრებულია ამ ტიპის მონეტების – კირმანეული თეთრის, მოჭრის ერთი ტრადიცია, რაც გულისხმობს ქართველი მეფეების სახელების ანონიმურობას. მიუხედავად იმისა, რომ XIII ს-დან

თითქმის XVI ს-მდე ეს ფული ძალაშია და მოჭრის ადგილი ნამდვილად დასავლეთი საქართველოა, იმერეთის არც ერთი მეფე ამ მონეტებზე თავის სახელს არ ათავსებს. აქედან გამომდინარე, საფიქრებელია, რომ ჩვენი საკვლევი მონეტის მომჭრელი მეფე გიორგის ძეგლი დასავლეთ საქართველოს მმართველებში ლოგიკური არ უნდა იყოს. ხომ არ შეიძლება ის ქართლის მეფე გიორგი VII იყოს? ევ. პახომოვმა პირველმა გამოთქვა ეს მოსაზრება. ვნახოთ, რას ჰყვება მემატთანე ამ მეფის შესახებ. მისი მმართველობა საქართველოს ისტორიაში, ძირითადად, თემურ ლენგთან თავგანწირულ ბრძოლებს უკავშირდება. ქართველი მემატთანე წერს, რომ ერთ-ერთი შემოსევის დროს, 1400 წელს, გიორგი იძულებული ხდება გორის ციხეში გამაგრდეს, შემდეგ გადადის ძამისა და სავანეთის ციხეში. იქიდან ის დასავლეთ საქართველოში მიდის, სადაც ცოტა ხნით სვანეთს, შემდგომ იმერეთს აფარებს თავს. საყურადღებოა, რომ მეფე არა მარტო თავს აფარებს, არამედ დასავლეთ საქართველოს მთავარი მას მიეახლება, როგორც მეფეს: “ მიერთუნენ ყოველნი წარჩინებულნი: დადიანი მამია გურიელი, შარვაშიძე და სუანნი.” უფრო მეტიც, ამავე წყაროში ვკითხულობთ, რომ მეფემ დაიმორჩილა და განაგო იმერეთი. “მეფემან გიორგი განაგნა იმერეთი ყოვლითა დამორჩილებითა თვისითა” (ვახუშტი 1973: 275). დასავლეთ საქართველოს დამორჩილებისა და თავისი ლეგიტიმურობის დამტკიცების ერთ-ერთი ყველაზე მძლავრი იარაღი, ვფიქრობთ, ფულის მოჭრა იყო. დასავლეთ საქართველოს ზარაფხანაში ამ დროისათვის კი იჭრებოდა კირმანეული თეთრი. ამიტომ სწორედ მასზე ათავსებს ის თავის სახელს. რაც შეეხება ტიტულატურა – „მეფეთ მეფე“ – ს, გიორგი VII მის მიერ მოჭრილ საფასეებზე (სურ.) მეფეთ მეფის ტიტულით გვხვდება, ბუნებრივია, რომ ვერც ეს მონეტა იქნებოდა გამონაკლისი. მით უფრო, რომ ამ ფულის მოჭრით უნდა დაემტკიცებინა, რომ ის ერთიანი საქართველოს მეფეა. ამ ღონისძიებით მეფემ დაარღვია საქართველოში გავრცელებულ ტრადიცია – ტრაპიზონული ასპრების მინაბამების ანონიმურობა იმისათვის, რომ განემტკიცებინა ძალაუფლება. ლოგიკურია, რომ ეს თამამი ნაბიჯი შეეძლო გადაედგა არა იმერეთის მეფეს, არამედ ქართლის მეფეს, ამ შემთხვევაში, გიორგი VII-ს.

ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ, რომ მონეტის გიორგი VII-თვის მიკუთვნების უწინარესი იდეა ევ. პახომოვს ეკუთვნოდა. საგულისხმოა მისი ერთი არგუმენტიც, რომ მონეტის იშვიათობა უნდა მიუთითებდეს სწორედ იმაზე, რომ მისი მოჭრა დროებით ტახტზე

მჯდომ მეფეს, კონკრეტულ შემთხვევაში კი, ქართლის მეფე გიორგი VII-ს, დავუკავშიროთ (Пахомов 1970: 202).

ვფიქრობთ, რომ ასევე შესაძლებელია მონეტის მოჭრის სავარაუდო თარიღის დადგენაც. გიორგი VII დასავლეთ საქართველოში 1400 წელს გადავიდა და იქ არასრული ერთი წელი დაჰყო. სავარაუდოა, რომ ფულიც ამ დროს, 1400 წელს, მოჭრა.

გიორგი VII-ს სამონეტო ემისიას ჩვენ კიდევ ერთხელ დავუბრუნდებით „სვანური“ განმეების განხილვისას.

ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი საკითხი ტრაპიზონული ასპრების მინაბადებთან დაკავშირებით, მათი მიმოქცევის ზედა ქრონოლოგიური ზღვარის დადგენაა. ჩვენ ვეცდებით სვანეთში და სხვა რეგიონში დადასტურებული განმეების მონაცემების ანალიზით გამოვთქვათ ჩვენი ვარაუდები.

გადავდივართ „სვანური“ განმეების დათარიღებაზე.

პირველი განმი შედგება მხოლოდ ქართული მინაბადისგან. მონეტებიდან ერთი ეგზემპლარი №136-13 ძალიან ახლოსაა ასპრთან იკონოგრაფიულადაც და წონითაც (2,43 გრ.), ის საკმაოდ ადრეულია. შვიდ მონეტაზე ამ განმიდან, ნომრები: N:136-3; 136-4; 136-6; 136-9; 136-11; 136-14; 136-22, მეფე სამრკალიანი გვირგვინით არის წარმოდგენილი. სამრკალიანი გვირგვინის წარმომავლობაზე ზემოთ გვქონდა საუბარი, საინტერესოა მათი მოჭრის თარიღი. ჩვენი მოსაზრება ამ პორტრეტის იკონოგრაფიულად თეოდორასთან გაიგივების შესახებ არ გულისხმობს ნებისმიერი ამ ტიპის მონეტის XIII საუკუნით დათარიღებას. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ მოჭრის თარიღი დაკავშირებულია მონეტის წონის, ლითონის შემადგენლობის, გამოსახულების სიმკვეთრის და მოჭრის ტექნიკის დეგრადაციაზე. ამ განმში წარმოდგენილი „სამრკალიანები“ საკმაოდ მაღალი წონით გამოირჩევიან და შესაძლებელია ისინი XIII საუკუნეს მივაკუთვნოთ. ამავედროულად განმში გვხვდება ერთგან და ორგან გახვრეტილი მონეტები. გამოსახულების დამახინჯებაც სახეზეა და წონის შემცირება. კომპლექსში ყველაზე მაღალი წონა 2,55გრ (136-1). ხოლო ყველაზე დაბალი 0,80გრ. (136-25). დაბალი წონა აქვს და ასევე ორგან არის გახვრეტილი 136-20 (წ.1,65; ზ. 17/19მმ). ამათ გარდა, რამოდენიმე მონეტას გამორჩეულად დაბალი წონა აქვს 136-16 (წ. 1,50გრ.); 136-7 (წ. 1,58 გრ.) ამ

შედარებით დაკნინებულ მონეტებს მეტროლოგიურად და მოჭრის ტექნიკის გაუარესებით XIV-ის ბოლოს მივაკუთვნებთ.

ამრიგად, პირველი განძის თარიღი XIII საუკუნის ბოლო და XIV საუკუნის დასასრულია.

გაცილებით სხვა სურათი გვაქვს მეორე განძში. აქ დადასტურებული კირმანეული XIV საუკუნის ბოლოს და XV-ს განეკუთვნება. ეს ჩანს წონით, რომელიც საკმაოდ დაბალია და გამოსახულების დეგრადაციით. განძში არის ერთი მონღოლური მონეტა, ჯელაირიდი შეიხ ოვეის (1356-1374), რომელიც, ძირითადად, აღმოსავლეთ საქართველოსთვის არის ორგანული და იქ მისი აღმოჩენის არა ერთი შემთხვევა გვაქვს (ღვამბერიძე 1986: 79). ამავდროულად განძში გვხვდება ახალციხის ზარაფხანაში სამცხის ათაბაგების მიერ მოჭრილი მონეტა. ათაბაგების მიერ მოჭრილი ფულიდან ჩვენთვის ყველაზე ადრინდელი ცნობილია ყვარყვარე II ათაბაგის მონეტები. რომელთა აღმოჩენის არა ერთი შემთხვევა გვაქვს სამხრეთ და დასავლეთ საქართველოში, ასევე გორის განძშიც (კაპანაძე 1940: 279-299). ყვარყვარეს მონეტას ჩვენ უშუალოდ მივაკვლიეთ (ამის შესახებ შემდეგ თავში – ეთნოლოგიური ასპექტები). მონეტა, რომელიც მეორე განძშია წარმოდგენილი ანონიმურია რაც ართულებს მის ატრიბუციას. თევზის გამოსახულებიან ანონიმურ მონეტები სამცხის საათაბაგოს მონეტად მიიჩნია დ. კაპანაძემ (კაპანაძე 1941: 154-155). მოსაზრებას დაეთანხმა გ. დუნდუა (დუნდუა 1964: 105) გ. დუნდუამ საგანგებოდ განიხილა ამ ტიპის ანონიმური მონეტების ატრიბუცია-დათარიღების საკითხი და დაასკვნა, რომ მათი ემისია ათაბაგს ეკუთვნოდა, ოღონდ მისი მოღვაწეობის ადრეულ პერიოდს, ვიდრე ის მეფე გიორგის ტყვედ აიყვანდა 1465წ. (დუნდუა 1964: 101-106). გ. დუნდუა ამ მონეტების ემისიის თარიღად XV საუკუნის ბოლოს მიიჩნევს და დასძენს, რომ უფრო ვიწრო ქრონოლოგიური ჩარჩოს მოძებნა მძნელია (დუნდუა 1964: 106;). შემდგომ ც. ღვამბერიძემ გამოთქვა მოსაზრება, რომ ანონიმური მონეტების გამოშვება ყვარყვარე II-ის მემკვიდრეებმა – ათაბაგებმა ქაიხოსრომ (1498-1500), მზექაბუკმა (1500-1515) და ყვარყვარე III-მ (1515-1535) გააგრძელეს და თევზის გამოსახულებიანი ანონიმური მონეტის ემისია მათ სახელს უკავშირდება. მესხური ზარაფხანის პროდუქციაც სავარაუდოდ 1535 წლიდან უნდა დახურულიყო (ღვამბერიძე 2010: 226). იმ დროს, როდესაც ყვარყვარე II-მ გიორგი VIII

დაატყვევა, ანუ 1466 წლიდან, ვიდრე 1535 წლამდე, როდესაც იმერეთის მეფე ზგრატი II (1510-1565) სამცხე საათაბაგო საქართველოს შემადგენლობაში გააერთიანა, საათაბაგო ერთგვარი დამოუკიდებლობით სარგებლობდა. აქედან გამომდინარე ც. ღვაბერიძე ფიქრობს, რომ თევზის გამოსახულებიანი ანეპიგრაფიკული მონეტების მიმოქცევის ხანა XV ს-ის 90-იან წლებიდან XVI ს-ის 40-იანი წლებამდეა (ღვაბერიძე 2010: 226).

ჩვენ ძალიან გაგვიჭირდება ახალი მოსაზრების გამოთქმა, რადგან არანაირი არგუმენტი ხელთ არ გვაქვს. მაგრამ მოცემული განძი, რომელსაც ჩვენ ვიკვლევთ, თავისი შემადგენლობით გვადლევს უფლებას აქ არსებული თევზის გამოსახულებიანი მონეტა XV საუკუნის ბოლოს მივაკუთვნოთ და შესაბამისად განძი XIV - XV საუკუნეებით დავათარილოთ.

საინტერესო შემდგენლობისაა მესამე განძი. ტრაპიზონული ასპრებიდან ყველა, ერთის გარდა, დაბალი წონისაა. მათი თარიღი XIV-ს ბოლო და XV საუკუნის დასაწყისია. განძში ერთი მონეტა არის ეგრეთ წოდებული გახელილი თვალის გამოსახულებით, რომელსაც სამეცნიერო წრეებში გიორგი VII (1389-1407)-ს უკავშირებენ. ერთი – აჰმედ ჯელაირისა და გიორგი VII-ის მიერ ერთად მოჭრილი. ეს მონეტები, ძირითადად, აღმოსავლეთ საქართველოშია მიმოქცევაში, მაგრამ გიორგი VII-ის კავშირი სვანეთთან ცნობილია საისტორიო წყაროებიდან. 1400 წელს თემურ-ლენგის ერთ-ერთი შემოსევების დროს ის სვანეთს აფარებდა თავს (ვახუშტი 1973: 275). განძში ასევე ჯელაირიდი შეიხ ოვეისის (1357-75) და ოსმალის სულთნის მურად III (1574-1595) თითო-თითო მონეტაა. თურქული მონეტა ამ განძში ერთი შეხედვით უცნაურია. რომ არ ვიცნობდეთ განძებს, სადაც ტრაპიზონულ ასპრებთან და მათ მინაბადებთან ერთად თურქული მონეტა დასტურდება, შესაძლოა ის შემთხვევით თანამგზავრად ჩაგვეთვალა. მაგრამ ამის მაგალითი გვაქვს (ანთაძე 1982: 45). სვანური მესამე განძს XV-XVI საუკუნის დასაწყისით ვათარილებთ. რამდენად შეგვიძლია ტრაპიზონული ასპრის მინაბადის მიმოქცევის ზედა ქრონოლოგიურ საზღვრად XVI საუკუნის დასაწყისი ჩავთვალოთ? რამოდენიმე ცნობილი განძები, გვადლევს საფუძველს ფრთხილი ვარაუდი გამოვთქვათ, რომ XVI საუკუნეში ტრაპიზონული ასპრის მინაბადი შესაძლოა მიმოქცევაში ყოფილიყო. მაგალითად პატარა ჯიხაიშის განძი (Пахомов 1957: № 1836). კოპიტნარის განძშიც აღმოჩნდა ამ სულთნის მიერ

მოჭრილი მონეტა, მაგრამ თ. აბრამიშვილმა ჩათვალა, რომ ის შემთხვევით შეერია აღნიშნულ განძს (აბრამიშვილი 1959: 47). ჩვენ ვეცადეთ გადაგვემოწმებინა რამდენად შესაძლებელი იყო კოპიტნარის ორი განძის შერევა ერთმანეთთან, რომლის შესახებაც წერს მეცნიერი. დავადგინეთ, რომ იმჟამინდელი დოკუმენტაციით თანაბრად შეგვიძლია ვიფიქროთ შემთხვევითია ამ მონეტის მოხვედრა ამ განძში თუ არა, ასე, რომ გადაჭრით თქმა გაძნელდება.

საინტერესო ცნობაა დაცული საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ნუმიზმატიკურ კაბინეტში. 2002 წელს მოქალაქემ მარტვილის რაიონიდან ჩამოიტანა აღმოჩენილი განძი, სადაც ძირითადად იყო უკიდურესად დაკნინებული და რამოდენიმე ადგილზე გახვრეტილი ტრაპიზონული ასპრის მინაბაძები და მათთან ერთად გიორგი II (1565-1583) იმერეთის მეფის მონეტა. სამწუხაროდ, განძი ვერ შეიძინა მუზეუმმა, მაგრამ განძის შემადგენლობა გვაფიქრებინებს, რომ შესაძლოა იმ დროს, როდესაც ცალკეული სამე-სამთავროების მეფეები ცალ-ცალკე ანხორციელებენ ემისიას, მინაბაძს ჯერ კიდევ არ ჰქონდა ყავლი გასული.

ყოველივეს გათვალისწინებით, ჩვენ ვვარაუდობთ, რომ ამ განძის დაკნინებული მინაბაძები XVI საუკუნემდე ისევ იყო მიმოქცევაში. რასაკვირველია, ჩვენი მოსაზრება ჯერჯერობით მხოლოდ ჰიპოტეტურია, მაგრამ მინაბაძი, რომელიც კირმანეულის სახელით დარჩა საბუთებში (სასისხლო სიგელებში) დიდხანს არ გადის არც მიმოქცევიდან და არც მეხსიერებიდან. სასისხლო სიგელებში ეს ტერმინი XVII საუკუნეში არა ერთხელ გვხვდება. ვინაიდან ჩვენი კვლევა სვანეთის რეგიონს უკავშირდება, გვინდა მოვიყვანოთ ერთი საბუთი – სასისხლო სიგელი ბაგრატ მეფისა აბესალომ გელუანისადმი (სილოგავა 1986:238), სადაც ნათქვამია: “...ვისმინეთ აჯა და მოხსენება გელუანისა აბესალომისი, სვანისა ერისთავისა, მიუბოძეთ სასისხლო სიგელი ესე, ორი ათი ათასი კირმანეული თეთრი დაუუროს და გაუჩინეთ“.. საბუთი ე. თაყაიშვილის მიერ დათარიღებულია 1462-1516 წლებით (თაყაიშვილი 1909: 513-515). უფრო მეტიც, XVII საუკუნის ბოლოს დაწერილ სულხან საბა ორბელიანის ნაწარმოებში – “სიბრძნე სიცრუისა“, ერთ-ერთ იგავ-არაკში „ ხარბი გლახაკი“ „კირმანეული თეთრს“ იხსენიებს რასაკვირველია ფულის მნიშვნელობით (ორბელიანი სულხან - საბა 1986 : 30). ავტორი ასე განმარტავს ამ ტერმინს: „კირმანეული: ძველებური თეთრი, უდრიდა

ორ შაურს“. იმ სამონეტო სისტემის დროს, როდესაც შაურია ფულის ერთეული „კირმანელი თეთრი“ უდაოდ ანაქრონიზმია, მაგრამ როგორც ჩანს, ეს ტერმინი დიდხანს შემორჩა მეხსიერებას და ადგილობრივი, ქართული ფულის სინონიმად იქცა (ორბელიანი სულხან - საბა 1986 : 191) .

სვანეთის ჩვენს მიერ აღწერილმა განძებმა საშუალება მოგვცა გადაგვეხედა ამ ტიპის მონეტებთან დაკავშირებული ბევრი საკითხისათვის. დაბეჯითებით არ შეგვიძლია ვთქვათ, რომ საკითხის საბოლოო გადაწყვეტაში დიდი როლი შეასრულა, მაგრამ მან მოგვცა უფრო სრული სურათი ამ მონეტების მიმქცევის არეალის შესახებ და დასვა კითხვები მათი ემისიის ზედა ქრონოლოგიური ზღვარის დასადგენად. გარდა ამისა, დაადასტურა, რომ მათი ამ რაოდენობით სვანეთში აღმოჩენა, გვაჩვენებს, რომ ეს რეგიონი გვიან შუა საუკუნეებში ორგანულად არის დაკავშირებული სრულიად საქართველოს ეკონომიკასთან და პოლიტიკურ ცხოვრებასთან.

§ 2. 8. XVII საუკუნის ირანული და ევროპული მონეტა სვანეთში

XVII საუკუნის მონეტები, რომლებიც მესტიის მუზეუმშია დაცული წარმოდგენილია რამდენიმე ირანული წვრილი ნომინალისა და ერთი პოლონური მონეტის სახით. ამ მონეტების ერთად განხილვა განვიზრახეთ არა მარტო მათი ქრონოლოგიური თანხედრით, არამედ, ჩვენ ვვარაუდობთ, ამ მონეტების ერთად ცირკულიაციის შესაძლებლობას. ამაზე ცოტა მოგვიანებით. რაც შეეხება მათ წარმომავლობას ეს მონეტები ერთად შევიდა მესტიის მუზეუმში, თუმცა მათი აღმოჩენის ზუსტი ლოკალიზაცია ცნობილი არ არის.

ჯგუფში ერთი მონეტა პოლონეთისა და ლიტვის მეფეს სიგიზმუნდ III (1587-1632წწ.) - ს მიეკუთვნება

აღწერილობა

№ 7/1. სიგიზმუნდ III (1587-1632წწ.) წ. 6,60გრ. ზ. 30/29მმ. ორტა. ბოდგომის ზარაფხანა. ვერცხლი (დანართი № XII, სურ. 1).

Av. თოკისებურ რკალში სიგიზმუნდ III-ის წელზევითი გამოსახულებაა მახვილით მარცხენა ხელში და ჯვრიანი სფეროთი მარჯვენაში. თოკისებური რკალით

ირგვლივ შემოვლებული აქვს ლათინური ზედწერილი: SIGIS. III. D. G REX POL M. D. LI. RVS PRVS. M (Sigismundus III dei gratia rex Poloniae, magnus dux Lithuaniae, Russiae, Prussiae, Mosoviae – სიგიზმუნდ III, ღვთის წყალობით მეფე პოლონეთის, დიდი მთავრის ლიტვის, რუსეთის, პრუსიის, მოზოვოის)

Rv. თოკისებურ რკალში საგერბო ფარი პოლონეთ-ლიტვის გერბით, საგერბო ფარის თავზე გვირგვინი, მის მოპირდაპირე მხარეს – ხაზინადარ დანილოვიჩის გერბი, გვერდებზე თარიღი – 16-21; ირგვლივ თოკისებური რკალით გარშემოვლებულ ლათინური ზედწერილი: SAM: LIV: NECN SV GOT: VAN: Q: HRI. R. (Samogitiae, Livoniae, nec non Svecorum, Gothorum, Vandalorumque Haereditarius rex_სამოგიტიის, ლივონიის და აგრეთვე მემკვიდრე მეფე შვედების, გუთების, ვანდალების (Gumowski 1914: 117).

დანარჩენი ოთხი მონეტა საკმაოდ არასახარბიელო დაცულობისაა, მაგრამ ფაქტურის და საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში შედარებით უკეთესად დაცულ მონეტებთან შედარებით და წარწერების აღდგენით, შესაძლებელი გახდა მათი ატრიბუცია. სახეზე გვაქვს XVII საუკუნის ირანული მონეტები

აღწერილობა

№ 121/1. სულეიმან I (ჰიჯ. 1079-1105=1669-1694) მოჭრილია ჰიჯ. 1085წ. = (1674/75წ.) 0,70გრ., ზ. 14მმ. ბისტი. გახვრეტილი (დანართი № XII, სურ. 2).

იკითხება შაჰი სულეიმან "شاه سلمان" დიდი ვარაუდით მოჭრის ადგილი თავრიზი "تبريز" (?)

№ 122/1. ბისტი. წ. 0,56; ზ. 14/11. გახვრეტილი (დანართი № XII, სურ. 3).

№ 123/1. შაჰი. წ. 1,15გრ., ზ. 16/15. გახვრეტილი (დანართი № XII, სურ. 4).

Av. ალი თანაგამზრახია ალაჰისა "على ولي الله"

Rv. „სიწმინდის ხელმწიფის მონა ალი“ "بنده شاه ولایت"

№124/1. ბისტი. წ. 60გრ. ზ. 12/11. (დანართი № XII, სურ. 5).

Av. რელიგიური ფორმულა არ არის ღმერთი გარდა ალაჰისა, მუჰამედი არის მოციქული მისი. სავარაუდოდ ტექსტი უნდა გარგმელდეს შემდეგ ნაირად: „ალი თანაგამზრახია ალაჰისა“ - "على ولي الله"

Rv. არ იკითხება

ვსვამთ კითხვას, რა გზით იყო შესაძლებელი პოლონური ორტისა და ირანული_შაჰების, ბისტის სვანეთში მოხვედრა? რა პოლიტიკურ-ეკონომიკურ პროცესებს უკავშირდება ყოველივე?

XVII საუკუნის 30-იან წლებში საქართველოში ევროპული ტალერები იწყებს შემოსვლას. ამ ფაქტს თავისი პოლიტიკური და ეკონომიკური საფუძველი ჰქონდა. რ. ქებულაძის მოსაზრებით, მათი საქართველოში გავრცელების ერთ-ერთი მიზეზი რუსეთ-საქართველოს პოლიტიკური ურთიერთობა უნდა ყოფილიყო (ქებულაძე 1971: 104).

XVI საუკუნის მეორე ნახევრიდან ირანის გარდა, კავკასიაში გაბატონებას ცდილობდა ოსმალეთი და რუსეთი. ამ ნიადაგზე რუსეთი და ოსმალეთი ერთმანეთს დაუპირისპირდა. რუსეთს სჭირდებოდა მოკავშირე, რომელიც დაეხმარებოდა მას ოსმალეთის იმპერიასთან ბრძოლაში. საქართველოსაც სურდა ძლიერი მოკავშირე, რომელიც მას მუდმივი შემოსევებისგან დაიცავდა (ქებულაძე 1971: 103). ამრიგად, რუსეთ-საქართველოს ინტერესები ერთმანეთს დაემთხვა და მათ შორის შემდგომი დიპლომატიური კავშირების საფუძველიც გახდა. 1564 წელს რუსეთის მეფემ ივანე IV-მ მფარველობა შესთავაზა კახეთის მეფე ლევანს და ჯარიც გამოუგზავნა კახეთის ციხეებში ჩასაყენებლად. ეს ურთიერთობა შემდეგი მეფეების ალექსანდრე II და თეიმურაზ I-ის დროსაც გაგრძელდა.

XVII საუკუნეში ქართლ-კახეთში შაჰ-აბას I-ის ლაშქრობების გამო რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობა ამ უკანასკნელისთვის უფრო მნიშვნელოვანი გახდა. თეიმურაზ I-ის ჩანაფიქრით, საქართველოს მეფე-მთავრებს ფიცი უნდა დაედოთ რუსეთის ერთგულებაზე და მისგან ფული და სამხედრო დახმარება ეთხოვათ (პოლიევქტოვი 1928: 6). რუსეთის ხელმწიფემ დახმარება არ გაუწია, რადგან თეიმურაზ I - ის ანტიირანული პოლიტიკა რუსეთის გეგმებს ხელს უშლიდა.

ფინანსური დახმარება თეიმურაზ I-მა მიიღო, რუსეთის ელჩებმა თავად მიშეცკისა და დიაკ კლუჩარევის ხელით მიართვეს 20 000 ტალერი და 2.220 მანეთის ღირებულების სიასამურის ბეწვი (პოლიევქტოვი 1928: 56).

XVII საუკუნის 50-იან წლებში ასევე რუსეთის ხელმწიფისგან გამოგზავნილმა სტოლნიკმა ტოლოჩანოვმა და დიაკმა იევლევა იმერეთის მეფე ალექსანდრე III-ს საჩუქრად მიართვეს 3.160 სიასამურის ბეწვი (Полиевктов 1926: 63)

ამ საგარეო პოლიტიკური პროცესების შედეგად დაიწყო საქართველოში ევროპული ფულის შემოსვლა.

XVII საუკუნეში გარდა ტალერებისა, საქართველოში დაფიქსირებული ევროპული განძების შემადგენლობიდან ირკვევა, რომ მიმოქცევაში იყო ვერცხლის შედარებით მცირე ნომინალები: პოლონეთ-ლიტვის სამეფოსა და ბრანდენბურგ-პრუსიის სახელმწიფოს ორტები და პოლტორაკები (ქეზულაძე 1971: 111).

XVII საუკუნეში პოლონეთი ცდილობს ურთიერთობა დაამყაროს ოსმალეთის მოწინააღმდეგე სახელმწიფოებთან: ავსტრიასთან, ირანთან და ა.შ. ირანში ჩასასვლელად მათ საქართველოს გზაზე უდა გაევლოთ, ეს ყველაზე უსაფრთხო და მოკლე გზა იყო. თუმცა წყაროებიდან ირკვევა, რომ მათ ეს ქვეყანა მხოლოდ გასასვლელად არ ჰქირდებოდათ და გარკვეული დავალებებით მოდიოდნენ ოდიშისა და გურიის მთავრებთან. 1627 წელს მოგზაური პიეტრო დელა-ვალე რომის პაპს მოახსენებდა: „თვითონ პოლშის ხელმწიფეს, როგორც ამბობენ, აქვს ამ მთავრებთან მეგობრობა და მიმოწერა. პოლშის ხელმწიფეს შეუძლია კიდევ ამ გზით, რომელიც ძლიერ მოკლეა, დაეხმაროს ქართველებს ყოველ გაჭირვებაში, რომელსაც მათ მიაყენებენ ან სპარსელები, ან თურქები“ (პიეტრო დელა-ვალეს მოხსენება საქართველოზე პაპი ურბანუს მერვესადმი 1897: №3, 57).

სიგიზმუნდ III ვერ შეძლებდა საქართველოსთვის დახმარების აღმოჩენას, რადგან თავისი მასშტაბური საგარეო პოლიტიკა ჰქონდა (ომი რუსეთთან, შვეციასთან და ოსმალეთთან) განსახორციელებელი. თუმცა, დიპლომატიური მისიების მიმოსვლას უნდა მოჰყოლოდა ამ ქვეყნებს შორის ფულის მოძრაობა და ეს ასეც მოხდა (დუნდუა ... 2011: 175).

საქართველოში პოლონური მონეტების შემოსვლის ერთ-ერთ გზად უნდა ჩაითვალოს დასავლეთ საქართველოს მთავრების ურთიერთობა დნეპრის კაზაკებთან. ოსმალეთზე სალაშქროდ წამოსულებს ეს მთავრები იფარებდნენ და ხშირად თავიანთი ტერიტორია და ნავსადგურებიც შეუთავაზებიათ (პიეტრო დელა-ვალეს მოხსენება საქართველოზე პაპი ურბანუს მერვესადმი 1897: №3, 57). ამ დახმარების სანაცვლოდ, შესაძლოა, კაზაკები გარკვეულ საფასურს იხდიდნენ კიდეც. კაზაკების დასახლების რაიონები პოლონეთ-ლიტვის გაერთიანებულ სამეფოს საზღვრებში შედიოდნენ და ამიტომ აქ პოლონეთ-ლიტვის სამეფოს ფული იყო ბრუნვაში (Спасский 1957: 69). შესაბამისად კაზაკების კავშირი დასავლეთ საქართველოს მთავრებთან, შესაძლოა, ერთ-ერთი გზა იყო პოლონური ფულის შემოსვლისა საქართველოში (ქებულაძე 1971: 127).

პოლონური, და არა მარტო, საერთოდ ევროპული ფულის შემოსვლა ჩვენ ქვეყანაში კიდეც ერთი მნიშვნელოვანი ეკონომიკური ინტერესებით იყო განპირობებული. ეს იყო საქართველოს ჩართულობა აბრეშუმით ვაჭრობაში. საქართველოს მთავრებს დიდი ვაჭრობა ჰქონდათ კონსტანტინოპოლთან და საბერძნეთთან (პიეტრო დელა-ვალეს მოხსენება საქართველოზე პაპი ურბანუს მერვესადმი 1897 : №3, 57), არქანჯელო ლამბერტი წერს, რომ თურქთა გემები ყოველწლიურად მიადგებოდნენ სამეგრელოს ნაპირებს და თურქები მეგრელებისგან ყიდულობდნენ აბრეშუმს, თაფლს, ცვილს, ტილოს, ბზის ხეს და სელის თესლს (არქანჯელო ლამბერტი 1938:158). აბრეშუმით ვაჭრობაში დაინტერესებული იყო პოლონეთიც. ქართული და შირვანული აბრეშუმი ევროპაში გადიოდა შემახ-თბილისი-ქუთაისი-ანაკლია-კაფუ(თეოდოსიოპოლი)-დნეპრი-კიევი-ვარშავის გავლით, რომელიც გაცილებით უსაფრთხო იყო, ვიდრე გზა ირანიდან ევროპაში თურქეთის გავლით (ცინცაძე 1966: 56).

ამრიგად, საქართველოსა და პოლონეთ-ლიტვის სამეფოების პოლიტიკურ ურთიერთობებს ეკონომიკური ურთიერთობებიც მოჰყვა და ეს ფულად მიმოქცევაზეც აისახა (ქებულაძე 1971: 130).

საქართველოში მიმოიქცეოდა პოლონეთ-ლიტვის სამეფოს ორტები და პოლტორაკები. ორივე ნომინალის ემისია ბრანდენბურგ-პრუსიის ზარაფხანებშიც

ხორციელდებოდა და უკანასკნელის ერთეული დრაიპოლკერის სახელით იყო ცნობილი (ქებულაძე 1971: 112).

ჩვენს მიერ შესასწავლი მონეტების ჯგუფიდან სიგიზმუნდ III -ის სვანეთში არსებობა საინტერესოა, მაგრამ არა შემთხვევითი. თუ გავითვალისწინებთ პოლონელებისა და ოდიშის მთავრების აქტიურ ურთიერთობებს, გასაკვირი არ არის ეს მონეტა სვანეთში ოდიშიდან ასულიყო. მით უფრო, როდესაც არქანჯელო ლამბერტი სვანებთან დაკავშირებით წერს, რომ ისინი ბარში ჩამოდიან, იგულისხმება სამეგრელო, და ნაყოფიერი სამეურნეო საქმიანობით არიან დაკავებული, განსაკუთრებით კარგად უძღვებიან საირიგაციო საქმეს (არქანჯელო ლამბერტი 1938:167). მათ, ალბათ, შესაბამის გასამჯელოსაც უხდიდნენ, ასე, რომ სიგიზმუნდ III -ის მონეტის სვანეთში მოხვედრა ოდიშის გზით სრულიად შესაძლებელი იყო და სვანეთში მისი აღმოჩენა არ არის შემთხვევითი, მნიშვნელოვანია იმ თვალსაზრისით, რომ ზრდის საქართველოში პოლონური მონეტების მიმოქცევის არეალს.

უფრო მეტად დიდ ყურადღებას მოითხოვს ირანული მონეტები, რომლებიც ქრონოლოგიური თანხვედრის გამო, დავაჯგუფეთ სიგიზმუნდ III-ის ორტასთან ერთად.

სვანეთში აღმოჩენილი ამ ირანული მონეტების წონა საკმაოდ დაბალია. ისიც გასათვალისწინებელია, რომ გახვრეტილია, რაც კიდევ უფრო ამცრობს მათ წონას. XVII საუკუნის ირანული მონეტების ეს ნომინალები (შაჰი, ბისტი) საქართველოში საკმაოდ დიდ განმად არის აღმოჩენილი სოფელ ნორიოში (Кутелия 1977: 135). განძის მიხედვით აშკარაა, რომ საქართველოში ეს მონეტები იბრუნვის და თან საკმაოდ აქტიურად (Кутелия 1977: 136).

ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ, რომ ევროპული მონეტების მცირე ნომინალები : ორტები, დრაიპოლკერები და პოლტორაკები გვხვდება როგორც დასავლეთ, ისე აღმოსავლეთ საქართველოში. აღმოსავლეთ საქართველოში სინქრონულად ირანული აბაზიანები ბრუნავდა, რომლის წონას თანდათანობით ორტის წონას უახლოვდნენ. აქედან გამომდინარე წონითი დაახლოება სავარაუდოდ ორტების გავრცელების მიზეზიც უნდა გამხდარიყო (ქებულაძე 1971: 132-133). ამ ლოგიკის გაგრძელებით, ჩვენ გამოვთქვამთ ვარაუდს იმის შესახებ, რომ შესაძლებელია ირანული მონეტების წვრილი

ნომინალები (შაჰი, ბისტი) დრაიპოლკერებთან და პოლტორაკებთან მიესადაგებინათ წონით და ერთად გაეშვათ სამონეტო ცირკულაციაში. ამ მოსაზრებას მეტ დამაჯერებლობას მატებს 2007 წელს აღმოჩენილი განძი სოფელ აბანოსთან (ქარელის მუნიციპალიტეტი) (ქუთელია 2012: 147). განძი შედგება 21 ცალი პოლონეთის მეფის სიგიზმუნდ III-ის (1587-1632) , 4 ცალი ბრანდენბურგ-პრუსიის კურფიუსტრ გეორგ ვილჰელმისა (1619-1640) ორტების და ირანის შაჰ სულეიმან I-ის, (1667-1694) დროს მოჭრილი 2 მუჰამადისგან. თ. ქუთელიამ, ერთი შეხედვით, ამ მონეტების ერთად აღმოჩენა საეკლესიო წარმომავლობას დაუკავშირა. ეს განძი ეკლესიის ნანგრევებში აღმოაჩინეს ადგილობრივებმა. ამიტომ ჩათვალა, რომ შესაძლოა ეკლესიაში ორტები და ირანული მუჰამადები სხვადასხვა დროს შევიდა. მაგრამ მეცნიერი იმთავითვე უშვებს ამ მონეტების ერთად მიმოქცევაში ყოფნას, რადგან წერს: „XVII საუკუნის 30-იანი წლებიდან საქართველოს სამონეტო ბაზარს თითქმის მთლიანად იპყრობს თბილისის ზარაფხანაში ირანული სისტემით მოჭრილი ფული“ (ქუთელია 2012: 147-148). მართალია აბანოს განძში სულეიმან I-ის (1667-1694) ხოვეიზაში მოჭრილი მუჰამადებია და არა შაჰები და ბისტი, როგორც სვანეთში, მაგრამ ამას უკვე პრინციპული მნიშვნელობა აღარ ენიჭება. შეგვიძლია გამოვთქვათ ვარაუდი, რომ სვანეთში აღმოჩენილი სიგიზმუნდი და ირანული მონეტები ერთად იყო მიმოქცევაში.

ამრიგად, სვანეთის მუზეუმის აქ წარმოდგენილ მონეტებს განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება შემდეგი თვალსაზრისით. პირველი, სიგიზმუნდის ორტების და ირანული შაჰების და ბისტის გავრცელების არეალს ემატება სვანეთის რეგიონი და მეორე_ გაჩნდა მოსაზრება, რომ ეს მონეტები თანადროულად იყვნენ მიმოქცევაში. თუმცა, დაბეჯითებით თქმა ამ მოსაზრების შესაძლებელი იქნება მხოლოდ მაშინ, როდესაც სხვა მსგავსი შემადგენლობის სამონეტო განძის აღმოჩენა გაგვიმაგრებს ზურგს.

ამ ეტაპზე ჩვენთვის მნიშვნელოვანია ის ფაქტი, რომ XVII საუკუნეში სვანეთის რეგიონი, თავისი ფულადი ბრუნვით ეხმაურება მთლიანად საქართველოს პოლიტიკურ და ეკონომიკურ პროცესებს.

§ 2.9. XV - XVIII საუკუნის ოსმალური ფული სვანეთში

სვანეთის მთელი სამონეტო განძების, ეს იქნება მიმოქცევისა თუ საეკლესიო-ეთნოლოგიური ხასიათის, უმეტეს ნაწილს რაოდენობივრად ოსმალური ფული წარმოადგენს.

ოსმალეთის სულთნების მიერ მოჭრილი მონეტების ქრონოლოგიური თანმიმდევრობა ასე გამოიყურება

№ 5-8. (სიემ-უშგული) მეჰმედ II (1445-1481) ახჩა. ზარაფხანა ქარა-ჰიზერი. წელი (ჰიჯრით 840) 1436წ. (დანართი № XIII, სურ. 1).

№ 5-6. (სიემ-უშგული) სულეიმან I (1519-1566) ახჩა. ზარაფხანა და თარიღი არ იკითხება (დანართი № XIII, სურ. 2).

№ 5-7. (სიემ-უშგული) სულეიმან I (1519-1566) ახჩა. ზარაფხანა და თარიღი არ იკითხება (დანართი № XIII, სურ. 3).

№ 5-13. (სიემ-უშგული) სულეიმან I (1519-1566) ახჩა. ზარაფხანა არ ჩანს. წელი (ჰიჯრით 926) 1519 წ. (დანართი № XIII, სურ. 4).

აჰმედ II (1690-1695)-ის მიერ კონსტანტინოპოლში მოჭრილი ახჩები; მუსტაფა II (1694-1703) – კონსტანტინოპოლი, ახჩები; აჰმედ III (1703-1730) – კონსტანტინოპოლი, ახჩები; მაჰმუდ I (1730-1754) – კონსტანტინოპოლი, ახჩები; მუსტაფა III (1757-1773) – კონსტანტინოპოლი, მისრი, ახჩები; აბდულ ჰამიდ I (1773-1788) – ისლამბული, მისრი, ახჩები; სელიმ III (1788-1807) – კონსტანტინოპოლი, ახჩები; მუსტაფა IV (1807-1809) – კონსტანტინოპოლი, ახჩები. მთლიანად 600 ცალი (დანართი № XIII, სურ. 5; (დანართი № XIV, სურ. 1, 2,3,)).

ნომინალების უმეტესობა ახჩებია, გვხვდება ყურუშებიც.

ყურუშები⁹

სიემ - მესტია

⁹ საილუსტრაციოდ ვაჩვენებთ უშგულში დაცული ახჩების ქრონოლოგიას, რომელსაც ასევე მიჰყვება მესტიის მასალა, იგივე სულთნებითა და იგივე ზარაფხანებით. მხოლოდ რაოდენობა არის ორჯერ მეტი.

№ 134/1 . სულთან სელიმ III (1789-1808) ჰიჯ. 1203 = 1789წ. ყურუში. ისლამბული. წ. 31,69 გრ., ზ. 45/45 მმ. (დანართი № XV, სურ. 1).

№ 134/2. სულთან სელიმ III (1789-1808) ჰიჯ. 1203 = 1789წ. ყურუში. ისლამბული. წ. 31,60 გრ., ზ. 45/45 მმ. (დანართი № XV, სურ. 2).

№ 134/3. სულთან სელიმ III (1789-1808) ჰიჯ. 1203 = 1789წ. ყურუში. ისლამბული. წ. 31,59 გრ., ზ. 45/45 მმ. (დანართი № XV, სურ. 3).

№ 135/1. სულთან სელიმ III (1789-1808) ყურუში. ისლამბული. მოჭრის წელი არ ჩანს. ისლამბული. წ. 32. 01 გრ., ზ. 45/45მმ. (დანართი № XV, სურ. 4).

№ 135/2. სულთან სელიმ III (1789-1808) ყურუში. ისლამბული. მოჭრის წელი არ ჩანს. ისლამბული. წ. 31. 39 გრ., ზ. 45/45მმ. (დანართი № XV, სურ. 5).

№ 135/3. სულთან სელიმ III (1789-1808) ჰიჯ. 1203 = 1789წ. ყურუში. ისლამბული. წ. 31. 60 გრ., ზ. 45/45მმ. (დანართი № XV, სურ. 6).

სიემ (უზგული)

№ 5-1. სელიმ III (1788-1808) ყურუში. მოჭრილი ისლამბულში (ჰიჯრით 1203) 1889 წელს. ვერცხლი. (დანართი № XV, სურ. 7).

ნიმბეშლიყი

დაფიქსირდა უზგულში ერთ ეგზემპლარად

№ 5-2 აჰმედ III (1703-1730) ნიმბეშლიყი. მოჭრილი კონსტანტინიაში (ჰიჯრით 1115) 1703 წელს. ვერცხლი (დანართი № X X, სურ. 1).

საქართველოში ოსმალური ფულის საფუძვლიანი შესწავლა მერი ანთაძის სახელს უკავშირდება. ის თავის ნაშრომს იწყებს XV საუკუნით, თუმცა ფაქტობრივი მასალა ამ პერიოდის ორიგინალური ოსმალური მონეტისა მას ხელთ არ ჰქონდა. მეცნიერი წერს: „სამწუხაროდ, ჯერჯერობით, საქართველოს სამონეტო განმმა არ შემოგვინახა XV ს-ით დათარიღებული წმინდა ოსმალური მონეტები. ამისდა მიუხედავად, მთელი რიგი მონაცემებით საქართველოში მათი შემოსვლა და ტრიალი

XV საუკუნისათვის არავითარ ეჭვს არ იწვევს“ (ანთაძე 1982: 17) ამ სტრიქონების დაწერიდან 27 წლის შემდეგ სვანეთში დაფიქსირდა პირველი შემთხვევა.

საბედნიეროდ, ჩვენ გვქონდა საშუალება გვეჩვენებინა მეცნიერისთვის სვანეთის მასალა, რომელმაც მ. ანთაძის გამოთქმული ვარაუდი დაადასტურა. კერძოდ, მეჰმედ II (1445-1481)-ის ახჩა, მოჭრილი ქარა-ჰიზერის ზარაფხანაში (ჰიჯრით 840) 1436 წელს.

აქვე გვინდა აღვნიშნოთ, რომ სვანეთის მასალებში კიდევ არის ოსმალური საფასეები, რომლებიც ფაქტურულად აშკარად ადრინდელ, XV საუკუნის საფასეებს ჰგავს (სახელმძღვანელოდ ვიყენებთ შაედლინგერის კატალოგს), მაგრამ უფრო მეტ დაზუსტებას მოითხოვს და ამდენად მათი აქ წარმოდგენა არ ჩავთვალეთ მიზანშეწონილად. ამ საკითხს ვფიქრობთ მომავალში დავუბრუნდებით.

ადრეული მონეტა მეჰმედ II-ს მიეკუთვნება და ის უშგულშია ნაპოვნი. უშგულის ციხე სახლში დაცული ნუმისმატიკური მასალის სპეციფიკას ჩვენ კიდევ ერთხელ დავიბრუნდებით, შემდეგ თავში მისი ეთნოლოგიური თავისებურებების გამო. წინმსწრებად შეგვიძლია ვთქვათ, რომ უშგულში დაცული მონეტები საეკლესიო წარმომავლობისაა, მაგრამ მას ეკონომიკური ბუნებაც აქვს. სხვაგვარად შეუძლებელია ასეთი კოლოსალური რაოდენობის ოსმალური მონეტების კონცენტრაცია ამ რეგიონში.

ოსმალური საფასის გავრცელება საქართველოში XVI საუკუნიდან იწყება, რაც ფაქტობრივი მასალითაც მტკიცდება და გლობალური პოლიტიკური პროცესებით.

საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ოსმალური მონეტები მისრის (ეგვიპტე), ჰილას (ერაყი), ჰალეხის (სირია), ამიდის (სანჯარის, ჩრ. მესოპოტამია), ხანჯას (ტრაპიზონის ვილაიეთი), კონსტანტინოპოლის, ნოვარის (სერბია) ზარაფხანებშია მოჭრილი (ანთაძე 1982: 63)

სვანეთის თურქული მონეტების ძირითადი ნაწილი, კონსტანტინოპოლში (ისლამბული) და მისრშია მოჭრილი.

ოსმალეთის იმპერიის აშკარა გავლენა დასავლეთ და სამხრეთ საქართველოზე აშკარად დაეტყო მათი მონეტების გავრცელების ინტენსივობას. კანტიკუნტად ისინი აღმოსავლეთ საქართველოშიც გვხვდება, მაგრამ ძირითადად კონცენტრირებულია

დასავლეთ საქართველოში. მ. ანთაძემ, როდესაც შექმნა ამ მონეტების საქართველოში გავრცელების ტოპოგრაფია, აღნიშნა, რომ განძების და ცალკეული მონეტების აღმოჩენა ხშირად შემთხვევითობაზეა დამოკიდებული და ისინი ხშირად მკვლევარამდე არ აღწევს (ანთაძე 1982: 64). სწორედ სვანეთის მასალის ხელმიუწვდომლობა იყო მიზეზი იმისა, რომ მეცნიერს სვანეთის რეგიონი არ შეუტანია მიმოქცევის არეალში, იმ დროს როდესაც ამ რეგიონში განსაკუთრებით დიდ რაოდენობასთან გვაქვს საქმე.

XVII საუკუნეში ოსმალური ფული გადახდის კანონიერ საშუალებად ჩანს, რაც წერილობით წყაროებშიც დასტურდება (გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი 1941: 67). მართალია საქართველოს სამონეტო ბაზარი გაჯერებულია ევროპული საფასეებით, მაგრამ არსებობს მოსაზრება, რომ მიმოქცევაში მყოფი სხვა მონეტების ღირებულებაც სწორედ ახჩებში იანგარიშებოდა (ანთაძე 1982: 67). საინტერესო ის ფაქტი, რომ მოგზაურები არ ახსენებენ ოსმალურ ფულს. არქანჯელო ლამბერტი მხოლოდ უნგრულ ცეხინებს და ესპანურ რეალიებს ახსენებს (არქანჯელო ლამბერტი 1938:156). რუსი დიპლომატები ტოლოჩანოვი და იევლევი იმერეთის ფულის მიმოქცევის ხსენებისას მხოლოდ ევროპულ ფულს ახსენებენ (Полиевктов 1926: 110).

საწინააღმდეგოს ამტკიცებენ დასავლეთ საქართველოში აღმოჩენილი განძები. ამ აღმოჩენების საფუძველზე თავისუფლად შეიძლება ითქვას, რომ XVII საუკუნეში დასავლეთ და სამხრეთ, აქა-იქ აღმოსავლეთ საქართველოს ბაზარი გაჯერებულია ოსმალური ფულით.

XVIII საუკუნეში ოსმალური საფასის როლი გაცილებით მნიშვნელოვანია. მათი ბრუნვის გეოგრაფიული არეალი მოიცავს : ქართლს, იმერეთს, ლეჩხუმს, აფხაზეთს, გურიას, აჭარას, სამხრეთ საქართველოს (ანთაძე 1982: 127). ოსმალური საფასე ამ დროისათვის კვლავ რჩება გადახდის კანონიერ საშუალებად საქართველოში. იმის გარდა, რომ ოსმალური საფასეების საკმაოდ დიდი რაოდენობის განძებია აღმოჩენილი, დოკუმენტებშიც თანდათანობით უფრო ხშირად ხდება მათი მოხსენიება.

XVIII საუკუნის უკანასკნელ მესამედში ადგილობრივი გადასახადების დავთარში დამოწმებულია ყურუმი (ბერძენიშვილი 1938:133), სტამბულის ოქრო (ბერძენიშვილი 1938:265), რაშიც გულისხმობს სტამბულში მოჭრილ ოქროს მონეტებს. ოსმალურ საფასეებს ახსენებს გიულდენშტედტი თავის მოგზაურობაში. მაგალითად, ამბობს, რომ

ვინაიდან იმერეთში არ არსებობდა სპილენძის ფული, ყველაზე ფართოდ გამოიყენებოდა ფარა (მისის ტერმინოლოგიით ფარი), ასევე ახსენებს „ხუთფარიანს“ (გიულდენშტედტი 1962: 283). საინტერესოა აგრეთვე მის მიერ ნახსენები „ათფარიანი ქართულად“, რომელიც იგივე ონლიქია (ანთაძე 1982: 134). მოგზაური ასევე აჩვენებს როგორი გაცვლითი ღირებულება არსებობდა ქართულ ფულსა და ოსმალურ საფასეს შორის „ თბილისური აბაზი -იგულისხმება ერეკლეს მიერ მოჭრილი სირმა აბაზი, წონით 3, 07გ., შემცველია 16 ფარისა, ხოლო შაური - 4 ფარისა (გიულდენშტედტი 1962: 287).

ოსმალური საფასე მე-19 საუკუნის დასაწყისში, საქართველოს რუსეთთან შეერთების შემდეგაც დიდ როლს თამაშობს. ამ პერიოდის არა ერთი განძია აღმოჩენილი როგორც დასავლეთ, ისე აღმოსავლეთ საქართველოში (ანთაძე 1982 : 126). დასავლეთ საქართველოში ოსმალური მონეტების ფართო გავრცელების დამადასტურებელია 1808 წელს იმერეთში შედგენილი ფასების ნიხრი – მასში დასახელებულია ფულის ერთეულები: ყურუში, ფარა, ფლური (ბერძენიშვილი 1938: 261-262).

ზოგადი სურათი თურქული საფასეების მიმოხილვისა საქართველოში ასე გამოიყურება. წერილობითი ცნობები თუ ფაქტობრივი მასალა ნამდვილად გვაძლევს საშუალებას დავასკვნათ, რომ დასავლეთ საქართველოს ეკონომიკურ ცხოვრებაში ოსმალური საფასეები განსაკუთრებულ როლს ასრულებდნენ.

ჩვენთვის განსაკუთრებულად მნიშვნელოვანია იმის დადგენა, თუ რა გზით იყო შესაძლებელი ამ საფასეების მოხვედრა სვანეთის რეგიონში.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, სვანეთში დაცული ოსმალური საფასეების ქრონოლოგიური დიაპაზონი XV საუკუნის ბოლო და XIX საუკუნის დასაწყისია. გავრცელების გეოგრაფიული არეალი თითქმის მთელ საქართველოს მოიცავს. განსაკუთრებით დიდი რაოდენობითაა კონცენტრირებული დასავლეთ საქართველოში. თუ გავითვალისწინებთ სვანეთის რეგიონის მჭიდრო სამეურნეო-ფულად ურთიერთობებს დასავლეთ საქართველოს ბართან, აშკარაა, რომ ეს მონეტები ბარიდან უნდა ასულიყო, მაგრამ საინტერესოა რა გზა უნდა გაეგლო ოსმალურ საფასეებს სვანეთამდე.

ჩვენთვის უაღრესად საინტერესო აღმოჩნდა რაჭაში, ონის არქეოლოგიურ მუზეუმში მუშაობა, სადაც მივაკვლიეთ საკმაოდ მნიშვნელოვან მონეტას. ამ მუზეუმის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან მონაპოვარს წარმოადგენს სულთან მაჰმუდ I (1703-1730)-ის მიერ ჰიჯრის 1143 (1730) მოჭრილი ალთუნი.

აღწერილობა

მაჰმუდ I (1703-1730). 1730წ. 3,47გრ. ზ. 19/19. ალთუნი (დანართი № XV, სურ. 8)

Av. მონეტის ცენტრში „თულრა“– მაჰმუდ I-ის სახელის დაქარაგმება. ქვემოთ ისლამბულ. თარიღი ჰიჯრით 1143 (=1730).

Rv. ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი: السلطان \ البحرتين خاقان و \ البرتين سلطان „სულთანი ორი ხმელეთისა და ხაკანი ორი ზღვისა სულთანი ძე სულთნისა“ ابن السلطان \

შენიშვნა: მონეტა გახვრეტილია, როგორც ჩანს მოქალაქემ, რომელმაც იპოვა ეს მონეტა გულსაკიდად გამოიყენა

ამ სულთნის ალთუნის აღმოჩენის შემთხვევები გვაქვს ცნობილ „ქუთაისის განძში“ .

1941 წელს ქუთაისის კათოლიკური ეკლესიის ეზოში, თავშესაფარის თხრის დროს აღმოჩნდა განძი, რომელიც შედგებოდა 13 ალთუნისა და 8 ვენეციური დუკატისაგან. 13-დან 10 მოჭრილი ყოფილა სულთან აჰმედ III-ის მიერ ჰიჯრის 1115 (1703) წ. მოჭრილი სამი ალთუნი – მაჰმუდ I-ის ჰიჯრის 1143 წ. (1730წ.) ისლამბულში, მისრში და თბილისში იყო მოჭრილი. ეს მონეტები ქუთაისის რაიონულ კომიტეტს სახელმწიფო ბანკისთვის გადაუცია მოსკოვში თავდაცვის ფონდის გასაძლიერებლად. მხოლოდ ხანგრძლივი მიმოწერის შემდეგ გახდა შესაძლებელი საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმისთვის დაებრუნებინათ ერთი ცალი – თბილისში მოჭრილი ალთუნი (Пашомов 1949ბ: №1206; ანთაძე 1982: 83).

ჩვენდა გასაოცრად თურქული ახჩების რაოდენობა რაჭაში ღარიბულად გამოიყურება. მაგრამ ისეთი ნომინალის არსებობა, როგორიც ალთუნია, უაღრესად მნიშვნელოვანია და სავსებით საკმარისია იმისათვის, რომ ეს რეგიონიც დაემატოს ოსმალური საფასეების მიმოქცევის არეალს. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ოსმალური

მონეტების გავრცელების ტოპოგრაფიაში არც რაჭა არ იყო შეტანილი. რაჭაში ამ მონეტების გავრცელება კი ჩვენთვის საკმარისი საფუძველია ვიფიქროთ, რომ შესაძლებელია ზემო სვანეთში ამ კუთხის გავლით ასულიყო ოსმალური ფული.

§ 2.10. ერეკლე II - ის მონეტები სვანეთში

ერეკლე II - ის (1762-1798წწ.) მონეტა სვანეთში ორ ეგზემპლარად არის წარმოდგენილი.

აღწერილობა

№138/2. ერეკლე II (1762-1798 წწ.) 1796წ. თბილისი. ბისტი. სპილენძი (დანართი № XVI, სურ. 1)

წ. 19,43 გრ. ზ. 28/29მმ.

Av. ასომთავრულით გადმოცემულია ერეკლეს სახელი: **erekle** . ქვემოთ სპარსულად:

"ضرب تڤليس" - „იჭედა თბილისს“. თარიღი ჰიჯრით 1210 (=1796)

Rv. ერთთავიანი არწივის გამოსახულება. ქვემოთ ევროპული თარიღი - 1796.

№138/1. ერეკლე II (1762-1798 წწ.). თბილისი. ნახევარიბისტი. სპილენძი (დანართი № XVI, სურ. 2)

წ. 5, 25 გრ. ზ. 19/19 მმ.

Av. ასომთავრულით გადმოცემულია ერეკლეს სახელი: **erekle** . ქვემოთ სპარსულად:

"ضرب تڤليس" - „იჭედა თბილისს“. თარიღი ჰიჯრით არ იკითხება. სავარაუდოდ 1190 (=1776)

Rv. ყვავილოვან ორნამენტში ჩასმული თევზის გამოსახულება

ერეკლე II (1762-1798 წწ.) - ის ამ ტიპის მონეტები ცნობილია, არა ერთხელ მოხვედრილა სამეცნიერო პუბლიკაციებში (კაპანაძე 1969: 151; Пахомов 1970: 261; დუნდუა_ _2011: 130)

ერეკლე II (1762-1798 წწ.) - ის სამონეტო ემისიიდან რამდენიმე ტიპია ცნობილი.

ერთი და იმავე გამოსახულებით მოჭრილია რამდენიმე ნომინალი: შაურიანი, ბისტიანი და ნახევარბისტიანი.

მათი აღწერილობა ასეთია: (დანართი № XVI, სურ. 3)

Av. ჩარჩოში მოთავსებული ბაგრატიონთა საგვარეულო ღერბი: გვირგვინი, სასწორი, სფერო, სკიპტრა და მახვილი.

Rv. ასომთავრულად **erekle** ქვემოთ სპარსულად: "ضرب تفلّيس" - „იჭედა თბილისს“. თარიღი ჰიჯრით 1179 (=1765)

ერთ-ერთი ტიპი _ ნახევარბისტიანი თევზის გამოსახულებით. უკვე აღვწერეთ იხ. №138/1.

ყველაზე მრავალრიცხოვანი ტიპის აღწერილობა შემდეგია (დანართი № XVI, სურ. 4)

Av. ასომთავრულად **erekle** ქვემოთ სპარსულად: "ضرب تفلّيس" - „იჭედა თბილისს“. თარიღი სხვადასხვა ჰიჯრით

Rv. ორთავიანი არწივის გამოსახულება და ქვემოთ სხვადასხვა თარიღი, მაგ., 1781, 1787, 1789 და სხვა.

შემდეგი ტიპი უკვე აღვწერეთ იხ. №138/2

ერეკლეს მოღვაწეობა საქართველოს ისტორიაში რუსეთთან ურთიერთობის გაღმავებით არის ცნობილი. სამონეტო იკონოგრაფიაზე ცვლილება, კერძოდ, ორთავიანი არწივის გამოჩენაც რუსეთის იმპერიისადმი დაახლოებით აიხსნა.

ჩვენ არ შევჩერდებით მეფის მიერ განხორციელებული სამონეტო ტიპების იკონოგრაფიული დეტალების განხილვაზე, ვინაიდან ვთვლით, რომ ეს თემა საკმაოდ ღრმა ანალიზს და შეიძლება ითქვას, რომ ძალიან ბევრი დეტალის კვლავ დაზუსტებას საჭიროებს.

ჩვენ შემოვიფარგლებით ამ მონეტების გავრცელების არეალზე და შევეცდებით ავხსნათ, თუ რამდენად შესაძლებელია ერეკლე II-ის მონეტების სვანეთში მოხვედრა და რა გზით.

საქართველოში ერეკლე მეორის მონეტების გავრცელების ტოპოგრაფია პუბლიკაციებში არ დასტურდება. გარდა პახომოვის ნაშრომისა. Пахомов Е., Монетные клады Азербайджана и других республик, краев и областей Кавка, вып. 3, Баку, 1926. სადაც მეცნიერს გადმოცემული აქვს ინფორმაცია ერთი უზარმაზარი განძის არსებობის შესახებ. აგრეთვე ცალკეული აღმოჩენის შემთხვევები გვაქვს საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ნუმიზმატიკური უჯრედის კატოთეკაში, კერძოდ: ურბნისში და დმანისში აღმოჩენილი ერეკლე მეფის თითო-თითო და ხაშურის რაიონში აღმოჩენილი ერთი თეიმურაზ და ერეკლეს საფასე.

1906 წელს ცხინვალში აღმოჩენილი იქნა ერეკლე II-ის მონეტების საკმაოდ მოზრდილი განძი. განძი შედგებოდა 60 ცალი სირმა აბაზის, ერთთავიანი არწივის და ორთავიანი არწივის გამოსახულებით მოჭრილი სპილენძის 200 - მდე მონეტისაგან, განძში შედიოდა აგრეთვე ეკატერინე II - ის მოჭრილი სპილენძის 2 და 5 კაპიკიანები მოჭრილი სხვადასხვა წელს: 1760წ. - დან 1790 წ. - მდე (Пахомов 1926: 71. № 230). ამ განძზე ე. პახომოვი წერს, რომ ის განაწილდა მპოვნელებს შორის. რამდენიმე წლის შემდეგ ხსენებული განძი ორჯერ სხვადასხვა დროის ინტერვალთ შვიდა საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში.

ერეკლეს მონეტების ამ რაოდენობით კონცენტრირება აღმოსავლეთ საქართველოში გასაგებია და ლოგიკურიცაა, ვინაიდან ის ჯერ კახეთის და მამის თეიმურაზ II-ის გარდაცვალების შემდეგ ქართლისა და კახეთის მეფეა. დასავლეთ საქართველოში ჩვენს ხელთ არსებული ფაქტობრივი მონაცემების მიხედვით ერეკლე II-ის მონეტა არ გვხვდება.

საყურადღებოდ გვეჩვენება რაჭაში, ონის რაიონის სოფელ ხურუთში აღმოჩენილი თეიმურაზ II-ის ნახევარბისტიანი¹⁰ . როგორც ჩანს, ქართლ-კახეთის მეფეების ფული მთიან რაჭამდეც აღწევდა. რაც შეეხება ერეკლეს მონეტებს, ჩვენს მიერ მოყვანილი ცხინვალის განძი სრულიად საკმარისია იმისათვის, რომ ვივარაუდოთ ერეკლეს მონეტების მოხვედრა რაჭაში, რადგან ეს ის რეგიონია, რომელიც ემეზობლება რაჭას და ამ გზით შესაძლებელი იქნებოდა რაჭაში ასულიყო ერეკლეს მონეტები. ამ

¹⁰ ცნობა მოგვაწოდა ონის მუზეუმის წამყვანმა მეცნიერთანამშრომელმა დავით ჯაფარიძემ, რისთვისაც მას მადლობას ვუხდით.

ყველაფრის გათვალისწინებით არც სვანეთშია ერეკლე II - ის მონეტების დაფიქსირება უცნაური და სრულიად ლოგიკურად შეგვიძლია ჩავთვალოთ.

ამდენად, ერეკლე II-ის მონეტების გავრცელების არეალში შემოდის სვანეთის რეგიონი და აპრიორულად ვუშვებთ ამ მონეტების რაჭის ტერიტორიაზე გავრცელების შესაძლებლობას.

III თავი. სვანეთის სამონეტო განძების ეთნოლოგიურ-კონფესიური ასპექტები

სვანეთში აღმოჩენილი ნუმიზმატიკური მასალის ეთნოლოგიური ასპექტის განხილვა, შეუძლებელია მთლიანად საქართველოში აღმოჩენილი იდენტური მასალის ფართო მაშტაბით გათვალისწინების გარეშე. ვინაიდან სვანეთი ყოველთვის იყო და არის ერთიანი საქართველოს განუყოფელი ნაწილი.

ნუმიზმატიკურ მეცნიერებაში საყოველთაოდ მიღებული კლასიფიკაციით, სამონეტო განძები იყოფა შემდეგ ჯგუფებად.

- ეკონომიკური განძები: პოლიტიკურ-ეკონომიკური ხასიათის განძები, რომლებიც ქვეყანაში, თუ კონკრეტულ რეგიონში ფულადი მიმოქცევის სურათს ქმნიან.
- ეთნოგრაფიული განძები, რომელიც შეიცავს ასევე საკულტო (იგივე ვოტივურ) განძებს.

ეთნოლოგიური ხასიათის სამონეტო განძების სისტემატიზირების დროს ჩვენ განძები დავყავით პერიოდების მიხედვით: წინარექრისტიანული და ქრისტიანული პერიოდი (პატარიძე 2013-2014:186).

უძველესი დროიდან ადამიანები თვლიან, რომ ფული საჭიროა როგორც ამქვეყნიურ, ისე იმიერ ცხოვრებაში (Потин 1971: 54). ამიტომ მიცვალებულს სამარხში ფულს თუ ჩააყოლებდნენ სწამდათ, რომ საიქიო ცხოვრებაში ფული იმავე ფუნქციას ასრულებდა, რასაც ცოცხალი ადამიანების ყოველდღიურ ყოფაში. აქედან გამომდინარე, დაკრძალვის რიტუალის დროს სამარხში ფულის ჩატანების წესიც არაერთგვაროვანია. არქეოლოგიური გათხრების შედეგად გამოვლინდა სამარხში მონეტის ჩაყოლების რამდენიმე შემთხვევა:

1. სამარხში მონეტის, როგორც ფულის (ქრთამის) ჩაყოლება. ეგრეთ წოდებული ქარონის ობოლი
2. მონეტა (ან მონეტები) სამარხში, როგორც არა სანქცირებული ქონებრივი ცენზის განმსაზღვრელი

3. მიცვალებულისთვის მონეტის (ან მონეტიდან აღებული გამოსახულების) სამკაულად ჩაყოფა.
4. მონეტა წინარეპრისტინულ ტაძარში

§ 3.1. წინარეპრისტინული ეპოქის საკულტო მონეტები. „ქარონის ობოლი“

სამარხში მონეტის მოხვედრის ყველაზე არქაული ტრადიცია „ქარონის ობოლის“ სახელითაა ცნობილი.

ბერძნული წეს-ჩვეულების მიხედვით, მიცვალებულს პირზე აფარებდნენ ვერცხლის მონეტის მცირე ნომინალს, ან ხელში უდებდნენ. ელინების წარმოდგენით, გარდაცვლილის სული მენავე ქარონს უნდა გადაეყვანა მდინარე აქერონზე ან სტიქსზე, ის ამ სამსახურისთვის ფულს – ობოლს ღებულობდა. ამიტომ ამ მონეტას ქარონის ობოლს უწოდებდნენ. უადრესი შემთხვევები მონეტის ჩატანებისა ძვ. წ. V ს. - ის მეორე მეოთხედს მიეკუთვნება (კორინთო) და სპორადულად გვხვდება ახ. წ. V საუკუნის დასასრულამდე. (კაჭარავა 2009:) ქარონის ობოლის შემთხვევაში მონეტა ორგზის გამოიყენება ფულის დანიშნულებით. ის ამქვეყნიურ ცხოვრებაშიც ფულია, რომელიც მიმოქცევაშია და იმიერ ცხოვრებაშიც ფულის ფუნქცია უნდა შეასრულოს. სამარხში ხვდებოდა მიმოქცევაში ჩართული ფული, აქედან გამომდინარე, არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მიკვლეული ქარონის ობოლი უკვე დიდ ინფორმაციას აწვდის მეცნიერებს კონკრეტული ისტორიული პერიოდის ეკონომიკური და ფულადი მიმოქცევის სურათის აღსადგენად. ამავდროულად, ის არქეოლოგიური ფენისა თუ სამარხის სანდო დამატარილებელია (პატარიძე 2013-2014: 187).

ე. წ. ქარონის ობოლი საკმაოდ მრავალ არქეოლოგიურ ძეგლზეა აღმოჩენილი, როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოში. ისტორიული კოლხეთის რეგიონში „ქარონის ობოლი“-ს შემთხვევები ხშირია შემდეგ არქეოლოგიურ ძეგლებზე: ფიჭვნარის ძვ. წ. V საუკუნის, ელინისტური და ადრეელინისტური სამაროვნები, დაფნარისა და დაბლაგომის სამაროვნები (სამტრედიის მუნიციპალიტეტი), ვანის სამარხები, აბაშა-ტეხურის მიდამოებში გათხრილ სამარხები, კერძოდ, ნოქალაქევი, ზემო ფარცხმის (ჩოხატაურის მუნიციპალიტეტი) სამაროვანი, საირხესა და მოდინახეს სამარხებში (ჭიათურის მუნიციპალიტეტი) (კაჭარავა 2009).

აღმოსავლეთ საქართველოში “ქარონის ობოლის” შემთხვევები გაცილებით იშვიათია. ზემო ქართლში, მდ. ჭერათხევის ხეობაში მცხეთიჯვრის სამაროვანზე (ძვ. წ. IV საუკუნის II ნახევარი - III საუკუნის დასაწყისი) მონეტა მხოლოდ ერთ სამარხში აღმოჩნდა (სამარხი N93) – კოლხური ნახევარდრაქმა მიცვალებულის სახის არეში იდო (ბრაგვაძე ... 1993:19,25)

ტახტიძირის სამაროვანზე N8 სამარხში (ძვ. წ. IV-III სს.) ერთ-ერთ მიცვალებულს (ბავშვს) პირში ედო ალექსანდრეს ოქროს სტატერი (გაგოშიძე 1997: 16-17).

გუდაბერტყას ნამოსახლარის დასავლეთით 2-კმ-ზე, სოფ. სვენეთის დასაწყისში, თბილისი-გორის ავტომაგისტრალის სამხრეთით, სოფელ კვერნაქისკენ გზის გაყვანისას აღმოჩნდა დაზიანებული ორმოსამარხი. 2015 წელს გუდაბერტყის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ (ექსპედიციის ხელმძღვანელი – გიორგი მინდიაშვილი) შეისწავლა სამარხი და დააფიქსირა მიცვალებულის პირის ღრუში მონეტა – „ქარონის ობოლი“, არტაბან II-ის დრაქმა (მინდიაშვილი 2015:) (დანართი № XVII)

თეძმის ხეობაში, კასპის მინიციპალიტეტის სოფელ გოსტიბეში „ქარონის ობოლის“ აღმოჩენის რამოდენიმე შემთხვევა დაფიქსირდა. ქვემო გოსტიბეში სამაროვანზე, ორმოსამარხებში (III ს-ის II ნახევარი – IV საუკუნის I ნახევარი) შემდეგი შემთხვევები დასტურდება: N7 სამარხში მიცვალებულის ყბასთან ვერცხლის მონეტა – არტაბან II-ის დრაქმა, N15 ორმოსამარხში მიცვალებულის პირის ღრუში ოქტავიანე ავგუსტეს დენარი, N16 სამარხში გარდაცვლილის ყბის ძვალთან მონეტა – არტაბან II-ის დრაქმა იდო, ხოლო თავის ქალის ძვლების ალაგებისას კიდეც ორი მონეტა – არტაბან II-ის დრაქმა დადასტურდა (თორთლაძე 2015: 40). N17 სამარხში მიცვალებულის პირის ღრუში – ავგუსტეს დენარი (თორთლაძე 2015: 40), N18 სამარხში თავის ქალის უკან ოქტავიანე ავგუსტეს ორი დენარი (თორთლაძე 2015: 41). ქვემო გოსტიბეს სამაროვნიდან განსაკუთრებულია N16 სამარხი. აქ ერთი მონეტა პირის ღრუში აქვს მიცვალებულს და ორი თავის ქალის უკან იდო. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, თუ „ქარონის ობოლ“-თან გვაქვს საქმე, მონეტა ან პირის ღრუშია, ან ხელში უჭირავს მიცვალებულს, ან ორ მონეტას თვალებზე აფარებენ. ამ სამარხში, ჩვენი აზრით, მიცვალებულს პირის ღრუშიც ჩაუდეს მონეტა და თვალებზეც დააფარეს.

სამარხში მონეტის, ან მონეტების მოხვედრის შემთხვევები, „ქარონის ობოლის“ გარდაც ხშირია, თუმცა მათი ფუნქციის განსაზღვრას ართულებს სხვადასხვა ფაქტორი. კერძოდ, ეს შეიძლება იყოს რთული ბუნებრივი პირობები, რამაც ძვლოვანი მასის ჩაშლა და სამარხეული ინვენტარის აღრევა გამოიწვია. ასეთ შემთხვევაში ძნელია დაბეჭდვითი მტკიცება, ესა თუ ის მონეტა ქარონის ობოლია, სამკაული თუ არასანქცირებული სოციალური პრესტიჟის და ქონებრივი ძლიერების განმსაზღვრელი ატრიბუტი.

§3.2 მონეტა (ან მონეტები), როგორც ქონებრივი ცენზის განმსაზღვრელი სიმბოლო

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, სამარხში მონეტის ჩატანება სხვა და სხვა ნიშნით ხდებოდა და ხშირად მონეტების არსებობა სამარხში გარდაცვლილის ქონებრივი პრესტიჟის განმსაზღვრელი იყო. მსგავსი შემთხვევებიც საკმაოდ გვაქვს.

ვანში №15 სამარხში, რომელიც ძვ. წ. III საუკუნის პირველი ნახევრით თარიღდება აღმოჩნდა ოთხი მონეტა, ალექსანდრე მაკედონელის (ძვ. წ. 356-323) და ფილიპე III მაკედონელის (ძვ. წ. 323-316) სტატერები და ორი კოლხური თეთრი, ნახევარდრაქმიანები (თოლორდავა 1986: 83).

აშკარაა, რომ აღნიშნული მონეტების მოხვედრა სამარხში გარდაცვლილის სიმდიდრის განმსაზღვრელია. იგივე შეიძლება ითქვას ვანის ძვ. წ. IV საუკუნის მეორე ნახევრისა და III საუკუნის დასაწყისით დათარიღებულ №16 სამარხზე, სადაც 80 ცალი კოლხური ტრიობოლი აღმოჩნდა სამაჯურების ორ გროვას შორის. ისეთი შთაბეჭდილება იქმნებოდა, რომ მონეტები ქისაში იყო მოთავსებული ან ქსოვილში გახვეული და ხელებში ედო მიცვალებულს (კაჭარავა ... 1986: 22).

ვანის №24 სამარხში, მთავარი მიცვალებულის თავის არეში დადასტურდა „ქარონის ობოლი“ – ბოსფორის სამეფოს, პანტიკაპეიონის ვერცხლის მონეტა, ძველი წელთაღრიცხვით IV საუკუნის ბოლო. მაგრამ იქვე დაკრძალულის თავის არეში აღმოჩნდა ოქროს ზოდი (კაჭარავა ... 2011: 25;) ჩვენი აზრით, ოქროს ზოდი „ქარონის ობოლთან“ ერთად, პირდაპირ მიანიშნებს მიცვალებულის განსაკუთრებულ ქონებრივ ცენზზე.

ქისით მონეტების გატანების შემთხვევა არის დაფიქსირებული საირხეში №8 სამარხში, მთავარ მიცვალებულს მეორე ტიპის 14 კოლხური ტრიობოლი ჰქონდა ჩატანებული, ხოლო სარკოფაგის თავზე ქვაყრილში კი 20 ასეთი მონეტა აღმოჩნდა. ზოგიერთ მონეტაზე ქსოვილის ანაბეჭდია, რაც შეიძლება იმას ნიშნავდეს, რომ მონეტები ქისაში ან ქსოვილში იყო გახვეული.

უნდა აღინიშნოს, რომ არის შემთხვევები, როდესაც სამარხში მონეტები ორგვარ ფუნქციას ასრულებს, მაგალითად, გვხვდება ე. წ. ქარონის ობოლის და სიმდიდრის სახით. საილუსტრაციოდ შეგვიძლია მოვიყვანოთ ვანის №22 სამარხი, სადაც ორმოში დადასტურებული ოთხი მიცვალებულიდან მონეტები, ჩვეულებრივი კოლხური ტრიობოლი, მხოლოდ ერთს ჰქონდა, თუმცა იქვე დერგში, რომელშიც 300-მდე ოქროს სამკაული იდო, 5 ასეთივე მონეტა აღმოჩნდა, ხოლო მიცვალებულებს შორის არეზე ვერცხლის გროვასთან ორ ჯგუფად იდო ასეთივე მონეტები. ერთ ჯგუფში 40 მონეტა შედიოდა, მეორეში კი – 41 (კაჭარავა 2009:).

სვანეთში, ჭუბერის თემში, ლარილარის სამაროვნის ტერიტორიაზე, აღმოჩენილია ალექსანდრე მაკედონელის სტატერი. მონეტის ზუსტი მდებარეობა სამარხში ცნობილი არა არის. გვაქვს ალექსანდრეს სტატერის ქარონის ობოლად აღმოჩენის შემთხვევა დადასტურებულია, ტახტიძის სამარხში, ამიტომ შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ აქაც იმავე ფაქტთან გვქონდეს საქმე. არც იმის გამორიცხვა შეიძლება, რომ ოქროს მონეტა ამ შემთხვევაში გარდაცვლილის ქონებრივი პრესტიჟის განმსაზღვრელი იყო. ალექსანდრე მაკედონელის სტატერის არსებობა, სხვა სამარხეულ ინვენტართან ერთად უმნიშვნელოვანესია იმ აზრის განსამტკიცებლად, რომ სვანეთის რეგიონი ელინისტურ პერიოდში ჩართულია საერთაშორისო ფულად მიმოქცევაში და არანაირად არ წარმოადგენს კარჩაკეტილი რეგიონს (ლორთქიფანიძე ... 2008: 23; პატარიძე 2011:32).

§ 3.3. მონეტა როგორც სამკაული და უფლებრივი ინსიგნია

იმიერ ცხოვრებისთვის მონეტების გატანებას კიდევ ერთი ფუნქციური დატვირთვა ჰქონდა – მონეტის გამოყენება სამკაულად ან ამულეტად. საქართველოს ტერიტორიაზე მსგავსი შემთხვევები რამდენიმე არქეოლოგიურ ძეგლზე დადასტურდა.

ფიჭვნარის ძვ.წ. V საუკუნის ბერძნულ სამაროვანზე 1998 წლამდე ჩატარებული გათხრების დროს, №5 სამარხში (ძვ.წ. 430-420წწ.) - პანტიკაპეიონის ვერცხლის მონეტა (ტიპი: ლომის თავი, ჩაჭდული კვადრატი და წარწერა PA), დათარიღებული ძ. წ. 475-450 წლებით (კახიძე 1975: 68). აღსანიშნავია, რომ ამ მონეტას ნახვრეტი აქვს. დ. კაჭარავას მოსაზრებით, შესაძლოა, ის სამარხში ჩატანებამდე სამკაულად იყო გამოყენებული; (კაჭარავა 2009:), კერძოდ, საკიდად. მონეტა თავის არეშია აღმოჩენილი და სწორედ ამიტომაც მას „ქარონის ობოლის“ დანიშნულება მიეწერა. ჩვენი მოსაზრებით, თუკი ის სამკაულად იყო ჩატანებამდე გამოყენებული, ვერანაირად ვერ ექნებოდა სტიქსის მეზორნისთვის გატანებული ფულის ფუნქცია. ვფიქრობთ, მონეტა მიცვალებულს სამკაულად, ან ამულეტად გაატანეს.

ფიჭვნარის ძვ.წ. IV საუკუნის ბერძნულ სამაროვანზე, 1976 წელს №22 სამარხში თავის არეში ორი მონეტა დაფიქსირდა, რომლებსაც საკიდისთვის განკუთვნილი ნახვრეტები ჰქონდა და ასევე სამკაულს წარმოადგენდა (კახიძე 1979: 47).

№87 სამარხში აღმოჩნდა გახვრეტილი პანტიკაპეიონის ჰემიდრაქმა, რომელიც ყელის არეში დაფიქსირდა მძივებთან ერთად. ეს შემთხვევაც მონეტის სამკაულად გამოყენებას უკავშირდება (კახიძე ... 2004: 87-103). ეს კონკრეტული შემთხვევა საყურადღებოა იმ კუთხითაც, რომ აშკარაა მონეტისა და ქვების იდენტური რიტუალური ფუნქცია. ეს განსაკუთრებით მკაფიო ხდება გვიან შუა საუკუნეებში, როდესაც საეკლესიო განძში მონეტებთან ერთად მძივებიც გვხვდება. ამ თემას მოგვიანებით შევეხებით.

სამარხში ფულის ჩაყოლების ტრადიცია იმდენად ძლიერი აღმოჩნდა, რომ მოგვიანებით ეს რიტუალი ბევრ ქვეყანაში და მათ შორის საქართველოში, შუა საუკუნეებშიც სრულდებოდა, უფრო მეტიც, ის აქა-იქ დღესაც გვხვდება.

ხევსურეთში მიცვალებულს „საიქიოში საგზლად ატანდნენ სამ მრგვალ პურს, სათუთუნეს, ასანთს, ბოთლით არაყს, ჯიბეში თეთრ ფულსაც ჩაუყრიდნენ“ (მაკალათია 1935: 43). „სამეგრელოში მიცვალებულს საფლავში ჩაყოლებენ ხელადით ღვინოს, ფულს, არაყს, თუთუნით სავსე ქისას, ტალ-კვესს და აბედს, ყოველივე ეს საჭიროა მიცვალებულისათვის სულეთში“ (სახოკია 1940: 178). ხევსურეთშივე მიცვალებულის ტანისამოსის დალოცვისას „ტალავართაზე“ ფულიც იდებოდა (მაკალათია 1935: 44).

სვანეთში მიცვალებულის მოსახსენებელ დღეებში ჭირისუფალი „სულის სკამზე“ (ფიჩქ) გააწყობდა საკურთხს, სადაც სხვადასხვა ნივთებთან ერთად ხურდა ფულიც იყო (გულედანი 2009: 35).

შუა და გვიან შუა საუკუნეებში საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში გავრცელებული ტრადიცია მიცვალებულისათვის მონეტების გატანებისა, ჩვენი აზრით, არქეტიპულად „ქარონის ობოლის“ რიტუალს უკავშირდება.

სამარხში მონეტის, ან სამონეტო მოტივის გამოყენებით დამზადებული სამკაულის ჩაყოლების საკმაოდ ხშირი შემთხვევაა საქართველოშიც და მის ფარგლებს გარეთ. (კაჭარავა 2005: 58)

გლიპტიკურ ნაწარმზე (საბეჭდავ ბეჭდებზე) მონეტის ფარაკად გამოყენების ფაქტები დადასტურებულია სკვითურ სამარხებში აღმოჩენილ ბეჭდებზე: დიდი რიჟანოვკის ყორღანის ოქროს სამ ბეჭედს და ზედა ტარასოვკის სამარხის ერთ ბეჭედს ფარაკად პანტიკაპეიონის სტატერები აქვს (კაჭარავა 2005: 58). ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ რიჟანოვკის მონეტები ძვ. წ. 330-315 და 314-294 წწ-ს მიეკუთვნება (Скорый 1999: 240-241 ; Анохин 1986: 140-141), ხოლო ტარასოვკისა – ძვ.წ. 310-304 წწ. თარიღდება (Seipl 1991: Seipl 1991 – Kat. N. 155;). უფრო გვიან, რომაულ ხანაში მონეტებს (უპირატესად აურეუსებს) ფართოდ იყენებენ ფარაკებად (Marshall 1907: 259,267; 269-270), როგორც ვხედავთ მოყვანილ მაგალითებში მონეტებია ფარაკებად გამოყენებული. მაგრამ განსხვავებული, შეიძლება ითქვას უნიკალური შემთხვევა დაფიქსირდა ვანის არქეოლოგიურ ძეგლზე.

2002-2004 წლებში ვანში განხორციელებული არქეოლოგიური ექსპედიციების შედეგად (ხელმძღვანელი დარეჯან კაჭარავა), გამოვლინდა რამდენიმე სამარხი, რომელთა შორის განსაკუთრებული აღმოჩნდა სამარხი N24 (დანართი № XVIII. სურ. 1, 2).

მდიდარი ინვენტარის სიუხვისა და მრავალფეროვნების გამო მთავარი მიცვალებულის გამოვლენა არქეოლოგებისთვის რთული არ აღმოჩნდა (კაჭარავა ... 2011: 24). სამარხეული ინვენტარი შეიცავს 1000-ზე მეტ ოქროს ნივთს, ასობით ვერცხლის სამკაულს, თიხის 12 ჭურჭელს, ვერცხლის სარტყელს, ბრინჯაოს სარკეს, მინის, ეგვიპტური ფაიანსის, სარდიონის, ქარვისა და გიშრის 17 000-ზე მეტ მძივს. ასევე

რვა საბეჭდავ ბეჭედს, რომლებიც, ერთის გარდა ქ. ჯავახიშვილის მოსაზრებით ადგილობრივი ნაწარმი არ უნდა იყოს (ჯავახიშვილი 2011: 127). თითოეულ მათგანს, სავარაუდოდ, სხვადასხვა ფუნქციური დატვირთვა უნდა ჰქონოდა. მთავარ მიცვალებულთან თანადაკრძალული იყო ოთხი ადამიანი და ერთი ცხენი (კაჭარავა ... 2011: 25). პატიკაპეიონის მონეტის საშუალებით სამარხი დათარიღდა ძვ. წ. IV საუკუნის დასასრულით (Kacharava ... 2009: 237, 315).

ჩვენი ინტერესი გამოიწვია სამარხში სხვა ძვირფას ნივთებთან ერთად აღმოჩენილმა, თითზე სატარებელმა ვერცხლის ბეჭედმა, რომლის კვლევაც დავისახეთ მიზნად. ვფიქრობთ ნუმისმატიკური ასპექტით ის მეტად საყურადღებოა.

აღწერილობა (ჯავახიშვილი 2011: 127) (ტაბ XIX, სურ. 1)

9.24-2006/21, ვანი, სამარხი №24

ბეჭედი ვერცხლისაა, ფარაკიანი. წრიული ფორმის, მასიური ფარაკის ბრტყელ პირზე გამოსახულია ხარის თავი პროფილში. გამოსახულება არ არის ღრმა, მაგრამ მკაფიოა, შესრულებულია საკმაოდ რეალისტურად. ხარს მრგვალი ფოსოთი აღნიშნული დიდი თვალი, ოდნავ მოხრილი რქა და დიდი ზომის ყური აქვს; კისერი ირიბად დადარულია და თითოეული ღარი მოზრდილი მრგვალი ბურთულით მთავრდება. გამოსახულებას გარს უვლის ხაზოვანი რკალი.

ქეთევან ჯავახიშვილმა იმთავითვე აღნიშნა ვანის ბეჭედზე გამოსახული ხარის თავის დიდი მსგავსება II ტიპის კოლხური ნახევარდრაქმების რევერსზე გამოსახული ხარის თავთან (ჯავახიშვილი 2011: 127). მეცნიერმა აგრეთვე გამოთქვა მოსაზრება, რომ შესაძლოა ვანის ბეჭედი დამზადებული იყოს იმავე ზარაფხანაში, სადაც კოლხური მონეტა იჭრებოდა, სავარაუდოდ, დაახლოებით ძვ. წ. V ს-ის მეორე ნახევარსა და IVს-ის მეორე ნახევარს შორის (ჯავახიშვილი 2011: 128).

საბეჭდავი ბეჭედის შესახებ ინფორმაციას სხვადასხვა მეცნიერის შრომებში მივაკვლიეთ.

ამ სამარხის უშუალო გამთხრელის, დარეჯან კაჭარავას ცნობით, „ვერცხლის საბეჭდავი ბეჭდის ფარაკზე გამოსახულია ხარი, რომელიც კოლხური ვერცხლის

მონეტების მცირე ნომინალის - ტრიობოლის რევერსზე არსებული გამოსახულების ასლია. რამდენადაც ჩვენთვის ცნობილია, ეს ერთადერთი შემთხვევაა სამონეტო ტიპის ლითონის ბეჭდის ინტალიოზე დატანის“ (კაჭარავა 2005: 85).

აღნიშნული ბეჭდის შესახებ ინფორმაცია მოვიპოვეთ მაიკლ ვიკერსის სტატიაში. მკვლევარი წერს: „ვანის ნაქალაქარის №24 სამარხის გამოთხრელმა აღნიშნა მსგავსება ვერცხლის ერთ-ერთი ბეჭდის ფარაკზე არსებულ წრეში ჩასმული ხარის თავის გამოსახულებასა და კოლხური თეთრის რევერსის ტიპს შორის და დაასკვნა, რომ ეს ბეჭედი ოფიციალურ პირს ეკუთვნოდა“ (ვიკერსი 2010: 61).

ბეჭდის შესახებ თავის ნაშრომში - „კოლხური თეთრი“ - კულტუროლოგიური ასპექტები“ გ. ლორთქიფანიძე და გ. გერაძე წერენ : „კოლხური თეთრი 200 წელზე მეტ ხანს, სულ ცოტა, რვა თაობისათვის მაინც ეროვნული ვალუტის როლს ასრულებდა – ის კოლხეთის მოსახლეობის ყოველდღიური ყოფის შემადგენელი ნაწილია. შესაბამისად, მონეტებზე მოცემული ღვთაება და მისი წმინდა ცხოველი, ნაყოფიერების კულტის სიმბოლო, არ უნდა ყოფილიყო კოლხთათვის უცხო, მათი რწმენისათვის მიუღებელი. ეს რომ ნამდვილად ასეა, დასტურდება დ. კაჭარავას მიერ ვანში ახლახან აღმოჩენილი მდიდრულ, №24 ძვ. წ. IVს სამარხში ნაპოვნი ვერცხლის ფარაკიან ბეჭედზე ამოტვიფრულ ანალოგიური ხარის თავის გამოსახულებითაც“ (ლორთქიფანიძე ... 2007: 29).

ბეჭდის შესახებ ნ. ლორთქიფანიძე წერს : „ვანის N24 სამარხში აღმოჩენილი ოქროსა და ვერცხლის საბეჭდავი ბეჭდები, რომლებზეც გამოსახულია როგორც ბერძნული მოტივი – ელინური იარაღის ნაკრები, კერძოდ, წვივსაფარი, მუზარადი და ფარია არწივის, ასევე კოლხური სამონეტო ტიპი – კოლხური თეთრი ხარის თავის გამოსახულებით“ (ლორთქიფანიძე 2015: 296).

საბეჭდავზე გამოსახულება სარკისებურია. ჩვენ მიერ ანაბეჭდის აღებისას მივიღეთ კოლხური თეთრის ნახევადრატმიანის, ტრიობოლის ზუსტი გამოსახულება, რომლის იკონოგრაფიის ადგილობრივი, კოლხური წარმომავლობა, უკვე დიდი ხანია მეცნიერთა შორის დავის საგანს აღარ წარმოადგენს. გარდა იმისა, რომ გამოსახულებები იდენტურია, არანაკლებ საინტერესოა ის ფაქტი, რომ ზომებიც ზუსტად ტრიობოლისაა. რადგან ინტალიოა, გამოდის, რომ ბეჭდის ფარაკი დამზადებულია არა მონეტის

გამოსახულების, როგორც მკვლევარები აღნიშნავენ, არამედ მონეტის მოსაჭრელი სიქის მიხედვით. ამ პრინციპით ქეთევან ჯავახიშვილის მოსაზრება იმასთან დაკავშირებით, რომ ეს საბეჭდავი იმავე ზარაფხანაში დამზადდა, სადაც იჭრებოდა მონეტები, სავსებით მისაღებია. სწორედ სიქაზე გვხვდება გამოსახულება სარკისებურად. ჩვენი აზრით, სწორედ ეს მომენტი ანიჭებს ხარის თავიანთ საბეჭდავს განსაკუთრებულ მნიშვნელობას.

საბეჭდავისა და კოლხური ტრიობოლის იკონოგრაფიულმა იდენტურობამ დაგვაფიქრა სამარხში დასვენებული ცენტრალური პირის იერარქიულ სტატუსზე. საბეჭდავის მფლობელის სქესის გარკვევა შეუძლებელია, ვინაიდან ჩონჩხი არ შემონახულა. სამარხეული ინვენტარის მიხედვით უდავოა, რომ ის ქონებრივად დაწინაურებული პერსონაა. ის ნამდვილად ოფიციალური პირი იყო (ვიკერსი 2010: 61) და, ვფიქრობთ, რომ საბეჭდავი ბეჭედი ამ პირის ინსიგნიაა – ოფიციალური საჭიროებისათვის განკუთვნილი უფლებრივი საბეჭდავი. რაც ბუნებრივია, შემდეგ კითხვებს ბადებს:

- რატომ გვხვდება სახელმწიფოს ან სხვა პოლიტიკური წარმონაქმნის (?) უმაღლესი იურიდიული დოკუმენტის – მონეტის გამოსახულება საბეჭდავზე?
- ვის ჰქონდა ამ საბეჭდავის გამოყენების უფლება?
- წარმოადგენდა თუ არა საბეჭდავის მფლობელის რეგალიას ფულის მოჭრა და თუ წარმოადგენდა, რა ფორმით?

ამ კითხვებს თავისთავად მივყავართ კოლხურ თეთრთან დაკავშირებულ სამეცნიერო დისკუსიამდე.

კოლხური თეთრის გენეზისის საკითხი არა ერთი მეცნიერის მიერ იქნა შესწავლილი ძირითადი ბიბლიოგრაფია იხ. (Дундуа 1987: 3, 5).

საკმაოდ პრობლემატურია კოლხური თეთრის ემიტენტის საკითხი. ამის ერთ-ერთი ძირითადი მიზეზი ამ ტიპის მონეტების ანეპიგრაფიკულობაა. არსებობს კოლხური ტრიობოლების მხოლოდ მცირე ნაწილი, რომლებზეც ბერძნული ასოებია განთავსებული, მაგრამ ეს დეტალი ბოლომდე მაინც ვერ ხსნის ემიტენტის პრობლემას, პირიქით, ერთგვარი ქაოსი შეაქვს ამ საკითხში.

რას უნდა ნიშნავდეს ეს ასო-ნიშნები?

მათი მნიშვნელობის ამოცნობასთან დაკავშირებით, მეცნიერებაში ორგვარი ტენდენცია არსებობს: 1. ასოები აღნიშნავენ კოლხეთის ზარაფხანებს, საკითხის შესახებ ბიბლიოგრაფია იხილეთ დუნდუა ... 1978: 55) 2. ბერძნული ასოებით მონეტებზე მაგისტრატების სახელების ინიციალია აღბეჭდილი (დუნდუა 2013: 6)

რაც შეეხება პირველ მოსაზრებას. ტრიობოლებში გვხვდება სულ შვიდი ასო - ნიშანი და ვერც ერთ წერილობით წყაროში, ვერც სხვა მონაცემებით ასოების გაიგივება ტოპონიმებთან ვერ ხერხდება. გამონაკლისია ორი შემთხვევა. მაგალითად, ჰიპოტეტურად შეგვიძლია დავუშვათ, რომ ბერძნული ასო **f** (ფ) ნიშნავს ფაზისს და **D** (დ) – დიოსკურიას (?). კოლხური ტრიობოლის მსოფლიო მარაგი გ. დუნდუას მონაცემებით 5500 ცალია. გ. დუნდუას ეს მონაცემი მსოფლიოს სხვადასხვა მუზეუმში დაცულ ტრიობოლებს მოიცავს. ამ რაოდენობიდან მხოლოდ 140 ცალზეა აღბეჭდილი ასო-ნიშნები. საკმაო დიდი რაოდენობაა კერძო კოლექციებშიც გერაძე (ლორთქიფანიძე ... 2007: 26, 60). კერძო კოლექციების მონაცემებიც იმავე სურათს იძლევა და აბსოლუტური უმრავლესობა ანეპიგრაფიკულია. თუ არსებობდა შვიდი მუდმივი ზარაფხანა, სადაც ხდებოდა ამ მონეტების ემისია, ძალზედ უცნაურად გვეჩვენება მათი სახელწოდებების დატანა ასეთ მცირე რაოდენობაზე.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, არსებობს მოსაზრება, რომლის მიხედვითაც კოლხური თეთრის მოჭრის პრეროგატივა მიეკუთვნება პოლისის მაგისტრანტებს, საქალაქო მმართველობის ჩინოვნიკებს, რომლებიც პასუხისმგებლები არიან ფულის ემისიაზე. შესაბამისად, კოლხური ტრიობოლების ნაწილზე მოთავსებული, ბერძნული ასოები ამ ქალაქის მოხელეების საკუთარი სახელებია (დუნდუა 2013: 6).

ამ მოსაზრებას მივყავართ კოლხეთის ხელისუფლების ხასიათსა და მის ადმინისტრაციული მოწყობამდე. ეს საკითხიც გადაუჭრელ პრობლემათა რიგს მიეკუთვნება. სამეცნიერო წრეებში საკმაოდ პოპულარულია მოსაზრება კოლხეთში სამეფო ხელისუფლების არსებობის შესახებ (ლორთქიფანიძე 2002: 159) იმის გამო, რომ ძვ. წ. VII-IV სს-ის კოლხეთის პოლიტიკური და სოციალური სტრუქტურის შესახებ მონაცემები ძალზე მწირია, ვინაიდან არ არსებობს ადგილობრივი ნარატიული წერილობითი წყაროები და ეპიგრაფიკული ძეგლები, ძირითადი წყაროდ რჩება ბერძნულ-რომაული ლიტერატურა. საინტერესოა, ამ მხრივ, სტრაბონის ცნობა,

რომელზე დაყრდნობით ო. ლორთქიფანიძემ დაადგინა, რომ კოლხეთის სამეფოს სათავეში იდგა მეფე, რომელსაც ქვეყანა დაყოფილი ჰქონდა სკეპტუხიებად (ლორთქიფანიძე 2002: 159). სკეპტუხია, მეცნიერის აზრით, ტერიტორიულ პრინციპზე შექმნილი ადმინისტრაციული ერთეული იყო, რომლის სათავეშიც უთუოდ ადგილობრივი საგვარეულო არსისტოკრატიის წარმომადგენელი იდგა, რომელიც ამ უფლებებით სამეფო ხელისუფლებამ აღჭურვა. ამდენად სკეპტუხი ერთ-ერთი საფეხური იყო ქვეყნის მართვის იერარქიულ სისტემაში, რომლის უმაღლეს საფეხურზე იდგა კოლხთა მეფე (ლორთქიფანიძე 2002: 160).

გარდა ადმინისტრაციული წყობისა, ძალზედ საინტერესოა და ჩვენი კვლევის მიზნისთვის აუცილებელიც კოლხეთის ზღვისპირა ქალაქების გენეზისის და ამ ქალაქების მმართველობის ფორმების საკითხი.

ამ მხრივ ჩვენი ყურადღება მიიპყრო მ. ინაძის მოსაზრებამ. მეცნიერი დაეყრდნო რა ძველი ბერძენი ავტორის ფსევდო - სვილაქს კარიანდელის (ძვ.წ. IV ს.) ცნობას იმის შესახებ, რომ კოლხეთის ზღვისპირა ქალაქები – გვიენოსი, ფაზისი, ოდენიოსი, ბექერია – ელინური პოლისებია, მან გამოთქვა მოსაზრება, რომ აღნიშნული ქალაქები მსგავსებას იჩენდნენ ბერძნული სამყაროს პოლისებთან. აქედან გამომდინარე, კოლხეთის ზღვისპირა ქალაქებისათვის უცხო არ უნდა ყოფილიყო საქალაქო თვითმმართველობა, რომელიც ანტიკური პოლისის ერთ-ერთ არსებით ნიშანს წარმოადგენდა (ინაძე 1958: 241). კოლხეთის სანაპიროზე საქალაქო ცხოვრება თავისებურებებით ხასიათდებოდა, რაც განპირობებული იყო იმითაც, რომ ბერძნული სამყაროს პოლისებისაგან განსხვავებით, რომლებიც კლასიკურ ხანაში დამოუკიდებელ პოლიტიკურ ორგანიზმებს წარმოადგენდნენ, კოლხეთის ქალაქებს თავიდანვე უხდებოდათ თანაცხოვრება და განვითარება ქვეყანაში, სადაც უკვე არსებობდა სამეფო ხელისუფლება (ინაძე 1958: 242).

ნ. მიწიშვილი ამ კონცეფციის გაზიარებით, გამოთქვამს საინტერესო ვარაუდს იმასთან დაკავშირებით, რომ თუ ბერძნებს დასავლეთ საქართველოში შავიზღვისპირეთის სხვა რეგიონებისაგან ერთობ განსხვავებული ვითარება დახვდათ (რაც იმაში მდგომარეობდა, რომ აქ ფაქტობრივად სახელმწიფო წარმონაქმნი არსებობდა)

საფიქრებელია, რომ იკონოგრაფიის შემუშავებისას აუცილებლად იქნებოდა გათვალისწინებინათ ადგილობრივი სპეციფიკა (მიწიშვილი 2001: 5,6).

ეს მოსაზრება ანგარიშგასაწევია, ამავდროულად, საინტერესოა როგორ ხდება შეგუება კოლხეთის სამეფო ხელისუფლებასა (თუ სახელმწიფო გაერთიანებასა) და ახალ საქალაქო თვითმმართველობას შორის. როგორც ჩანს, ის ანგარიშს უწევს ქალაქებს და მათ ავტონომიას, თავის მხრივ, კოლხეთში დაარსებული ბერძნული ახალშენებიც დაინტერესებულნი არიან სამეფო ხელისუფლების მფარველობით, რაც ვაჭრობის მშვიდობიანი წარმოების გარანტიებს შექმნიდა. ამიტომ ხდება ერთგვარი ურთიერთდათმობითი შეთანხმება მათ შორის. სამეფო ხელისუფლება ეგუება და აღიარებს ქალაქის ნახევრადავტონომიურ მდგომარეობას, რაც იმაში გამოიხატება, რომ კოლხური თეთრის წვრილი ნომინალები (ნახევარდრაქმები) იჭრება ქალაქის მიერ (ინაძე 1958:244), მაგრამ სამონეტო იკონოგრაფიის შემუშავებისას აუცილებლად იქნებოდა გათვალისწინებული ადგილობრივი სპეციფიკა. რაც გულისხმობდა იმას, რომ გამოსახულება უნდა ყოფილიყო ადგილობრივი, კოლხური გარემოსთვის ორგანული. ამასთანავე, ქალაქის ან მისი მაგისტრანტის სახელი ზედ არ უნდა აღენიშნათ. ამის სანაცვლოდ, სამეფო ხელისუფლება მფარველობას უწევს ქალაქს. მაგალითად: მეკობრეების თარეშისა და სხვა თავდასხმებისაგან დაცვა, შიდა ბაზარზე გარიგებების სამართლიანობის დაცვა და კოლხებისთვის საექსპორტო გარიგებების დადება ბერძნებთან (ინაძე 1958: 243, 244).

თუკი მოვლენების განვითარების ამგვარ სცენარს დავუშვებთ, გამოდის, რომ მაგისტრანტები ტრიობოლებზე ინიციალების განთავსებას მხოლოდ ემისიის დასაწყისში ახერხებენ, ხოლო შემდგომ, ეგრეთწოდებული ურთიერთდათმობითი პოლიტიკიდან გამომდინარე, ეს ინიციალები ქრება და მონეტები ანეპიგრაფიკულ სახეს იღებენ. ამ მოსაზრებას ზურგს უმაგრებს ვანის საბეჭდავი ბეჭდის ანეპიგრაფიკულობაც. ბეჭედი, რომელიც კონკრეტული პიროვნების უფლებრივი ინსიგნიაა, წარწერის გარეშეა. ვერ ვიტყვით, რომ საბეჭდავზე საკუთარი სახელის მოთავსების ტრადიცია, იმავე კოლხეთის სამეფოსთვის უცხოა. ვანის არქეოლოგიური ძეგლებიდან ცნობილია 1969 წელს აღმოჩენილი .საბეჭდავი ბეჭედი ინიციალით, ეს იყო მეომრის სამარხი, რომელსაც ახლდა ოქროს საბეჭდავი ბეჭედი სარკისებური

ბერძნული წარწერით „დედატოს“. ეს ბეჭედიც უფლებრივი ინსიგნიაა და სამარხშიც დაკრძალული კოლხი მეომარი დედატოსია (ლორთქიფანიძე 1975: 91). მეომარი თავისი ძალაუფლების საჩვენებლად საბეჭდავზე საკუთარ ინიციალს ათავსებს, მაგრამ განსხვავებული შემთხვევაა N24 სამარხში. კონკრეტული წარჩინებული, დიდგვაროვანი, საჭიროდ არ თვლის საკუთარი ინიციალის განთავსებას საბეჭდავზე, რადგან ხარი სახელმწიფოებრივი სიმბოლოა და მისთვის უფრო მაღლა დგას, ვიდრე საკუთარი ინიციალი. ეს გამოსახულება ფულზე_უმაღლეს სახელმწიფოებრივ დოკუმენტზე უკვე არსებობს და საბეჭდავზე მისი ამოტვიფვრა მფლობელის მაღალ იერარქიულ სტატუსზე მიგვანიშნებს. ამავდროულად, რასაკვირველია, დიდ როლს ასრულებს ერთგვარი კონსენსუსი პოლისების თვითმმართველობასა და კოლხეთის სამეფო ხელისუფლებას შორის. საბეჭდავის მფლობელი დიდი ალბათობით არ არის ამავდროულად სამონეტო რეგალიის მფლობელიც და სამონეტო ემისია კვლავ პოლისების ხელშია, მაგრამ ამ ინსიგნიის უფლებრივად გამოყენებით აჩვენებს, რომ ის სახელმწიფოს საერო (ან სასულიერო?) იერარქიის სათავეშია. ის კარგად აცნობიერებს, რომ მონეტა ქვეყნის უმაღლესი იურიდიული დოკუმენტია და საბეჭდავზე ამ გამოსახულების დატანით კიდევ ერთხელ ხაზს უსვამს საკუთარ ძალაუფლებას.

ასეა თუ ისე, სამონეტო გლიპტიკის გადმოტანა საბეჭდავ ბეჭედზე სხვა არაფერია, თუ არა ამ პიროვნების ძალაუფლების დემონსტრირება.

ვანის ტერიტორიაზე ჩატარებული არქეოლოგიური აღმოჩენებისთვის, რომლებიც უკვე თითქმის ორ საუკუნეს ითვლის, უცხო არ არის მდიდარი სამარხები. თუ გავიხსენებთ წარჩინებული კოლხი ქალის სამარხს და 1961 წელს გათხრილ N 6 სამარხს (ფუთურიძე _1972:113-115), უნდა ითქვას, რომ არანაკლებ სიმდიდრესთან გვაქვს საქმე და ამ სამარხებში დაკრძალული პიროვნებებიც კოლხეთის მმართველი წრის (წარჩინებულთა) ყველაზე მდიდარ ფენას მიეკუთვნებიან (ლორთქიფანიძე 2002: 162). აღსანიშნავია, რომ „ვანის ქვეყანაში“ სოციალურ-ქონებრივად განსხვავებული სხვა ფენის კუთვნილი სინქრონული სამარხები ჯერ არ არის აღმოჩენილი, ამიტომაც შეუძლებელია ქონებრივი დიფერენციაციის დონის და ხარისხის ჩვენება (ლორთქიფანიძე 2002: 162). ჩვენ ამ მოსაზრებას ბოლომდე ვიზიარებთ, მხოლოდ ვფიქრობთ, რომ ამ წარჩინებულთა სამარხების ინვენტარის შედარება მათ შორის

არსებულ იერარქიას გვაძლევს. ამის ნათელი დადასტურებაა N24 სამარხი. აშკარაა, რომ სხვა არანაკლებ მდიდრულ სამარხებთან შედარებით ამ სამარხის ცენტრალური ფიგურა გაცილებით მაღალ იერარქიულ საფეხურზეა, რასაც მოწმობს არა მხოლოდ უმდიდრესი ინვენტარი, არამედ უფლებრივი ინსიგნიები: საბეჭდავი ბეჭდები და განსაკუთრებით კოლხური თეთრის გამოსახულებიანი ინტალიო, რომელიც ამ პიროვნების ძალაუფლება სხვა ხარისხში აჰყავს. მსგავსი ინტალიო, არა თუ ვანის და საერთოდ სრულიად საქართველოს არქეოლოგიურ ძეგლებზე, მსოფლიოშიც კი არ არის მიკვლეული. ვფიქრობთ, ეს საბეჭდავი ბეჭედი გამოარჩევს ამ სამარხს სხვა სამარხებისაგან.

საინტერესოა სამარხის გამართვის თარიღიც. სამარხი იქ დადასტურებული „ქარონის ობოლით“ – პანტიკაპეიონის ვერცხლის მონეტით თარიღდება ძველი წელთაღრიცხვის IV საუკუნით. ეს ბეჭედი ამ დროისათვის ისევე დიდი იურიდიული მნიშვნელობის საბეჭდავია, როგორც ამავე პერიოდის მიმოქცევისთვის კოლხური თეთრის ნახევარდრაქმიანი.

ორიოდ სიტყვით ამ პიროვნების დაკრძალვის ადგილის – ვანის შესახებ. საბეჭდავის მფლობელის გამორჩეულად მაღალი წოდებრივი სტატუსის მიუხედავად, დაკრძალვის ადგილს, ვანს, არ მოვიაზრებთ, როგორც სამმართველო ცენტრს ან სამეფო რეზიდენციას, ვინაიდან სამეცნიერო წრეებში უკვე დიდი ხანია არსებობს მოსაზრება, რომ ვანი კოლხეთის უძველესი რელიგიური ცენტრი და სატაძრო ქალაქია (ლორთქიფანიძე 1995 (1996): 353-401) ინაძე 1986: 32, 59) ამ თემასთან დაკავშირებით ჯერ-ჯერობით, ჩვენ სხვა მოსაზრება არ გაგვაჩნია.

ამრიგად, სამარხში არსებული ბეჭედი გარდა იმისა, რომ უნიკალურია და ამ პერიოდის მსგავს საბეჭდავ ბეჭედს მეცნიერება ჯერჯერობით არ იცნობს, ყურადღებას სხვადასხვა კუთხით იმსახურებს. უმთავრესია ნუმისმატიკური ასპექტი, კერძოდ, ვფიქრობთ, გარკვეულ მინიშნებებს გვაძლევს კოლხური თეთრის ემიტენტის შესახებ. აგრეთვე იურიდიული საბუთია კოლხეთის სამეფოს სიმბოლიკის იკონოგრაფიის შესახებ. მნიშვნელოვან წყაროს წარმოადგენს კოლხეთის სამეფოს სახელმწიფოებრივი მოწყობის საკითხის შესახებ. ჩვენი აზრით, თუკი დავუშვებთ კოლხეთში ერთი უმაღლესი ხელისუფლის (მეფის?) არსებობის ფაქტს, შეგვიძლია გამოვთქვათ ვარაუდი,

რომ ეს სწორედ ის პიროვნებაა, ყოველი შემთხვევისთვის იერარქიის კიბეზე ყველაზე მაღალ საფეხურზე დგას.

მაგრამ, ვინაიდან ამჟამინდელი ფაქტობრივი მასალით თითქმის შეუძლებელია ამ უმნიშვნელოვანესი საკითხის გადაჭრა, ზემოთ გამოთქმული მოსაზრებები ჯერჯერობით მხოლოდ ჰიპოტეტურად რჩება. ამ ეტაპზე, ჩვენ ვეცადეთ წინ წამოგვეწია რამდენიმე მნიშვნელოვანი პრობლემა, რომლის დაძლევა მხოლოდ კომპლექსურ, ინტერდისციპლინარულ კვლევებს და ახალ არქეოლოგიურ აღმოჩენებს შეუძლია.

§ 3.4. სალოცავისთვის შეწირული ძღვენი წინარექრისტიანულ „ტაძრებში“

როდესაც ვსაუბრობთ მონეტების რიტუალურ დანიშნულებაზე, ცალკე შემთხვევად უნდა გამოიყოს სალოცავებისადმი ძღვნად მიტანილი შენაწირი. ეს შემთხვევებიც არაერთგვაროვანია. სალოცავში ფული სხვადასხვა ფორმით ხვდება.

საინტერესოა როდიდან იწყება სალოცავებისთვის ფულის შეწირვა? არის თუ არა ეს ტრადიცია ქრისტიანობის გავრცელებასთან და ქრისტიანული ტაძრების მომრავლებასთან დაკავშირებული? გარდა ქრისტიანული ტაძრებისა დაფიქსირებულია არის თუ არა მსგავსი წესჩვეულება წინარექრისტიანულ საკულტო ტაძრებისთვის?

ამ კითხვებზე პასუხი სხვადასხვა დროს ჩატარებული არქეოლოგიური ექსპედიციის ანგარიშებში მოვიძიეთ. ამ მხრივ განსაკუთრებით საინტერესო აღმოჩნდა ვანის და დედოფლის მინდვრის არქეოლოგიური გათხრები.

1967 წელს ვანის არქეოლოგიური გათხრების შედეგად (ექსპედიციის ხელმძღვანელი ოთარ ლორთქიფანიძე) გამოჩნდა მოზაიკურიატაკიანი საკულტო ტაძარი, რომლის დასავლეთ ნაწილში საკურთხეველია აგებული. ამ ნაგებობის შიგნით უმდიდრესი მასალა იქნა მოპოვებული, რომლის ერთი ნაწილი აშკარად შეწირულობას წარმოადგენდა მათ შორის იყო: ამფორები, ქვევრი, მონეტები (ხოშტარია ... 1972: 177,178). დასავლეთ ნაწილში, საკურთხეველთან ახლოს აღმოჩნდა მთლიანად დამსხვრეული კოლხური ქვევრი. ქვევრის ნამტვრევებში აღმოჩნდა ერთი მონეტა, ხოლო საკურთხეველის წინ 119 სპილენძის მონეტისაგან შემდგარი განძი (ტაბ XIX, სურ. 2, 3)

მონეტები მიმოზნეული იყო 20 სმ რადიუსის ფარგლებში მოზაიკურიატაკიანი ტაძრის საკურთხეველის წინ და, როგორც ჩანს, მოთავსებული ყოფილა ქისაში განძის შემადგენლობაში შემავალი მონეტების ზოგადი აღწერილობა და დათარიღება ეკუთვნის გ. ლორთქიფანიძეს (Лордкипанидзе 1970: 110).

განძიდან 118 მონეტა იდენტურია: შუბლი – ეგვიპტური ნაყოფიერების ღვთაების ისიდას თავსამკაულის - სტილიზებული ლოტოსის გამოსახულება, ზურგი – რვაქიმიანი რელიეფური ვარსკვლავი (რომელიც, ნახევარმთვარის გამოსახულებასთან ერთად, მითრიდატების დინასტიურ ემბლემად ითვლებოდა), განძის 119 - ე მონეტა მოჭრილია ამისოში ძვ. წ. 111-105 ან 105-90 წლებში (მისი ცუდი დაცულობის გამო თარიღის ზუსტი დადგენა ვერ ხერხდება). ის ასე გამოიყურება: ავერსი – ომის ღმერთის არესის თავის გამოსახულება მარჯვნივ; რევერსი – ქარქაშში ჩაგებული მახვილი.

ამ საკითხს გიორგი დუნდუამ საკმაოდ დიდი კვლევა უძღვნა. გამოთქვა მოსაზრება იმასთან დაკავშირებით, რომ შესაძლოა ანონიმური სპილენძის მონეტები ვანში იჭრებოდა და ემიტენტი მითრიდატე უმცროსის სამეფო ხელისუფლება იყო. მითრიდატე ევპატორის ვაჟმა ეს ღონისძიება სეპარატისტული მიზნებით განახორციელა. ეს აზრი მეცნიერმა საკმაოდ მყარი არგუმენტებით დაასაბუთა და ჩვენ არ გვაქვს არანაირი საფუძველი ეჭვი შევიტანოთ ამ მოსაზრებაში. დაწვრილებით იხილეთ დუნდუა 1974 : 146) მით უფრო, როდესაც ამ ეტაპზე ეს საკითხი ჩვენს ინტერესს შორდება.

ჩვენი დაინტერესების საგანს ამ განძის რიტუალური ხასიათი წარმოადგენს. მონეტების ტაძრისათვის (სალოცავისთვის) შეწირვა წინაქრისტიანულ სამყაროში გვაფიქრებინებს, რომ ეს რიტუალი იმ დროს იღებს სათავეს და სამყაროს ყოფაცხოვრების ერთერთი ატრიბუტი ხდება, როდესაც წინარექრისტიანული ტაძრები და სალოცავები ჩნდება. ბუნებრივია, ის უკავშირდება გარკვეულ რელიგიურ რწმენა-წარმოდგენებს. შემდგომში, ქრისტიანობის შემოსვლასთან ერთად ეს ტრადიცია უფრო მასშტაბურ ხასიათს იძენს.

ამ კონკრეტულ შემთხვევაში საინტერესოა რიტუალურ განძად გადაქცევის თარიღი.

გ. დუნდუას მოსაზრებით შეწირვა უნდა მომხდარიყო ძვ. წ. I ს-ის 80, ან 70-იან წლებში (დუნდუა 1974 : 153) ამ თარიღს არ ეწინააღმდეგება მოზაიკურიატაკიანი ტაძრის სტრატეგრაფიაც (ხოშტარია ... 1972: 179).

ის ფაქტი, რომ სპილენძის მონეტებზე მიმოქცევაში ყოფნის კვალი არ ჩანს და მალევე გადაიქცა შესაწირ განძად, ერთის მხრივ იმაზე მეტყველებს, რომ ფულის ფუნქცია ამ მონეტებს ნაკლებად ჰქონდა და მითრიდატე უმცროსი ამ მონეტებს ჭრის როგორც მისი, როგორც მეფის ლეგიტიმაციის საჩვენებლად. საკმარისია ის ფაქტიც, რომ ისტორიული კოლხეთის ტერიტორიაზე მსგავსი მონეტების აღმოჩენის შემთხვევა არ დასტურდება. გარდა ერთი ორი შემთხვევისა ეშერაში (დუნდუა ... 2006: 84). ამას გარდა, აღნიშნული მონეტები კოლხეთის სამონეტო მიმოქცევისთვის არა ორგანულია. სამაგიეროდ ის იქცა ძღვნად შეწირვისთვის ყველაზე სახარბიელო განძად. ამ მხრივ რაოდენობაც (118ც.) ძალიან შთამბეჭდავია. განძში დასტურდება ერთი ძვ. წ. 111-105წწ. მოჭრილი ამისოს მონეტაც, რომელიც გ. დუნდუას მოსაზრებით, ათარიღებს განძის შემადგენლობაში შემავალ დანარჩენ ცალებს ძვ. წ. 105-90წწ. (დუნდუა ... 2006: 81).

ჩნდება კითხვა ამისოს მონეტა და ანონიმური სპილენძის მონეტები ერთდროულად იქნა შეწირული თუ ეტაპობრივად?

ვარაუდის სახით, შეგვიძლია ვთქვათ, რომ, როგორც ეს შემდგომში, უკვე ქრისტიანულ სალოცავებში შესწავლილმა სამონეტო განძების დეტალურმა შესწავლამ აჩვენა, სატაძრო განძის დათარიღებისას სიფრთხილეა საჭირო. აშკარაა, რომ ეს წესი გარკვეულ რელიგიურ რიტუალს უკავშირდება, რომლის ჩატარების სიხშირე უცნობია. შესაძლებელია მონეტა ამიტომაც ტაძარში სხვადასხვა დროს შევიდეს.

ქრონოლოგიური სიახლოვე ამ ორი სამონეტო ტიპის აშკარაა, თუმცა შესაძლოა ამისოს მონეტა ცალკე შევიდა, ასე ვთქვათ „დახვდა“ სპილენძის ანონიმურ მონეტებს.

ვანის არქეოლოგიურ ძეგლზე დასტურდება საკურთხევლისადმი განძის, მათ შორის მონეტის შეწირვის მეორე შემთხვევაც.

1981 წელს ვანის ცენტრალური ტერასის დასავლეთ ნაწილში ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგად თორმეტსაფეხურიანი საკურთხევლის სამხრეთ-დასავლეთით, მისგან 6მ-ის დაშორებით გამოვლინდა თიხით შელესილი ხის ნაგებობა (

ნანგრევების სახით), სადაც იყო ე.წ. შეწირულობათა საცავი. აღსანიშნავია, რომ საკურთხეველი და განმსაცავი ნაქალაქარის სხვა ძირითად უბნებთან ერთად დაინგრა. არქეოლოგიური მონაპოვარი, რომელიც საკულტო კომპლექსის ტერიტორიაზე აღმოჩნდა მრავალფეროვანია.

წარმოდგენილია თიხის ნაწარმი. ადგილობრივი ჭურჭელი: ქვევრები, დერგები და ქოთნები, დოქები, მაღალფეხიანი თასები, ე.წ. თიმიატერიონები, ჯამები, ლანგრები და თევშები, ორყურა თასების, ე.წ. კანთაროსისებური ჭურჭლის ორი ვარიანტი, ამფორები. დასტურდება იმპორტიც: ამფორები, წითელლაკიანი ორყურა თასი, ამფორისკი, საწაფები, კრამიტი და კვირისტავები.

განმსაცავში აღმოჩნდა აგრეთვე მინის ნაწარმი: სანელსაცხებლის კედლის ფრაგმენტი და მრავალფეროვანი მძივები (ფირცხალავა ... 1986: 77).

ნუმიზმატიკური მასალა წარმოდგენილია პართული დრაქმის ოროდ II-ის (ძვ.წ. 57-38/7წწ.) სახით (Дундуа ... 1983: 10, 20;), რომელიც ნაპოვნია ბათქაშებიანი ყრილის ზედა ზღვარზე, თირის ქვებს შორის (ფირცხალავა ... 1986: 77).

აქვე აღმოჩნდა თითქმის ერთნაირი, ჭაბუკის ვერცხლის ორი ქანდაკება. დაწვრილებითი აღწერილობა იხ. (ფირცხალავა ... 1986: 77).

ჭაბუკის პერსონიფიკაციის შესახებ მოსაზრება, პირველად გამოთქმული იქნა ოთარ ლორთქიფანიძის მიერ. მან ფიგურების ვარცხნილობის საფუძველზე ეს ქანდაკებები მიიჩნია აპოლონის გამოსახულებებად, რომლებიც ძვ. წ. II-I საუკუნეებში მცირე აზიის ბერძნულ სახელოსნოებში პოლიკლეტის სკოლის გავლენით უნდა იყოს დამზადებული (ლორთქიფანიძე 2002: 230).

ამ ინტერპრეტაციის საფუძველზე ნ. ლორთქიფანიძემ, დამატებითი იკონოგრაფიული არგუმენტებით გაამდიდრა ეს მოსაზრება და საბოლოოდ დაასკვნა, რომ ეს ქანდაკებები აპოლონს მიეკუთვნებოდა (ლორთქიფანიძე 2004: 204).

ვანის ტერასის ე.წ. „საგანძურში“ შეწირულობათა შორის დასტურდება მონეტა. აშკარაა, რომ შეწირული განძის უკან გარკვეული რელიგიური ფონი ჩანს, კერძოდ - ღვთაებების თაყვანისცემა. ღვთაებისადმი მონეტების შეწირვა ქრისტიანულ პერიოდში

უკვე საკმაო მაშტაბებს იძენს და საკაოდ გავრცელებულია. ამ საკითხს ჩვენ მოგვიანებით შევეხებით. საგანძური, მოპოვებული მასალის მიხედვით, ძვ. წ. II-I საუკუნეებით თარიღდება (ფირცხალავა ... 1986: 77).

დათარიღების მიხედვით დგინდება, რომ ეს განძსაცავი, წინ უსწრებს მოზაიკურიატაკიანი საკურთხევლის თარიღს და შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ვანში საკურთხევლისადმი მონეტების შეწირვის ტრადიცია ძვ. წ. II საუკუნიდან იწყება.

თუმცა შესაძლებელია, რომ დასკვნა საბოლოო არ იყოს და ვანის ახალმა არქეოლოგიურმა გათხრებმა კორექტივი შეიტანოს ამ დათარიღებაში.

მონეტების აღმოჩენის მსგავსი შემთხვევები გვხვდება დედოფლის გორის არქეოლოგიურ ძეგლზე.¹¹ 2015 წლის არქეოლოგიური კამპანიის დროს (ექსპედიციის ხელმძღვანელი იულონ გაგოშიძე), კერძოდ, დედოფლის გორის სასახლის №20 სათავსოს შესწავლისას (ტაბ XIX, სურ. 4), არქეოლოგებმა აღმოაჩინეს სრულიად დაუზიანებელად შემორჩენილი ცეცხლის საკურთხეველი (ტაბ XIX, სურ. 5), რომლის ბრტყელ ზედაპირზე ხანძრის სიმხურვალისაგან ერთმანეთთან შედუღებული ნივთები ეწყო. ლაბორატორიული დამუშავების და რესტავრაციის შემდეგ, გამოჩნდა საინტერესო მასალა. ბრინჯაოსა და ვერცხლის ქანდაკებები – ბერძნულ-რომაული პანთეონი თითქმის სრული შემადგენლობით. აქ არის წარმოდგენილი: აპოლონ-ფებუსი, მისი ტყუპისცალი არტემიდე – დიანა ვერცხლის შუბითა და ვერცხლისავე საწვივეებით და მათი დედა ლეტო-ლატონა (ვერცხლის), ტიხე-ფორტუნა, ვაზის ქვეშ მჯდომი სილენოსი, აგრეთვე, ბრინჯაოს არწივის, დელფინისა და დიდი ზომის ვერცხლის ყორნის ფიგურები. ქანდაკებები პოსტამენტებზე მდგარა (ტაბ XIX, სურ. 2). აქვე იყო ოქროს ფოთლოვანი გვირგვინი, ვერცხლის თიმიატერიონი (სასაკმევლე) და მინის ჭურჭელში ჩაყრილი 15 მონეტა. ლაბორატორიული დამუშავების შემდეგ მონეტების ატრიბუციაც შესაძლებელი გახდა (ტაბ XX, სურ. 1).

ჭურჭელში არსებული მონეტებიდან 13 ავგუსტუსის დენარია და 2 - ალექსანდრე მაკედონელის ადგილობრივი (ქართული) მინაბადი. საკურთხეველზე იდო ხოხბის 2 კვერცხი. არქეოლოგ იულონ გაგოშიძის თქმით, ამ ტაძარში კარგად ჩანს მაზდეანობისა

¹¹ დედოფლის გორა მრავალფენიანი არქეოლოგიური ძეგლია, რომელიც მდებარეობს ქარელის მუნიციპალიტეტში მტკვრის მარცხენა შენაკადის დასავლეთის ფრონის (ფციულას) მარცხენა ნაპირას, მისი მტკვართან შესართავის მახლობლად.

და ბერძნულ-რომაული კულტების თითქმის დაუჯერებელი თანაარსებობა, რაც მხოლოდ საქართველოში (ქართლის სამეფოში) თუ იყო შესაძლებელი (გაგოშიძე 2015: 125).

განძი, შემადგენელი მონეტების მიხედვით, ახალი წელთაღრიცხვის I საუკუნით დათარიღდა.

დედოფლის გორის საკურთხეველში აღმოჩენილი მასალა ძალიან ახლოს დგას ვანის 1981 წლის არქეოლოგიური ექსპედიციის შედეგად გამოვლენილი საკურთხევლის განძთან. ორივეგან აღმოჩენილია ქანდაკებები, ჭურჭელი, ვერცხლისა და ოქროს ნივთები და, რაც მთავარია, მონეტები. უკვე დაბეჯითებით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ საკურთხევლისადმი განძის შეწირვის ტრადიცია, გარკვეულ რელიგიურ რწმენა წარმოდგენებს უკავშირდება. კონკრეტულად რას, ამის კვლევა ჩვენს კომპეტენციას ცდება. მაგრამ მნიშვნელოვანია ის ფაქტი, რომ იბერია-კოლხეთში ტაძრისადმი მონეტების შეწირვა გავრცელებული ტრადიციას, ძვ.წ. II და ახალი წელთაღრიცხვით I საუკუნეებში.

არქეოლოგიური ძეგლებზე ეგრეთ წოდებულ ტაძრებში დადასტურებული შეწირული სამონეტო განძები აჩვენებს ამ ტრადიციის უწყვეტობას ძველი წელთაღრიცხვის II საუკუნიდან ქრისტიანულ ტაძრებამდე. წინარექრისტიანულ საკულტო ტაძრებში შეწირულმა სამონეტო განძების შესწავლამ აჩვენა, რომ სალოცავებისთვის ფულის შეწირვის ტრადიცია არ არის დაკავშირებული ქრისტიანობის გავრცელებასთან და ქრისტიანული ტაძრების მომრავლებასთან.

§ 3.5. ქრისტიანული პერიოდის რიტუალური მონეტები საქართველოში

ქრისტიანობის გავრცელების შემდეგ წარმართობის დროინდელ საკულტო ადგილებზე დაიწყო ეკლესიების აგება და წარმართული რწმენა – წარმოდგენების სასტიკად დევნა. ამ ბრძოლის მიუხედავად, ქრისტიანობამ მაინც ვერ შეძლო ხალხის ცნობიერებაში ძველი იდეოლოგიის მოსპობა, ის ახალ რელიგიას შეერწყა და შეეგუა. ქრისტიანულმა რელიგიამ ზოგიერთი არქაული მაგიური წესი თუ სიმბოლო მიიღო და ახალი შინაარსი შესძინა მათ. ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს შეწირვის ტრადიცია, რომელსაც ეთნოლოგები მსხვერპლად შეწირვის სიმბოლურ

ქმედებად მიიჩნევენ. ქრისტიანული სიმბოლოების (ხატები, ჯვრები) გარდა, ეკლესიებს სწირავდნენ წინაქრისტიანული იდეის მატარებელ შესაწირავებს. ამჯერად, ჩვენ განვიხილავთ ფულის შეწირვის ტრადიციას, რომელიც მთელ საქართველოშია გავრცელებული და როგორც ეს არქეოლოგიურმა გათხრებმა დაადასტურეს, წინარექრისტიანული ეპოქიდან იღებს სათავეს.

სვანეთის ნუმისმატიკური ძეგლების ეთნოლოგიური ასპექტის გააზრება შეუძლებელია საქართველოს სხვა დანარჩენი რეგიონების ტრადიციების შესწავლის და ინტერპრეტაციის გარეშე. ამიტომაც, ნაშრომში მოგვყავს არა ერთი შემთხვევა ქვეყნის სხვადასხვა რეგიონში გავრცელებული წეს-ჩვეულებებისა, რომლებიც ფულს (მონეტას) უკავშირდება (პატარიძე 2013-2014:189).

ეთნოლოგიური ცნობებით, სალოცავში მონეტის შეწირვა სხვადასხვა მიზნით ხდებოდა: ავი თვალისა და ავი სულის აცილების, კეთილდღეობის, ავადმყოფის გამოჯანმრთელებისთვის და სხვა. ეთნოლოგიური მონაცემების მიხედვით, ფულის შეწირვა ყველაზე ხშირად ავადმყოფობის დროს იცოდნენ.

სალოცავებისთვის ფულის შეწირვის ტრადიცია მთელ საქართველოშია გავრცელებული. ეთნოლოგიური ჩანაწერებით ვგებულობთ, რომ სალოცავში მონეტის შეწირვა სხვადასხვა მიზნებით ხდებოდა: კეთილდღეობის, ავი თვალისა და ავი სულის აცილების, ავადმყოფის გამოჯანმრთელებისთვის და სხვა. ცნობილია, რომ საქართველოში ავადმყოფობის და ავსულთა წინააღმდეგ ყველაზე ძლიერ მებრძოლად წმინდა გიორგი ითვლებოდა. ქართლში გიორგობის დღესასწაულებზე გერისთობას, არბობას, ატოცობას, კახეთში ალავერდობას, აწყურის თეთრ გიორგობას სცოდნიათ გახვრეტილი მონეტების, თვალის კაკლების, თეთრი მანდილების შეწირვა. ბარდაველიძე 1941ბ: 35). ილორში გიორგობას 23 აპრილს და 10 ნოემბერს თავს იყრიდა მრავალი მლოცველი დასავლეთ საქართველოს თითქმის ყველა კუთხიდან. შეხვეწილებს შესაწირავი, ხარები, ცხვრები, ციკნები, აბრეშუმის ქსოვილი, სამკაული, ვერცხლის ფული, სანთელ-საკმეველი მიჰქონდათ, რომელსაც ეკლესიის მსახურნი ინაწილებდნენ. მოჰყავდათ სნეულები, განსაკუთრებით, სულით ავადმყოფები და აქ ევედრებოდნენ წმინდანს მათ გამოჯანმრთელებას (მაკალათია 1930: 422). ამავე მიზნით

ხდებოდა შესაწირის მიტანა წმ. ბარბალეს, მთავარანგელოზის, თამარ დედოფლის და სხვა წმინდანების სახელზე.

სამეგრელოში სოფელ წალენჯიხაში არის ალერტ-ხარჩილის ნიში – რიყის თეთრი ქვებით აგებული რკინის ორკაპის ბოძალი. მასზე გამართულია თარო, სადაც ალაგია თაფლის სანთლები, თეთრი ქვები, თეთრი ფულები. მძიმე ავადმყოფის პატრონი ალერტ-ხარჩილს შეუთქვამდა – თეთრ ქვაზე დავდგები და ავადმყოფი მომირჩინეო. შემდეგ ეს კენჭები და ფული მიჰქონდათ და სწირავდნენ ალერტ-ხარჩილს (მაკალათია 2006: 430). მარტვილის რაიონში მდებარეობს „წაჩხურის მთავარანგელოზი“, სადაც დაცული იყო წაჩხური მთავარანგელოზის ხატი (თაყაიშვილი 1913:129,130), რომელსაც უწოდებდნენ „ მოსკე-წაჩხურს“, ე. ი. ვაჟების მიმცემს. აქ სალოცავად მოდიოდნენ სამეგრელოს ყველა მხრიდან, აგრეთვე სამურზაყანო-აფხაზეთიდან და „სათათრეთიდან“– ლაზისტანიდან. წაჩხურში დიდი ხატობა იმართებოდა ნააღდგომევის პირველ ხუთშაბათს (ცააშხა დღეს). სალოცავად აქ უმთავრესად ისინი მოდიოდნენ, ვისაც შვილი არ ჰყავდა, ან ვაჟი არ ებადებოდა. შესაწირად მიჰქონდათ თავიანთი სიგრძის სანთელი, ვერცხლის ძაფი, სანთელ-საკმეველი, ფული და პატარა აკვანი. აქ ხატის წინ, მათ დააჩოქებდა მნათე, დაამწყალობებდა და ხატს შესთხოვდა მიეცა მათთვის შვილი, სახელდობრ ვაჟი (მაკალათია 2006: 434).

საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ს. ჯანაშიას სახელობის მუზეუმის ეთნოგრაფიულ ფონდში დაცულია სანთელშემოხვეული ათკაპიკიანები, რომლებიც ქართული ეთნოლოგიის ერთ-ერთ ფუძემდებელს ქალბატონ ვერა ბარდაველიძეს ჩამოუტანია თიანეთის ექსპედიციაში ყოფნის დროს სოფელ იხინჭიდან. ისინი იახსარის ხატში ყოფილა შეწირული. ივრის ხეობაშივე თამარ დედოფლის ხატში, ტრაპეზზე ვ. ბარდაველიძეს უნახავს სანთლის ნამწვავებთან ერთად ნაჭრებში გამოკრული შაურიანები (ბარდაველიძე 1941: 134). მსგავსი მასალა, შეწირული მონეტების განძთან ერთად წამოღებულია გუდამაყარ-ხანდოს ეთნოგრაფიული ექსპედიციის მიერ 1947 წელს ქოროლოს ღვთისმშობლის ეკლესიის მინაშენიდან. საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ეთნოგრაფიულ ფონდში დაცულია ასევე სანთელშემოხვეული ათკაპიკიანი სამეგრელოდან (ტაბ XXI, სურ. 1).

ფულის შეწირვის ტრადიცია განსაკუთრებით მრავალფეროვანია მთის რაჭაში..¹²

„სოფელ სხიერში „ონის გზაზე“ არის ჯვარსალოცავი, ეს არის რცხემლის დიდი ხე. მიგვქონდა ხურდა ფული „რკინეული“ და ვწირავდით.“ მთხრობელები: ნადია სიმონის ასული ჩალაძე-გუგუშვილისა, დაბ. 1914 წელს; პოპინა მალაქიას ასული გუგუშვილი, დაბ. 1914 წელს; გრუნია გერესიმეს ასული სხიერელი, დაბ. 1925 წელს.

„სოფელი პიპილეთი, „ჯვარი პატიოსანი“ არის სოფლის მთავარ გზაზე სოფლის ხიდის გადაღმა მდ. ჯეჯორის მარჯვენა სანაპიროზე. ეს არის მუხის ხე. აქ ყრიან ხურდა ფულებს და ნალებს, კლავენ ცხვარს. მიცვალებული რომ მიყავთ შეჩერდებიან და დაასვენებენ ამ მუხასთან.“ მთხრობელები: ვიქტორ გიორგის ძე ბაკურაძე. დაბ. 1891 წელს; მარიამ ივანეს ასული ბერელიძე ბაკურაძისა, დაბ. 1914 წელს; კესო დალოსტის ასული შერაზადიშვილი ბაკურაძისა, დაბ. 1912წ.

„სოფ. ჩორდი – სოფელში არის სალოცავი ადგილი „ჯვარად წოდებული“ მიქონდათ განატეხი (სარიტუალო პურები), ხურდა ფული და ნალები.“ მთხრობელი: ელიზბარ ვარლამის ძე გოგრიჭიანი, დაბ. 1927 წელს.

„სოფელი ჯოისუბანი – სოფელში არის ადგილი „ჯვარი“ ეს არის იფნის ხე და ნანგრევები, აქ მიჰქონდათ ხურდა ფული და ნალები. „უბნების“ თავზე სათიბების „უდაბურის“ გზაზე არის ადგილი „ხარეულა“ იქ არის „ქვის ჯვარა“, სადაც მიჰქონდათ ხურდა ფული და სანთელ განატეხი“ მთხრობელი: ვალერიან ტომარაძე, დაბ. 1918 წელს.

სოფელ ბაჯიხევში არის ქვაჯვარა – ქვაზე გამოკვეთილი ჯვარი. მის ირგვლივ ყრიან ხურდა ფულს. მთხრობელი ზურაბ ლობჯანიძე. დაბადებული 1927 წელს.

სოფელ საკაოში სხვადასხვა ადგილას არის ორი „საჯვარე“ ეს არის მუხის ხე, სადაც მოსახლეობას მიაქვს ხურდა ფულები და სწირავენ. იგივე ხეებს აბამენ ფერად-ფერად ნაჭრებს და უთქვამენ სურვილებს. „ბატონების“ შემთხვევაში ბავშვს დედა წაიყვანდა ამ ადგილზე, დედა ძაფს ან ნართს შეაბამდა მუხის ტოტს ბავშვს ხელში დააჭერინებდა ძაფს და წაღმა შემოატარებდა სამჯერ და შემოახვევდა ხეს. მთხრობელი: ციალა გორდეზიანი-ბერელიძისა, დაბ. 1941წ.

¹² ეთნოლოგიური ჩანაწერები მოგვაწოდა ონის მუზეუმის მეცნიერ-თანამშრომელმა გიორგი ბერიშვილმა, რისთვისაც მას მადლობას ვუხდით. ქვეყნდება პირველად. მოწოდებულ ცნობებს უცვლელად გთავაზობთ.

უნდა აღინიშნოს, რომ მსგავსი წმინდა ხეები საკულტო ადგილები საჯვარეები, ჯვრები და პირჯვრის საწერები ასევე ქვაჯვარები რაჭის თითქმის ყველა სოფელში დასტურდება.

ეთნოგრაფიული მონაცემების მიხედვით, ფულის შეწირვა ყველაზე ხშირად ავდმყოფობის დროს იცოდნენ. კახეთში, როდესაც ოჯახში მძიმე ავადმყოფი იყო, „დიდებაზე“ ჩამოივლიდნენ. ავადმყოფის პატრონი ჩამოივლიდა სოფელს, ნაცნობ-უცნობებში ფულს და საჭმელს შეაგროვებდა, სალოცავს შესწირავდა და ავადმყოფის გამოჯანმრთელებას შეავედრებდა (მინდაძე ... 2005: 47). ხევსურეთში ტარდებოდა რიტუალი სნეულის გამოჯანმრთელებისთვის, რომელსაც „ბაღლის სახსარ“-ს უწოდებდნენ. მძიმე ავადმყოფთან მიიყვანდნენ ორ ხარს და ზედ უღელს დაადგამდნენ. უღელზე ქვაბს ჩამოკიდებდნენ და შიგ ბაღლს ჩასვამდნენ. ვისაც ემეტებოდა ხარს რქაზე ვერცხლის ქამარ-ხანჯალსა და შიბს (ვეცხლის მონეტებიანს) შეაბამდა და თავის სალოცავ ხატს შეევედრებოდა ავადმყოფის განკურნებას. ამის შემდეგ ხარებს აუშვებდნენ და ავადმყოფი განიკურნებოდა თუ არა, ორივე შემთხვევაში ხარს მაინც დაკლავდნენ. განკურნებასთან იყო დაკავშირებული ეგრედ წოდებული „სამხვეწრო“, რომელსაც ასრულებდნენ ვინმე სახელოვანი ვაჟკაცის ავადმყოფობის შემთხვევაში. ამ დროს სოფელი ერთ ხარს გაიღებდა და ხატს შეავედრებდა ავადმყოფის განკურნებას. ამასთანავე დედაკაცები ფულის არედან (ფარაგიდან) ვერცხლის ფულს აიხსნიდნენ და ხატს შეწირავდნენ, მანდილს აიხსნიდნენ და ხატს ისე შესთხოვდნენ ავადმყოფის განკურნებას (მაკალათია 1935: 233). ამ რიტუალის დასრულებისასაც ხარი იკვლებოდა. ფშავში სნეულის განკურნების რიტუალში ხატის ხევისბერები იღებდნენ მონაწილეობას. ხევისბერები მხვეწარს (მთხოვნელს) ამწყალოებდნენ, ზოგ ავადმყოფს „წამლის სახსრად“ ქადა-კვერები და ცხვარი მოჰყავდა, ზოგს კი „ხატის საკადრისი“ თეთრი მოსახვევი მოჰქონდა, რომლის ყურზე „წამლის სახსრად“ თეთრი ფული (ვერცხლის ფული) იყო გამოკრული (მაკალათია 1934: 209).

საინტერესოა დღემდე შემორჩენილი, მთიულეთის მთავარი ხატის პირიმზე ფუძის ანგელოზის დღეობა – ახოობა. პირიმზე სოფელ ჩოხის ფერდობზე მდებარეობს და წმინდა გიორგის სახელზე აგებულს პატარა ეკლესიას წარმოადგენს. პირიმზის ეკლესიის გალავანში ორი ახალგაზრდა დეკანოზი „საწირს“ იღებდა. ვისაც

პირიმზისათვის შეთქმული ჰქონდა რაიმე შესაწირის მირთმევა ამ დეკანოზებთან მიდიოდა, თან მიჰქონდა ქადის კვერი, რომელშიაც ვერცხლის აბაზიანი იყო ჩარჭობილი, ხელადა არაყი და კელაპტარი. დეკანოზი საწირს აიღებდა, კელაპტარს აანთებდა და დაილოცებოდა. შემდეგ დეკანოზი ქადიდან აბაზიანს ამოიღებდა და ჯიბეში ჩაიდებდა, კვერებს კი გალავანის შიგნით გადაყრიდა. შემდეგ აიღებდა დანას და შეხვეწილს მხარზე დაკერილ შარნას, რომელიც ან ჯვარი იყო და ან გახვრეტილი აბაზიანი, ააჭრიდა, ყელიდან ხატის უღელს შეხსნიდა და ნიშში დებდა. დეკანოზები საწირში აღებულ მრავალ თეთრ აბაზიანებს ჯიბეში იდებდნენ, მათი სიტყვით ეს ფული მხოლოდ ხატის ხარჯებს ხმარდებოდა (მაკალათია 1930: 164).

ხევსურეთში, ყველა სალოცავ ხატს ჰქონდა ხატის დარბაზი, სადაც ინახებოდა და ხელშეუხებელი იყო „ხატის განძი“, რომელშიც შედიოდა: ვერცხლის თასები, ხუცესის კოჭობები, ვერცხლის მონეტებით შემკული შიბები – ვერცხლის ფულები, „ხატის შანები“, ვერცხლის ხატ-ჯვრები (ნადირაძე 2013: 505). დარბაზში ხევსურები უცხოს არავის უშვებდნენ და ხატის განძსაც ძნელად თუ ვინმეს უჩვენებდნენ. განძის ნაწილს ხუცები მალავდნენ. ხევსურებმა ხშირად არც კი იცოდნენ რისგან შედგებოდა ეს განძი (მაკალათია 1935: 246).

ხატისათვის განძის, კერძოდ, მონეტების შეწირვა ხდებოდა ფშავშიც. კოპალას ხატზე ადიოდნენ, „საყეინო“ ლუდს სვამდნენ, რიგობით მიდიოდნენ, იჩოქებდნენ, პირჯვარს გადაიწერდნენ და ფულსაც იქვე სტოვებდნენ (მაკალათია 1934: 210).

აღმოსავლეთ საქართველოში სალოცავებს ხშირად სწირავდნენ ლითონის სხვადასხვა საგანს, რომელთაც შანას\შარნას შანა-სანდო ნიშანი უწოდებდნენ (ორბელიანი 1991: 470).

ქსნის ხეობის ეთნოგრაფიული ჩანაწერებიდან ვგებულობთ, რომ ეკლესიებს სწირავდნენ და ხატებს ამკობდნენ ხატის შანებით – ბეჭდებით, გულის ქინძისთავეებით, სამაჯურებით, სპილენძის და ვერცხლის მონეტებით. გარდა ამისა, თუ ვინმე შემთხვევით მიწაში რაიმე ძვირფას ნივთს ან მონეტას იპოვიდა ეკლესიაში მიჰქონდა და ხატთან ტოვებდა (ბეზარაშვილი 1975: 75). როგორც ჩანს, შანას შესაწირ მონეტასაც უწოდებდნენ.

ყველა ჩამოთვლილი შემთხვევა ადასტურებს იმ ფაქტს, რომ მონეტა ყოველდღიურ ყოფა-ცხოვრებაში, სხვადასხვა რიტუალის და წეს-ჩვეულებების განუყრელი ატრიბუტია. აღწერილ რიტუალებში, მონეტების შეწირვის ფაქტი უნდა განვიხილოთ, როგორც მსხვერპლშეწირვის გადმონაშთი, სადაც მონეტა ფიგურირებს როგორც საჩუქარი, ძღვენი ღვთაებისადმი, რომელსაც უმრავლეს შემთხვევაში პიროვნება სწირავს უკუგების მიზნით (Mocc 1996: 85).

სალოცავებისთვის შეწირული ფული როგორც წესი ხელშეუხებელი იყო (გამონაკლისებიც გვაქვს, რაზეც მოგვიანებით ვიმსჯელებთ), ხშირად მათ შორის იშვიათი და უნიკალური მონეტაც აღმოჩენილა, ამიტომ სალოცავებისთვის მონეტების შეწირვის ტრადიციამ დიდი სამსახური გაუწია მეცნიერებას.

ამის ერთ ერთ მაგალითს წარმოადგენს თუშეთში აღმოჩენილი იშვიათი მონეტა. 1975 წელს სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმმა პირველად მოაწყო დაზვერვით-არქეოლოგიური ექსპედიცია მთათუშეთში (ხელმძღვანელი რუსუდან დოლაბერიძე). შენაქოში, ნიშტაყოს ბორცვზე, კორდოვანი ფენის აღების დროს, აღმოჩნდა ვერცხლის მონეტა, რომელიც ექსპედიციის ხელმძღვანელის გადმოცემით, განსაზღვრა რევაზ ქებულაძემ და დაადგინა, რომ ის იყო ბაგრატ IV(1027-1072)-ის მონეტა ნოველისიმოსის ტიტულით (დოლაბერიძე 1977: 145; პატარიძე 2011ბ: 284) (ტაბ XXI, სურ. 2).

XI საუკუნიდან საქართველოს სამონეტო საქმეში შემოდის ახალი ტიპის ვერცხლის საფასე – ქართული მონეტები ბიზანტიური ტიტულებით. ეს ფული სპეციალურ ლიტერატურაში ქართულ-ბიზანტიური მონეტების სახელით არის ცნობილი. ამ მონეტების ტიპი ბიზანტიურია, ხოლო ზედწერილები შესრულებულია ქართული ასომთავრულით, რომლებშიც საქართველოს მეფეები ბიზანტიური საკარისკაცო ტიტულებით მოიხსენიებიან.

ბაგრატ IV-ის საფასე, მასზე აღნიშნული ბიზანტიური წოდების მიხედვით, იყოფა ორ ჯგუფად: „სევასტოსის“ და „ნოველისიმოსის“ ტიტულით. ნოველისიმოსის ტიტულით XX საუკუნის 70-იან წლებამდე მხოლოდ ორ ცალი იყო ცნობილი: ერთი – მოსკოვის ისტორიულ მუზეუმში დაცული და მეორე – სანკტ-პეტერბურგის სახელმწიფო ერმიტაჟში. საქართველოს ტერიტორიაზე ამ აღმოჩენამდე მსგავსი საფასე

დაფიქსირებული არ იყო. ვინაიდან ბიზანტიურტიტულებიანი ქართული საფასეები იშვიათია, თითოეულ ეგზემპლარს დიდი სამეცნიერო ღირებულება აქვს, ხოლო ამ მონეტას, გარდა იმისა, რომ ერთადერთია საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ნუმისმატიკურ ფონდში, მოპოვების ადგილისა და გარემოების მიხედვით, არქეოლოგიური და ეთნოლოგიური კონტექსტი ახლავს.

მონეტის აღმოჩენის ადგილი სალოცავია, ეგრეთწოდებული „ხატი“. როგორც ცნობილია, ნიშტაყოს ბორცვი ძველი წელთაღრიცხვის II-I საუკუნიდან XII საუკუნემდე საკულტო-სარიტუალო სალოცავს წარმოადგენდა. „ხატისადმი“ სხვადასხვა ძვირფასი ნივთების შეწირვის ტრადიცია საქართველოს მთიან რეგიონში უძველესი დროიდან არსებობს. მაგალითად, დასავლეთ საქართველოს მთიანეთში, კერძოდ კი სვანეთში.

შენაქოს ეგზემპლარი გახვრეტილია, სავარაუდოდ, ალბათ, გულსაკიდად გამოიყენებოდა. შუა საუკუნეებში, გავრცელებული იყო წმინდანის გამოსახულებიანი მონეტების ამულეტად გამოყენების ტრადიცია. ამულეტების საკითხს ჩვენ ქვემოთაც შევხებით. ამიტომ, შესაძლოა ბაგრატ IV ნოველისიმოსის მონეტას, მასზე არსებული ვლადიკის ღვთისმშობლის გამოსახულების გამო, ამულეტის დანიშნულება ჰქონდა (პატარიძე 2011ბ: 286).

ამ მონეტის აღმოჩენის ადგილი აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთი, კერძოდ - შენაქოა. აღმოჩენის კონტექსტი, ვგულისხმობთ სალოცავს, არ გვაძლევს საშუალებას გაბედულად ვთქვათ, რომ აღმოსავლეთ საქართველოში ეს მონეტა მიმოქცევაში შეიძლებოდა ყოფილიყო. ერთი ცალით შეუძლებელია იმის მტკიცება, რომ ეს ფული ისეთივე ინტენსივობით მიმოქცეოდა აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე, როგორც დასავლეთ საქართველოში. აქ მხოლოდ ერთ ცალზე არ არის საუბარი, არც შესაბამისი წყაროთმცოდნეობითი ბაზა გვიმაგრებს ზურგს საამისოდ. ბიზანტიურტიტულებიანი ქართული მონეტების აღმოჩენის ადგილი ძირითადად დასავლეთი საქართველოა: აფხაზეთი, სვანეთი, ვანი (ციხესულორი). ეს ლოგიკურიცაა, ვინაიდან ამ მონეტის ტიპი ბიზანტიურია და XI საუკუნეებში ქართველი მეფეები, რომლებსაც აქტიური ურთიერთობა ჰქონდათ ბიზანტიის იმპერიასთან, რეალურად მხოლოდ დასავლეთ საქართველოს მფლობელნი იყვნენ.

აღმოსავლეთ საქართველოს ფულად მიმოქცევაში წამყვანი ადგილი აღმოსავლურ მონეტებს და ჯა'ფარიანთა არაბული დინასტიის მიერ თბილისში მოჭრილ ფულს ეჭირა. წყაროებით ცნობილია ბაგრატ IV-ის თანამედროვე თბილისის ამირა ალი იბნ ჯაფარი და მისი ორი ვაჟი – მანსური და აბუ ალ-ჰეიჯა. ალი იბნ ჯაფარის მონეტები, რომლებმაც ჩვენამდე მოაღწია, მოჭრილია ჰიჯრის 386-418/996-97–1027-28 წლებში (ჯაფარიძე 1991: 132-150).

2009 წელს თბილისში, მტკვრის კალაპოტში აღმოჩნდა აბუ ალ-ჰეიჯას სპილენძის საფასე (ამჟამად ის კერძო კოლექციაში ინახება). ახალაღმოჩენილი მონეტამ მისცა საშუალება ირაკლი ფაღვას დაემტკიცებინა, რომ თავის საფასეს ჰქონდა ჯა'ფარ III ბ. 'ალის კიდევ ერთი ვაჟიშვილი – აბუ ალ-ჰეიჯა ბ. ჯა'ფარი. მამასადამე, ირკვევა, რომ საკუთარი საფასის მოჭრას ახორციელებდა თბილისის კიდევ ერთი-ერთი უკანასკნელი ჯა'ფარიანი ამირა – აბუ ალ-ჰეიჯაც. ეპოქის ისტორიის (წყაროთმცოდნეობითი ბაზის) გათვალისწინებით მონეტის გამოშვების თარიღად ი. ფაღვა მიიჩნევს 1051– 62, უფრო კი - 1064-1067/8 ანდა - 1068/9 წლებს (ფაღვა 2015: 33).

შენაქოში აღმოჩენილი, ბაგრატ IV ნოველისიმოსის ტიტულიანი მონეტა, საქართველოში ერთადერთი, ხოლო მსოფლიოში მესამე ეგზემპლარია, ამრიგად, რომ არა სალოცავებისთვის შეწირვის ტრადიცია, მეცნიერება დაკარგავდა ამ ძალზედ მნიშვნელოვან მონეტას.

§3.6. მონეტები სვანეთის ტაძრებში

სალოცავებისადმი ძღვნად მონეტის შეწირვა ყველაზე ხშირია სვანეთი რეგიონისთვის.

სვანეთის სალოცავებში დაცული საეკლესიო შეწირულობებზე, მონეტებზე დაკვირვებებმა გვიჩვენა, რომ ზოგიერთი მონეტა ეკლესიაში როგორც სამკაული, ან ძვირფასი ნივთი ისეა მოხვედრილი. პარალელურად, არის ჯგუფი მონეტებისა, რომელიც მიმოქცევის თანადროულად ფულის სახით შევიდა სალოცავში.

სვანეთში უძველესი დროიდან წესად იყო სხვადასხვა ეკლესია-სალოცავებისთვის მონეტების შეწირვა, რაც ადგილობრივი ტრადიციის მიხედვით, ოჯახის ბედის, სიუხვისა და ჯანმრთელობის საწინდარი იყო. ეთნოგრაფიული ჩანაწერებით ვიგებთ, რომ მამაკაცები ეკლესიებს ძირითადად იარაღს წირავდნენ (მშვილდს, ისარს,

ისრისპირს, ხანჯალს, თოფის ტყვიებს და ვაზნებს) ქალები – მძივებს, გახვრეტილ ქვებს, მონეტებს და ქალის სამკაულს. თითოეულ ნივთს თავისი მნიშვნელობა ჰქონდა, მაგალითად, ისარი და ტყვია შეწირული იყო ბიჭის დაბადების აღსანიშნავად; ქვა და მონეტა – ოჯახის ბედი-ბარაქის და სიუხვისათვის (ჩართოლანი 1977: 12).

სალოცავისთვის ფულის შეწირვის ტრადიცია სვანეთში უძველესი დროიდან იღებს სათავეს და დღესაც ცოცხლია. 2015 წელს საქართველოს ეროვნული მუზეუმიდან მივლინებით ვიმყოფებოდით სვანეთში კალას თემში. კვირიკესა და ივლიტას სახელზე აგებულ ეკლესიაში (ლაგურკაში) დაცული ნუმიზმატიკური საგანძურის შესასწავლად. მასალის დათვალიერებამ კიდევ ერთხელ დაგვარწმუნა ამ ტრადიციების უწყვეტობაში (ტაბ XXI, სურ. 3, 4). XXI საუკუნემდე (ჩათვლით) იწირებოდა მონეტები, ძვირფასი და ნახევრადძვირფასი ქვები და იარაღი, რომელიც წარმოდგენილი იყო სხვადასხვა თოფის თუ ავტომატური იარაღის ტყვიებით (ტაბ XXI, სურ. 5). სვანეთის სალოცავებისადმი ფულის და სიმდიდრის შეწირვა, გარდა ეთნოგრაფიული გადმოცემებისა, დაფიქსირებულია სვანურ ეპიგრაფიკულ ძეგლებზეც.

როდესაც ჩვენ განვიხილეთ ამ რეგიონში ბიზანტიური მონეტების მიმოქცევის საკითხი, მოვიყვანეთ ორი საბუთი – „დაწერილი სოფლისა ხუცეს გიორგი ხაფთანანისადმი“ და „დაწერილი სოფლისა სინელისადმი“. ორივე დაწერილია XI საუკუნეში.

პირველი საბუთი ამოკაწრულია ჩვაბიანის მთავარანგელოზთა ეკლესიის ჩრდილოეთით ნუსხური დამწერლობით. საბუთის ტექსტს წარმოადგენს მხოლოდ იმ განძის ჩამონათვალი, რომელიც სოფელს „მიუთვლია“ ხუცესისადმი. აქ დასახელებულია: სამი აჟურა, შვიდი დრახკანი, „ოცდაათისა დრახკანისა წონით სხვაი შეყრილი ვერცხლი“ და ხუთი ბეჭედი. ვ. სილოგავას მოსაზრებით ჩვაბიანის მთავარანგელოზთა ეკლესიის წარწერაში აღრიცხულია შეწირული ფული და ბეჭდები (სილოგავა 1988: 202).

მეორე საბუთში – „დაწერილი სოფლისა სინელისადმი“, რომლის მხოლოდ მცირე ფრაგმენტმა მოაღწია ჩვენამდე, ამოკაწრულია ადიშის მაცხოვრის ეკლესიაში. სულ სამიოდე სიტყვა იკითხება „... აჟურა უ გუითვალეთ სინელი...“ ტექსტის დასაწყისიც და ბოლოც შელესილობის ჩამოშლის გამო უცნობია. ვ. სილოგავას წაკითხვით აქ საუბარია

იმაზე, რომ სოფელმა სხვა ქონებასთან ერთად უ (400) აჟურა მიუთვალა („გუითვალეთ“) ადიშელ ხუცეს სინელს (სილოგავა 1988: 204). ვ. სილოგავამ იმის გამო, რომ მას თანხა კოლოსალურად მოეჩვენა და ეს ნამდვილად ასეა, ვინაიდან 400 აჟურა, ანუ 400 ბიზანტიური ვერცხლის ფული საკმაოდ ბევრია, ციფრის აღმნიშვნელი უ შეცვალა გრაფემით ჟ. რადგანაც გარდამავალ მხედრულ დამწერლობაში მოხაზულობით უ ხშირად ჰგავს გრაფემა ჟ-ს. შესაბამისად გამოდიოდა 90 აჟურა (სილოგავა 1988: 205).

ვ. სილოგავა მიჯნავს ერთმანეთისგან ორ სიტყვას: „მითვლას“ და „შეყრას“. მეცნიერი სხვა საისტორიო საბუთებზე დაყრდნობით ფიქრობს, რომ ტერმინი – „შეყრილი“ ნიშნავს საეკლესიო შეწირულობას. ხოლო „მითვლა“- ში იგულისხმებოდა სოფლის მიერ დაგროვილი განძის, ამ შემთხვევაში ფულისა და ბეჭდების ჩაბარება და ასე შენახვა ეკლესიაში, რომელიც გამოყოფილი იყო საეკლესიო ქონებისაგან და მისი განკარგვაზე სოფელს ხელი მიუწვდებოდა (სილოგავა 1988: 205). ეს თანხა სოფელს ჭირდებოდა გარკვეული საჭიროებისათვის, ძირითადად, ისევ ეკლესიისათვის – გადახურვა, შეკეთება, მიშენება, ან საეკლესიო დღეობებისათვის ხარის შესაძენად (სილოგავა 1988: 205).

ჩვენს მიერ მოყვანილ ამ ეპიგრაფიკულ საბუთებს მოგვიანებით მიუბრუნდა მარინე ყენია, რომელმაც თეიმურაზ ჯოჯუასთან ერთად „სინელის დაწერილი“ ჩათვალა, რომ იყო ხუცესის, სახელად სინელის მიერ „გაცემული“ „დოკუმენტი“ - დადასტურება აჟურების მითვლისა (ყენია 2012: 183). მათი მოსაზრებით, გამოდის, რომ სოფლის მიერ ეკლესიისთვის ქონების მითვლა აპრობირებული მეთოდი იყო. ხუცესი განძის მიღებისას („მითვლისას“) „საბუთს“ ქმნიდა, სადაც ფაქტს ამტკიცებდა, ფაქსიმილეს ურთავდა და გასცემდა შესაბამის დოკუმენტაციას. ამ ვარაუდს აქვს არსებობის უფლება, მაგრამ, ვფიქრობთ, უფრო მეტ დასაბუთებას საჭიროებს, რადგან სხვა შემთხვევა საეკლესიო საგანძურის დოკუმენტურად გაფორმებისა არ გვაქვს.

ვფიქრობთ, ორივე წარწერას სხვა სახის მნიშვნელობაც აქვს. კერძოდ, ისინი ჩვენთვის სვანეთის ტაძარებში მონეტების და საგანძურის შეწირვის ტრადიციის წერილობით წყაროს წარმოადგენენ. რაც შეეხება ტერმინებს, რის საფუძველზედაც ხდება სალოცავისთვის განძის გადაცემის კლასიფიკაცია – შეწირვა და უბრალოდ მიბარება, ჩვენთვის ცოტა არ იყოს ბუნდოვანია, მით უფრო, რომ „მითვლა“

თანამედროვე კუთხურ კილო-კავებშიც კი, მიტანას, ხშირად ამბის მიტანასაც ნიშნავს. მაგალითად: „ამბავი მიუთვალა“, „შემოუთვალა“, აქედან გამომდინარე, განძის მიტანაზე უნდა იყოს საუბარი, ჩვეულებრივ შეწირვაზე და არა დროებით ჩაბარება-შენახვაზე. ვინ განაგებდა სრულად საეკლესიო შეწირულობას, სოფელი თუ საეკლესიო პირები, ჩვენ ამის გარკვევა ბოლომდე გაგვიჭირდება, თუმცა, მოგვეპოვება ერთი ეთნოგრაფიული ჩანაწერი, რომელიც ამ საკითხს ეხმიანება: „თანდილში, ვისაც ლოცვა „ემართა“, აუცილებლად სწირავდა ფულს, ამ ფულით ტაძრის „მოლზვენები“ ყიდულობდნენ საკლავს. თუ შესაწირი „ვალი“ მეტი იყო, ინახავდნენ ტაძარში ამ ფულს“ (ჩამგელიანი 2012:). ამ ეთნოგრაფიული წყაროს მიხედვით, როგორც ჩანს ეკლესიის მსახურები მოიხმარდნენ ეკლესიის შენაწირს გარკვეული რიტუალისთვის თუ საკუთრივ ტაძრისთვის.

ჩვენთვის ნაკლებად მნიშვნელოვანია საეკლესიო ქონების განკარგვის დეტალები, საინტერესოა ერთი რამ, თუ სალოცავის განძი ხელშეუხებელი იყო, როგორც ამას ამტკიცებდნენ სხვადასხვა დარგის სპეციალისტები გამოდის, რომ შემონახული მონეტების რაოდენობაც კოლოსალურად დიდი უნდა ყოფილიყო და შესაბამისად მრავალფეროვანიც. მაგრამ ეს ასე არ არის. როგორც ჩანს, ეკლესიიდან მონეტები გარკვეულ ისტორიულ პერიოდში გადიოდა, რაც სავსებით ლოგიკურია, ვინაიდან ეკლესია საჭიროებისთვის თანხას ხარჯავდა. აქედან გამომდინარე, თუკი ჩვენ სვანეთის ნუმიზმატიკურ მასალაში რომელიმე პერიოდის მონეტების დანაკლისი გვაქვს, სწორედ საეკლესიო მეურნეობის ამგვარი ორგანიზების შედეგია და არა იმის, რომ სვანეთი რომელიმე პერიოდში „ჩაკეტილი“ იყო და იქ ამა თუ იმ ტიპის ფული არ ბრუნავდა.

სიმდიდრის შეწირვაზე მოგვითხრობს სვანეთის მკვიდრი სეზი გულედანი, რომელმაც 1940 წელს ჩაიწერა ამბავი მთხრობლისგან, მესტიის რაიონის სოფელ ლენჯერის მცხოვრებ დავით გულედანისგან. „იფრარის ჯგრააგის ხატი ძალიან სასწაულმოქმედი ყოფილა, მლოცველი ბლომად მიდიოდა და ბევრი სწირავდა „კეთილ-ქონებას“. ამ ხატის (ეკლესიის) მოლზვენები (მსახურები) ხაჭვანები ყოფილან, მაშინ ყველაზე კარგად მოლზვენები ცხოვრობდნენ, რადგან უამრავი ფული და ქონება უგროვდებოდათ. ხაჭვანები ამით ვერ დაკმაყოფილებულან და გაუყიდიათ ხატი ჩოლურში. სოფელს დაუწყია ძებნა და მიუგნიათ. დიდი „სახსარი“ გადაუხდია სოფელს

ხატის დასაბრუნებლად. ხაჭვანებისთვის ჩამოურთმევიათ „მოლზვენობა“ და იმის მერე ვერ მოუშორებიათ სიღარიბე“.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ეკლესია-სალოცავებისთვის ფულის შეწირვა უკავშირდებოდა ოჯახის ბედს, სიუხვესა და კეთილდღეობას. ისევე როგორც საქართველოს სხვა კუთხეებში, სვანეთშიც განსაკუთრებით ხშირი იყო ავადმყოფობის გამო მონეტის, სამკაულის და ძვირფასი ან ნახევრად ძვირფასი ქვების შეწირვა. ეს ტრადიცია დღემდეა ამ რეგიონში შემორჩენილი. ამის დასადასტურებლად შეგვიძლია მოვიხმოთ 2012 წლის ეთნოლოგიური ჩანაწერი. ინფორმაცია ჩაიწერა ეთნოგრაფმა მადონა ჩამგელიანმა მესტიის რაიონის სოფელ ლატალში, მთხრობელი იყო 1937 წელს დაბადებული დარიკო გვიჩიანი. აი, რა ისტორიას ყვება ის: „ჩემი ნესტანი იყო ერთი წლის და უცებ გალურჯდა, ვერაფერმა ვერ უშველა, ექიმიც მოვიყვანეთ და ვერავინ ვერ ხვდებოდა, რა სჭირდა. ჩემმა დედამთილმა მითხრა: ეგ ხატის ამბავი იქნებაო და სასწრაფოდ გააგზავნა გიორგი (ქმარი) გულის თარინგზელში, თან მისცა კებზაარ, ძველი ვარჩხილ (ვარჩხილ-ვერცხლის ფული) ეკიდა ამ კებზაარს. ის დრო იქნებოდა, გიორგიმ რომ ილოცა და ბავშვს სახლში ფერი დაუბრუნდა, გონზე მოვიდა.....ასეთი ძალა აქვს, დიდება მისვლოდეს გულს“ (ჩამგელიანი 2012:).

სალოცავი, რომელიც ამ მონათხრობშია მოხსენიებული, გულის თარინგზელი, ზემო სვანეთში, სოფელ ბეჩოში მდებარეობს და გულა-გაბრიელს ეძახიან. ეს ეკლესია დღესაც ავადმყოფების შემწედ ითვლება, ძირითადად სულიერად დაავადებულები მიჰყავთ იქ საბელმობმულნი. დღემდეა შემორჩენილი ფულის შეწირვა უშგულშიც, კალას თემში. ჩვენთვის ცნობილია რამდენიმე იშვიათი მონეტა კალადან, კერძოდ, კვირიკე და ივლიტეს ეკლესიიდან (პატარიძე 2011 ბ: 276).

სვანეთში იყო კიდევ ერთი ტრადიცია, რომელიც დღემდე არსებობს – ვინც პირველად მოხვდებოდა ეკლესიაში, ფული აუცილებლად უნდა დაეტოვებინა. სვანეთის ეკლესიებისთვის მონეტის შეწირვა ყოველთვის არ ნიშნავდა ფულის შეწირვას, რადგან მიმოქცევიდან დიდი ხნის წინ გამქრალი მონეტაც შეიწირებოდა. ამაზე ზემოთ მოხმობილი ისტორიაც მეტყველებს, როდესაც XX ს-ში თეთრიანს, ვერცხლის ფულს სწირავენ, ეს იმას ნიშნავს, რომ მომლოცველს ის, როგორც ლამაზი და ძვირფასი ლითონის ნივთი მიაქვს სალოცავში. ხშირად ასეთ ნივთს შემთხვევითაც

პოულობდნენ. ამ გზით მოხვდა უშგულის ციხე სახლში ალექსანდრე მაკედონელის მინაბადი (პატარიძე 2011: 30).

ალექსანდრე მაკედონელის სტატერის მინაბადი – ოქრო, წ.1,52. ზ. 14/14

აღწერილობა (პატარიძე 2011: 30) (ტაბ XXII, სურ. 1).

Av. მარჯვნივ მიმართული ადამიანის თავის გაუხეშებული, სქემატური გამოსახულება. გამოსახულების წინ ოთხი, ხოლო უკან ერთი რელიეფური წერტილი.

Rv. ფრთოსანი არსება პირდაპირ (გამარჯვების ქალღმერთ ნიკეს გამოსახულების სქემატური ასლი), გამოსახულების ორივე მხარეს თითო წყვილი რელიეფური წერტილი.

მონეტა ორ ადგილზეა გახვრეტილი.

ალექსანდრე მაკედონელის მინაბადის უშგულურ ეგზემპლარზე არსებობს ცნობა, რომ ის 1972 წლის სვანეთის კომპლექსურმა ექსპედიციამ გამოავლინა და სხვა არქეოლოგიურ მასალასთან ერთად ჩაჟაშის მაცხოვრის ეკლესიიდან იქნა გადატანილი. ვინაიდან სხვა მინაბადები გახვრეტილი არ გვხვდება, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ მონეტა აღმომჩენმა გახვრიტა, ატარებდა როგორც სამკაულს და შემდეგ როგორც ძვირფასი სამკაული, ისე შესწირა სალოცავს. სვანეთში ეკლესიებიდან მუზეუმში გადმოტანილი მონეტები ძირითადად გახვრეტილია და თოკზეა ასხმული.

მაგალითად, უშგულის ციხე-სახლში (მუზეუმში) დაცულია ასევე საინტერესო მძივების აცმა, მათ შორის ქვა, მინა, ლითონი და მონეტა. ქვები სხვადასხვა ეპოქისაა, ელინისტური, გვიანანტიკური და შუა საუკუნეების. ხოლო მონეტა გვიან შუა საუკუნეების ვერცხლის ქართული მონეტა – კირმანეული თეთრი. დათარიღება ცუდად დაცულობის გამო შეუძლებელია (ტაბ XXII, სურ. 2). არის შემთხვევები, როდესაც მონეტა სვანეთის სალოცავებში გახვრეტილი, თოკზე აცმული ან ხატზე ჩამოკიდებული გვხვდება. სვანეთის საეკლესიო განძებში უნდა გამოიყოს მონეტების ის ჯგუფი, რომლებიც მათი მიმოქცევის თანადროულად არიან ეკლესიებში შეწირული, როგორც ფული და ჯგუფი მონეტებისა, რომლებიც მათი მიმოქცევიდან გაქრობის შემდეგ იპოვნეს და შესწირეს ეკლესიას, როგორც ძვირფასი ლითონი და სამკაული. ალექსანდრე მაკედონელის მინაბადის უშგულის ეგზემპლარი სწორედ ამ უკანასკნელ

ჯგუფს მიეკუთვნება. მიუხედავად მონეტის საეკლესიო წარმომავლობისა, იმ გარემოების გათვალისწინებით, რომ სვანეთში ალექსანდრე მაკედონელის არა მარტო სტატერი, არამედ მინაბადებიც არის აღმოჩენილი, ამ მონეტას შეიძლება არა პირდაპირ, მაგრამ ირიბად სვანეთის პოლიტიკურ-ეკონომიკურ კონტექსტშიც განვიხილოთ.

მიმოქცევიდან გასვლის შემდეგ ტაძარში შეწირული მონეტების ჯგუფს მიეკუთვნება არაბული დირჰემი, რომელიც მესტიის მუზეუმში ეკლესიიდან გადმოიტანეს.

№ 12-1; წ. 2,82გრ; ზ. 25/24 (ტაბ XXII, სურ. 3).

Av. ცენტრში: لا اله الا \ الله وحده \ لا شريك له

“არ არის ღმერთი გარდა ალაჰისა, არ ჰყავს მას მოზიარე“

გარშემო: بسم الله ضرب هذا الدرهم بمدينة السلام سنة اثنين و ثمانين و مئة

“სახელითა ალაჰისა მოიჭრა ეს დირჰემი მაღინათ ას-სალამში 182 წ. (=798-799)”

Rv. ცენტრში: محمد رسول الله \ مما امر به الامير الامين \ محمد بن امير المؤمنين \ جعفر

“მუჰამედი მოციქული ალაჰისა მორწმუნე მორწმუნეთა შორის მუჰამედი ძე მართლმორწმუნე მბრძანებლისა ჯაფარი“

გარშემო: محمد رسول الله ارسله بالهدى و دين الحق ليظهره على الدين كله و لم يكره المشركون

“მუჰამედი მოციქული ალაჰისა, რომელმაც გამოგზავნა ის სწორი გზით და რჯულით ჭეშმარიტით, რათა აღამაღლოს ყველა სარწმუნოებაზე, თუნდაც სძულდეთ ის ურწმუნოებს“.

შენიშვნა: მონეტა გახვრეტილია. ეკლესიაში ის ხატზე დაკიდებული იყო და როგორც ჩანს სანთლის ჭვარტლმა გააშავა, გამურა.

არაბული დირჰემები, რომლებიც არაბთა სახალიფოს სხვადასხვა ზარაფხანაში (მათ შორის თბილისში) იჭრებოდა, საქართველოში განძებისა თუ ცალკეული

აღმოჩენების სახით მრავლადაა დაფიქსირებული. შესაბამისად ეს მონეტები არა ერთხელ გახდა მსჯელობის საგანი სამეცნიერო საზოგადოებაში. ჩვენს ქვეყანაში ქუფური მონეტების მიმოქცევასთან დაკავშირებით ი. ჯალაღანია გამოთქვა მოსაზრება, რომ ადრეულ შუა საუკუნეებში ისინი ორ რეგიონში მიმოიქცეოდა: თბილისსა და მის შემოგარენში და ჰერეთში (დღევანდელი საინგილოს ტერიტორიის ჩათვლით). მიუხედავად იმისა, რომ მეცნიერს ჰქონდა ინფორმაცია არქაბისა და ჭოროხის განძების შესახებ, მეცნიერმა არაბული მონეტების ინტენსიურ ცირკულაცია დასავლეთ საქართველოში მან კითხვის ნიშნის ქვეშ დააყენა (ჯალაღანია 1973: 69-90; Джалагания 1979: 44-73). შემდგომში გამოვლინდა ქუფური მონეტების საკმაოდ დიდი განძი მარტვილის მუნიციპალიტეტში სოფელ ინჩხურში (ქუთელია ... 2014: 212-218), წაქვას განძი ხარაგაულის მუნიციპალიტეტი (ჩადუნელი ... 2011:260-269) და საკმაოდ მასშტაბური განძების კონცენტრაცია დადასტურდა დასავლეთ საქართველოს შემდეგ რეგიონებში. გურია - სოფელი ზოტი (ფაღავა ... 2013: 11) და სოფელი მერია (ფაღავა ... 2013:7), ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის სოფელი კაპანდიბში (ფაღავა ... 2013: 16).

ჩვენ საგანგებო ყურადღება დავუთმეთ დასავლეთ საქართველოში ამ მონეტების მიმოქცევის სურათს, ვინაიდან სვანეთის ეკონომიკური კავშირები, როგორც წესი, უმეტესად დასავლეთ საქართველოს ბარის რეგიონს უკავშირდება. ტოპოგრაფიულ რუკაზე აშკარაა, რომ ძირითადი აღმოჩენები შავი ზღვისპირეთში და მის შემოგარენშია დაფიქსირებული. ერთადერთი აღმოჩენა ზემო იმერეთში, ხარაგაულის მუნიციპალიტეტში სოფელ წაქვაში დასტურდება (ჩადუნელი ... 2011: 260-269).

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, სვანეთში ქუფური მონეტის არსებობის ეს ერთი შემთხვევა გვაქვს. ჰიპოტეტურად შეგვიძლია დავუშვათ, რომ ზემო იმერეთიდან შესაძლოა შესულიყო სვანეთში სახალიფოს მონეტები მიმოქცევაში, მაგრამ ამ მოსაზრებას მონეტის რაოდენობა ეღობება წინ. იმ პირობებში, როდესაც ჩვენს განკარგულებაში ერთი მონეტაა და არანაირი წერილობითი წყარო, რომელიც თუნდაც მინიშნებას მოგვცემდა სვანეთში არაბი დამპყრობლების კვალზე, ამ მონეტის პოლიტიკურ-ეკონომიკურ ჭრილში განხილვა მართებული არ არის. ამიტომ ფრთხილი ვარაუდის სახით მხოლოდ საკითხის დასმით შემოვიფარგლებით. ეთნოლოგიური თვალსაზრისით, ამ მონეტის არსებობა ეხმაურება სვანეთის რეგიონისთვის

დამახასიათებელ უკვდავ ტრადიციას, რომლის მიხედვითაც ნაპოვნ მონეტას კეთილდღეობის სანაცვლოდ სწირავენ სალოცავს.

§ 3.7. უშგულის ციხე სახლის (მუზეუმის) ნუმიზმატიკური მასალის სპეციფიკა

2009 წლის ექსპედიციამ და უშგულის ნუმიზმატიკური განძების სამეცნიერო ანალიზმა პასუხი გაგვცა მთლიანად სვანეთის განძების ხასიათზე. უფრო მეტიც, ჩვენი აზრით, ეს დაკვირვება შეგვიძლია ერთგვარ ორიენტირად ვაქციოთ საქართველოს სხვა რეგიონებში არსებულ ეკლესია-მონასტრებში დაუნჯებულ სამონეტო განძების შესწავლაში.

უშგულის ციხე სახლის მონეტების შესწავლაში დიდი სამსახური გაგვიწია უნიკალურმა კომპლექსმა – ფულის ქისამ, რომელშიც მონეტებთან ერთად ნახევრადპირფასი ქვებიც იყო წარმოდგენილი. უნიკალურს მას შემთხვევით არ ვუწოდებთ, რადგან ის დღემდე მოღწეული ერთადერთი ხელუხლებელი ქისაა მასში არსებული მონეტებით.¹³ (ტაბ XXIII, სურ. 1).

უშგულის ციხე სახლში დაცული ქისა, ჩაჟაშის მაცხოვრის ეკლესიიდან გადმოიტანეს. ის თავისი პირვანდელი სახით თითქმის ხელუხლებელი დაგვხვდა, სავარაუდოდ ისეთი, როგორიც სალოცავში იყო. ამ კომპლექსის შესწავლით ფაქტობრივად ცოცხლდება სალოცავებისათვის მონეტების, ქვების და მძივების შეწირვის სვანური ტრადიცია. ერთი შეხედვით მცირე ზომის ქისა საკმაო ინფორმაციას იტევს. მასში მოთავსებული მონეტები, ჟეტონები და ქვები ერთდროულად საკულტო, ეკონომიკური და ეთნოგრაფიული ხასიათისაა. მაგალითად ქვა, მძივი და ცალმხრივი მონეტები, რომელიც სამკაულად გამოიყენებოდა, ეთნოგრაფიული დანიშნულებას აძლევს ამ განძს, თუმცა იქვეა ერთად ასხმული 116 (ტაბ XXIII, სურ. 2). თურქული ახჩის განძი და აგრეთვე სათითაოდ, სავარაუდოდ რიტუალურად შეწირული მონეტები. ეს კომპლექსი საკულტოა და ის ძღვენს, შეწირულობას წარმოადგენს ეკლესიისთვის, მაგრამ იმისათვის, რომ ზუსტად განისაზღვროს ამ განძის ხასიათი მიზანშეწონილად მივიჩნიეთ დეტალურად შეგვესწავლა ამ კომპლექსის შემადგენლობა. როგორც უკვე

¹³ ფულის ქისები დღემდე უამრავია შემორჩენილი. სიტყვა უნიკალურში ვგულისხმობთ ჩვენამდე მოღწეულ, მონეტებიან ქისას.

განძის შემადგენლობის აღწერისას აღვნიშნეთ, ქისაში გახვრეტილი და ერთად ასხმული 116 თურქული ახჩა დაგხვდა. სავარაუდოდ ეს მონეტები გარკვეულ დანაზოგს წარმოადგენდა, რომელიც მათი მიმოქცევის მომენტში ან მოგვიანებით გახვრიტეს და მაფზე ასხმული შეწირეს ეკლესიას, ან შესაძლოა ეს მონეტები განძად იპოვა პიროვნებამ და ეკლესიას არა როგორც ფული, არამედ, როგორც სიმდიდრე ისე შესწირა. ნებისმიერ შემთხვევაში დასადგენია ქრონოლოგია, რათა დავადგინოთ არის თუ არა ის მიმოქცევის სურათის მომცემი, თუ შემთხვევით შეგროვილი მონეტებია? ამისათვის საჭიროდ ჩავთვალეთ დაგვეშალა განძი და სათითაოდ განგვესაზღვრა თითოეული მონეტა (დანართი № XXIV).

მონეტების ატრიბუციამ აჩვენა, რომ სულთნების ზეობა და სამონეტო ემისიის ქრონოლოგია გვაძლევს მიმოქცევის 150 წლიან დიაპაზონს. იწყება სულთან აჰმედ II (1690-1695) და მთავრდება აბდულ მეჯიდის (1840-1860) მონეტებით. ეჭვს არ უნდა იწვევს ის გარემოება, რომ ქისაში მოთავსებული, ერთად ასხმული ოსმალური ფული ეკონომიკური ინფორმაციის მატარებელია და შეგვიძლია დაბეჯითებით დავასკვნათ, რომ XVII-XVIII საუკუნეებში, როგორც დასავლეთ საქართველოში, ისე მის უკიდურეს მთიანეთში, სვანეთში, თურქული გავლენა მძლავრობს და გადახდის კანონიერ საშუალებას თურქული ფული წარმოადგენს. ამის საფუძველს გვაძლევს ოსმალური ახჩების ის დიდი ოდენობა, რომლებიც გვხვდება უშგულში და მესტიაში. საქართველოში ოსმალური საფასეების შესწავლა, მერი ანთაძე-ჩადუნელის სახელს უკავშირდება. ჩვენს ქვეყანაში თურქული მონეტების აღმოჩენის უამრავი შემთხვევაა დაფიქსირებული, მაგრამ გასაოცარია, რომ მონეტების გავრცელების ტოპოგრაფიაში სვანეთი შეყვანილი არა არის (ანთაძე 1982: 42) იმ დროს, როდესაც არა მარტო უშგულის, არამედ მესტიის მუზეუმის ნუმიზმატიკური განძების 70 %-ს თურქული მონეტები წარმოადგენს. უფრო მეტიც, უშგულში დაცული ზოგიერთი ნომინალი არ გვხვდება ისეთ დიდ საცავში, როგორსაც ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკურ ფონდი წარმოადგენს (ეს მონეტები ჩვენ პოლიტიკურ-ეკონომიკური ასპექტებით უკვე განვიხილეთ).

ქისაში იყო თურქული ფულის ცალკეულ ეგზემპლარებიც, რომელთა შეწირვა სავარაუდოდ სათითაოდ, ეტაპობრივად ხდებოდა. მათში შერეულია 1961 წლის

საბჭოთა კავშირის 1 კაპიკიანი, ჟეტონები, რომლებიც ასევე მე-20 საუკუნით თარიღდება. მეცნიერები განმს ათარიღებენ მასში შემავალი ყველაზე ადრინდელი და ყველაზე გვიან მოჭრილი მონეტით (პატარიძე 2013-2014: 197), მაგრამ, ვფიქრობთ, როდესაც საქმე გვაქვს შეწირულ განძთან, კომპლექსის დათარიღება ორგვარად უნდა მოხდეს. პირველი ნაწილი, რომელიც აშკარად ეკონომიკური ინფორმაციის მომცემია, XVII-XIX საუკუნეებით თარიღდება, ხოლო განძის მეორე ნაწილი – XX საუკუნით. თუ მეცნიერებაში დამკვიდრებული დათარიღების მეთოდით ვიხელმძღვანელებთ, მთლიანი ქისის კომპლექსი XVII-XX საუკუნეებისაა.

სვანეთის რეგიონში და მათ შორის უშგულში, თურქული მონეტების მიმოქცევა, რომ ორგანულია, თუნდაც ამ ქისის მონაცემებით ჩანს, მაგრამ თურქული ახჩების განძი საკმაო რაოდენობით (250ც.) ამ კომპლექსის გარდაც დადასტურდა უშგულის ციხე სახლში. ჩვენი დასკვნა იმის შესახებ, რომ რიტუალურ განძები შესაძლოა მიმოქცევის სურათის მაჩვენებელიც იყო უფრო ცხადი გახადა კიდევ ერთმა ჯგუფმა მონეტებისა. ეს მონეტები ერთად არის ასხმული ძაფზე და მუზეუმ-ციხე-სახლში ეკლესიიდან გადმოიტანეს. სწორედ ამ მონეტებზე აღვნიშნეთ, რომ მსგავსი ეგზემპლარები სემ-ის საცავშიც არ მოგვეპოვება.

საინტერესო სურათი მივიღეთ ამ მონეტების შესწავლისას.

ჯგუფი შედგება შემდეგი მონეტებისგან. მონეტები განვსაზღვრეთ შაიდლინგერის კატალოგის მიხედვით (Schaendlinger 1073: 165-168).

№ 5-1. სელიმ III (1788-1807) ყურუმი. მოჭრილი ისლამბულში (ჰიჯრით 1203) 1889 წელს. ვერცხლი (დანართი № XXV, სურ. 1).

№ 5-2 აჰმედ III (1703-1730) ნიმზემლიყი. მოჭრილი კონსტანტინიაში (ჰიჯრით 1115) 1703 წელს. ვერცხლი.

№ 5-3 მეჰმედ III (1894-1603) ჰალები. ზარაფხანა არ ჩანს. (ჰიჯრით 1003) 1894წ. ვერცხლი.

№ 5-6 სულიეიმან I (1519-1566) ახჩა. ზარაფხანა ბაღდადი (წელი არ ჩანს)

№ 5-7 სულიეიმან I (1519-1566) ახჩა. ზარაფხანა და წელი არ ჩანს.

№ 5-13 სულიმან I (1519-1566) ახჩა.ზარაფხანა არ ჩანს. წელი (ჰიჯრით 926) 1519 წ.

№ 5-8 მეჰმედ II (1445-1481)ახჩა. ზარაფხანა ქარა-ჰიზერი. წელი (ჰიჯრით 840) 1436წ. (ამ მონეტებზე დაწვრილებით იხ. გვ. 122

მონეტების ასხმაში იყო ყვარყვარე II ათაბაგის (1451 – 1498 წწ.) მონეტა.

აღწერილობა:

№ 5-4 (დანართი № XXV, სურ. 2).

ვერცხლი. წ. 0,77გრ; ზ. 18/13მმ.

ავერსი: ხაზოვან ოთხკუთხედში ორსტრიქონიანი ზედწერილი მხედრული ასოებით - ყრ/ყრ (ზედწერილი შესრულებულია შებრუნებულად) „ყვარყვარე“

რევერსი: თევზის სქემატური გამოსახულება. გამოსახულების ზემოთ და ქვემოთ რვაქიმიანი ვარსკვლავი.

მონეტა ორგანაა გახვრეტილი.

მონეტა ჩაჟამის მაცხოვრის ეკლესიიდან იქნა გადმოტანილი. ერთი ეგზემპლარით ძნელია დავასკვნათ, რომ სამცხის ათაბაგის მიერ მოჭრილი ფული დიდი ინტენსივობით მიმოიქცეოდა სვანეთში. ვინაიდან ის გახვრეტილია შეიძლება ვიფიქროთ, რომ როგორც სამკაული ისე შეწირეს ეკლესიას. თუმცა, დაბეჯითებით მტკიცება მოსაზრებისა, რომ ამ მონეტას მხოლოდ საკულტო ფუნქცია აქვს, ვფიქრობთ, მართებული არ უნდა იყოს, მით უმეტეს იმ დროს, როდესაც მესტიის მუზეუმში დაცულია განძი, სადაც ე. წ. კირმანეულ თეთრთან ერთად არის სამცხის ათაბაგების მონეტაც (იხ. სვანეთში აღმოჩენილი ტრაპიზონული ასპრების მინაბადის სამი განძი გვ. 68). ყვარყვარე II ათაბაგის მონეტების მრავალი ვარიანტია ცნობილი, რაც მოწმობს იმას, რომ ახალციხის ზარაფხანა საკმაოდ დიდ პროდუქციას უშვებს და მიმოიქცევის არეალიც არა მარტო სამხრეთ, არამედ მთელ დასავლეთ საქართველოსაც მოიცავს. აქედან გამომდინარე, არ არის გასაკვირი სვანეთში ამ მონეტების ბრუნვაში ყოფნა. რაც შეეხება ოსმალურ მონეტებს, თუ დავაკვირდებით მათში ქრონოლოგიური თანმიმდევრობაა, რაც გვამლევს ფრთხილი ვარაუდის გამოთქმის საშუალებას იმასთან დაკავშირებით, რომ ისინი სვანეთის რეგიონში აქტიურ ბრუნვაშია, ისევე როგორც მთლიანად დასავლეთ საქართველოში. ოსმალურ

მონეტებთან ერთად ყვარყვარე II ათაბაგის ფულის მოხვედრა, განსაკუთრებით სულეიმან I-ის და მეჰმედ II-ის მონეტებთან ერთად მიმოქცევაში ყოფნა ლოგიკურია. ამას ადასტურებს დასავლეთ და სამხრეთ საქართველოს ტერიტორიაზე მათი ერთად ბრუნვის უამრავი მაგალითი (ღვახერიძე 2010: 227-229).

როგორც ვხედავთ, უშგულის ციხე სახლის (მუზეუმის) სამონეტო განძების შესწავლამ საინტერესო დასკვნებამდე მიგვიყვანა. გამოიკვეთა სპეციფიკა, რაც მდგომარეობს შემდეგში – უშგულის მონეტები, რომლებიც ძირითადად საკულტოა და სალოცავებისთვის შეწირულ განძს წარმოადგენს, ერთდროულად ეკონომიკური ხასიათიც აქვს და ქვეყანაში არსებულ საერთო პოლიტიკურ პროცესებსაც ეხმიანება.

§3.8. მაგიური დანიშნულების მონეტები, ავგაროზები, ამულეტები, საგანგებოდ ხატისთვის დამზადებული მონეტის გამოსახულებიანი მინაბადები და შანა ხატი

სვანეთის (მესტიის) მუზეუმის ნუმიზმატიკურ ფონდებში დაცულია ორი მნიშვნელოვანი არტეფაქტი, რომელიც, ერთი შეხედვით, მონეტის შთაბეჭდილებას ტოვებს, მაგრამ ცალმხრივია. უნდა აღინიშნოს, რომ მსგავსი შემთხვევები არცთუ ხშირია, უფრო მეტიც, ისეთ მნიშვნელოვან ნუმიზმატიკურ საცავში, როგორიც საქართველოს ეროვნული მუზეუმის სიმონ ჯანაშიას სახელობის ნუმიზმატიკური ფონდია, აქ 100 000-მდე მონეტაა დაცული, მსგავსი ნივთი არ მოგვეპოვება. ამდენად, ვფიქრობთ, საინტერესოა მათი შესწავლა და ფუნქციური დატვირთვის გარკვევა.

ნივთის აღწერილობა (დანართი № XXV, სურ. 3).

წონა _ 1, 14გრ. ზომა _ 21 მმ. მასალა _ ვერცხლი

Av. მაცხოვრის გამოსახულება წელს ზემოთ, ირგვლივ ქართული ასომთავრული წარწერა: **saxe** (ლითა) **R** (ვ) **TisaiTa iWeda qn** (ქორონიკონსა) **vn** (ვნ) (450=1230)

სახელითა ღვთისათა იქედა ქორონიკონსა ვნ

Rv. მხოლოდ ლითონის გლუვი ზედაპირი. არც წარწერისა და არც გამოსახულების არანაირი ნიშანწყალი არაა.

ზედაპირული დათვალიერებით ის ნაჩედა.

როგორც აღწერილობიდან ჩანს, ეს ნივთი, ერთი შეხედვით, რუსუდან დედოფლის ვერცხლის მონეტის შთაბეჭდილებას ტოვებს. მასზე გამოსახულია მაცხოვარი და ირგვლივ ასომთავრული ზედწერილი, რაც ძირითადად გვხვდება რუსუდანის დრამაზე. დიამეტრიც იგივეა, ხოლო წონა დიამეტრთან შეუსაბამოა და ნახევარდრამიანს უტოლდება.

ამ არტეფაქტთან დაკავშირებით შემდეგი კითხვები ჩნდება: ეს არის ყალბი მონეტის მოჭრის მცდელობა თუ მონეტაზე არსებული რელიგიური სიუჟეტი – მაცხოვრის გამოსახულება გამოიყენა ხელოსანმა, რათა ე.წ. შანა-ხატი შეექმნა და ეკლესიისთვის შეეწირა?!

პირველი მოსაზრების სასარგებლოდ მეტყველებს ის, რომ დიამეტრიც და გამოსახულებაც ზუსტად იმეორებს რუსუდანის დრამის ავერსის გამოსახულებას. შესაძლებელია, ყალბის მქმნელმა იმის გამო, რომ წონაში აცდენა მოხდა, ის ცალმხრივი დატოვა. საბოლოოდ ეკლესიაში მოხვდა როგორც ძვირფასი ლითონი და რელიგიურმა სიუჟეტმაც დიდი როლი შეასრულა. შესაძლებელია, სულაც არ არის ყალბი, ჩვეულებრივ სახელმწიფო ზარაფხანაშია მოჭრილი და მხოლოდ საწარმოო წუნია. შესაძლებელია, სხვა ვერსიაც განვიხილოთ.

ცნობილია, რომ შუა საუკუნეებში გავრცელებული იყო წმინდანის გამოსახულებიანი მონეტების საგანგებოდ ეკლესიებისთვის დამზადება. როგორც ჩანს, რუსუდანის მონეტიდან მხოლოდ ის მხარე აიღეს, სადაც მაცხოვრის გამოსახულება იყო და შექმნეს შანა-ხატი, რომელიც სალოცავს შესწირეს. ვერსიების სიუხვიდან გამომდინარე, ამ ნივთის დანიშნულება და ფენომენი ბოლომდე შეუცნობი რჩება. სამწუხაროდ, ეს ერთადერთი ეგზემპლარია და საკითხის გადაწყვეტა შესაძლებელია მომავალში აღმოჩენილმა ახალმა ეგზემპლარმა შეძლოს.

წმინდანის გამოსახულებიანი მონეტების მიბაძვა და მისი ამულეტებად გამოყენების უშუალო მაგალითი უნდა იყოს მესტიის მუზეუმშივე დაცული ლითონის მრგვალი ფირფიტა საკიდით, რომელზეც ცხენზე ამხედრებული შარავანდიანი, გველეშაპის მლახვრავი წმინდა გიორგია გამოსახული (დანართი № XXV, სურ. 4).

ცნობილია, რომ წმინდა გიორგის გამოსახულებიანი გეორგსტალები იჭრებოდა ინგლისში, შვედეთში, რუსეთში (Фенглер ... 1982: 47). უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ წმინდანის გამოსახულების გამო მალევე გაჩნდა იმიტაცია, რომელსაც მთარჩილავდნენ ყუნწს და ატარებდნენ ამულეტს. ნივთი რომ ამულეტის დანიშნულების ყოფილიყო იკონოგრაფიულად ირჩეოდა რელიგიური სიუჟეტი, ან ცნობილი ადამიანის პორტრეტი.

ერთეული მონეტების ამულეტად გამოყენების საინტერესო შემთხვევა დასტურდება სვანეთში – სელჩუკი სულთნის ღიას ად-დინ ქაი-ხუსრაუ I-ის (1192-1200) ფელსი, ამჟამად ის მუზეუმის მუდმივ ექსპოზიციაზეა გატანილი. ამ მონეტის არსებობა არა მარტო სვანეთის რეგიონისთვის, სრულიად საქართველოს ფულადი მიმოქცევის ისტორიისთვის უმნიშვნელოვანესია. აღნიშნული სულთნის მიერ მოჭრილი სპილენძის ფული სიმონ ჯანაშიას საქართველოს მუზეუმის ფონდებში ერთი ეგზემპლარია მხოლოდ. აქედან გამომდინარე, ამ მონეტას პოლიტიკურ-ეკონომიკური ქვეტექსტიც აქვს, მაგრამ სვანეთმა ის სამკაულის სახით შემოინახა. ის უტილიტარული დანიშნულების ნივთი გახდა.

აღწერილობა (დანართი № XXV, სურ. 5).

მონეტაზე მირჩილულია ყუნწი

წონა. 4, 65გრ; ზომა. 25/29მმ. მასალა სპილენძი.

თარიღი არ იკითხება

ზარაფხანა მალატია ملطية

Av.

მეფე ამხედრებული ცხენზე, მიიმართება მარჯვნივ. ცხენი ჩანს მთლიანად, ყალყზე შემდგარი. მეფის გამოსახულების უკან ვარსკვლავია.

Rv. السلطان المعظم | كخسرو بن | قلع ارسالان | ضرب ملطية

სულთანი უდიდესი ქაიხოსრო მე ყილიჯ არსლანისა იჭედა მალატიაში

როგორც აღწერილობიდან ჩანს, მონეტაზე მხედარია გამოსახული. არ არის გამორიცხული, რომ ქართულ სინამდვილეში ის იკონოგრაფიულად წმინდა გიორგის

დაუკავშირეს (მიამსგავსეს) და ვინაიდან ქართველი ხალხის უძველეს რწმენა-წარმოდგენებში წმინდა გიორგი ბოროტებაზე გამარჯვების სიმბოლოა მაგიური ძალის გულსაკიდად, ავგაროზად გამოიყენეს, როგორც ეს ზემოთ განხილული გეორგსტალერების შემთხვევაში მოხდა.

ამულეტებს საქართველოში უმეტესად ავი სულისგან დასაცავად და ავადმყოფობის ასაცილებლად იყენებდნენ. საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ეთნოგრაფიული კოლექციების ფონდში ყურადღებას იპყრობს ამულეტებად გამოსაყენებელი გახვრეტილი მონეტები, ან ვერცხლის ფულებისაგან ასხმული მანისტები, რომლებიც საქართველოს სხვადასხვა კუთხიდან არის ჩამოტანილი. ქართველი და კავკასიელი ხალხის რწმენით აპოტროპული (ავი სულისაგან დასაცავი) ძალის მატარებელი იყო მაგალითად: ცხოველის ძვალი, ღორის ეშვი, მგლის კბილი, გველის პერანგი, ნიჟარა, ბამბის ფთილა, ლითონის ნაჭერი, ნახევრად ძვირფასი ქვების (ქარვა, გიშერი, მარჯანი), ან უბრალო შუმის დაწინწკლული თვალის ფორმის მძივები... ასეთ სხმულს ხშირ შემთხვევაში სათვალე ღვინჭილას უწოდებდნენ და ავი თვალის ზემოქმედებისაგან გასანეიტრალებლად იყენებდნენ (Чурсин 1907: 17). ამულეტების და სარიტუალო ნივთების კომპლექტში შედიოდა ასევე მონეტები, რომლებსაც ჩვენი აზრით იგივე ფუნქცია უნდა ჰქონოდა.

ამულეტი ადამიანებს იცავდა ავადმყოფობისაგან, ავი თვალისაგან, საშიშროებისა და სხვადასხვა უბედურებისაგან (Фенглер ... 1982: 159). სავარაუდოდ, ეს ნივთიც ისეთივე კონცეფციით არის დამზადებული, როგორც გეორგსტალერის მიხედვით დამზადებული ამულეტი, რომელსაც ყელზე ატარებდნენ, შესაძლოა, მას, ამავდროულად სამკაულის დანიშნულებაც ჰქონდა.

ეთნოგრაფიული მონაცემების მიხედვით, ქსნის ხეობაში „სათვალღვინჭილას“ ბავშვის თუ ქალის ტანსაცმელს, მარჯვენა მხართან ფარულად, ზოგჯერ თვალსაჩინოდ დააკერებდნენ. როცა სათვალ-ღვინჭილიდან რომელიმე მძივი გასკდებოდა, ან ამოწყდებოდა თვლიდნენ, რომ ბავშვს თვალი ეცა (ბეზარაშვილი 1975: 131). ამ ამულეტში ქვებთან ერთად ხშირად მონეტაც დასტურდებოდა. ხევისურეთში მშობიარეს თავქვემ ხანჯალთან ერთად სპილენძის ფულსაც უდებდნენ ავი თვალისგან დაცვის მიზნით. თუშეთში, ავი თვალის წინააღმდეგ აკვანზე ჰკიდებდნენ ღორის კბილს,

გველის მძივს. ბავშვი რომ არ შეშინდეს, ყელზე შეაბამენ ჩვარში გამოხვეულ ღორის ჯაგარს და რომ არ იტიროს აკვანზე ჩამოკიდებდნენ გახვრეტილ აბაზიანს (მაკალათია 1983: 171). ავი თვალისგან დამცავ ამულეტად მონეტის გამოყენება იცოდნენ რაჭაშიც. „გულ-მკერდს იმკობენ: ნიშნის ბალთით, ვერცხლის ღილით, ჟინჟილით, ფიფინდურებით, „ანგაროზით“ და სხვა სამკაულებით (მაკალათია 1987: 59).

სვანეთის მუზეუმის ნუმისმატიკურ ფონდში დაცულია კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი ეგზემპლარი – ვერცხლის მრგვალი, ცალმხრივი ფირფიტა, რომლის ერთ მხარეს სიქაა დარტყმული. აღწერილობის მიხედვით ირანული ტიპის, კერძოდ, მუჰამედ შაჰის, ყაჯარის (1835-1848) მონეტაა (Reginald Stuart Poole 1887: 177) (დანართი № XXV, სურ. 6).

აღწერილობა

محمد انبیا شاهنشاه

წინასწარმეტყველთა შაჰინშაჰი მოჰამმადი.

წონა - 0,75გრ; ზომა - 19/19მმ. მასალა-ვერცხლი

ამ მონეტაზე დანამდვილებით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ნაჭედია, რაზეც რევერსზე გამოჩენილი რელიეფიც მეტყველებს. გარდა ამისა, მონეტის უზადო გამოსახულება აშკარად მეტყველებს, რომ არანაირ სიყალბესთან და, მით უმეტეს, არც მიმბამველობასთან არ უნდა გვქონდეს საქმე და ის ნამდვილი, ორიგინალი სიქითაა მოჭრილი. საინტერესოა მხოლოდ ის გარემოება, რომ აღნიშნული შაჰის ორმხრივი მონეტის რემედიუმი თუ მერყეობს 3,6 გრ-დან 5,5 გრამამდე, ეს მონეტა 0,74 გრამს იწონის. შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ უფრო საწარმოო წუნთან გვაქვს საქმე. როგორ უნდა მოხვედრილიყო ის საქართველოში? არ არის გამორიცხული, რომ მონეტა მუჰამედ შაჰის მონეტებს შემოჰყვა. მისი დანიშნულება გასარკვევია: გამოიყენებოდა როგორც ვერცხლი თუ, შესაძლოა ცალმხრივ მონეტებსაც ჰქონდა რომელიმე, ვთქვათ, უკნინესი ნომინალის დანიშნულება?! თუკი არსებობდა მონეტების გაჭრისა და წვრილ ნომინალებად გამოყენების ტრადიცია, რატომ არ შეიძლება, რომ ცალმხრივ მონეტებსაც ჰქონოდა მსგავსი ფუნქცია? სხვაგვარად თავისივე ქვეყანაში, ირანში, აღმოჩენა ლოგიკური იქნებოდა, მაგრამ საქართველოში მისი მოხვედრა ცოტა არ იყოს უცნაურია.

შესაძლოა, დროთა განმავლობაში მან მაინც მხოლოდ ლითონის ღირებულება შეიძინა და ის მპოვნელმა როგორც ვერცხლი შესწირა ეკლესიას. მონეტა გახვრეტილი არ არის, რაც იმას ნიშნავს, რომ ის სამკაული არ იყო.

ორივე ეგზემპლარი ტექნოლოგიურადაც და წარმომავლობითაც განსხვავებულია. რუსუდანის მონეტის მიხედვით დამზადებული ნივთი (გაგვიჭირდება მას მონეტა ვუწოდოთ) ადგილობრივია და სავარაუდოდ კერძო პირის მიერ დამზადებული, ხოლო მუჰამედ შაჰის მონეტა ზუსტი სიქითაა მოჭრილი და დანამდვილებით შეიძლება ითქვას, რომ ირანში, სახელმწიფო ზარაფხანამ გამოუშვა და საწარმოო წუნია. მიუხედავად ყველაფრისა, მათ საერთო ეთნოლოგიური კონტექსტი აქვთ - ორივე შეწირულია სვანეთის სალოცავისთვის.

§ 3.9. მონეტა სვანურ წეს-ჩვეულებებში

დიდი ადგილი უჭირავს მონეტის გამოყენებას სვანურ „ხალხურ სარწმუნოებრივ წეს-ჩვეულებებში“ (ბარდაველიძე 1939: 8). სვანურ დღეობათა კალენდარში, ახალი წლის ციკლში, როდესაც ადამიანების ყურადღება მიმართულია სიმდიდრის, სიუხვის და კეთილდღეობის დაბედებაზე, ფულის, როგორც ამ კეთილდღეობის მომტანი ნივთის როლი, განსაკუთრებულია.

31 დეკემბერს, ახალი წლის წინა დღეს უშხვამს (იეშხუამ) უწოდებდნენ. ამ დღეს სხვადასხვა თემში, სხვადასხვა რიტუალი ტარდებოდა

სოფელ ჩუბეხევში, ახალი წლის სამზადისში, მნიშვნელოვანი იყო მეკვლის არჩევა. მეკვლე ძირითადად ქორა მახუში (სახლის უფროსი) იყო, ან ოჯახის უმცროსი წევრი (გოგონა). სამეკვლეოდ მათ უმზადებდნენ გოდორში (კუიდიოლ), ან მოწნულ კალათაში, ლემზირებს (სარიტუალო პურები), ნაძვის ტოტს, ვერცხლის ფულს – თეთრს, ჯამით ფქვილს, ბოთლით არაყს, მატყლს, კანაფს, თეთრი ფერის ფართალს (ბარდანს)(ბარდაველიძე 1939: 82).

სოფელ ფარში უშხვამს, საღამოს დაამზადებდნენ მეორე დღის შემოსალოც ლაჭაშხიარს, ანუ სამეკვლეო ხაჭაპურს. გიდელში ჩადებდნენ ჯერ ლემზირებს (სარიტუალო პურებს), შემდეგ ძალიან დიდი ზომის ყველიან პურს – ლესკარს, ზედ

გოჭის თავით, წველა ყველს, კანაფს, ბამბას, ვერცხლის ფულს (თეთრს) ვაშლში ჩარჭობილს, ჯამით პურის ფქვილს (ბარდაველიძე 1939: 84).

სოფელ ლენჯერში ახალი წლის წინა საღამოს ვახშმის გათავების შემდეგ, მინელებულ კერიას ბლომად შეაყრიდნენ შეშას და დიდ ცეცხლს გააჩაღებდნენ. გამოაცხოებდნენ ნაჭაშხუნს, ეს იყო ორი კვერი, რომელთაგან ერთი მრგვალი იყო და შუაზე ჰქონდა თითით გაკეთებული ჯვრის გამოსახულება, მეორე – საქონლის ფეხის ძვალით (ჭიშხით) დაჭრელებული ლემზირ-ი. ნაჭაშხუნ-ის ჯვრის სახიან კვერს მუჟელ-ი ეწოდებოდა. ამ ორი კვერის გამოცხოვას დაესწრებოდა ყველა ის პირი, ვისაც ჰქონდა სურვილი ოჯახის საიდუმლო დღეობების მონაწილე გამხდარიყო, მომავალი წლის განმავლობაში. როდესაც მუჟელ-ი გამოცხვებოდა, მას შუაგულში ვერცხლის ფულს – თეთრს ჩაურჭობდნენ (ბარდაველიძე 1939: 95).

უშგულში, მეკვლისთვის სამეკვლეო შემოსალოცში, მოწნულ კალათაში ჩააწყობდნენ ერთ ჯამ ფქვილს, საახალწლო ღორის თავს, ვერცხლის ფულს – თეთრს, მანეთიანს, ან, უფრო ხშირად, აბაზიანს, თხილის კონას, ხავსს, ყველის კვერს (ბარდაველიძე 1939: 107).

ახალი წლის პირველ დღე, ე. წ. ზომხა, პირველ იანვარი, რომ გათენდებოდა (ამ დღეს სვანეთში კანდას (იგივე კალანდა) უწოდებდნენ, ფარში პირველი რაც უნდა გაეკეთებინათ, ოჯახში სამეკვლეო შემოსალოცი – ლაჭმხიარ-ი უნდა გამოეტანათ დილა ალიონზე მოსული მეკვლისთვის, რომელიც ყველა რიტუალის შესრულების შემდეგ გაშლილ სუფრას შემოუსხდებოდნენ, უხვი სადილის შემდეგ მეკვლე გამოეთხოვებოდა მასპინძელს თეთრით – ვერცხლის ფულით დასაჩუქრებული (ბარდაველიძე 1939: 130).

ზომხა დღეს სოფელ დავბერში, ციგაობის გამართვა იცოდნენ. დიდი და პატარა პირუკულმა შეაჯდებოდა ციგას ან მარხილს და ერთხელ მაინც გაცურდებოდა თოვლზე – წლის განმავლობაში წელი აღარ ამტკივდებაო. სადილობამდე, როცა მეკვლეს გაისტუმრებდნენ, იმართებოდა ე. წ. შიმი ლიფშუდე (ხელის ახსნა): მეზობლები ერთმანეთში დადიოდნენ და ერთი მეორეს ვერცხლის ფულს (თეთრს) უცვლიდნენ (ბარდაველიძე 1939: 158).

უმჯობესი ზომხას დღეს, მეკვლე როცა სახლს მოადგებოდა, დახურული კარის წინ დაიძახებდა – კარი გამიღეთო. ამაზე შინიდან შეეკითხებოდნენ – რა მოგაქვსო? მეკვლე ჩამოთვლიდა ყოველგვარ სიკეთეს, რომელიც მას ოჯახისათვის ემეტებოდა და შემდეგ შინ შევიდოდა, კერიას გარს შემოუვლიდა და ლოგინში მწოლიარე ოჯახის წევრებს შემდეგ რიტუალს შეუსრულებდა (სვანურად ლიშიაბ): თითოეულ მათგანთან მიიტანდა კარუა (ხის ჭურჭელი, რომელშიც $\frac{1}{2}$ ფუთი მარცვლეული ჩადიდოდა) წერექუს, ვერცხლის ფულს, ხილეულს მარჯვნივ დაუტრიალებდა და დალოცავდა. დალოცვილი პირი კი საახალწლო შემოსალოცის ნაწილებს ხელს მოავლებდა (ბარდაველიძე 1939: 159).

სვანური სადღესასწაულო რიტუალების თითქმის ყველა ეპიზოდში თვალსაჩინოა „ვარჩხილ“ - ვერცხლის მონეტა. რასაკვირველია, ეს მონეტები ვერანაირად თანადროული ფული ვერ იქნებოდა, მე-20 საუკუნეში ვერცხლის მონეტები მიმოქცევაში ფაქტობრივად არ გვხვდება. როგორც ჩანს, ხალხის ცნობიერებაში ამ ლითონს განსაკუთრებული, მაგიური ძალა ჰქონდა, სწორედ ამიტომაც იყენებდნენ სხვადასხვა რიტუალების შესრულებებში. მონეტების წეს-ჩვეულებებში გამოყენების ტრადიცია ზემო სვანეთში და მთის რაჭაში დღემდე ცნობილია.

ამ რიტუალს უნდა ვუმაღლოდეთ იმ ფაქტს, რომ სვანეთის სამონეტო მიმოქცევისთვის ისეთი ორგანული მონეტა, როგორიც სასანიანთა ირანის მიერ მოჭრილი დრაქმა, ჰორმიზდ IV (579-590წწ), უძვირფასეს რელიქვიად შემორჩა მესტიის რაიონის სოფელ ლატალში ფარჯიანების ოჯახს.¹⁴ მონეტა სვანეთშია ნაპოვნი, სამწუხაროდ, კონკრეტული ადგილი უცნობია, მაგრამ პოვნის შემდგომ ინახებოდა ოჯახში და მამიდან შვილს გადაეცემოდა მემკვიდრეობით.

როგორც სვანეთის რეგიონის, ასევე დანარჩენი საქართველოს ეთნოლოგიური კვლევებიდან იკვეთება, ტრადიციული წეს-ჩვეულებების ყველაზე გავრცელებული თანამდევია ატრიბუტი ლითონის ფული–მონეტაა. ჩვენი აზრით, მონეტის როლის ასეთი მნიშვნელოვნობა განპირობებულია ერთი მხრივ იმით, რომ მას, როგორც ლითონს აპოტროპული (ავი თვალისგან დამცავი) დანიშნულება აქვს. ამაზე

¹⁴ ამ შემთხვევაში ჩვენ ამ მონეტის ეთნოლოგიური ასპექტით შემოვიფარგლებით. მის პოლიტიკურ-ეკონომიკურ მხარეზე ნაშრომის მეორე თავში უკვე ვიმსჯელებთ.

მეტყველებს ის ფაქტი, რომ მას შემდეგაც კი რაც კაცობრიობა ქაღალდის ფულის გამოყენებაზე გადავიდა, ტრადიცია აგრძელებს არსებობას, მაგრამ, რიტუალისთვის მაინც მხოლოდ მონეტა (ლითონის ფული) გამოიყენება. გარდა ამისა მონეტას როგორც ფულს, ყოფითი საჭიროების გამო მაგიური ძალა აქვს ხალხის წარმოდგენებში. ის ფიგურირებს როგორც ძღვენი ღვთაებ(ები)ისადმი ნაცვალგების პრინციპით - პიროვნება ერთგვარად ყიდულობს, იხდის ქრთამს იმისათვის, რომ მიიღოს ყოველგვარი კეთილდღეობა: ჯანმრთელობა, ბედნიერება და ბარაქა.

§ 3.10. უტილიტარული დანიშნულების მონეტები

როგორც დასაწყისში აღვნიშნეთ, მონეტას, როგორც ეთნოლოგიურ არტეფაქტს, სარიტუალო ფუნქციის გარდა, უტილიტარული დანიშნულებაც გააჩნია, კერძოდ კი, მას იყენებენ როგორც სამკაულსა და სამოსის მოსართავ სამშვენისს. მონეტების გამოყენება საიუველირო საქმესა და გამოყენებით ხელოვნებაში სხვადასხვა ისტორიულ ეპოქაში ხდებოდა და დიდი ხნის ისტორია აქვს. საქართველოში ამის უამრავი მაგალითი არსებობს. ეთნოგრაფიული ჩანაწერებიდან ვგებულობთ, რომ ხევსურ ქალს გულმკერდი შემკობილი ჰქონდათ ვერცხლის შიბით, რომელზედაც ასხმული იყო ვერცხლის ფულები და ჯვრები. შიბი აქ ძვირად ფასობდა და მას უფრო შემღებულები ატარებდნენ (მაკალათია 1935: 144). თუმის პატარძლები პალტოს შიგნით იცვამდნენ ფარაგასა და მოკლე უბეს, რომელიც შემკული იყო წმინდა შიბით – ვერცხლეულის ძეწკვი ფულებით შემკული და ხმალა შიბით, რომელიც ფულების გარეშე იყო (მაკალათია 1983: 157).

მონეტების სამკაულად გამოყენების უამრავი შემთხვევა გვხვდება სვანეთში.

სვანეთის ისტორიისა და ეთნოგრაფიის მუზეუმში (მესტია) დაცულია სამკაული, სასაფეთქლე, ე.წ. ყოჩ-ბოინუზი, რომელიც საქართველოში ზილფის და კავის სახელწოდებითაა ცნობილი (დანართი № XXVI, სურ. 1). ესაა ვერცხლის ვოლუტისებური ფირფიტა, რომელსაც თავსაბურავზე ლეჩაქზე იმაგრებდნენ მარჯვენა და მარცხენა საფეთქელთან საკიდით (სოსელია 2003:151). ფირფიტის სიგანე - 10 მმ. ბოლოებისკენ ფართოვდება, სისქე - 1მმ, ვოლუტის დიამეტრი - 40 მმ, სიმაღლე - 60 მმ, შემკულია ზედნადები გრეხილით, თვალბუდეებით, რომლებშიც ფერადი თვლებია მოთავსებული. ვოლუტს ირგვლივ მოვლებული აქვს გრეხილის მავთული. ქვემოდან

ვოლუტზე მიჯრით მოვლებული აქვს შვიდი ცალი თურქული მონეტის (ახჩის) იმიტაცია. საკიდზეც დამაგრებულია ერთი თურქული მონეტის იმიტაცია, რომელზედაც რგოლია მირჩილული.

„ყოჩ-ბოინუზს“ სარიტუალო დატვირთვა გააჩნდა. საქმროს ოჯახს პატარძლისთვის აუცილებლად უნდა გაეგზავნა შემდეგი ძღვენი - ვერცხლის მონეტებით გაწყობილი განიერი ქამარი (წინათ ქართული ფული იცოდნენ) განიერი ბალთებით (ყაშებით), აგრეთვე ღილები, ჟინჯირი (ძეწკვები), ჩაფრასტები და ყოჩ-ბოინუზი. თუ ბაზარზე ვერ იშოვნინდნენ სამკაულს, ოქრომჭედელს შინ მიიწვევდნენ. ოქრომჭედლებად წახურელი (დადესტნელი) ლეკები იყვნენ (ჯანაშვილი 1913: 139), საინტერესოა ამ სამშვენიის შემადგენელი მონეტების წარმომავლობა და ტექნოლოგია. არა მხოლოდ ამ შემთხვევაში, არამედ ბევრ სამკაულში, რომლებიც მონეტებითაა შედგენილი, ცალმხრივად სიქადარტყმული მონეტების იმიტაცია გვხვდება. რაც შეეხება სიქას, ის არ იმეორებს ორიგინალი მონეტის გამოსახულებას და რელიეფიც დაბალია. უფრო მეტიც, სამკაულად გამოყენებულ იმიტაციებზე წარწერები იმდენად დაშორებულია ორიგინალს, რომ უკვე დეკორის სახითაა წარმოდგენილი. როგორც ჩანს, ხელოსნები იღებდნენ მონეტებს, კონკრეტულ შემთხვევაში, თურქულ ახჩებს და მის მიხედვით ამზადებდნენ სიქას. დროთა განმავლობაში ხანგრძლივი გამოყენებისას შექმნილი სიქა ძალიან შორდებოდა რეალურ გამოსახულებას და უფრო იმიტაციას ემსგავსებოდა. თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ ზუსტი მინაბამებიც გვხვდება. როგორც ჩანს, იმდენად ხშირი იყო მონეტების სამკაულად გამოყენება, რომ ორიგინალური მონეტები ვერ აკმაყოფილებდა მოთხოვნებს. ამიტომ შესაძლებელია, დავუშვათ, რომ ზარაფხანაში ჰყავდათ ხელოსანი, რომელიც საგანგებოდ ჭრიდა სამკაულისთვის ცალმხრივ მონეტებს. ზუსტი მინაბამები, ალბათ, ზარაფხანაში მზადდებოდა, ხოლო ის ეგზემპლარები, რომლებზედაც მოტივია აღებული, ადგილობრივი, ამ შემთხვევაში დადესტნელი ხელოსნის გამოჭედილი იყო.

ზემოთ აღნიშნული სამკაულის გარდა, ქართველი და კავკასიელი ხალხის ეთნოლოგიურ ყოფაში მრავლად დასტურდება მონეტებითა და მათი მინაბამებით შემკული სამშვენიეები, მკერდის სამკაული, სამაჯურები, საყურეები, ბეჭდები,

თავსამკაული, ჭურჭელი. სვანეთში საკმაოდ გავრცელებული იყო ქალის სამკაული კებზაარ, რომელიც ძირითადად მონეტებით იყო შემკული (დანართი № XXVI, სურ. 2,3).

როგორც ჩვენი დაკვირვებებიდან იკვეთება, ყველა იმ მონეტას, რომელთაც არაეკონომიკური (არაფულადი) დანიშნულების მკვეთრად გამოხატული ნიშნები აქვთ, კვლევის ეთნოლოგიური, ზოგადი-ისტორიულ-არქეოლოგიური და ნუმიზმატიკური მეთოდებით წყალობით ამა თუ იმ ქვეყნის (რეგიონის) ეკონომიკური და პოლიტიკური სურათის აღდგენა შეუძლია.

დასკვნა

სვანეთში აღმოჩენილი ნუმისმატიკური ძეგლების კომპლექსურმა კვლევამ, რაც გულისხმობს – ეთნოლოგიურ, ზოგად ისტორიულ-არქეოლოგიურ და საკუთრივ ნუმისმატიკური მეთოდოლოგიურ დამუშავებას, საშუალება მოგვცა შევაჯამოთ ჩვენს მიერ გაწეული მუშაობის შედეგები და გარკვეული კონკრეტული თუ ზოგადი სახის დასკვნები გამოვიტანოთ.

სვანეთში სამონეტო მიმოქცევა ძვ. წ. V საუკუნის II ნახევრიდან - „კოლხური თეთრით“ იწყება და იქიდან მოყოლებული XVIII საუკუნის ჩათვლით, თითქმის ქრონოლოგიური უწყვეტობით, შესაბამ წყაროებთან ერთად გვაჩვენებს, რომ ეს რეგიონი ყოველთვის ჩართულია ქვეყანაში არსებულ პოლიტიკურ-ეკონომიკურ პროცესებში. კიდევ ერთხელ გავუსვით ხაზი იმ ფაქტს, რომ ენგურის ზემო წელზე მცხოვრები მთიელების და საერთოდ ამ რეგიონის როლი და მნიშვნელობა არ შემოიფარგლება მხოლოდ მათი გეოგრაფიულად უსაფრთხო მდებარეობით. ისინი მუდმივ კავშირში არიან ქვეყნის ბართანაც და გარე სამყაროსთან. ამას ადასტურებს აქ აღმოჩენილი ადგილობრივი და უცხოური ფული, რაც სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობის ყველაზე ძლიერი საბუთია. ამასთანავე პირველად ვცადეთ კომპლექსურ კვლევაში გლიპტიკური მასალაც ჩაგვეერთო, რამდენადაც, თავისი იურიდიული ბუნების გამო საბეჭდავი ბეჭდები მეტ დამაჯერებლობას მატებს ამა თუ იმ მოსაზრებას.

ნუმისმატიკური მასალის ატრიბუციით მოვახდინეთ ქრონოლოგიური პერიოდიზაცია. თითოეულ პერიოდი მისთვის დამახასიათებელი ეკონომიკური და პოლიტიკური ვითარების შესაბამისი წერილობითი წყაროებისა თუ ნივთიერი მასალის მიხედვით წარმოვადგინეთ.

ანტიკური პერიოდის სვანეთის კავშირები ქვეყნის შიგნით, კოლხეთის ბართან თუ ბარის საშუალებით წინა აზიის და ბერძნული სამყაროს ცივილიზებულ ქვეყნებთან ნუმისმატიკური მონაცემების გარდა, არქეოლოგიურ ექსპედიციების საშუალებით მოპოვებული სხვა მასალითაც ვაჩვენეთ.

სვანეთის უმნიშვნელოვანესი არქეოლოგიური ძეგლის, ლარილარის სამაროვანისა და რაჭის არქეოლოგიური ძეგლის – ბრილის მასალის კომპლექსურმა შედარებამ და წერილობითი წყაროებიდან აღებულმა ინფორმაციამ, მოგვცა საშუალება

ეს ორი ძეგლი ერთი კულტურის მატარებელ პოლიტიკურ-ეკონომიკურ სივრცედ განგვეხილა. ეს მთლიანობა თითქმის XV საუკუნემდე გძელდება და ამ საკითხს ჩვენ არა ერთხელ მივუბრუნდით ნაშრომში სხვადასხვა ისტორიული პერიოდის განხილვისას.

არქეოლოგიურ და ნუმიზმატიკურ მონაპოვრებთან ერთად რეგიონის გარე სამყაროსთან ურთიერთობის დამამტკიცებელ საბუთად ნაშრომში შევიტანეთ გლიპტიკური ძეგლები. ბერძნული ფორმის, ადგილობრივად შესრულებული ძვ. წ. IV საუკუნის საბეჭდავი ბეჭდების დადასტურება სვანეთში და საერთოდ ამ დარგის განვითარება, მნიშვნელოვნად იყო დამოკიდებული გარე სამყაროსთან ამ რეგიონის და ქვეყნის პოლიტიკურ, ეკონომიკურ და კულტურულ ურთიერთობებზე. რომაულ სამყაროსთან კავშირზე მეტყველებს სვანეთში აღმოჩენილი რომაული გემა – სექსტ პომპეუსის გამოსახულებით. თუ გავითვალისწინებთ თითქმის აქსიომატურ ჭეშმარიტებას, რომ ქვეყანაში იმპორტის არსებობა საგარეო კავშირ-ურთიერთობების მანიშნებელია, გამოდის, რომ ანტიკური გლიპტიკური ნაწარმის გამოჩენა სვანეთში, ნუმიზმატიკურ მასალასთან ერთად, კიდევ ერთი საბუთია იმისა, რომ საქართველოს საგარეო პოლიტიკურ კურსში, კერძოდ, რომაულ სამყაროსთან ურთიერთობებში, სვანეთი, როგორც ერთ-ერთი ორგანული ნაწილი კოლხეთისა, აქტიურად იყო ჩართული.

სვანეთის რეგიონის შიდა თუ გარე სამყაროსთან პოლიტიკურ-ეკონომიკური კავშირების ჩვენება შეუძლებელია გზების გარეშე. ჩვენ ვეცადეთ პარალელური მასალის აღმოჩენების მიხედვით სვანეთის მეზობელი მთის რეგიონებთან და ბართან დამაკავშირებელი გზები გვჩვენებინა. სვანეთი ფაქტობრივად „იკვებება“ როგორც კოლხეთის დაბლობიდან, ასევე იბერიიდან არგვეთის, ლეჩხუმისა და რაჭის გავლით ასული ფულით. ამის საილუსტრაციოდ მოვიყვანეთ ლეჩხუმში და რაჭაში აღმოჩენილი ნუმიზმატიკური მასალა.

დღემდე სვანეთში აღმოჩენილი მონეტებიდან (ანტიკური პერიოდის გამოკლებით), ძალიან მცირე რაოდენობას იცნობდა სამეცნიერო საზოგადოება.

ნაშრომის ძირითად ნაწილს შეადგენს იმ რამდენიმე სამონეტო განძის და ერთეული აღმოჩენის ატრიბუცია - დამუშავება, რომლებიც პირველად შემოგვაქვს სამეცნიერო მიმოქცევაში. მაგალითად: სასანური დრაჰმა სოფელ ლატალიდან, ზემო რაჭის კონკრეტული ნაწილისა და სვანეთის ოდინდელი ერთიანობის

გათვალისწინებით ასევე გამოვაქვეყნეთ ონის მუზეუმში დაცული სასანური მონეტა, რომლებიც ბიზანტიურ წყაროების მიერ მოწოდებული ინფორმაციის ნივთიერ მტკიცებულებას წარმოადგენს. სვანეთისა და სასანური ირანის პოლიტიკურ-ეკონომიკური კავშირის მაჩვენებელია უშგულის ციხე-სახლში აღმოჩენილი გლობტიკური მასალაც – VI საუკუნის სამი სასანური გემა.

სამეცნიერო საზოგადოებისთვის სიახლეა აქ აღმოჩენილი არაბული დირჰემი, რომელიც საეკლესიო წარმომავლობისაა, მაგრამ პოლიტიკურ-ეკონომიკური დანიშნულებაც აქვს. კერძოდ, მისი სვანეთში მიმოქცევა ნაწილობრივ გამართლებულად მივიჩნიეთ, რადგან დასვლეთ საქართველოში აღმოჩენილი არაბული მონეტების საკმაოდ დიდი განძებია დადასტურებული.

კიდევ ერთხელ შევხვით სვანეთის რეგიონისთვის და საერთოდ მთელი ქვეყნისთვის ისეთ უმნიშვნელოვანეს მონეტებს, როგორებიცაა დავით აღმაშენებლის ვერცხლის საფასეები. რომელთაგან ერთ-ერთის პირველადი ატრიბუცია ჩვენს მიერ მოხდა.

გაერთიანებული საქართველოს მეფეების გიორგი III (1156-1184წწ.) -ის, თამარის (1184-1210წწ.), თამარ-დავითის 1200წ., გიორგი IV ლაშა(1210-1223წწ.)-ს და რუსუდანი (1223-1247წწ.) 1227 წ.-ს მონეტები, რომელთა სვანეთში დადასტურება აპრიორულად ისედაც დასაშვები იყო, რეალურად ასევე პირველად ერთვება ამ მონეტების გავრცელების გეოგრაფიულ არეალში, თუმცა, ჩვენი აზრით, ამ რეგიონის სავაჭრო-ეკონომიკური კავშირების მაჩვენებელი განვითარებულ შუა საუკუნეებში, ფულად მიმოქცევაზე მეტად, სვანეთის შუა საუკუნოვანი ხელოვნებაა. სვანეთის კულტურულ კავშირებს დასავლეთისა და აღმოსავლეთის ქვეყნებთან, რასაკვირველია, სავაჭრო-ეკონომიკური კავშირებიც ახლდა. ვინაიდან ბიზანტიური, სირიული და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებიდან შემოტანილი ნივთები ამ რეგიონში სხვაგვარად ვერ მოხვდებოდა. ამგვარად, ეს ის შემთხვევაა, როდესაც ამ კუთხის საგარეო კავშირების მაჩვენებელი სვანეთში არსებული მატერილური კულტურის ძეგლებია.

სვანეთში აღმოჩენილ ცალკეულ მონეტათა რიგს მიეკუთვნება XIII საუკუნის უცხო ქვეყნის ფული : რუმის სელჩუკების, ტრაპიზონული ასპრის და ანონიმური ყაანური მონეტები. იქიდან გამომდინარე, რომ სამეცნიერო საზოგადოება დიდი ხანია

უკვე რაც იცნობს საქართველოში აღმოჩენილ განძებს, ამავე მონეტების შემადგენლობით, სავსებით დასაშვებად მივიჩნიეთ სვანეთის რეგიონის მიმოქცევაში ხსენებული მონეტების ერთდროული ბრუნვა.

განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს ტრაპიზონული ასპრების ქართული მინაბადის სამი განძის პუბლიკაცია, რომელთა ნუმიზმატიკურ-მეტროლოგიური ატრიბუცია პოლიტიკურ-ეკონომიკურ კონტექსტთან ერთად პირველად წარმოვადგინეთ ჩვენს საკვალიფიკაციო ნაშრომში. გარდა იმისა, რომ ამ განძებმა გაზარდა საქართველოში ამ ჯგუფის მონეტების გავრცელების დღემდე არსებული გეოგრაფიული არეალი, საკითხის დამუშავებისას წინ წამოიწია მთელმა რიგმა კარდინალური საკითხებმა, რაც ამ მონეტების გენეზისს უკავშირდება. კერძოდ, ემიტენტის, სახელწოდების – „კირმანელი თეთრის“ და მიმოქცევის ქრონოლოგიური საზღვრების დადგენის საკითხს. „სვანურმა“ განძებმა ჩვენთვის ტრაპიზონული ასპრების მიმოქცევის ზედა ქრონოლოგიური საზღვრების კორექცია გახადა შესაძლებელი. ვარაუდის სახით, მიმოქცევის გავრცელების ზედა ზღვარი XVI საუკუნემდე გადაწვიეთ. სვანეთში ერთეულად აღმოჩენილი ტრაპიზონული ასპრის ქართულმა მინაბადმა, დაგვაფიქრა ამ მონეტების იკონოგრაფიულ დეტალზე, კერძოდ გვირგვინის თავისებურებაზე, რამაც ასპრების მინაბადის ახალი ტიპის არსებობა დაგვაშვებინა, კერძოდ, გამოვთქვით ვარაუდი, რომ მანუილ და იოანე კომნენოსის ასპრის მინაბადთან ერთად შესაძლო იყო თეოდორა კომნენოსის ასპრის მინაბადის არსებობაც. ამასთანავე ვეცადეთ, რომ დაგვეზუსტებინა ამ მონეტების სახელწოდება, ჩვენ ვთვლით, რომ „კირმანელი თეთრი“ ადგილობრივი ქართული ფულის და ტრაპიზონული ასპრების ზოგადი სახელია და არა საკუთრივ ასპრების მინაბადის, აქედან გამომდინარე გამოვთქვით მოსაზრება, რომ საჭიროა სახელწოდების ზუსტი შერჩევა, ასეთად მიგვაჩნია – ტრაპიზონული ასპრის ქართული მინაბადი.

საქართველოში ევროპული მონეტების მიმოქცევის გეოგრაფიას დაემატა სვანეთი, კერძოდ სიგიზმუნდ III (1587-1632წწ.)-ის ორტა, რომლის სვანეთში XVII საუკუნეში მოხვედრა შესაბამის წერილობით წყაროებზე დაყრდნობით, სავსებით შესაძლებლად მიგვაჩნია. სიგიზმუნდის მონეტასთან ერთად საინტერესო აღმოჩნდა ირანული მონეტების ჯგუფი, რომელთა შესწავლამ კომპლექსურად საქართველოს სხვა

რეგიონის სამონეტო განმეობთან ერთად, საშუალება მოგვცა გამოგვეთქვა ვარაუდი იმასთან დაკავშირებით, რომ ევროპულ ფულთან ერთად სვანეთში, ისევე როგორც საქართველოს ბარში, ირანული ფულიც თანადროულად იყო მიმოქცევაში.

სვანეთში აღმოჩენილი ნუმიზმატიკური მასალის უმეტესობას ოსმალური მონეტები წარმოადგენს. გარდა იმისა, რომ დღემდე არსებული ნუმიზმატიკური ტოპოგრაფიული რუკები ამ მონეტების არსებობას არ იცნობდა, სვანეთის ოსმალურ საფასეებში აღმოჩნდა XV საუკუნის ოსმალეთის საკმაოდ იშვიათი მონეტები, რომლის მსგავსი საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ნუმიზმატიკურ საცავებშიც არ დასტურდება. დავადგინეთ, რომ სვანეთშიც, ისევე, როგორც დასავლეთ საქართველოს ბარში, გადახდის კანონიერ საშუალებას სხვა მონეტებთან ერთად XV-XVIII საუკუნეების ოსმალური ფული წარმოადგენდა. ჩვენ მიზანშეწონილად მივიჩნიეთ ასევე ონის მუზეუმის თურქული ალთუნიც გამოგვექვეყნებინა, ვინაიდან გარდა იმისა, რომ ერთადერთია, ის მიმოქცევის გზას გვაჩვენებს, თუ საიდან ადიოდა სვანეთში უმეტესად ოსმალური საფასეები. უნდა აღინიშნოს, რომ რაჭაც პირველად შევიდა ოსმალური საფასეების მიმოქცევის არეალში.

სვანეთის სამონეტო მიმოქცევის პოლიტიკურ-ეკონომიკურ ნაწილს ვასრულებთ ერეკლე II(1762-1798წწ.) - ის მონეტებით, რომელთა აღმოჩენის დღემდე არსებულ სივრცეში, არა თუ სვანეთი, დასავლეთ საქართველოც არ შესულა. პირველად შემოვიტანეთ სამეცნიერო მიმოქცევაში ცხინვალში აღმოჩენილი ერეკლეს მონეტების საკმაოდ მოზრდილი განძი. ამ განძმა და რაჭაში აღმოჩენილმა თეიმურაზ II(1700-1762)-ის მონეტამ, გვაფიქრებინა, რომ ცხინვალის გზით შესაძლოა ქართლ-კახეთის, ამ შემთხვევაში კი ერეკლე II-ის მონეტები რაჭაში და შემდეგ სვანეთშიც შესულიყო.

ნაშრომის მთავარ სიახლეს წარმოადგენს სვანეთის სამონეტო აღმოჩენების ეთნოლოგიურ-კონფესიური კვლევა.

საკითხის ამ მიმართულებით შესწავლამ, საშუალება მოგვცა გამოგვეთქვა მოსაზრება იმასთან დაკავშირებით, რომ წლების განმავლობაში ქართველი და უცხოელი ნუმიზმატების მიერ შემუშავებული სპეციფიკური მეთოდოლოგია იმ მონეტებისა და სამონეტო განმეობის შესწავლისა, რომელთაც გარეგნულად და ფუნქციურად მკვეთრად დამახასიათებელი არაეკონომიკური ნიშნები აქვთ,

მართებული არ იყო და ეთნოლოგიური დანიშნულების მონეტების „ამეცყვლეზა“ პოლიტიკურ-ეკონომიკური ისტორიის მოსათხრობად, სავსებით შესაძლებელია. ამ თეორიის გასამყარებლად ცალკეულ აღმოჩენებს მივუსადაგეთ წერილობითი თუ ეთნოლოგიური წყაროები, ან რეგიონში იმავე ტიპის მონეტების ბრუნვის დამაჯერებელი სამეცნიერო დასაბუთება. მხოლოდ ამ სამუშაოების შედეგად ჩავთვალეთ შესაძლებლად, ერთი შეხედვით, ეთნოლოგიური ხასიათის მონეტები გვექცია საისტორიო წყაროდ.

სვანეთის საეკლესიო თუ ეთნოლოგიური ხასიათის მონეტების ამგვარი შესწავლა, ჩვენი აზრით, შესაძლებელია მოდელად იქცეს სხვა რეგიონში არსებული იმავე ხასიათის მასალის გაანალიზებისა და კვლევისათვის.

მონეტა დღემდე, ტრადიციული ყოფისა და კულტურის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ელემენტია. ამიტომ ის განსაკუთრებულ როლს ასრულებს საზოგადოების ყოველდღიურ ცხოვრებაში. ჩვენი კვლევის ერთ-ერთი მთვარი პრობლემის გადაჭრა, რაც გულისხმობს ტაძრებში მონეტების შეწირვის ტრადიციის ცოცხალი კავშირების მოძებნას სვანეთის ეთნოგრაფიულ ყოფასთან და მოსახლეობის რელიგიურ რწმენა-წარმოდგენებთან, შესაძლებელი გახდა საკითხის ეთნოლოგიური დამუშავებით. მოსახლეობაში დღემდე შემორჩენილი ტრადიციების შესწავლით, ჩვენ შევძელით გაგვეჩვენა სალოცავებში მონეტების მოხვედრის მიზეზები და ტრადიციულ ყოფა-ცხოვრებაში მონეტების როლი. როგორც სვანეთის რეგიონის, ასევე დანარჩენი საქართველოს ეთნოლოგიური კვლევებიდან იკვეთება, რომ ტრადიციული წეს-ჩვეულებების ყველაზე გავრცელებული, ატრიბუტი ლითონის ფული-მონეტაა. ჩვენი აზრით, მონეტის როლის ასეთი მნიშვნელობა კი განპირობებულია ერთის მხრივ იმით, რომ მას, როგორც ლითონს აპოტროპეული (ავი თვალისგან დამცავი) დანიშნულება აქვს. ამაზე მეტყველებს ის ფაქტი, რომ მას შემდეგაც კი რაც ადამიანმა გამოიგონა ქაღალდის ფული, ტრადიცია აგრძელებს არსებობას, თუმცა, რიტუალისთვის მაინც მხოლოდ მონეტა (ლითონის ფული) გამოიყენება. გარდა ამისა, მონეტას როგორც ფულს, ყოფითი საჭიროების გამო მაგიური ძალა აქვს ხალხის წარმოდგენებში. ის ფიგურირებს როგორც ძღვენი ღვთაებ(ებ)ისადმი ნაცვალგების პრინციპით - პიროვნება ერთგვარად ყიდულობს, იხდის ხარკს იმისათვის, რომ მიიღოს ყოველგვარი

კეთილდღეობა: ჯანმრთელობა, ბედნიერება და ბარაქა. სალოცავისადმი მონეტების შეწირვა არა მარტო ეთნოლოგიური ტრადიციას სვანეთში, არამედ არსებობს დოკუმენტური დადასტურებაც, კერძოდ ნაკაწრი წარწერები ჩვაბიანისა და ადიშის ეკლესიებზე, სადაც ეს რიტუალია ნახსენები.

ჩვენთვის მნიშვნელოვანი იყო დაგვედგინა რა დროიდან ხდება მონეტისადმი, როგორც ფულისადმი თუ ტრადიციული ყოფის ერთ-ერთი ატრიბუტისადმი ამგვარი დამოკიდებულება.

საკითხის განზოგადებისთვის საჭიროდ მივიჩნიეთ ეთნოარქეოლოგიური კვლევა, რაც მიზნად ისახავს, განათხარი მასალით მიღებული ინფორმაციის ინტეგრაციას სულიერ კულტურაში შემორჩენილ რეალობასთან. ამგვარმა კვლევამ გვიკარნახა, რომ ადამიანები ფულს საჭიროდ თვლიდნენ როგორც ამქვეყნიური, ისე იმირ ცხოვრებაშიც. გამოიკვეთა ტრადიციების თითქმის უწყვეტობა მცირედი ტრანსფორმაციით. მაგალითად:

ადამიანს ყოველდღიურობაში ჭირდება მონეტა, როგორც ფული. წინარექრისტიანულ ეპოქაში სამარხში მიცვალებულს ატანენ ფულს ქრთამის სახით - „ქარონის ობოლს“, თანაც მიმოქცევის თანადროულს, რის გამოც არქეოლოგებისთვის შემდგომ სამარხის დათარიღება გაცილებით მარტივია და გარკვეულწილად ზუსტი.

მონეტების გამოყენება საიუველირო საქმესა და გამოყენებით ხელოვნებაში, სხვადასხვა ისტორიულ ეპოქაში ხდებოდა და დიდი ხნის ისტორია აქვს. თუ ეთნოგრაფიულ ყოფაში დღემდე შემორჩენილია მონეტების სამკაულად, ტანისამოსის მოსართავად გამოყენება, განათხარ მასალაშიც გვხვდება სამშვენისად გამოყენებული მონეტები.

არქეოეთნოლოგიურმა კვლევამ გვაჩვენა ასევე, რომ რიტუალი - ტაძარში მონეტის შეწირვა, არ არის მხოლოდ ქრისტიანული ეკლესიებისთვის დამახასიათებელი და წინარექრისტიანული პერიოდიდან იღებდა სათავეს. ამას მოწმობს მონაცემები არქეოლოგიური გათხრებით მიღებული ცნობები. კერძოდ, ვანში და დედოფლის გორაზე არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მოპოვებული ინფორმაციებიდან

ჩვენთვის ნათელი გახდა, რომ ტაძარ-სამლოცველოებს მონეტებს ძვ. წ. II-I საუკუნეებშიც სწირავდნენ.

ძნელია იმის თქმა, რომ შემდგომ ეს ტრადიცია ქრისტიანულ კონფესიას შეერწყა და ადაპტაცია მოხდა, ქრისტიანობის შემოსვლის შემდგომ მათი უარყოფა ხდება როგორც წარმართული რწმენის ატრიბუტის, მაგრამ ისინი არ ქრება და ტრადიციული ყოფის ელემენტად იქცევა. ჩვენი აზრით, ქრისტიანული სარწმუნოება ამ ტრადიციის პაგანიზაციას, ეთნოლოგიურ მოვლენათა მეორეულ აღდგენას და გაცოცხლებას ახდენს.

სამარხეული მონეტების ფუნქცია სხვადასხვა იყო. განსაკუთრებულ შემთხვევად მივიჩნიეთ სამონეტო იკონოგრაფიით შესრულებული საბეჭდავი ბეჭედი. ეს უკანასკნელი, ვანის არქეოლოგიური გათხრების შედეგად იქნა აღმოჩენილი №24 სამარხში. საბეჭდავი ბეჭედი კონკრეტული პირის ინსიგნიაა – ოფიციალური საჭიროებისათვის განკუთვნილი უფლებრივი საბეჭდავი. მას „კოლხური თეთრის“ მცირე ნომინალებთან, ტრიობოლებთან იკონოგრაფიული იდენტურობის გამო ნუმიზმატიკური კონტექსტი ახლავს და კიდევ ერთხელ გვაფიქრებს „კოლხური თეთრის“ გენეზისის საკითხზე.

უნდა აღინიშნოს, რომ სამარხში ფულის ჩაყოლების ტრადიცია ფაქტობრივად დაასრულა ქრისტიანობის შემოსვლამ. შუა და გვიან შუა საუკუნეებში, ფიქსირდება მხოლოდ ერთეული შემთხვევები, რაც საერთო სურათს ვერ ცვლის.

აქედან გამომდინარე, ქრისტიანობამ მიიღო და შეითვისა ტრადიციული ელემენტები, რომლებიც მისაღები იყო და არ ეწინააღმდეგებოდა მის მთავარ არსს. ტაძრისადმი ფულის შეწირვა, ხალხურ დღეობათა რიტუალებში მონეტების მონაწილეობა, ეს ყველაზე უწყინარი ჩვეულება იყო, რაც არ განდევნა ქრისტიანულმა სარწმუნოებამ და ის დღესაც აგრძელებს ცხოვრებას.

სწორედ ამ ტრადიციას უნდა ვუმაღლოდეთ, რომ სვანეთის საეკლესიო საგანძურმა დღემდე შემოგვინახა ბევრი საკმაოდ მნიშვნელოვანი ნუმიზმატიკური ძეგლი.

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა

1. **აბრამიშვილი 1959:** აბრამიშვილი თ., XIII-XIV სს. დასავლურ-ქართული ფული (კირმანეული). თბილისი, 1959.
2. **აბრამიშვილი 1965:** აბრამიშვილი თ., საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ბიზანტიური მონეტები, თბილისი, 1965.
3. **აბრამიშვილი 1974:** აბრამიშვილი თ., საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის პართული მონეტების კატალოგი, თბილისი, 1974.
4. **აბრამიშვილი 1984:** აბრამიშვილი თ., საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ტრაპიზონის ასპრების და დასავლურ ქართული ფულის (კირმანეულის) კატალოგი, თბილისი, 1984.
5. **ათანელიშვილი 1959:** ათანელიშვილი გ., სვანეთის საკითხი ბიზანტია-ირანის დიპლომატიურ ურთიერთობაში (562-590წწ.) თბილისი, 1959.
6. **ანთაძე 1982:** ანთაძე მ., საქართველოსა და თურქეთის ურთიერთობა XV-XVIII საუკუნეებში ნუმისმატიკური მასალის მიხედვით, თბილისი, 1982.
7. **აფაქიძე ... 1959:** აფაქიძე ა., ბერძენიშვილი ნ., გობეჯიშვილი გ., კალანდაძე ა., ლომთათიძე გ., ჯაფარიძე ო., ხოშტარია ნ., საქართველოს არქეოლოგია, თბილისი, 1959.
8. **აღაპიშვილი ... 2009:** აღაპიშვილი თ., გოგაშვილი დ., გურული ს., კიტოვანი ნ., პატარიძე მ., ხიზანიშვილი მ., სვანეთის ისტორიისა და ეთნოგრაფიის მუზეუმი (მესტია, უშგული), გზამკვლევი, თბილისი, 2009.
9. **ბარდაველიძე 1939:** ბარდაველიძე ვ., სვანურ ხალხურ დღეობათა კალენდარი I, ახალი წლის ციკლი, ტფილისი, 1939.
10. **ბარდაველიძე 1941ა:** ბარდაველიძე ვ., ივრის ფშავლებში. ავტორი ნ. ბრაილაშვილი, ენიმკის მოამბე. ტ. 11. 1941.
11. **ბარდაველიძე 1941ბ:** ბარდაველიძე ვ., ქართველთა უძველესი სარწმუნოების ისტორიიდან, (ღვთაება ბარბარ-ბაბა), ტფილისი, 1941.
12. **ბარნაველი 1971:** ბარნაველი ს., 1971. სვანეთის გემა პორტრეტის გამოსახულებით, Ars Georgica, 7, სერია A, თბილისი, 1971.
13. **ბეზარაშვილი 1975:** ბეზარაშვილი ც., ქსნის ხეობა, თბილისი, 1975.

14. **ბერაძე 2008:** სვანეთი ანტიკურ ხანასა და შუა საუკუნეებში (მოკლე ისტორიულ-გეოგრაფიული მიმოხილვა), კრებული, „სვანეთი - ქართული კულტურის სვანე“, რედაქტორი პროფ. ვალერი სილოგავა, თბილისი, 2008.
15. **ბერძენიშვილი 1938:** ბერძენიშვილი ნ., მასალები საქართველოს ეკონომიკური ისტორიისათვის, წ. I, თბილისი. 1938
16. **ბერძენიშვილი 1990:** ბერძენიშვილი ნ., საქართველოს ისტორიის საკითხები, თბილისი, 1990წ.
17. **ბრაგვაძე ... 1993:** ბრაგვაძე ზ., დავითაშვილი ა., მცხეთიჯვრის ელინისტური ხანის სამარხები, თბილისი, 1993წ.
18. **გაბლიანი 1925:** გაბლიანი ეგ., ძველი და ახალი სვანეთი, ტფილისი, 1925.
19. **გაგოშიძე 1997:** გაგოშიძე ი., არქეოლოგიური გათხრები ტახტიძირში (ქარელის მუნიციპალიტეტი) კავკასიის არქეოლოგია: უახლესი აღმოჩენები და პერსპექტივები: საერთაშორისო სამეცნიერო სესიის მოხსენებათა მოკლე შინაარსები, არქ. კვლევის ცენტრი; თბილისი, 1997.
20. **გაგოშიძე 2015:** გაგოშიძე ი., 2013-2015 წლების არქეოლოგიური გათხრები დედოფლის გორაზე. იბერია-კოლხეთი №11, თბილისი, 2015.
21. **გოზალიშვილი 1936:** გოზალიშვილი გ., დავა სვანეთის გამო ბიზანტიასა და ირანს შორის“, თბილისის სახ. უნივ. შრომები, III, თბილისი, 1936.
22. **დოლაბერიძე 1977:** დოლაბერიძე რ., მთა-თუშეთის დაზვერვითი არქეოლოგიური ექსპედიციის ანგარიში, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ექსპედიციები, თბილისი, 1977, V.
23. **დუნდუა 1964:** დუნდუა გ., სამონეტო მიმოქცევის საკითხისათვის XV საუკუნის საქართველოში, თბილისი, 1964.
24. **დუნდუა 1971:** დუნდუა გ., საქართველოში აღმოჩენილი სინოპური მონეტები.. მაცნე ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია. თბილისი, 1971, №1.
25. **დუნდუა 1972:** დუნდუა გ., ლომის გამოსახულებიანი კოლხური თეთრის გენეზისისათვის. მაცნე ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია, თბილისი, 1972, №1.

26. **დუნდუა 1973** : დუნდუა გ., საქართველოში გავრცელებული ალექსანდრე მაკედონელისა და ლისიმაქეს სახელით მოჭრილი მონეტები. მაცნე, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია, თბილისი, 1973, №1
27. **დუნდუა 1974** : დუნდუა გ., იჭრებოდა თუ არა მონეტა ვანში? მაცნე. 2. ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია, თბილისი, 1974, №2.
28. **დუნდუა ... 1978**: დუნდუა გ., კახიძე ა., კოლხური თეთრის გენეზისის საკითხები. ჟურნალი ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია, თბილისი, 1978, მაცნე №4.
29. **დუნდუა ... 1979**: დუნდუა გ., კახიძე ა., კოლხური თეთრის გენეზისის საკითხები. ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია, თბილისი, 1979, მაცნე №2.
30. **დუნდუა 1997**: ანტიკური ხანის უცხოური მონეტების განძები კოლხეთიდან (ძვ. წ. IV - ახ. წ. IV სს.) კრებული გურია (მხარის კვლევა-ძიების შედეგები), II, თბილისი, 1997.
31. **დუნდუა 2003**: დუნდუა გ., კოლხური თეთრი (ზოგადი მიმოხილვა) იბერია-კოლხეთი თბილისი, 2003, №1.
32. **დუნდუა ... 2006**: დუნდუა გ., დუნდუა თ., ქართული ნუმიზმატიკა, თბილისი, 2006.
33. **დუნდუა ... 2009**: დუნდუა გ., ჯალაღანია ი., ქართული ნუმიზმატიკური ლექსიკონი, თბილისი, 2009.
34. **დუნდუა ... 2010**: დუნდუა გ., დუნდუა თ., XIII-XV საუკუნეების დასავლურქართული ემისიები, თბილისი, 2010.
35. **დუნდუა ... 2011**: დუნდუა გ., დუნდუა თ., ქართული ნუმიზმატიკა II ნაწილი, თბილისი, 2011.
36. **დუნდუა 2013**: დუნდუა გ., სამონეტო საქმე და სამონეტო მიმოქცევა საქართველოში ძვ.წ. VI ს. - ახ.წ. VIII ს. პირველ ნახევარში. იბერია-კოლხეთი, თბილისი, 2013, №9.

37. **დუნდუა 1997:** დუნდუა თ., ქართული ეთნოკულტურული ეკოლოგია და დასავლეთი ნუმისმატიკური მასალების მიხედვით, თბილისი, 1997.
38. **ვიკერსი 2010:** ვიკერსი მ., ქარონის ობოლი, კოლხური მონეტები და კოლხები., „საქართველოს არქეოლოგია საუკუნეთა მიჯნაზე: შედეგები და პერსპექტივები“ საერთაშორისო კონფერენცია. მიძღვნილი აკადემიკოს ოთარ ლორთქიფანიძის დაბადებიდან 80 წლისთავისადმი. მოხსენებათა თეზისები, თბილისი, 2010.
39. **თაყაიშვილი 1909:** თაყაიშვილი ე., საქართველოს სიძველენი, ტ. II, ე. თაყაიშვილის რედაქტორობით, ტფილისი, 1909.
40. **თაყაიშვილი 1913:** თაყაიშვილი ე., არქეოლოგიური მოგზაურობა სამეგრელოში. ძველი საქართველო, ტ.III, ტფილისი, 1913.
41. **თოლორდავა 1986:** თოლორდავა ვ., ვანის ცენტრალური ტერასის ჩრდილო-აღმოსავლეთი ფერდი, თბილისი, 1986, ვანი VIII.
42. **თორთლაძე 2015:** თორთლაძე ზ., გოსტიბეს არქეოლოგიური ძეგლები (III-VII საუკუნეები). გამომცემლობა მერიდიანი, თბილისი, 2015წ.
43. **ინაძე 1958:** ინაძე მ., ანტიკური ხანის კოლხური ზღვისპირა ქალაქების თვითმმართველობის საკითხისათვის, საქართველოს მეცნ. აკადემიის მოამბე, თბილისი, 1958, ტ. XXI, №2.
44. **ინაძე 1986:** ინაძე მ., სატაძრო ცენტრები ძველ კოლხეთში. მაცნე, ისტორიის თბილისი, 1986, სერია №4.
45. **ინაძე 2009:** ინაძე მ., ძველი კოლხეთის ისტორიის საკითხები, თბილისი, 2009.
46. **კაკაბაძე 1914:** კაკაბაძე ს., სვანები XV საუკუნეში. წერილები და მასალები საქართველოს ისტორიისათვის., ტფილისი, 1914, წიგნი I
47. **კაკაბაძე 1925:** კაკაბაძე ს., საფასის ისტორიისათვის საქართველოში, საისტორიო მოამბე, ტფილისი, 1925, წიგნი I
48. **კაპანაძე 1940:** კაპანაძე დ., XV საუკუნის ქართული ფულის გორის განძი, საქართველოს სახემწიფო მუზეუმის მოამბე, თბილისი, 1940, X-B.
49. **კაპანაძე 1941:** კაპანაძე დ., ზოგიერთი გაურკვეველი ქართული ფულის დათარიღებისთვის, თბილისი, 1941, X I -B

50. **კაპანაძე 1944:** კაპანაძე დ., ზოგიერთი ტერმინის შესახებ ქართულ ნუმიზმატიკაში, საქართველოს სახემწიფო მუზეუმის მოამბე, თბილისი, 1944, XII-B.
51. **კაპანაძე 1969:** კაპანაძე დ., ქართული ნუმიზმატიკა, თბილისი, 1969.
52. **კაჭარავა ... 1986:** კაჭარავა დ., მჭავანაძე ზ., ნაქალაქარის ზედა ტერასაზე 1980 წელს ჩატარებული მუშაობის ანგარიში, თბილისი, 1986, ვანი VIII;
53. **კაჭარავა ... 2011:** კაჭარავა დ., ხარაბაძე ს., დაკრძალვის წესები ვანის ნაქალაქარზე ძვ.წ. IV-III საუკუნეებში. იბერია-კოლხეთი №7, თბილისი, 2011.
54. **კახიძე 1975:** კახიძე ა., აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ანტიკური ძეგლები, ბათუმი, 1975.
55. **კახიძე 1979:** კახიძე ა., ფიჭვნარის ძვ.წ. IV ს. ბერძნულ ნეკროპოლზე 1976 წელს განხორციელებული საველე კვლევა-ძიების შედეგები. ბათუმი, 1979.
56. **კახიძე ... 2004:** კახიძე ა., ვიკერსი მ., საქართველო-ბრიტანეთის ერთობლივი არქეოლოგიური ექსპედიციის შედეგები (1998-2002წწ.), ბათუმი-ოქსფორდი. 2004. ფიჭვნარი I.
57. **კილურაძე 1970:** კილურაძე ნ., დაფნარის სამაროვანი. ძეგლის მეგობარი №23. თბილისი. 1970.
58. **ლომოური 1938:** ლომოური თ., ფული შოთა რუსთაველის ეპოქაში. კრ. შოთა რუსთაველის ეპოქის მატერიალური კულტურა, თბილისი. 1938.
59. **ლორთქიფანიძე ... 2007:** ლორთქიფანიძე გ., გერაძე გ., ნარკვევები ქართული ნუმიზმატიკის ისტორიიდან. კოლხური თეთრი, თბილისი, 2007.
60. **ლორთქიფანიძე ... 2008:** ლორთქიფანიძე გ., კვიციანი ზ., გერაძე გ., ანტიკური ხანის საქართველოს ზარაფხანა, თბილისი, 2008.
61. **ლორთქიფანიძე 1975:** ლორთქიფანიძე მ., კოლხეთის ძვ. წ. V-III სს. საბეჭდავი-ბეჭდები. (ბერძნულ სახელოსნოებთან ურთიერთობის საკითხი) თბილისი, 1975.
62. **ლორთქიფანიძე 2004:** ლორთქიფანიძე ნ., აპოლონის ორი ვერცხლის ქანდაკება ვანიდან, წელიწდეული ელინოლოგიასა და ლათინისტიკაში, თბილისი, 2004, №2.
63. **ლორთქიფანიძე 2015:** ლორთქიფანიძე ნ., ძველი ქართული სამკაული, თბილისი, 2015.

64. **ლორთქიფანიძე 1966:** ლორთქიფანიძე ო., ანტიკური სამყარო და ძველი კოლხეთი, თბილისი, 1966.
65. **ლორთქიფანიძე 1995 (1996):** ლორთქიფანიძე ო., ვანი „ოქრომრავალი“ კოლხეთის უძველესი რელიგიური ცენტრი. Sonderdruck aus Jahrbuch Des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz. 42. Jahrgang 1995 (1996).
66. **ლორთქიფანიძე 2002:** ლორთქიფანიძე ო., ძველი ქართული ცივილიზაციის სათავეებთან, თბილისი 2002.
67. **ლორთქიფანიძე 2010:** ლორთქიფანიძე ო., ძველი საქართველო (კოლხეთი და იბერია) სტრაბონის გეოგრაფიაში. თბილისი. 2010.
68. **მაკალათია 1930:** მაკალათია ს., მთიულეთი. ტფილისი, 1930.
69. **მაკალათია 1934:** მაკალათია ს., ფშავი. საქართველოს გეოგრაფიული საზოგადოების შრომები. ტფილისი, 1934.
70. **მაკალათია 1935:** მაკალათია ს., ხევსურეთი, ტფილისი, 1935.
71. **მაკალათია 1987:** მაკალათია ს., მთის რაჭა, თბილისი, 1987.
72. **მაკალათია 1983:** მაკალათია ს., თუშეთი, 1983.
73. **მაკალათია 2006:** მაკალათია ს., სამეგრელოს ისტორია და ეთნოგრაფია, თბილისი, 2006.
74. **მინდაძე ... 2005:** მინდაძე ნ., ჩირგაძე ნ., ქართული ხალხური სამედიცინო ტრადიციები კახეთში, 2005.
75. **მიქელაძე 1974:** მიქელაძე თ., მიებანი კოლხეთისა და სამხრეთ აღმოსავლეთი შავიზღვისპირეთის უძველესი მოსახლეობის ისტორიიდან, თბილისი, 1974.
76. **მიწიშვილი 2002:** მიწიშვილი ნ., კოლხური თეთრის იკონოგრაფიის საკითხისათვის მოხსენების თეზისები. 2002 წ. თსუ-ს კონფერენცია.
77. **ნადირაძე 2013:** ქართული მატერიალური კულტურის ეთნოგრაფიული ლექსიკონი. ავტორი და სამეცნიერო ხელმძღვანელი. ე. ნადირაძე. თბილისი. 2013.
78. **ორბელიანი 1991:** ორბელიანი სულხან საბა, ლექსიკონი, თბილისი, 1991.
79. **პატარიძე 1994:** პატარიძე მ., კიდევ ერთხელ კირმანეული თეთრის შესახებ. ჟურნალი „არტანუჯი“, თბილისი, 1994, N 2-3.

80. **პატარიძე ... 2006:** პატარიძე მ., ჯანჯღავა გ., ტრაპიზონის იმპერიის იშვიათი მონეტები, თბილისი, 2006.
81. **პატარიძე 2011ა:** პატარიძე მ., სვანეთში აღმოჩენილი ანტიკური ხანის მონეტები. ივ.ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი. ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი. თბილისი, 2011, შრომები III
82. **პატარიძე 2011ბ :** პატარიძე მ., ბაგრატ IV ნოველისიმოსის მონეტა სოფელ შენაქოდან. საისტორიო კრებული წელიწდეული, მხედარი, 2011, №1.
83. **პატარიძე 2011გ :** პატარიძე მ., დავით აღმაშენებლის ვერცხლის მონეტა მესტიის მუზეუმიდან. საქართველოს ეროვნული მუზეუმის მოამბე 2011, IV (49-B).
84. **პატარიძე 2013-2014:** პატარიძე მ., სვანეთის ნუმიზმატიკური განძების სპეციფიკა, ივ.ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი. ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი. საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტი, შრომები, თბილისი, 2013-2014, VIII
85. **პატარიძე 2014ა :** პატარიძე მ., ლეჩხუმში აღმოჩენილი ანტიკური ხანის მონეტები. ცაგერის ისტორიული მუზეუმის შრომები. I. თბილისი, 2014.
86. **პატარიძე 2014ბ :** პატარიძე მ., ბერლინის მუზეუმში დაცული იშვიათი ქართული მონეტის ატრიბუციისათვის. საქართველოს ეროვნული მუზეუმის მოამბე 2014, V (50-B).
87. **პატარიძე 2015:** პატარიძე მ., არაეკონომიკური დანიშნულების მონეტები (მესტიისა და უშგულის მუზეუმებში დაცული ნუმიზმატიკური მასალის მიხედვით). საქართველოს ეროვნული მუზეუმის მოამბე 2015, VI (50-B).
88. **ჟორდანია 1897:** ჟორდანია თ., ქრონიკები, წიგნი II, ტფილისი, 1897.
89. **რამიშვილი 1979:** რამიშვილი ქ.ი. სასანური გემები საქართველოში, თბილისი, 1979.
90. **სახოკია 1940:** სახოკია თ., მიცვალებულის კულტი სამეგრელოში. მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის, ტომი 3, 1940.
91. **სვანეთის მუზეუმი 2014:** სვანეთის მუზეუმი, რედაქტორი ე. გამყრელიძე, თბილისი, 2014.
92. **სილოგავა 1986:** სილოგავა ვ., სვანეთის წერილობითი ძეგლები I, ისტორიული საბუთები და სულთა მატიანეები, თბილისი, 1986.

93. **სილოგავა 1988:** სილოგავა ვ., სვანეთის წერილობითი ძეგლები II, ეპიგრაფიკული ძეგლები, თბილისი, 1988.
94. **სილოგავა 2006:** სილოგავა ვ., სამეგრელო-აფხაზეთის ქართული ეპიგრაფიკა. თბილისი. 2006.
95. **სოსელია 2003:** სოსელია ლ., ტრადიციული სამკაულის ზოგიერთი სახეობის სიმბოლიკისათვის. ეთნოლოგიური ძიებანი. ტ II. თბილისი 2003.
96. **სულავა 1996:** სულავა ნ., მთიანი კოლხეთი ანტიკურ ხანაში (ლექსები), თბილისი, 1996.
97. **ფაღავა ... 2013:** ფაღავა ი., ვარშალომიძე ი., თურქია ს., „ქუფური მონეტების განძი ზოტიდან (გურია)“, ბათუმის არქეოლოგიური მუზეუმი, შრომები, 2013, V.
98. **ფაღავა 2015:** ფაღავა ი., შუასაუკუნოვან საქართველოში ნუმიზმატიკური ევოლუციის ანალიზი (VIII-XIII სს.) სადისერტაციო ნაშრომი. ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი. თბილისი. 2015.
99. **ფირცხალავა ... 1986:** ფირცხალავა მ., ყიფიანი გ., ცენტრალური ტერასის დასავლეთ ნაწილში 1978-1981წწ. ჩატარებული საველე მუშაობის შედეგები, არქეოლოგიური გათხრები, ვანი III, თბილისი, 1986.
100. **ფუთურიძე ... 1972:** ფუთურიძე რ., ხოშტარია ნ., ჭყონია ა., ვანის ნაქალაქარის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში 1961-1963 წლებში ჩატარებული არქეოლოგიური თხრის შედეგები, ვანი I, არქეოლოგიური გათხრები 1947-1969, თბილისი, 1972.
101. **ქებულაძე 1971:** ქებულაძე რ., ევროპული მონეტების მიმოქცევა საქართველოში XV-XVIII საუკუნეებში. თბილისი, 1971.
102. **ქებულაძე 1987:** ქებულაძე რ., დავით აღმაშენებლის ბიზანტიურტიტულიანი ვერცხლის მონეტები. სსმმ., თბილისი, 1987, XXXIX-B.
103. **ქუთელია 2012:** ქუთელია თ., XVII საუკუნის მონეტები სოფელ აბანოდან (კოდის განძი), საქართველოს ეროვნული მუზეუმის მოამბე III (48-B)
104. **ქუთელია ... 2014 :** ქუთელია თ., ღვაბერიძე ც., ინჩხურის განძი, ეროვნული მუზეუმის მოამბე, 2014, V(50-B).
105. **ღვაბერიძე 1986:** ღვაბერიძე ც., საქართველოს ურთიერთობა ილხანთა ირანთან და ჯელაირთა სახელმწიფოსთან, თბილისი, 1986.

106. **ღვახერიძე 2010:** ღვახერიძე ც., ახალციხის ზარაფხანა (XIV-XV სს) ძიებანო საქართველოს არქეოლოგიაში, თბილისი, 2010, №19.
107. **ყაუხჩიშვილი 1931:** ყაუხჩიშვილი ს., პროკოფი კესარიელის ცნობები საქართველოს შესახებ, საქართველოს მუზეუმის მოამბე, თბილისი, 1931, ტ. VII.
108. **ყაუხჩიშვილი ... 1938:** ყაუხჩიშვილი ს., ბერაძე ირ., სვანეთის ხელმეორედ აღება ბიზანტიელების მიერ, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები VII, თბილისი, 1938.
109. **ყენია 2012:** ყენია მ., სინელი ხუცესისი წარწერატა ინტერპრეტაციის ცდა, საქართველოს სიძველენი, თბილისი, 2012, №15.
110. **ყენია ... 2000:** ყენია რ., ალადაშვილი ნ., ზემო სვანეთი (შუა საუკუნეების ხელოვნება. გზამკვლევი) თბილისი. 2000.
111. **შეროზია 2009:** შეროზია მ., ოქტავიანე ავგუსტუსის დენარებისა და მისი ადგილობრივი მინაბადების შესახებ, იბერია-კოლხეთი, თბილისი, 2009, №5.
112. **ჩადუნელი ... 2011:** ჩადუნელი მ., ქორიძე მ., წაქვას განძი, ეროვნული მუზეუმის მოამბე II(47-B). 2011.
113. **ჩართოლანი 1977:** ჩართოლანი მ., 1973 წ. სვანეთის სამეცნიერო კომპლექსური ექსპედიციის შედეგები. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე. თბილისი, 1977, XXXII-B.
114. **ჩართოლანი 1968:** ჩართოლანი შ., ლარილარის სამაროვანი, კრებ. „საქართველოს, ამიერკავკასიისა და წინააზიის ისტორიის საკითხები“. თბილისი 1968.
115. **ჩართოლანი 1976:** ჩართოლანი შ., მასალები სვანეთის არქეოლოგიისათვის I (სვანეთის კომპლექსური ექსპედიციის 1972-1974 წლების არქეოლოგიური მუშაობის შედეგები), თბილისი, 1976.
116. **ჩართოლანი 1996:** ჩართოლანი შ., ძველი სვანეთი. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია არქეოლოგიური კვლევის ცენტრი, თბილისი, 1996.
117. **ჩართოლანი 2010:** ჩართოლანი შ., შრომები. თბილისი. 2010.
118. **ჩოფიკაშვილი 1964:** ჩოფიკაშვილი ნ., ქართული კოსტიუმი (VI-XIVსს.), თბილისი. 1964.

119. **ცინცაძე 1966:** ცინცაძე ი., მასალები საქართველოსა და პოლონეთის ურთიერთობის ისტორიისთვის XV-XVII საუკუნეებში. თბილისი. 1966.
120. **წითაიშვილი 1978:** წითაიშვილი ზ., ქუთაისის მუზეუმის ნუმიზმატიკის ფონდი, ქუთაისის ნ. ბერძენიშვილის სახ. ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმის მასალები. III , თბილისი, 1978.
121. **ხოშტარია ... 1972:** ხოშტარია ნ., ლორთქიფანიძე ოთ., ფუთურიძე რ., არქეოლოგიური გათხრები 1947-1969, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია, ვანი I, თბილისი, 1972.
122. **ჯავახიშვილი 2011ა:** ჯავახიშვილი ქ., ვანის ნაქალაქარზე 2003-2005 წლებში აღმოჩენილი გლიპტიკური ძეგლები. იბერია-კოლხეთი, თბილისი, 2011, №7.
123. **ჯავახიშვილი 2011ბ:** ჯავახიშვილი ქ., რესპუბლიკური ხანის რომაული პორტრეტული გემები (საქართველოში მოპოვებული გლიპტიკური მასალების მიხედვით). ძიებანი საქართველოს არქეოლოგიაში. თბილისი. 2011. N20.
124. **ჯავახიშვილი 1925:** ჯავახიშვილი ივ., ქართული სიგელთა-მცოდნეობა ანუ დიპლომატიკა, ტფილისი, 1925.
125. **ჯავახიშვილი 1925:** ჯავახიშვილი ივ., ქართული საფას-საზომთამცოდნეობა, ანუ ნუმიზმატიკა-მეტროლოგია, ტფილისი, 1925.
126. **ჯავახიშვილი 2015:** ჯავახიშვილი ქ., საქართველოს გლიპტიკური ძეგლები, იბერია-კოლხეთი, თბილისი, 2015. №11.
127. **ჯალაღანია 1973:** ჯალაღანია ი., ქუფური მონეტების მიმოქცევა VIII-Xსს. საქართველოში, მაცნე, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების სერია, (1973) N4
128. **ჯანაშვილი 1913:** ჯანაშვილი მ., საინგილო, ძველი საქართველო, საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების კრებული. ტომი II, ტფილისი. 1913.
129. **ჯაფარიძე 1976:** ჯაფარიძე გ., ოქროს მონეტის ტერმინოლოგია XI-XII საუკუნეების საქართველოში, მაცნე, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების სერია, 1976, №3.

130. **ჯაფარიძე 1991:** ჯაფარიძე გ., „თბილისის ამირას ‘ალი იბნ ჯა’ფარის მონეტები“, ამიერკავკასიის ისტორიის პრობლემები. რედ. გ. მაისურაძე. თბილისი. 1991 132-150
131. **Анохин 1986:** Анохин В., Монетное дело Боспора, Киев, 1986.
132. **Баратаев 1844:** Баратаев М., Нумизматические факты грузинского царства. СПб. 1844.
133. **Берадзе 1989:** Берадзе Т., Мореплавание и морская торговля в средневековой Грузии. Тбилиси. 1989.
134. **Борисов ... 1963:** Борисов А., Луконин В., Сасанидские геммы, Ленинград, 1963.
135. **Болтунова 1973:** Болтунова А., Колхидки, ВДИ, 1973, №4.
136. **Голенко ... 1966:** Голенко К., Капанадзе Д., Четыре клада колхидок. НЭ (нумизматика и эпиграфика), 1966, VI.
137. **Голенко 1959:** Клад монет из села Тобаниери. ВВ (Византийский Временник). XVI. Москва. 1959.
138. **Голенко 1961:** Голенко К., Клад синопских и колхидских монет из Кобулети (1948). ВДИ, №1. 1961.
139. **Глазунова ... 2007:** Глазунова Е., Ширяков И., Русские монеты XIV-XV вв. С признаками внеэкопомического использования (по материалам собрания ГИМ). Нумизматический сборник ГИМ. т. XVIII Москва. стр. 108-123 (Отв. Ред. В.В. Зайцев). 2007.
140. **Дергачева ... 2008 :** Дергачева Л., Зеленко С., Монеты Трапезунда с кораблекрушения XIII века в бухте поселка новый свет. Сугдейский сборник вып. III. Киев-Судак. 2008.
141. **Дундуа ... 1983:** Дундуа Г., Лордкипанидзе Г., Денежное обращение Центральной Колхиды. Тбилиси, 1983.
142. **Джалагания 1958:** Джалагания И., Два клада сельджукских монет, Советская Археология, №2 , 1958
143. **Джалагания 1979:** Джалагания И., Иноземная монета в денежном обращении Грузии V-XIII вв. Тбилиси, 1979.
144. **Дундуа 1987:** Дундуа Г., Нумизматика античной грузии. Тбилиси. 1945.

145. **Зограф 1935:** А. Н. Зограф. Античные золотые монеты Кавказа. Известия ГАИМК, Вып. № 110. 1935.
146. **Зограф 1945а:** Зограф А., Распространение находок античных монет на Кавказе. Труды нумизматического отдела гос. Эрмитажа I. Ленинград. 1945.
147. **Зограф 1945б:** Зограф А., Статеры Александра Македонского из Керченских и Таманских находок, ГЭ, труды отдела истории искусства и культуры античного мира, т. I, 1945.
148. **Капанадзе 1950:** Капанадзе Д., Так называемые грузинские подражания трапезундским аспрам. ВВ. М. 1950.
149. **Капанадзе 1950:** Капанадзе Д., Грузинская Нумизматика, 1950
150. **Капанадзе ... 1957:** Капанадзе Д., Голенко К., К вопросу о происхождении колхидок. ВДИ. 1957. №4.
151. **Кебуладзе 1977:** Кебуладзе Р., Клад из села Цихесулори НС (Нумизматический Сборник). Тбилиси. 1977.
152. **Кутелия 1977:** Кутелия Т. Клад монет XVII века из Норио. (Нумизматический Сборник). Тбилиси. 1977.
153. **Латышев 1904 :** Латышев В., Известия древних писателей греческих и латинских о Скифии и Кавказе, т. II, вып. СПб, 1904.
154. **Лордкипанидзе 1977:** Лордкипанидзе О., К проблеме греческой колонизации Восточного Причерноморья (Колхиды). Материалы симпозиума в Цхалтубо. 1977.
155. **Лордкипанидзе 1970:** Лордкипанидзе Г., К истории древней Колхиды, Тбилиси, 1970.
156. **Лордкипанидзе 1978:** Лордкипанидзе Г., Колхида VI-II вв. До н. э., Тбилиси, 1978.
157. **Машкин 1949:** Машкин Н., История древнего Рима. Ленинград. 1949.
158. **Меликишвили 1959:** Меликишвили Г., К истории древней Грузии. Тбилиси. 1959.
159. **Мосс 1996:** Мосс. М. „Очерк о даре форма и основание обмена в архаических обществах. Восточная литература 1996.
160. **Неверов 1983:** Неверов О., Геммы Античного Мира, Москва, 1983.

161. **Пахомов 1926:** Пахомов Е., Монетные клады Азербайджана и других республик, краев и областей Кавка, вып. 3, Баку, 1926.
162. **Пахомов 1940:** Пахомов Е., Монетные клады Азербайджана и других республик, краев и областей Кавка, вып. III, Баку, 1940.
163. **Пахомов 1949:** Пахомов Е., Монетные клады Азербайджана и других республик, краев и областей Кавка, вып. IV, Баку, 1954.
164. **Пахомов 1949б:** Пахомов Е., Монетные клады Азербайджана и других республик, краев и областей Кавка, вып. V, Баку, 1949.
165. **Пахомов 1954:** Пахомов Е., Монетные клады Азербайджана и других республик, краев и областей Кавка, вып. VI, Баку, 1954.
166. **Пахомов 1957:** Пахомов Е., Монетные клады Азербайджана и Закавказья, вып. VII, Баку, №1836
167. **Пахомов 1970:** Пахомов Е., Монеты Грузии, Тбилиси, 1970.
168. **Потин 1986:** Потин В., Введение в Нумизматику. Труды государственного Эрмитажа, XXVI (Ленинградское отделение) 1986.
169. **Потин 1971:** Потин В., Монеты в погребениях древней Руси и их значение для археологии и этнографии. Труды Государственного Эрмитажа XII. Ленинград, 1971.
170. **Соколова 1974:** Соколова И., Трапезундские аспры и кирманеули с именем Мануила I и Иоанна Комнинов. НЭ (нумизматика и эпиграфика). XI. Москва, 1974.
171. **Соколова 1977:** Кирманеули с именем Мануила из собрания Государственного Эрмитажа. НС (Нумизматический Сборник). Тбилиси. 1977.
172. **Скорый 1999:** Скорый С., Дата Большого Рыжановского кургана. – Проблемы скифо-сарматской археологии Северного Причерноморья. Запорожье. 1999.
173. **Спаский 1957:** Спаский И., Русская монетная система. Москва, 1957.
174. **Фенглер ... 1982:** Фенглер Х., Гироу Г., Унгер В., Словарь Нумизмата. Москва., Отв. Ред. В.Потин. 1982.
175. **Хрушкова 1998 :** Хрушкова Л., Лыхны средневековый дворцовый комплекс в Абхазии, Москва, 1998.
176. **Чурсин 1907:** Чурсин Г., Амулеты и талисманы Кавказских народов, 1907.
177. **Шамба 1987:** Шамба С., Монетное обращение на территории Абхазии (V в. до н. э. – XIII в. н. э.). Тбилиси. 1987.

178. **Шелов 1956:** Шелов Д., Монетное дело Боспора, VI-II вв. До н. э., Москва, 1956.
179. **Шукуров 2001:** Шукуров Р., Великие Комнины и восток (1204-1461). Санкт-Петербург. 2001.
180. **Bartholomaei 1851:** Bartholomaei I., Bulletin historico-philologique, XIV, St-Petersbourg, 1851.
181. **Bendall 2004:** Bendall S., Some Thoughts on the Silver Coinage of Manuel I and John II of Trebizond in the Light of a Recent Hoard. Numismatic Circular. February 2004.
182. **Gumowski 1914:** Gumowski M., Podręcznik numizmatyki Polskiej, Krakowie, 1914.
183. **Seipl 1991:** Seipl W. (Hrsgb.), Gold aus Kiew, 170 Meisterwerke aus der Schatzkammer der Ukraine, Wein, 1991. Kat. N. 155. 1991.
184. **Schaendlinger 1973 :** Schaendlinger a., Osmanische Numismatik, Klinkhardt & Biermann. Braunschweig. 1973.
185. **Kacharava ... 2009:** Kacharava D., Kvirkvelia G., Recent archaeological finds on the upper terrace of the Vani site, _Ancient Civilizations from Scythia to Siberia, 14, pp. 2009.
186. **Lang 1955:** Lang D., Studies in the Numismatic History of Georgia in Transcaucasia. New-York. 1955.
187. **Lang 1957:** D. M. Lang. Notes on Caucasian Numismatics. The Numismatic Chronicle. vol. XVII. New-York. 1957.
188. **Langlois 1860:** Langlois V., Essai de Classification des Suites Monétaires de la Georgie, Paris, 1860.
189. **Marshall 1907 –** Marshall F., Catalogue of the finger-rings. Greek, Etruscan, and Roman, in the Department of Antiquities, British Museum, London, 1907.
190. **Wroth 1889:** Wroth W., Catalogue of Greek Coins. Pontus. Paphlagonia, Bithynia and the Kingdom of Bosphorus. London. 1889.
191. **Regling 1931:** Regling K., Der Griechische Goldschatz von Prinkipo, ZN, Berlin, 1931.
192. **Retowski 1910:** Retowski O., Die Münzen der Komnenen von Trapezunt. M. 1910

193. **Reginald Stuart Poole 1887:** Catalogue of Coins Of The Shahs Of Persia in the British Museum. London. By Reginald Stuart Poole, LL.D. Correspondent of the institute of France. 1887. PL. XV
194. **Tsukhishvili ... 2003:** Tsukhishvili I., Depeyrot G., History and coin finds in Georgia (Late Roman and Byzantine hoards (4th-13th c.) Moneta, Wetteren 2003.

წყაროები

1. **არქანჯელო ლამბერტი 1938:** არქანჯელო ლამბერტი, სამეგრელოს აღწერა, თარგმნი იტალიურიდან ალექსანდრე ჭყონიასი, თბილისი. 1938
2. **გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში 1962:** გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, გ. გელაშვილის თარგმანი, თბილისი. 1962.
3. **გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი 1941:** გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი. თურქული ტექსტი გამოსცა, თარგმანი, გამოკვლევა და კომენტარები დაურთო ს. ჯიქიამ. წიგნი I, თბილისი, 1941
4. **ვახუშტი 1973:** ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. ქართლის ცხოვრება. ტ. IV. თბილისი. 1973
5. **მენანდრე პროტიქტორი 1936:** მენანდრე პროტიქტორი, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, სამიხედული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო სიმონ ყაუხჩიშვილმა. გეორგიკა III, თბილისი, 1936.
6. **მიქელ პანარეტოსი 1960:** ტრაპიზონის ქრონიკა, ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანით, შესავალი წერილით, შენიშვნებითა და სამიხედულით გამოსცა ალ. გამყრელიძემ. 1960.
7. **ორბელიანი სულხან-საბა 1986 :** ორბელიანი სულხან-საბა, სიბრძნე-სიცრუისა, თბილისი. 1986.
8. **პიეტრო დელა-ვალეს მოხსენება საქართველოზე პაპი ურბანუს მერვესადმი 1897:** მოგზაურის პიეტრო დელა-ვალეს მოხსენება საქართველოზე პაპი ურბანუს მერვესადმი, ი. ჭყონიას თარგმანი. გაზეთი „ივერია“, ტფილისი, 1897, №2.
9. **პოლიევქტოვი 1928:** პოლიევქტოვი მ., თავადი მიშეცლიკა და დიაკი კლუჩარევის ელჩობა კახეთში 1640-1643 წლებში, თბილისი, 1928.

10. **პროკოფი კესარიელი 1965:** პროკოფი კესარიელი, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, სამიუბელი ტექსტი ქართული თარგმანით გამოცემა და განმარტებები დაურთო სიმონ ყაუხჩიშვილმა. ტ. II. თბილისი. 1965.
11. **Полиевктов 1926:** Полиевктов М., Посольство стольника Толочанова и дьяка Ивлева в Имеретию 1650-1652 гг. Тбилиси, 1926.

მასალები

- ბერიშვილი 2016:** ბერიშვილი გ., ჩანაწერები რაჭის ეთნოლოგიიდან, დაცულია ონის არქეოლოგიურ მუზეუმში, ხელნაწერი, 2016.
- გულედანი 2009:** გულედანი ს., ეთნოგრაფიული ჩანაწერი. მესტიის მუზეუმის არქივი, 2009.
- კაჭარავა 2005:** კაჭარავა დ., არქეოლოგიური გათხრები ვანის ზედა ტერასაზე 2002-2005 წლებში, ხელნაწერი, 2005.
- კაჭარავა 2009:** კაჭარავა დ., საქართველო(იბერია-კოლხეთი) და გარე სამყარო ძვ. წ. IV - III საუკუნეებში. 2009 წლის რუსთაველის სამეცნიერო ფონდის მიერ დაფინანსებული პროექტის ანგარიში. სამეცნიერო ხელმძღვანელი ი. გაგოშიძე. სტატია, ხელნაწერი, 2009.
- მინდიაშვილი 2015:** მინდიაშვილი გ., გუდაბერტყას არქეოლოგიური ექსპედიცია. ანგარიში, ხელნაწერი, 2015.
- ჩამგელიანი 2012:** ჩამგელიანი მ., საველე ეთნოლოგიური ჩანაწერების სოფელ ლატალიდან (მესტიის მუნიციპალიტეტი), ხელნაწერი, 2012.

სურ. 1

სურ. 2

სურ. 3

სურ. 4

სურ. 5

სურ. 1

სურ. 3

სურ. 2

სურ. 4

სურ. 5

სურ. 7

სურ. 6

სურ. 1

სურ. 2

სურ. 3

სურ. 4

სურ. 1

სურ. 3

სურ. 4

სურ. 5

სურ. 2

სურ. 6

სურ. 7

სურ. 1

სურ. 2

სურ. 3

სურ. 4

სურ. 5

სურ. 6

სურ. 1

სურ. 2

სურ. 3

სურ. 4

სურ. 5

სურ. 6

სურ. 1

სურ. 2

სურ. 3

სურ. 4

სურ. 5

სურ. 1

სურ. 2

სურ. 3

სურ. 4

სურ. 5

სურ. 6

სურ. 7

სურ. 8

სურ. 9

სურ. 10

სურ. 11

სურ. 12

სურ. 13

სურ. 14

სურ. 15

სურ. 16

სურ. 17

სურ. 18

სურ. 19

სურ. 20

სურ. 21

სურ. 22

სურ. 23

სურ. 24

სურ. 25

სურ. 11

სურ. 12

სურ. 13

სურ. 14

სურ. 15

სურ. 16

სურ. 17

სურ. 18

სურ. 1

სურ. 2

სურ. 3

სურ. 4

სურ. 5

სურ. 6

სურ. 7

სურ. 8

სურ. 9

სურ. 10

სურ. 1

სურ. 2

სურ. 3

სურ. 4

სურ. 5

სურ. 6

სურ. 1

სურ. 2

სურ. 3

სურ. 4

სურ. 5

სურ. 1

სურ. 2

სურ. 3

სურ. 4

სურ. 5

სურ. 1

სურ. 2

სურ. 3

სურ. 1

სურ. 2

სურ. 3

სურ. 4

სურ. 5

სურ. 6

სურ. 7

სურ. 8

სურ. 1

სურ. 2

სურ. 3

სურ. 4

სურ. 1

სურ. 1

სურ. 2

სურ. 1

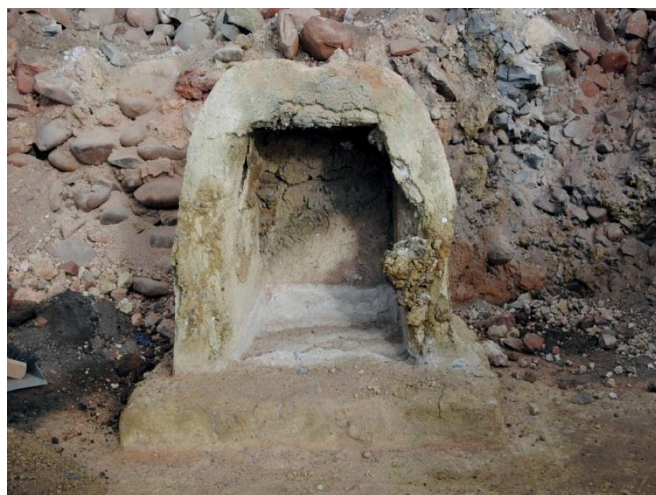
სურ. 2

სურ. 3

სურ. 4

სურ. 5

სურ. 1

სურ. 2

სურ. 1

სურ. 2

სურ. 3

სურ. 4

სურ. 5

სურ. 1

სურ. 2

სურ. 3

სურ. 1

სურ. 2

#	სულთანი	წონა	ზომა	ლითონი	ზარაფხანა	თარიღი ჰიჯრით/ევროპული	ნომინ.
1	აჰმედ II (1690-1695)	0,59	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1103/1691-92	ახჩა
2	მუსტაფა II (1694-1703)	0,39	14/14	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1110/1698-1699	ახჩა
3	აჰმედ III (1703-1730)	0,35	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1115/1703-04	ახჩა
4	აჰმედ III (1703-1730)	0,18	13/13	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1115/1703-04	ახჩა
5	მაჰმუდ I (1730-1754)	0,27	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1143/1730-1731	ახჩა
6	მაჰმუდ I (1730-1754)	0,40	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1143/1730-1731	ახჩა
7	მაჰმუდ I (1730-1754)	0,44	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1143/1730-1731	ახჩა
8	მაჰმუდ I (1730-1754)	0,42	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1143/1730-1731	ახჩა
9	მუსტაფა III (1757-1773)	0,35	15/15	ვერცხლი	islamboli	1171/1757-1758	ახჩა
10	მუსტაფა III (1757-1773)	0,24	15/15	ვერცხლი	misri	1187/1773-1774	ახჩა
11	მუსტაფა III (1757-1773)	0,30	14/14	ვერცხლი	??	1171/1757-58	ახჩა
12	მუსტაფა III (1757-1773)	0,30	15/15	ვერცხლი	misri	1171/1757-58	ახჩა
13	მუსტაფა III (1757-1773)	0,24	14/14	ვერცხლი	misri	1171/1757-58	ახჩა
14	მუსტაფა III						

15	(1757-1773) მუსტაფა III	0,39	15/15	ვერცხლი	misri	1171/1757-58	ახჩა
16	(1757-1773) მუსტაფა III	0,33	15/15	ვერცხლი	misri	1171/1757-58	ახჩა
17	(1757-1773) მუსტაფა III	0,30	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1187/1773-74	ახჩა
18	(1757-1773) მუსტაფა III	0,26	14/14	ვერცხლი	misri	1187/1773-74	ახჩა
19	(1757-1773) მუსტაფა III	0,38	15/15	ვერცხლი	islamboli	1171/1757-1758	ახჩა
20	(1757-1773) მუსტაფა III	0,36	14/14	ვერცხლი	islamboli	1171/1757-1758	ახჩა
21	(1757-1773) მუსტაფა III	0,32	15/15	ვერცხლი	misri	1171/1757-58	ახჩა
22	(1757-1773) მუსტაფა III	0,11	15/15	ვერცხლი	misri	1187/1773-74	ახჩა
23	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,28	15/15	ვერცხლი	misri	1187/1773-74	ახჩა
24	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,37	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1187/1773-74	ახჩა
25	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,35	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1187/1773-74	ახჩა
26	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,40	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1187/1773-74	ახჩა
27	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,39	14/14	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1187/1773-74	ახჩა
	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,20	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1187/1773-74	ახჩა

28	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,31	15/15	ვერცხლი	ისლამზოლი	1203/1788-1789	ახჩა
29	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,38	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1187/1773-74	ახჩა
30	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,39	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1187/1773-74	ახჩა
31	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,40	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1187/1773-74	ახჩა
32	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,36	14/14	ვერცხლი	მისრი	1187/1773-74	ახჩა
33	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,39	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1187/1773-74	ახჩა
34	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,24	15/15	ვერცხლი	მისრი	1187/1773-74	ახჩა
35	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,20	14/14	ვერცხლი	მისრი	1187/1773-74	ახჩა
36	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,34	15/15	ვერცხლი	მისრი	1187/1773-74	ახჩა
37	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,25	15/15	ვერცხლი	მისრი	1187/1773-74	ახჩა
38	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,42	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1187/1773-74	ახჩა
39	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,31	15/15	ვერცხლი	მისრი	1187/1773-74	ახჩა
40	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,30	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1187/1773-74	ახჩა
41	აბდულ ჰამიდ I						

42	(1773-1788)	0,36	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1187/1773-74	ახჩა
	აბდულ ჰამიდ I						
43	(1773-1788)	0,42	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1187/1773-74	ახჩა
	აბდულ ჰამიდ I						
44	(1773-1788)	0,30	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1187/1773-74	ახჩა
	აბდულ ჰამიდ I						
45	(1773-1788)	0,16	15/15	ვერცხლი	მისრი	1187/1773-74	ახჩა
	აბდულ ჰამიდ I						
46	(1773-1788)	0,15	15/15	ვერცხლი	მისრი	1187/1773-74	ახჩა
	აბდულ ჰამიდ I						
47	(1773-1788)	0,15	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1187/1773-74	ახჩა
	აბდულ ჰამიდ I						
48	(1773-1788)	0,20	13/13	ვერცხლი	მისრი	1187/1773-74	ახჩა
	აბდულ ჰამიდ I						
49	(1773-1788)	0,14	15/15	ვერცხლი	მისრი	1187/1773-74	ახჩა
	აბდულ ჰამიდ I						
50	(1773-1788)	0,27	15/15	ვერცხლი	მისრი	1187/1773-74	ახჩა
	აბდულ ჰამიდ I						
51	(1773-1788)	0,23	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1187/1773-74	ახჩა
	აბდულ ჰამიდ I						
52	(1773-1788)	0,37	15/15	ვერცხლი	მისრი	1187/1773-74	ახჩა
	აბდულ ჰამიდ III						
53	(1788-1807)	0,18	14/14	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1223/1798-1799	ახჩა
	სელიმ III						
54	(1788-1807)	0,17	14/14	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1212/1797-1798	ახჩა
	მუსტაფა IV						
	(1807-1809)	0,09	14/14	ბილონი	კონსტანტინოპოლი	1222/1807-1808	ფარა

55	მაჰმუდ II (1808-1840)	0,16	13/13	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1223/1808-1809	ახჩა
56	მაჰმუდ II (1808-1840)	0,15	12/12	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1223/1808-1809	ახჩა
57	მაჰმუდ II (1808-1840)	0,33	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1243/1827-1828	ახჩა
58	აბდულ მეჯიდი (1840-1860)	0,30	15/15	ვერცხლი	ისლამბოლი	1271/1854-1855	ახჩა
59	აჰმედ II (1690-1695)	0,59	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1103/1691-92	ახჩა
60	მუსტაფა II (1694-1703)	0,39	14/14	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1110/1698-1699	ახჩა
61	აჰმედ III 1703-1730	0,35	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1115/1703-04	ახჩა
62	აჰმედ III 1703-1730	0,18	13/13	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1115/1703-04	ახჩა
63	მაჰმუდ I (1730-1754)	0,27	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1143/1730-1731	ახჩა
64	მაჰმუდ I (1730-1754)	0,40	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1143/1730-1731	ახჩა
65	მაჰმუდ I (1730-1754)	0,44	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1143/1730-1731	ახჩა
66	მაჰმუდ I (1730-1754)	0,42	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1143/1730-1731	ახჩა
67	მუსტაფა III (1757-1773)	0,35	15/15	ვერცხლი	ისლამბოლი	1171/1757-1758	ახჩა
68	მუსტაფა III (1757-1773)	0,24	15/15	ვერცხლი	მისრი	1187/1773-1774	ახჩა

69	მუსტაფა III (1757-1773)	0,30	14/14	ვერცხლი	??	1171/1757-58	ახჩა
70	მუსტაფა III (1757-1773)	0,30	15/15	ვერცხლი	მისრი	1171/1757-58	ახჩა
71	მუსტაფა III (1757-1773)	0,24	14/14	ვერცხლი	მისრი	1171/1757-58	ახჩა
72	მუსტაფა III (1757-1773)	0,39	15/15	ვერცხლი	მისრი	1171/1757-58	ახჩა
73	მუსტაფა III (1757-1773)	0,33	15/15	ვერცხლი	მისრი	1171/1757-58	ახჩა
74	მუსტაფა III (1757-1773)	0,30	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1187/1773-74	ახჩა
75	მუსტაფა III (1757-1773)	0,26	14/14	ვერცხლი	მისრი	1187/1773-74	ახჩა
76	მუსტაფა III (1757-1773)	0,38	15/15	ვერცხლი	ისლამბოლი	1171/1757-1758	ახჩა
77	მუსტაფა III (1757-1773)	0,36	14/14	ვერცხლი	ისლამბოლი	1171/1757-1758	ახჩა
78	მუსტაფა III (1757-1773)	0,32	15/15	ვერცხლი	მისრი	1171/1757-58	ახჩა
79	მუსტაფა III (1757-1773)	0,11	15/15	ვერცხლი	მისრი	1187/1773-74	ახჩა
80	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,28	15/15	ვერცხლი	მისრი	1187/1773-74	ახჩა
81	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,37	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1187/1773-74	ახჩა
82	აბდულ ჰამიდ I						

	(1773-1788)	0,35	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1187/1773-74	ახჩა
83	აბდულ ჰამიდ I						
	(1773-1788)	0,40	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1187/1773-74	ახჩა
84	აბდულ ჰამიდ I						
	(1773-1788)	0,39	14/14	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1187/1773-74	ახჩა
85	აბდულ ჰამიდ I						
	(1773-1788)	0,20	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1187/1773-74	ახჩა
86	აბდულ ჰამიდ I						
	(1773-1788)	0,31	15/15	ვერცხლი	ისლამბოლი	1203/1788-1789	ახჩა
87	აბდულ ჰამიდ I						
	(1773-1788)	0,38	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1187/1773-74	ახჩა
88	აბდულ ჰამიდ I						
	(1773-1788)	0,39	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1187/1773-74	ახჩა
89	აბდულ ჰამიდ I						
	(1773-1788)	0,40	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1187/1773-74	ახჩა
90	აბდულ ჰამიდ I						
	(1773-1788)	0,36	14/14	ვერცხლი	მისრი	1187/1773-74	ახჩა
91	აბდულ ჰამიდ I						
	(1773-1788)	0,39	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1187/1773-74	ახჩა
92	აბდულ ჰამიდ I						
	(1773-1788)	0,24	15/15	ვერცხლი	მისრი	1187/1773-74	ახჩა
93	აბდულ ჰამიდ I						
	(1773-1788)	0,20	14/14	ვერცხლი	მისრი	1187/1773-74	ახჩა
94	აბდულ ჰამიდ I						
	(1773-1788)	0,34	15/15	ვერცხლი	მისრი	1187/1773-74	ახჩა
95	აბდულ ჰამიდ I						
	(1773-1788)	0,25	15/15	ვერცხლი	მისრი	1187/1773-74	ახჩა

96	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,42	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1187/1773-74	ახჩა
97	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,31	15/15	ვერცხლი	მისრი	1187/1773-74	ახჩა
98	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,30	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1187/1773-74	ახჩა
99	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,36	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1187/1773-74	ახჩა
100	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,42	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1187/1773-74	ახჩა
101	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,30	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1187/1773-74	ახჩა
102	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,16	15/15	ვერცხლი	მისრი	1187/1773-74	ახჩა
103	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,15	15/15	ვერცხლი	მისრი	1187/1773-74	ახჩა
104	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,15	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1187/1773-74	ახჩა
105	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,20	13/13	ვერცხლი	მისრი	1187/1773-74	ახჩა
106	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,14	15/15	ვერცხლი	მისრი	1187/1773-74	ახჩა
107	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,27	15/15	ვერცხლი	მისრი	1187/1773-74	ახჩა
108	აბდულ ჰამიდ I (1773-1788)	0,23	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1187/1773-74	ახჩა
109	აბდულ ჰამიდ I						

110	(1773-1788) სელიმ III	0,37	15/15	ვერცხლი	მისრი	1187/1773-74	ახჩა
111	(1788-1807) სელიმ III	0,18	14/14	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1223/1798-1799	ახჩა
112	(1788-1807) მუსტაფა IV	0,17	14/14	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1212/1797-1798	ახჩა
113	(1807-1809) მაჰმუდ II	0,09	14/14	ბილონი	კონსტანტინოპოლი	1222/1807-1808	ახჩა
114	(1808-1840) მაჰმუდ II	0,16	13/13	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1223/1808-1809	ახჩა
115	(1808-1840) მაჰმუდ II	0,15	12/12	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1223/1808-1809	ახჩა
116	(1808-1840) აბდულ მეჯიდი	0,33	15/15	ვერცხლი	კონსტანტინოპოლი	1243/1827-1828	ახჩა
	(1840-1860)	0,30	15/15	ვერცხლი	ისლამბოლი	1271/1854-1855	ახჩა

სურ. 1

სურ. 2

სურ. 3

სურ. 4

სურ. 5

სურ. 6

სურ. 1

სურ. 2

სურ. 3